

**A GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK HELYE
AZ EMBERI JOGOK NEMZETKÖZI VÉDELMEINEK
RENDSZERÉBEN**

dr. Sándor Lénárd Gergely
doktori értekezése

A kézirat lezárásának időpontja 2021. július 31.

Témavezető: Prof. Dr. Kovács Péter egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Budapest

2021

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék.....	1
Köszönetnyilvánítás	3
Rövidítések jegyzéke	4
Bevezetés	8
I. Dogmatikai alapvetés	18
I.1. Az emberi jogok elméleti alapjai és történeti fejlődése.....	20
I.1.1. Az emberi jogok eredete és megjelenése az állami jogokban.....	20
I.1.2. Az emberi jogok nemzetközi jogi védelme és rendszerezése.....	28
I.2. A nemzetközi közjog és a gazdasági társaságok.....	38
I.2.1. A gazdasági társaság fogalma, eredete	38
I.2.2. A gazdasági társaságok a nemzetközi közjogban	41
I.2.3. A gazdasági társaságok Janus-arcúsága? Az üzleti működés emberi jogi védelmének és korlátozásának dilemmája.....	59
I.3. Összefoglalás	73
II. A gazdasági társaságok emberi jogi védelme	77
II.1. A gazdasági társaságok emberi jogait övező elméleti megfontolások.....	81
II.2. A gazdasági társaságok védelme az univerzális emberi jogi egyezmények rendszerében.....	87
II.3. A gazdasági társaságok védelme a regionális emberi jogi egyezmények rendszerében.....	94
II.3.1. A gazdasági társaságok védelme az EJEE alapján	97
II.3.2. A gazdasági társaságok védelme az Amerikai Egyezmény alapján	110
II.3.3. A gazdasági társaságok védelme az Afrikai Charta alapján.....	114
II.4. A gazdasági társaságokat megillető jogok, különös tekintettel az EJEB gyakorlatára	117
II.4.1. Eljárási természetű jogok	118
II.4.2. Anyagi természetű jogok	123
II.4.2.1. A „nullum crimen sine lege” és a „nulla poena sine lege” elvek	123
II.4.2.2. A tulajdonvédelmi szabály jelentősége	125
II.4.2.3. A magánszférához való jog	133
II.4.2.4. A gondolat, lelkiismeret és vallásszabadság	137
II.4.2.5. A véleménynyilvánítás szabadsága	139
II.5. Összefoglalás	148
III. A gazdasági társaságok működésének emberi jogi korlátozása	154
III.1. Az emberi jogok védelme a gazdasági társaságokkal szemben az emberi jogi egyezmények rendszerében	162

III.1.1. Az univerzális emberi jogi egyezmények és ellenőrző mechanizmusaik felfogása	164
III.1.1.1. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.....	166
III.1.1.2. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.....	167
III.1.1.3. A gyermek jogairól szóló egyezmény.....	175
III.1.1.4. A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény	177
III.1.2. A regionális emberi jogi ellenőrző mechanizmusok felfogása, különös tekintettel az EJEB gyakorlatára.....	178
III.2. A soft law és különösen UNGPs szerepe az üzleti világ és emberi jogok kapcsolata terén	193
III.2.1. Soft law dokumentumok a gazdasági társaságok működésének emberi jogi korlátozása terén	194
III.2.2. A UNGPs megalkotásának háttere és körülményei.....	198
III.2.3. A UNGPs szerkezete	203
III.2.3.1. Az állam emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettsége.....	205
III.2.3.2. A gazdasági társaságok emberi jogok tiszteletben tartásáért viselt felelőssége	212
III.2.3.3. A jogorvoslat biztosítása	215
III.2.4. A UNGPs implementálása.....	222
III.2.5. A soft law, különösen UNGPs nemzetközi jog fejlesztésében játszott szerepe	233
III.3. Egy nemzetközi szerződés perspektívája az emberi jogok gazdasági társaságokkal szembeni védelme terén	242
III.3.1. A korábbi nemzetközi szerződéskötési törekvések	242
III.3.2. Az üzleti világ és emberi jogok terén jelenleg zajló nemzetközi szerződés-előkészítés	248
III.3.2.1. A nemzetközi szerződés létrehozásának szükségességét övező elméleti vita.....	249
III.3.2.2. A nemzetközi szerződéses szabályozási elképzelések	254
III.3.2.3. A nemzetközi szerződést előkészítő munkák.....	263
III.3.2.4. A szerződéstervezetek	269
III.3.3. A nemzetközi szerződéselőkészítés értékelése és perspektívája	277
III.4. Összefoglalás	284
Összefoglaló következtetések	291
Irodalomjegyzék.....	300

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Elsődlegesen szeretném kifejezni hálámat és köszönetemet konzulensemnek, Prof. Dr. Kovács Péternek az éveken át tartó és kitartó támogatásáért, folyamatos bátorításáért és segítségéért. Külön köszönettel tartozom Markus Krajewski-nek, az Erlangen-Nürnberg Egyetem professzorának a nemzetközi gazdasági jog mélyebb megértése terén nyújtott hathatós segítségéért. Itt szeretném megköszönni a kutatóhelyi vitán felkért hozzászólóimnak Dr. Csapó Zsuzsannának és Dr. Raisz Anikónak azt a munkát, amit a dolgozatom értékelésére fordítottak, és Mindazoknak, akik a vita során véleményükkel, javaslataikkal segítettek a dolgozat jobbítását. Köszönöm Dr. Ádány Tamásnak, aki lehetőséget biztosított arra, hogy az egykori alma materemben taníthassak, valamint végtelenül türelmes Családomnak.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Afrikai Charta	African Charter on Human and Peoples' Rights	Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája
Afrikai Bíróság	African Court on Human and Peoples' Rights	Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bírósága
Afrikai Bizottság	African Commission on Human and Peoples' Rights	Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága
Amerikaközi Bíróság	Inter-American Court of Human Rights	Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága
Amerikaközi Bizottság	Inter-American Commission of Human Rights	Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága
Amerikai Egyezmény	American Convention on Human Rights	Emberi Jogok Amerikai Egyezménye
ÁNB	Permanent Court of International Justice	Állandó Nemzetközi Bíróság
Bécsi Egyezmény	Vienna Convention on the Law of Treaties	A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény
CAT	United Nations Commission Against Torture	Kínzás Elleni Bizottság
CEJIL	Centre for Justice and International Law	Igazságosság és Nemzetközi Jog Központja
CERD	UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination	Az ENSZ Faji Megkülönböztetés Kiküszöbölésének Bizottsága
GSzK Jogok Bizottsága	Committee on Economic, Social and Cultural Rights	Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága
CRC	Committee on the Rights of the Child	ENSZ Gyermejjogi Bizottsága
CSR	Corporate Social Responsibility	Vállalati társadalmi felelősségvállalás

„Draft UN Norms”	Draft Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with regard to Human Rights	A transznacionális és más gazdasági társaságok emberi jogi felelősségéről szóló nemzetközi szerződés tervezete
Egyetemes Nyilatkozat	Universal Declaration of Human Rights	Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata
EJEB	European Court of Human Rights	Emberi Jogok Európai Bírósága
EJEBiz	European Commission of Human Rights	Emberi Jogok Európai Bizottsága
EJEE	European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms	Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény, Róma, 1950. november 4. (a megfelelő kiegészítő jegyzőkönyvekkel egységes szerkezetben)
„Elements Paper”	Elements for a draft legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights	A transznacionális vállalatok és más üzleti vállalkozások emberi jogi szabályozásáról szóló nemzetközi szerződés elemei
Eljárási Szabályzat	Rules of Court	Az EJEB Eljárási Szabályzata
Emberi Jogi Bizottság	UN Human Rights Commission	
Emberi Jogi Tanács	UN Human Rights Council	
Emberi Jogok Bizottsága	UN Human Rights Committee	
Európai Bíróság	European Court of Justice	Európai Unió Bírósága

GSzKJNE	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights	Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
Gyermekjogi Egyezmény	Convention on the Rights of the Child	A Gyermek jogairól szóló Egyezmény
NAT	UNGPs National Action Plan	UNGPs Nemzeti Akció Terv
Nemzetközi Bíróság	International Court of Justice	
Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet	International Trade Organization	
Nemzetközi Valutaalap	International Monetary Fund	
PPJNE	International Covenant on Civil and Political Rights	Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
OECD Irányelvek	The OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct	OECD Irányelvek a multinacionális vállalkozások felelős üzleti magatartásáról
OEIGWG	Open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights	Kormányközi munkacsoport a transznacionális vállalatok és más üzleti vállalkozások emberi jogi szabályozásáról szóló nemzetközi szerződés előkészítése érdekében
„Revised Draft”	Revised draft legally binding instrument to regulate, in international human rights law, the activities of transnational corporations and other business enterprises	A transznacionális vállalatok és más üzleti vállalkozások emberi jogi szabályozásáról szóló nemzetközi szerződés felülvizsgált tervezete

„Second Revised Draft”	Second Revised Draft legally binding instrument to regulate, in international human rights law, the activities of transnational corporations and other business enterprises	A transznacionális vállalatok és más üzleti vállalkozások emberi jogi szabályozásáról szóló nemzetközi szerződés második felülvizsgált tervezete
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development	Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája
UNCTC	United Nations Centre on Transnational Corporations	Az ENSZ transznacionális vállalatokkal foglalkozó központja
UNGPs	UN Guiding Principles on Business and Human Rights	Az ENSZ-nek üzleti világ és emberi jogok terén megalkotott alapelvei
Kereskedelmi Világszervezet	World Trade Organization	
„Zero Draft”	Zero draft legally binding instrument to regulate, in international human rights law, the activities of transnational corporations and other business enterprises	A transznacionális vállalatok és más üzleti vállalkozások emberi jogi szabályozásáról szóló nemzetközi szerződés első tervezete

„No one would have crossed the ocean of he
could have gotten off the ship in the storm”

Charles Kettering¹

BEVEZETÉS

A második világháborút követő korszak formálásában döntő szerepet játszó jelenségek közé tartozik egyfelől az emberi jogok nemzetközi védelmének elismerése és sokrétű fejlődése. Másfelől szintén meghatározó jelentőségű a gazdasági, majd emellett az információs globalizáció folyamatos térnyerése, amelynek szükségszerű velejárója az üzleti működés emberek életére és a társadalomra gyakorolt hatásának növekedése.

Az Egyetemes Nyilatkozat 1948-as elfogadása óta az emberi jogok nemzetközi jogi védelme – a joggyakorlat és a jogfejlesztés, valamint az intézményi rendszer kiépülése tekintetében egyaránt – páratlan fejlődést könyvelhet el. Mary Ann Glendon találó megfogalmazása szerint „újjáteremtette” a második világháború tragédiája által sújtott világot.² Az Egyetemes Nyilatkozat hatása több szempontból is szemléletformáló. Azon túl, hogy a nemzetközi jog figyelme az államközi kapcsolatok szabályozása mellett az ember védelme fele fordult, a jelenkor nemzetközi és államon belüli közéleti vitáiban az emberi jogok narratívája viszonyításpontként szolgál.

Lord Jonathan Sacks-et idézve mutat rá arra Robert P. George jogászprofesszor, hogy minden korszakban létezik egy olyan meghatározó – nemzetközi és államon belüli – narratíva („*dominant mode of discourse*”),

¹ A múlt század elején élt amerikai feltaláló, Charles Kettering szavai híven tükrözik azokat az újszerű kihívásokat is, amelyekkel a nemzetközi közösségnek az emberi jogok minél szélesebb körű megóvása, védelme és érvényesülése érdekében szembe kell néznie.

² Mary Ann Glendon „A World Made New” című könyve kínál részletes betekintést az Egyetemes Nyilatkozatot előkészítő tárgyalások években mért és a gyakran éjszakákba nyúló vitáiba feltárva ezeknek a tárgyalásoknak a tétjét. Mary Ann GLENDON, *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights* (Random House Trade Paperbacks, 2002).

amelyen a közpolitikai törekvéseket, valamint az ahhoz vezető igényeket igazolják. A „hit korának” is nevezett középkor meghatározó narratívája vagy viszonyítási pontja a teológia volt, míg a felvilágosodás korszakában, amely az „érvelés” vagy a „tudomány korszakaként” is ismert, a meghatározó narratíva a racionális vagy tudományos volt.³ A jelenkor meghatározó narratívája az emberi jogok, vagyis az emberi jogok referencia ponttá váltak, az emberek, államok ennek keretein belül érvelnek, védik meg nézőpontjukat, valamint fogalmazzák meg az erkölccsel és az igazságosság kérdéseivel kapcsolatos igényüket. Ugyanakkor az emberi jogok nemzetközi védelme – illeszkedve a nemzetközi közjog felfogásába – alapvetően megőrizte államközpontúságát, és ebből fakadóan nagyrészt horizontján kívül rekednek a nem-állami szereplők, így a gazdasági társaságok üzleti működése vagy ennek a működésnek a hatása.

Mindezzel párhuzamosan ugyanakkor a gazdasági társaságok üzleti működése egyre jelentősebb befolyást gyakorol az emberek mindennapjaira, alapvető szükségleteik kielégítésére az élelem vagy ivóvíz ellátástól kezdve a kommunikáción át az energiaellátásig bezárólag.⁴ Ezt tovább erősítette az állami tulajdonon alapuló tervutasításos gazdasági berendezkedés kudarca, illetve a „washingtoni konszenzus” néven elhíresült gazdaságpolitikai elképzelés térnyerése.⁵ Mindezek eredményeképpen az 1990-es évek a gazdasági globalizáció „aranykorát” hozták el, amelyben a transznacionális vállalatok mind számukat, mind működésük kiterjedtségét, mind pedig az

³ Elérhető: https://www.heritage.org/sites/default/files/2020-01/HL1315_NEW.pdf (a letöltés időpontja: 2020. december 30.).

⁴ Lásd például: Vaughan LOWE, *Corporations as International Actors and International Law Makers* (The Italian Yearbook of International Law Online, Volume 12., Issue 1., 2004), 26. oldalát; elérhető: <https://brill.com/view/journals/iyio/iyio-overview.xml> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

⁵ A „washingtoni konszenzus” a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és az Amerikai Egyesült Államok elképzeléseit tükrözve arra buzdította elsősorban a fejlődő és a tervgazdasági rendszert maguk mögött hagyó országokat, hogy a tőke mozgások terén liberalizáljanak, az állami vagyont nagyobb arányban magánosítsák, illetve az állam gazdaság szabályozását mérsékeljék. Lásd például: Andrew NEWCOMBE et al., *Law and Practice of Investment Treaties* (Wolters Kluwer, 2009), 47-48. oldalakat, Muthucumaraswamy SORNARAJAH, *The International Law on Foreign Investment* (Cambridge University Press, 2010), 49. és 66. oldalakat, valamint ÖRLÖS László, *A multilaterális fejlesztési bankok és Magyarország* (Doktori értekezés, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2008), 24-26. oldalait, ami elérhető: <http://doktori.uni-sopron.hu/211/> (a letöltés időpontja: 2020. október 15.).

állami közpolitikákra gyakorolt befolyást tekintve megerősödtek,⁶ miközben a piacok liberalizációjának, illetve a gazdaság deregulációjának és az állami tulajdon privatizációjának következtében korlátok közé szorul és csökken az állami szabályozás lehetősége a polgárok mindennapi gazdasági életében.⁷ Hasonló folyamat figyelhető meg a digitális technológia és az információs globalizáció kibontakozásának eredményeként az elmúlt évtized során megerősödő platform alapú üzleti modellek tekintetében is. A platform alapú üzleti vállalatok például „digitális közterek” és „digitális üzletek” formájában olyan nélkülözhetetlen infrastruktúrát építenek ki, amely a többi piaci szereplőt, és adott esetben saját versenytársaikat is függő helyzetbe kényszeríti.⁸ Vagyis a platform alapú üzleti működés nem a piaci versenyben, hanem sokkal inkább a verseny alakításában, szervezésében és irányításában érdekelt. Ezen jellegadó sajátosságaik miatt pedig ezek az üzleti vállalatok egyfajta „funkcionális szuverenitást” kívánnak gyakorolni, ami az állami szabályozás redukálásának és az állami funkciók átvételének irányába hat.⁹

E gazdasági társaságok üzleti működése számos ország gazdasági fejlődéséhez hozzájárulva sokak számára segíti elő az emberi jogok – így többek között az oktatás, a tájékozódás szabadsága, a tiszta ivóvízhez jutás vagy az egészséghez fűződő jogának – teljesebb érvényesítését a mindennapokban. Másfelől ugyanakkor esetek növekvő száma igazolja, hogy az emberi jogok megóvása és védelme üzleti működésükkel szemben is indokolt. Más-más működési elvek alapján, de mind a transznacionális vállalatok, illetve azok

⁶ Lásd: John G. RUGGIE, *Just Business: Multinational Corporations and Human Rights* (W.W. Norton & Company, 2013.), XV-XVI. oldalait. Vö. az értekezés I.2.3. pontjával.

⁷ Lásd: SZABÓ Gábor, *A gazdasági, szociális és kulturális emberi jogok érvényesíthetősége – Az államok és nem állami szereplők nemzetközi felelőssége*. In: CSAPÓ Zsuzsanna, *Jubileumi Tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára* (Dialog Campus Kiadó, 2019), 232. oldalt, valamint Dinah SHELTON, *Protecting Human Rights in a Globalized World*. Boston College International and Comparative Law Review, Volume 25., No. 2., Spring, 2002), 273-280. oldalakat.

⁸ Lina M. KHAN, *Sources of Tech Platform Power* (Georgetown Law School Review, 2018), 326. és 331-332. oldalak.

⁹ Frank PASQUALE, *Digital Capitalism – How to Tame The Platform Juggernauts* (Friedrich-Ebert-Stiftung, 2018), elérhető: <https://library.fes.de/pdf-files/wiso/14444.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. július 13.).

globális ellátási láncai, mind pedig a platform alapú üzleti vállalkozások az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeinek gyengítése irányába hatnak. A transznacionális vállalatok a számukra leginkább költséghatékony joghatóság alatti üzleti működést keresik, ami az, ahol a legengedékenyebb emberi jogi, munkajogi és környezetvédelmi szabályozást támasztanak vele szemben¹⁰ Ehhez képest a platform alapú üzleti vállalatok, mint például az Amazon vagy a Facebook nélkülözhetetlen infrastruktúrákat építenek, gazdasági erőfölényük révén piaci dominanciára tesznek szert, majd pedig saját maguk törekednek állami funkciók ellátására.¹¹

Az értekezés az emberi jogok nemzetközi védelmének és a gazdasági társaságok üzleti működésének összetett és dinamikusan fejlődő kapcsolatrendszerét kívánja feltárni, nem tagadva, hogy a gazdasági társaságok aktív vagy passzív jogalanyiségének kontúrjai a nemzetközi jog más területein – így különösen a nemzetközi büntetőjog, a humanitárius jog, a környezetvédelmi jog vagy a beruházások nemzetközi jogi védelme terén – is körvonalazódnak vagy legalábbis a nemzetközi jog jelenlegi fejlődése ennek irányába mutat. Az értekezés ugyanakkor vizsgálatát az emberi jogokra szűkítve azt a feltevést törekszik igazolni, hogy a gazdasági társaságokat ezen a jogterületen sajátos kettősség jellemzi, vagyis egyaránt lehetnek az emberi jogi jogsértések áldozatai és előidézői. Teszi mindezt annak jegyében, hogy feltárja a gazdasági társaságok üzleti működését védelmező nemzetközi jogi szabályokat és az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok döntéseit, valamint az üzleti működésük emberi jogi korlátozását övező szabályokat, illetve szabályozási törekvéseket. A mérleg két oldalának összehasonlítása nyújthat képet a jelenleg érvényesülő szabályozásról, valamint a szabályozási törekvések irányáról. Bár az értekezésnek nem célja a nemzetközi jog többi területének vizsgálata, ugyanakkor az államok emberi jogi kötelezettségeire gyakorolt

¹⁰ Sean A. PAGER - Eric PRIEST, *Redeeming Globalization through Unfair Competition Law* (Cardozo Law Review, Volume 41., 2020), 2444-2446., illetve 2456-2457. oldalakat.

¹¹ Lásd: Lina M. KHAN, *Amazon's Antitrust Paradox* (The Yale Law Journal, Volume 126., 2017), 755-783. oldalakat, illetve PASQUALE, id mű.

hatásai miatt – a szükséges mértékig – szemügyre veszi a nemzetközi beruházásvédelmi szabályokat, valamint a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek üzleti világgal összefüggő működését is.

Ennek bemutatása érdekében az értekezés elsősorban az univerzális és regionális emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak – különösen az európai kultúrkörben meghatározó jelentőséggel bíró EJEB és Emberi Jogok Bizottságának – gyakorlatát vizsgálja, illetve feltárja a *soft law* természetű dokumentumokat, illetve a szerződéskötési törekvéseket, valamint ezek egymásra hatását. E rendszerező igényű vizsgálat időszerűségét több tényező is indokolja. Közeledve az Egyetemes Nyilatkozat 75. évfordulójához jól látható, hogy bár az emberi jogok védelmének szükségessége ugyanolyan kihívás, mint a dokumentum megalkotásakor volt, implementációja pedig még mindig „befejezetlen”, ugyanakkor a jelenkori világ a második világháborút követő világhoz képest jelentősen megváltozott. Ennek megfelelően a hagyományos vagy klasszikus – állami közhatalomgyakorlás és az egyén szabadságának viszonyát érintő – emberi jogi dilemmák mellett az emberi jogi bírászkodás újfajta problémákkal szembesül. Magyarország strasbourgi bírójája, Paczolay Péter ezzel kapcsolatban egy konferenciabeszélgetés keretében arra mutatott rá, hogy az általános újszerű emberi jogi kihívások olyan válságproblémákból fakadnak, mint a gazdasági válság, a migrációs válság, a környezetvédelmi kérdések, valamint ezek mellett az újszerű technológiák.¹² Nem lehet kétséges, hogy az újszerű emberi jogi kihívások sorát gyarapítják a nem-állami szereplők, különösen pedig a gazdasági társaságok üzleti működésének emberi jogokra gyakorolt növekvő befolyása is. Ez igaz azokra az innovatív üzleti megoldásokra, amelyek egy-egy emberi jog teljesebb vagy hatékonyabb érvényesülését segítik elő. Ugyanakkor az érem másik oldalához tartozik, hogy ez éppen úgy igaz a vízhez való jogot sértő közműszolgáltató, az egészséghez való jogot veszélyeztető bányászati vagy kitermelési tevékenység, mint a

¹² Erről lásd: <https://www.alkotmanybirosag.hu/kozlemeny/lathato-problemak-lathatatlan-alkotmany> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

véleménynyilvánítás vagy az informálódás szabadságát korlátozó platform alapú üzleti vállalkozás esetében.

Az értekezés időszerűségét indokolja emellett, hogy tíz évvel ezelőtt, 2011-ben fogadták el az üzleti működés emberi jogi korlátozása terén meghatározó jelentőségű ENSZ *soft law* dokumentumot, a UNGPs-t, vagyis az ENSZ-nek üzleti világ és emberi jogok terén megalkotott alapelveit. Másfelől pedig 2014-ben – immáron harmadszor – kezdetét vette az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatának szabályozására törekvő szerződéselőkészítési eljárás. Mindezekkel párhuzamosan pedig a nemzetközi emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusai az elmúlt évtizedben számos általános jellegű értelmezési útmutatást fogadtak el ezen a téren. Ugyanakkor – különösen a gazdasági globalizáció korában – a gazdasági társaságok állami közhatalom gyakorlásával szembeni jogvédelem iránti igénye is erősödik.¹³ Ez a nemzetközi jog több területe – így például a nemzetközi beruházásvédelmi jog vagy a Kereskedelmi Világszervezet joga – mellett az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok, különösen az EJEB esetjogi gyakorlatában is kitapintható. Jól látható, hogy a nemzetközi közéletben és akadémiai világban az elmúlt évtized során folyamatosan élénkülő vita zajlott, zajlik az üzleti világ emberi jogi összefüggéseiről, a nemzetközi szerződéses jogalkotás szükségességéről, illetve annak lehetséges irányairól.

A rendszerező gondolkodás így időszerű és többek között olyan kérdéseket tárhat fel, hogy vajon az üzleti működés emberi jogi védelme önmagában vagy annak innovatív, az emberi jogok érvényesülését előmozdító részeinek nemzetközi védelme igazolható-e. Vajon a gazdasági társaságot önállóan vagy az őt tulajdonló természetes személy jogvédelmén keresztül illetheti meg az emberi jogok védelme? Milyen felfogás tapintható ki az univerzális emberi jogi egyezményekben, illetve ehhez képest – figyelemmel az országok és régiók

¹³ Vö. Steven R. RATNER, *Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility*, (111 Yale L.J., 2001), 458-460. oldalakkal; elérhető: <https://digitalcommons.law.yale.edu/yj/vol111/iss3/1> (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

piacról és a gazdaságpolitika szerepéről vallott felfogásának különbségeire – milyen esetjogi gyakorlatot fogadnak el a regionális ellenőrző mechanizmusok? Ezzel párhuzamosan a jelenkori reformtörekvéseket érintő kérdés, hogy vajon az üzleti működés emberi jogi korlátozása terén látható jogfejlesztési kísérletek hogyan hatnak egymásra. Melyek azok a kérdések, amelyekben legnagyobb hiátus áll fenn az emberi jogok üzleti működéssel összefüggő védelme terén? Vajon milyen irányba gravitálják a nemzetközi szerződéselőkészítési eljárás irányvonalát: a szupranacionális intézményrendszer megteremtése és a gazdasági társaságok passzív jogalanyiségének, őket a nemzetközi jog alapján közvetlenül terhelő kötelezettségeknek az elismerése felé, vagy pedig az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeinek erősítése és nemzetközi összehangolásának irányába? Mi a perspektívája a jelenleg zajló nemzetközi szerződéselőkészítési eljárásnak? Az Egyetemes Nyilatkozat közelgő 75. évfordulója fényében az emberi jogok jelenkori kihívásainak értékelése időszerű, a jelen értekezés pedig hozzájárulhat annak a vitának a rendszerezéséhez a hazai tudományos életben, amely az emberi jogoknak az üzleti működéssel való összefüggése terén zajlik.

A kutatás a gazdasági társaságok üzleti működésének emberi jogi védelme és emberi jogi korlátai terén elfogadott nemzetközi jogi normákat és joggyakorlatot teszi vizsgálati tárgyává. A kutatás tárgya ennek megfelelő meghatározza a kutatás módszerét is. A leíró módszer dominál a szerződéses, illetve a *soft law* természetű források, valamint nemzetközi bírói és más emberi jogi ellenőrző mechanizmusok gyakorlatának és általános jogértelmezését tartalmazó dokumentumainak összegyűjtése során. E források összegyűjtése önmagában is segít a gazdasági társaságok üzleti működése és az emberi jogok között fennálló kapcsolat feltárásában, a gazdasági társaságok működését övező emberi jogi védelem, illetve az államok üzleti világgal összefüggő jogvédelmi kötelezettségeinek azonosításában. Az értekezés ugyanakkor ezen túlmenően a feltárt források rendszerezésére, majd pedig összehasonlító értékelésére törekszik. A jogösszehasonlítás ezért fontos szerephez jut az értekezés

vizsgálatában. Az összehasonlító módszer alkalmazása elsődlegesen a releváns nemzetközi jogi források és az ellenőrző mechanizmusok gyakorlatát fogja át, ugyanakkor az értekezés nemzetközi gazdasági jogot érintő, illetve amellet korlátozott mértékben jogtörténeti és jogelméleti, valamint az emberi jogi dilemmákhoz szorosan kapcsolódó transznacionális üzleti működés megértéséhez gazdasági kérdéseket is feltár. Emellett a tudományos jogirodalmi álláspontok és trendek bemutatása, értékelése nemcsak a hatályos szabályozási környezet kontextusának megismerése, hanem a korábbi nemzetközi jogalkotási kudarcok okainak feltárása, illetve a nemzetközi jog fejlesztését övező javaslatok megfogalmazása miatt is nélkülözhetetlen. Az értekezés a témájából és kutatási módszeréből fakadóan ugyanis olyan következtetéseket igyekszik levonni, amelyek kiindulópontjai lehetnek a nemzetközi jog fejlesztését szolgáló javaslatok megfogalmazásának.

Az értekezés szerkezetét alapvetően meghatározza a választott téma természete. Bár az értekezés a gazdasági társaságok üzleti működése emberi jogi védelmének és korlátozásának nemzetközi jogi szabályozását vizsgálja, de szükségesnek tűnik néhány fontos dogmatikai jellegű előkérdés megismerése is. A disszertáns dilemmája e tekintetben az, hogy a dogmatikai kérdések bemutatásán keresztül lerója tiszteletét a jogtudomány előtt vagy pedig ezen kérdések ismertetésének kihagyásával közvetlenül az új kutatások bemutatására törekedjen. Ez a dilemma azért nehéz, mert akármelyik megoldást választja is a szerző, döntése nem lesz tökéletes. A tudomány iránti tisztelet, a kutatás összefüggésekbe helyezése és igazolása érdekében választottam azt a megoldást, hogy a dolgozat ismerteti a dogmatikai kérdéseket. Ezen túl pedig azért is fontosnak tartom az emberi jogi alapkérdések áttekintését, mivel abban bízom, hogy a védelem sikere esetén talán módomban lehet értekezésemet a jogalkalmazók, és a szélesebb olvasóközönség elé bocsátani monográfiaként, és a nemzetközi jogot nem tanult (vagy régen tanult) olvasó számára talán nem haszontalan az idevágó fogalmak, intézmények, megközelítések rövid bemutatása. Az értekezés ennek fényében négy fő részre tagozódik.

Az értekezés első része a vizsgálat dogmatikai alapvetéséhez tartozó kérdéseket mutatja be. Ennek megfelelően összefogott jelleggel tárgyalja az emberi jogok elméleti gyökereit és versengő felfogásait (I.1.1.pont), majd pedig megvizsgálja az emberi jogok nemzetközi védelmének fejlődési útját (I.1.2.pont), amelynek során rávilágít az emberi jogok elméleti megalapozása és történeti fejlődése között kitapintható felfogásbeli különbségekre. Az értekezés a dogmatikai alapvetések között vizsgálja a gazdasági társaságok és az utóbbi fél évszázadban megerősödő transznacionális üzleti működés jellegadó sajátosságait (I.2.1. pont), majd erre figyelemmel nyújt áttekintést arról, hogy a gazdasági társaságok mikor és miként jelentek meg a nemzetközi közjog látóhatárán (I.2.2. pont). A gazdasági társaságok üzleti működésének emberi jogi kétarcúságát az értekezés II. és III. részei vizsgálják.

Az értekezés második része tárgyalja a gazdasági társaságok működésének emberi jogi védelmét. E körben mutatja be a gazdasági társaságok áldozattá válását övező elméleteket (II.1. pont), illetve az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak e körben kialakított felfogásait (II.2. pont). Az univerzális és regionális ellenőrző mechanizmusok esetjogi gyakorlatát ezt követően vizsgálja az értekezés (II.3. és II.4. pontok).

Az üzleti működés emberi jogi korlátozásának dilemmáit, annak megfogalmazásának körülményeit az értekezés harmadik része tárja fel. Miután röviden ismerteti a katolikus társadalmi tanítás leginkább releváns pontjait, az értekezés e része a nemzetközi jog jogforrási rendszerének megfelelően három olyan fő területre tagolódik, amelyben ilyen szabályok vagy jogi követelmények körvonalazódnak. Az első tekinti át az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok e téren kialakított gyakorlatát (III.1. pont), míg a második veszi szemügyre az ezzel összefüggésben elfogadott *soft law* dokumentumokat, ezek között pedig különösen a 2011-es UNGPs-t (III.2. pont). Harmadik területként az értekezés a korábbi sikertelen szerződéskötési kísérletek áttekintésének tükrében tárgyalja az üzleti világ és az emberi jogok kérdéseit szabályozó nemzetközi szerződés elméleti hátterét, a szabályozási koncepcióját övező főbb vitapontokat és a

szerződés-kötés perspektíváját (III.3. pont). E területek összehasonlítása során az értekezés feltárja a közöttük lévő kölcsönhatásokat, illetve rámutat azokra a szabályokra és követelményekre, ahol ez a kölcsönhatás jogfejlesztő szerepet játszik vagy ilyen szerepre tehet szert az emberi jogok nemzetközi védelmének rendszerében.

Az értekezés mindhárom része tanulságokat megfogalmazó értékelő összefoglalással zárul, amely a tanulságokat egybefoglalja, és megfogalmazza azokat a következtetéseket, amelyek igazolni törekcszenek gazdasági társaságok üzleti működésének emberi jogok terén tetten érhető kétarcúságát. Ezek után az értekezés negyedik része az emberi jogok hatékonyabb védelmének és az emberi jogi eszme teljesebb érvényesülésének jegyében megfogalmazza a nemzetközi jog lehetséges fejlesztését övező kiinduló alapokat és irányokat.

I. DOGMATIKAI ALAPVETÉS

Dacára annak, hogy az utóbbi évtizedekben egyre több szó esik az emberi jogok és az üzleti működés kölcsönhatásáról, a kettő kapcsolata mégis rendhagyónak tekinthető. Az alapvető emberi jogok küldetését ugyanis elsődlegesen nem az üzleti működés védelme, korlátozása vagy szabályozása igazolja. Indokolt ezért, hogy a gazdasági társaságok, illetve azok üzleti működését védelmező, valamint annak korlátozására törekvő felfogásokat vizsgáló értekezés elsőként maguknak az emberi jogoknak az eredetét, elméleti alapjait, és emellett a nemzetközi jogi fejlődési útját vázolja fel. Másfelől pedig a vizsgált kérdés teljeskörű megértéséhez hozzátartozik, hogy az értekezés bemutassa a gazdasági társaságok eredetét és jellegadó sajátosságait, valamint ezzel egyidejűleg szemügyre vegye, hogy az elmúlt fél évszázadban látható üzleti, gazdasági és társadalmi fejlődés eredményeként miként jelentek meg a nemzetközi közjog horizontján, és milyen hatásokat gyakorolnak emberi jogok érvényesülésére. Ennek megfelelően az értekezés az első részében – a megadott terjedelmi keretek között maradva – ezeket a dogmatikai jellegű kérdéseket tárgyalja.

Erre figyelemmel az értekezés elsőként az emberi jogok elméleti gyökereit, versengő felfogásait és történeti fejlődését veszi összefoglaló jelleggel szemügyre (I.1.1. pont). Ezt követően vizsgálja meg az emberi jogok nemzetközivé válásának korszakát (I.1.2. pont), majd ezek után tárgyalja a gazdasági társaságok eredetét, alapvető sajátosságait, valamint ezzel összefüggésben az utóbbi fél évszázad gazdasági globalizációjának eredményeként megerősödő transznacionális üzleti működés jellegadó sajátosságait és hatását az emberi jogok érvényesülésére (I.2.1. pont). Az értekezés erre figyelemmel nyújt áttekintést arról, hogy a gazdasági társaságok mikor és a nemzetközi közjog mely területein jelentek meg, és miként tekint rájuk a nemzetközi jog (I.2.2. pont). Ezek alapján azt veti fel, hogy a gazdasági társaságok üzleti működését egyfajta „Janus-arcúság” jellemzi az emberi jogok

terén (I.2.3. pont), majd végül a tanulságokat összefoglaló következtetésekkel zárul (I.3. pont). Az értekezés ezt a felvetést a II. és III. részeiben törekszik igazolni.

I.1. Az emberi jogok elméleti alapjai és történeti fejlődése

I.1.1. Az emberi jogok eredete és megjelenése az állami jogokban

Bár az emberi jogok nemzetközi jogi védelmét biztosító szabály-, és intézményrendszer kiépítése és megszilárdulása csak a második világháborút követő évtizedekre vezethető vissza, az emberi jogi gondolkodásnak és hagyománynak több ezer évre visszanyúló, kulturális és vallási hagyományokba ágyazódó gyökerei vannak.¹⁴ Ez egyfelől azt jelzi, hogy az emberi jogok jelenkori védelmének összetett, többszintű rendszere egy régi eszmetörténeti talapzata van, amelyben a nemzetközi jogi védelem kiindulópontjaként szolgáló az Egyetemes Nyilatkozat politikai és jogi viszonyítási ponttá vált.¹⁵ Másfelől ugyanakkor azt is jelzi, hogy az emberi jogi hagyomány, vagyis az emberi jogi igények igazolása és értelmezése közel sem egységes. Ehelyett eltérő nézetek versengenek egymással arról, hogy miért léteznek emberi jogok, miként azonosíthatók az emberi jogok, mit jelentenek az emberi jogi igények, hogyan lehet különbséget tenni valós és hamis emberi jogi igények között. Az emberi jogok ezen egymással versengő eszmetörténeti felfogásai mindmáig meghatározzák a róluk zajló vitát.¹⁶

Michael Haas az emberi jogok vallási és filozófiai eszmetörténeti igazolási alapjai között különböztet.¹⁷ Az embert születésénél fogva megillető elidegeníthetetlen jogok gondolatát már az emberi magatartások elé követelményeket és mércét állító nagyobb vallásokban is tetten lehetett és lehet

¹⁴ Lásd: Jerome J. SHESTACK, *The philosophic Foundations of Human Rights* (Human Rights Quarterly, Volume 20, No. 2., 1998), 201-202. oldalakat.

¹⁵ KOVÁCS Péter, *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kidolgozásának története és elfogadásának körülményei*, (Iustum, Aequum Salutare, V. 2009/2.) 65-66. oldalak.

¹⁶ Lásd, többek között: HALMAI Gábor - TÓTH Gábor Attila, *Az emberi jogok eredete*. In: HALMAI Gábor - TÓTH Gábor Attila (szerk.), *Emberi jogok* (Osiris Kiadó, Budapest, 2008), 35-54. oldalait, valamint SHESTACK, id. mű 215-233. oldalait.

¹⁷ Michael HAAS, *International Human Rights* (Rutledge, New York, 2014), 15-42. oldalait.

érni.¹⁸ Haas olvasatában az emberi jogok etikai igazolására és rendszerezésére törekvő filozófusok, mint például Arisztotelész, Thomas Hobbes vagy Edmund Burke és Thomas Paine a vallási hagyományokon belüli ellentmondásoknak egy-egy univerzális érvrendszer mentén történő tisztázását tűzték ki célként.¹⁹ Az emberi jogok metafizikai igazolására törekvő és egymással versengő eszmerendszerek már az emberi jogok átfogó rendszerének megteremtésére törekedtek. Haas csoportosítása szerint ide vonható többek között az Aquinói Szent Tamás, Hugo Grotius, John Finnis és Robert P. George neveivel fémjelzett, időben elsőként megjelent természetjogi hagyomány, Thomas Hobbes és John Locke neveihez kapcsolható szerződéses elmélet, az Immanuel Kant féle racionalizmus, Jeremy Bentham és John Stuart Mill által kidolgozott utilitarizmus, valamint a John Rawls féle liberalizmus.²⁰

Ehhez képest Jerome J. Shestack az emberi jogok igazolásának hat modern elméletét különbözteti meg: a természetes jogokon alapuló elméletet,²¹ a John Rawls nevével fémjelzett igazságosságon alapuló jogok elméletét,²² az Edmond Cahn nevéhez kötődő igazságtalanságra adott válaszon alapuló jogok elméletét,²³ a McDougal, Lasswell, és Chen neveivel fémjelzett emberi méltóságon alapuló jogok elméletét,²⁴ a Ronald Dworkin által képviselt, széleskörű állami beavatkozást igazoló, az egyenlő tiszteleten és figyelmen alapuló jogok

¹⁸ Többek között a hinduizmus, a buddhizmus, a konfucianizmus, a zsidó és keresztény vallások, valamint az iszlám tanítás is előírt olyan elveket, amelyek az emberi jogi normák magjait fogalmazzák meg. Így például az időben legkorábban kifejlesztett hinduizmus a jogegyenlőség, a buddhizmus és a kereszténység a lelkiismereti és véleménynyilvánítási szabadság, míg a konfucianizmus a zsarnoki hatalommal való szembenállás jogának alapjait fogalmazta meg. Lásd: Michael HAAS, id. mű 15-22. oldalait. Hasonlóan lásd: Nagy Károly, *Nemzetközi jog* (Püski, Budapest, 1999), 316-317. oldalakat.

¹⁹ Lásd: Michael HAAS, id. mű 23-34. oldalait.

²⁰ Az emberi jogok metafizikai igazolására törekvő elméletekről lásd: Michael HAAS, *International Human Rights* (Rutledge, New York, 2014), 25-38. oldalait, HALMAI-TÓTH, id. mű 35-54. oldalakat, valamint Jack DONNELLY, *Human Rights* In: John BAYLIS et al., *The Globalization of World Politics. An introduction to International Relations* (Oxford University Press, 2017), 508-510. oldalait.

²¹ SHESTACK, id. mű 215-217. oldalak. A természetjogi elméletéről többek között lásd: Robert P. GEORGE, *In Defense of Natural Law* (Oxford University Press, 2001).

²² SHESTACK, id. mű 217-224. oldalak. John Rawls elméletéről lásd: John RAWLS, *Az igazságosság elmélete* (Osiris Kiadó, Budapest, 1997).

²³ SHESTACK, id. mű 224-225. oldalak. Edmond Cahn elméletéről részletesen lásd: Edmond CAHN, *The Sense of Injustice: An Anthropocentric View of Law* (New York University Press, 1950).

²⁴ SHESTACK, id. mű 225-226. oldalak. Az elmélet megalapozásáról részletesen lásd: Myres S. McDOUGAL et al., *Human Rights and World Public Order* (Yale University Press, New Haven, 1980).

elméletét,²⁵ valamint a jogok azon elméletét, amelyek az emberi jogok univerzalitásával szemben a kulturális relativizmuson alapszanak.²⁶ Shestack olvasatában az emberi jogok nemzetközivé válásának a természetjogi hagyomány és a természetes jogok jelentik a legfontosabb eszmei alapját.²⁷ Emellett az Edmond Cahn féle igazságtalanságra adott válaszon alapuló jogok elmélete – rendszeralkotás helyett – inkább a vélt igazságtalanságok azonosításában, valamint – az emberi jogi aktivista mozgalmak galvanizálása révén – megelőzésében és orvoslásában nyújt segítséget.²⁸ Másként fogalmazva olyan újszerű kihívások felismeréséhez és feltárásához járul hozzá, mint például a jelen értekezés témajaként szolgáló üzleti magatartások és emberi jogok összefüggései. Az emberi jogok elméleti igazolását kínáló különféle eszmetörténeti felfogások jelenkori jelentősége azonban nem az emberi jogok alkotmányokban és nemzetközi jogban történő megjelenése, hanem inkább az emberi jogok viszonyítási ponttá válása terén figyelhető meg.²⁹

Az emberi jogokról alkotott elméletek elsőként az ókori birodalmak jogi rendszerében nyertek gyakorlati megvalósulást. Az embert megillető jog kifejezés legkorábbi megjelenése Kr.e. 539-re tehető, az úgynevezett „Kurus Kartában” érhető tetten, amelyet Nagy Kurus, az Óperzsa Birodalom alapítója és Babilon meghódítója alkotott meg. A Karta olyan alapvető jogokat garantált,

²⁵ Lásd: SHESTACK, id. mű 226-227. oldalait. Emellett Ronald Dworkin elméletéről részletesen lásd: Ronald DWORKIN, *Taking Rights Seriously* (Harvard University Press, 1977). Elérhető: <https://www.law.nyu.edu/sites/default/files/Ronald%20Dworkin%20-%20Hard%20Cases.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Ezen kívül lásd: Ronald DWORKIN, *Law's Empire* (Harvard University Press, 1986), elérhető: <https://iuristebi.files.wordpress.com/2011/07/laws-empire.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.).

²⁶ SHESTACK, id. mű 228-233. oldalak. A kulturális relativizmus – a fennálló kulturális különbözőségekből fakadó preferenciák és motivációk miatt, illetve az emberi jogok abszolút jellegének tagadásából fakadóan – a nemzetközi emberi jogi követelményektől való eltérés igazolására törekszik. A kulturális szokások által lerontható emberi jogok az emberi jogok univerzalizását fenyegeti. A kulturális relativizmusról lásd például: Rhoda E. HOWARD, *Cultural Absolutism and the Nostalgia for Community* (Human Rights Quarterly, Volume 15., 1993), 315-338. oldalakat, valamint SHESTACK, id. mű 233. oldalt.

²⁷ SHESTACK, id. mű 207. és 217. oldalak.

²⁸ SHESTACK, id. mű 224-225. oldalak.

²⁹ Robert P. GEORGE, *The Natural Law Foundations of International Human Rights and Religious Freedom* (The Heritage Foundation, 2020 januárja), elérhető: <https://www.heritage.org/religious-liberty/lecture/the-natural-law-foundations-international-human-rights-and-religious> (a letöltés időpontja: 2020. augusztus 10.).

mint a vallás szabad gyakorlása, a kultúrák iránti tolerancia, a rabszolgaság és a kényszermunka tilalma, valamint a kisajátítás esetére járó kártérítés.³⁰ Hasonló jellegű szabályokat fogadott el Asoka indiai uralkodó Kr.e. III. században megtiltva a halálbüntetést, valamint a fogvatartottakkal szembeni kínzást és embertelen bánásmódot.³¹ Az elvétve előforduló ókori példák dacára azonban az e korszak jogi gondolkodását meghatározó római jog bár gazdag és magas szintű magánjogi örökséget hagyott maga után, de emberi jogi szabályokat nem dolgozott ki.

A minden embert egyformán megillető jogok modernkori előképe a XIII. században az angolok ősi jogait megerősítő jognyilatkozatokkal és törvényekkel vette kezdetét.³² A jelenkori emberi jogi intézmények legkorábbi előzményének az 1215 júniusában Földnélküli János által kiadott *Magna Charta Libertatum* tekinthető, amely rögzítette, hogy a hatalom joghoz kötött, valamint garantálta a *habeas corpus*-ként ismert tisztességes eljárás alapvető követelményrendszerét.³³ Ehhez hasonló hatalomkorlátozást írt elő, illetve alapvető jogokat biztosított az 1222-ben II. András magyar király által kiadott Aranybulla is.³⁴ Az angol alkotmánytörténet további állomásainak számítottak a XVII. század során elfogadott dokumentumok, így az 1628-as Jogok kérvénye (*Petition of Right*), az 1679-es *Habeas Corpus Act*, valamint az 1689-es elfogadott Jogok törvénye (*Bill of Rights*), amely különböző alkotmányos védelemben részesítette a polgárokat.³⁵ Az alapvető jogokat biztosító angol alkotmányos jogfejlődés jellegadó sajátossága, hogy felfogásában ezek a kiemelt jelentőségű törvények valójában csak az évszázados bírói gyakorlatban

³⁰ HAAS, id. mű 44-45. oldalak.

³¹ HAAS, id. mű 44-45. oldalak.

³² HALMAI-TÓTH, id. mű 54-55. oldalak. Az emberi jogok alkotmányjogi fejlődésének történelmi perspektívájáról részletesen lásd: MÁRINKÁS György, *Az emberi jogok megjelenése és fejlődése az egyes alkotmányokban* (Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXX/1. 2012.), 75-91. oldalakat.

³³ Lásd: HAAS, id. mű 46-47. oldalait.

³⁴ Lásd: HORVÁTH Attila (szerk.), *Magyar Állam- és Jogtörténet* (Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Budapest, 2014), 44-46. oldalakat. Emellett lásd még: KOVÁCS István, *Az emberi jogok dokumentumokban* In: KOVÁCS István és SZABÓ Imre (szerk.), *Az emberi jogok dokumentumokban* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980).

³⁵ HAAS, id. mű 47-49. oldalak.

szerves fejlődés eredményeként kimunkált egyéni jogokat rögzítették. Másként fogalmazva, az emberi jogokat is biztosító alkotmányjogi szabályok valójában a *common law* részévé váló angol bírói gyakorlat lenyomatát jelentik.³⁶

Az angol jogfejlődéshez képest az alapvető emberi jogok némileg eltérő módon jelentek meg az amerikai és francia alkotmányozás során. A két legkorábbi modern kartális alkotmánnyal rendelkező országban az alapvető és elidegeníthetetlen jogok nem szerves módon és fokozatosan, hanem forradalmi változások eredményeként jöttek létre. A természetjogi alapokon nyugvó amerikai jognyilatkozatok a brit koronától való függetlenedési harcok jegyében születtek meg a XVIII. század végén.³⁷ A francia forradalom során az Alkotmányozó Nemzetgyűlés – az angol és amerikai előzmények figyelembevételére alapján – fogadta el az 1789-es Emberi és polgári jogok nyilatkozatát, amelynek az amerikai jognyilatkozathoz képest egyik jellegzetessége, hogy az emberi jogok elismerését nem csupán állami vagy nemzeti keretek között, hanem univerzális igénnyel fogalmazta meg.³⁸ A francia emberi jogi nyilatkozat ezzel idejekorán megágyazott annak a hosszabb

³⁶ Lásd: HALMAI-TÓTH, id. mű 55-56. oldalait.

³⁷ Elsőként tagállami szinten, a híressé vált virginiai alkotmányba illesztett Jognyilatkozat (*Bill of Rights*) tartalmazott alapjogi katalógust, majd pedig a szövetségi alkotmányt szövegező philadelphiai konvenció (1787) során a szövetségi hatalom túlsúlyával szembeni garanciaként fogadták el 1789-ben az első tíz alkotmánykiegészítést, vagyis az amerikai Jognyilatkozatot (*Bill of Rights*), amelyet a tagállamok 1791-ben ratifikáltak. Erről lásd: HALMAI-TÓTH, id. mű. Az emberi jogok természetjogi felfogását elsőként a Függetlenségi Nyilatkozat (1776) és az amerikai Jognyilatkozat mondták ki, lásd: NAGY, id. mű 317. oldalt. Ugyanakkor érdekes módon, az amerikai Jognyilatkozat bár kétség kívül természetjogi alapokon álló emberi jogokat fogalmaz meg, nemcsak az egyének, hanem – a sajátos negatív megfogalmazásukból következően – egyúttal a tagállamok hatásköreinek védelmét is szolgálta a szövetségi hatalom túlsúlyával szemben. Ezt erősíti egyfelől a philadelphiai konvenció történelmi kontextusa, amelyben az anti-föderalista tagállamok elsősorban alkotmányos garanciát kívántak elérni a szövetségi hatalom, különösen pedig a törvényhozó Kongresszus visszaéléseivel szemben, lásd: https://encyclopedia.federalism.org/index.php/Bill_of_Rights (a letöltés időpontja: 2020. december 30.). Másfelől pedig erre utal maguknak az alkotmánykiegészítésekben szereplő jogoknak a megfogalmazása is, amelyek kiindulópontját sok esetben nem az egyén, hanem a Kongresszus hatáskörének korlátai jelenti. Így például az első kiegészítés megfogalmazása szerint „[a] Kongresszus nem alkot törvényt vallás hivatalossá tétele vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában, nem korlátozza a szólás- vagy a sajtószabadságot, sem az embereknek a békés gyülekezéshez való jogát, sem azt, hogy petícióval a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.” Lásd: BÓDY Pál és URBÁN Aladár (szerk.), *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980*, (Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2001).

³⁸ HAAS, id. mű 51. oldal. Ezt támasztja alá az amerikai Jognyilatkozat és a francia deklaráció megfogalmazásai közötti különbség. Míg ugyanis az amerikai felfogásban a Kongresszus hatalmának korlátozása a központi kérdés, addig a francia deklaráció kiindulópontja az ember.

ideig tartó folyamatnak, amely azután a II. világháborút követő évtizedekben az emberi jogok nemzetközi jogi elismeréséhez vezetett.³⁹

Az angol, amerikai és francia fejlődés jelenti a modernkori előzményét és egyúttal alapjait annak a XX. század második felében világszerte teret nyerő kodifikációnak, amely az emberi jogokat az alkotmányokban és a nemzetközi egyezményekben is megjelenítette. Ugyanakkor az emberi jogok eredete és eszmetörténeti igazolása, valamint az alkotmányjogi dokumentumokban történő megjelenésük történeti kontextusa között egy érdekes felfogásbéli eltérés figyelhető meg. Az emberi jogok igazolására törekvő elméletek kiindulópontját az ember, valamint az ember veleszületett és elidegeníthetetlen jogai jelentik.⁴⁰ Éppen a lényegükből és természetükből fakadóan ezek a jogok az embert valamennyi helyzetben, mindenkivel szemben megilletik. Ettől azonban némileg eltérően jelentek meg az emberi jogok az alkotmányfejlődésben, ahol a történelmi sajátosságok folytán meghatározó kérdéssé az állami közhatalom ellenében, azzal szemben való megóvásuk vált.⁴¹ Ennek lenyomatát hordozzák a korábban hivatkozott brit alkotmányos törvények, valamint az amerikai alkotmánykiegészítések jellemzően negatív jellegű megfogalmazásai is.⁴² Az emberi jogokat elsődlegesen az állami hatalommal szemben meghatározó viszonyítási pont egészen a XX. század második feléig szinte kizárólagos szerepre tett szert az emberi jogok

³⁹ Történeti áttekintésről lásd: TAKÁCS Péter, *Emberi Jogok* In: SZABÓ Miklós (szerk.), *Jogbölcseleti előadások*. (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998), 213-242. oldalakat, valamint összefoglaló jelleggel: KARDOSNÉ KAPONYI Erzsébet, *Az emberi jogok nemzetközi védelme* (Doktori disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2000.), elérhető: <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/118/> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Emellett vö. az értekezés I.1.2. pontjával.

⁴⁰ Lásd: SHESTACK, id. mű 201-202. oldalakat

⁴¹ Ezt igazolják vissza például az angol és magyar alkotmányfejlődés meghatározó dokumentumai, illetve a francia forradalom során elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, amelyek a közhatalom zsarnoki gyakorlásával szemben nyújtottak védelmet.

⁴² Az amerikai alkotmánykiegészítésekben foglalt jogok jellemzően negatív megfogalmazásúak, és azt jelölik ki, hogy a törvényhozó Kongresszus mit nem tehet, vagy milyen kérdésekben hozhat intézkedéseket. Elérhető: <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript> (a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

fejlődésében.⁴³ Ez a felfogás nyomta rá a bélyegét az emberi jogok nemzetközi jogi elismerésének kezdeti korszakára is, amelyet az értekezés következő pontja tárgyal.

Szükséges megjegyezni emellett, hogy a legtöbb állam alkotmánya alapján az állami hatalommal szemben nemcsak a természetes, hanem a jogi személyek, köztük pedig a gazdasági társaságok (és ezzel kéz a kézben üzleti működésük) is védelemben részesülnek. Bizonyos körben elismerték működésüknek vagy szervezetüknek az állami szabályozással szemben érvényesíthető alkotmányos, alapjogi védelmét. Így az amerikai alkotmányjogi gyakorlatot kutató Adam Winkler szerint a gazdasági társaságok elsőként jelentek meg az alkotmányjog élvonalában, és az alkotmányban foglalt jogokat hívták fel annak érdekében, hogy visszaszorítsák az üzleti működésükre vagy gyarapodásukra, növekedésükre terhet jelentő állami szabályozásokat.⁴⁴ Ehhez hasonlóan a hazai Alkotmánybíróság gyakorlatában is van példa arra, hogy gazdasági társaság indítványa alapján meghatározó jelentőségű alkotmányossági kérdésben dönt a testület.⁴⁵

Végül, de nem utolsó sorban a közel két évszázadon keresztül állami, nemzeti alkotmányos bölcsőkben fejlődő emberi jogok az 1648-as békeszerződések nyomán vesztfáliaiként ismertté vált nemzetközi kapcsolatok keretei közé illeszkedtek.⁴⁶ A jelenkori nemzetközi közjog alapelvei között is ismert vesztfáliai rendszer jellegadó sajátosságai közé számít az államok egyenlőségének elve, illetve az állami szuverenitás tiszteletben tartásának követelménye, amelyet a belügyekbe való beavatkozás tilalmának parancsa

⁴³ Az 1970-es évektől kezdődően, jelentős részben a globalizáció eredményeként, a nem-állami szereplők emberi jogokra gyakorolt egyre erőteljesebb befolyása is nyilvánvalóbbá vált. Erről lásd: Robert MCCORQUODALE, *Non-state actors an international human rights law*. In Sarah JOSEPH et al.: *Research Handbook on International Human Rights Law* (Edward Elgar Publishing, 2010.), 97-100. oldalak. Ezt a kérdést részletesen az értekezés III.2. pontja tárgyalja.

⁴⁴ Lásd: Adam WINKLER, *We the Corporations: How American Businesses Won Their Civil Rights*, (Liveright, New York 2018), illetve vö. az értekezés II.1. pontjával.

⁴⁵ Lásd például: az Alkotmánybíróság 3/2015. (II. 2.) AB határozatát.

⁴⁶ Lásd: Anthony MCGREW, *Globalization and Global Politics*. In: John BAYLIS et al, *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relation* (Oxford University Press, 2017), 23-24. oldalakat.

egészít ki.⁴⁷ Ennek megfelelően az emberi jogok, illetve tágabb értelemben az állam és egyén viszonya az államok belső joghatóságához tartozó olyan kérdéseknek számítottak, amelyet a többi államnak tiszteletben kellett tartania.⁴⁸ Ezzel összhangban az egyének nem hivatkozhattak az államok nemzetközi jogot sértő magatartásaira, míg a nemzetközi jog a többi állam javára kizárólag a diplomáciai védelem intézményén keresztül a saját honosát megillető jogok megóvása érdekében kínált fellépési lehetőséget.⁴⁹ Az emberi jogok nemzetközi jogi elismerése ezt a felfogást törte meg a második világháborút követő időszakban.

⁴⁷ Lásd, többek között: HAAS, id. mű 48-49. oldalait.

⁴⁸ Lásd: LAKATOS István, *Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságától az Emberi Jogi Tanácsig vezető út, avagy az emberi jogok nemzetközi védelmének rövid története a második világháborút követően* In: CSAPÓ Zsuzsanna, *Jubileumi Tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára* (Dialog Campus Kiadó, 2019), 165-167. oldalakat, valamint DONNELLY, id. mű 498-499. oldalakat.

⁴⁹ A diplomáciai védelem az egyént a nemzetközi szokásjog alapján megillető védelem, ugyanakkor a védelem pontos terjedelme a jogintézmény évszázados múltjának dacára vita tárgyát képezi, lásd: Muthucumaraswamy SORNARAJAH, *Resistance and Change in the International Law on Foreign Investment* (Cambridge University Press, 2015.), 89. oldalát. A diplomáciai védelem intézményét a gazdasági társaságokkal összefüggésben az értekezés I.2.2. pontja tárgyalja részletesebben.

1.1.2. Az emberi jogok nemzetközi jogi védelme és rendszerezése

Bár a második világháborút követő évek nemzetközi jogalkotása valódi paradigmaváltást jelentett az azt megelőzően pozitivista szemléletű⁵⁰ nemzetközi jog felfogásában és szerkezetében,⁵¹ az egyének korlátozott jogalanyiségének elismerése, illetve az őket, a nemzetközi jog alapján megillető jogok megjelenése mégis egy hosszabb időn át tartó fejlődés eredménye volt. Kardos Gábor megfogalmazása szerint bár az emberi jogok nemzetközi jogi védelme már a XIX. század folyamán megjelent, de egészen a XX. század első feléig töredezettség jellemezte a szabályozását.⁵²

Egyfelől egyes nemzetközi szerződések olyan jogokat biztosítottak az egyéneknek, amelyek az állami jogtól függetlenül, nemzetközi jog alapján illette meg őket.⁵³ Másfelől pedig ehhez társult az Állandó Nemzetközi Bíróságnak az a danzigi bíróságok joghatóságának kérdésében adott tanácsadó véleményén alapuló felfogása, amelynek értelmében bár a nemzetközi szerződésekből az egyénekre nézve általában nem fakadnak közvetlen jogok és kötelezettségek, de bizonyos szerződések tartalmazhatnak a nemzeti bíróságok által kikényszeríthető jogokat vagy kötelezettségeket, ha ez olvasható ki a

⁵⁰ A XIX. században a természetjogi felfogással szemben teret nyert az a pozitivista gondolkodás, amely az államok nemzetközi jogban játszott kizárólagos szerepét, szuverenitásuk és belső joghatóságuk elsődlegességét hangsúlyozta. Erről lásd: Malcolm SHAW, *International Law* (Cambridge University Press, 2003), 232., valamint 252-253. oldalakat.

⁵¹ Az ENSZ Alapokmány nemzetközi kapcsolatokban játszott meghatározó jelentőségéről lásd: Henry KISSINGER, *The World Order. Reflections on the Character of Nations and the Course of History* (Penguin Press, 2014), 165. oldalát.

⁵² Ez a töredezettség elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az emberi jogok védelme a személyeknek csupán egy meghatározott csoportjára (például háború áldozatainak bizonyos csoportjai vagy a munkavállalók), illetve meghatározott magatartásokra terjedt ki, illetve területileg is korlátozott volt, erről lásd: HALMAI-TÓTH, id. mű 66. oldalát.

⁵³ Például az 1919-ben Versailles-ban megkötött békeszerződés a szövetséges erők polgárainak lehetővé tette, hogy Németországgal szemben keresettel élhessenek.

szerződő felek szándékából.⁵⁴ Az egyes nemzetközi szerződésekben elismert egyéneket megillető jogokkal párhuzamosan, szintén az első világháborút követően – a Párizs környéki békék előkészítő konferenciáin – jelent meg az egyének nemzetközi jogon alapuló felelősségének az előzménye is.⁵⁵ Ennek megfelelően a versailles-i békeszerződés nyomán végül a Lipcsei Birodalmi Bíróság tárgyalta a háború nemzetközi jogát és szokásait megsértő vád alá helyezett német polgárok ügyét.⁵⁶

Ilyen előzmények fényében a II. világháború tragédiája adta meg a végső lökést az emberi jogok nemzetközi jogi védelmének elismeréséhez, majd pedig fejlődésének megindulásához. Robert McCorquodale érvelése szerint az emberi jogok nemzetközi jogi védelme két különálló tartópilléren nyugszik.⁵⁷

Egyfelől a háborúban elkövetett embertelen tettek nyomán újjáéledt és lendületet vett természetjogi gondolkodásból fakadó természetes jogok elmélete jelenti az egyik alapot.⁵⁸ Ez az elmélet azon a számos nemzetközi emberi jogi egyezményben is fellelhető⁵⁹ alapvetésen nyugszik, amelynek értelmében az

⁵⁴ A konkrét ügyben a danzigi vasúti társaság munkavállalói az 1920-ban Lengyelország és Danzig Szabad Városa között megkötött párizsi egyezmény rendelkezései alapján indítottak pert a lengyel hatóságokkal szemben. A nemzetközi bírói fórum döntése értelmében a szerződés olyan egyéni jogokat tartalmaz, amelyek nemzeti bíróság előtt kikényszeríthetők. Erről lásd: Állandó Nemzetközi Bíróság, *A danzigi bíróságok hatáskörének kérdésében meghozott tanácsadó vélemény* (B sorozat, no. 15.), 1928. március 3., 37. bekezdését. Az Állandó Nemzetközi Bíróság e tanácsadó vélemény alapján egy későbbi ügyben mondta ki, hogy a szülőknek joguk van annak megválasztásához, hogy gyermekeik milyen nyelven tanulnak, lásd: Állandó Nemzetközi Bíróság, *A felső-sziléziai kisebbségek jogainak ügye*, Németország kontra Lengyelország, (A sorozat, no.15.), 1928. április 26., 106-108. bekezdéseket. Erről lásd még: HAAS, id. mű 75-76. oldalait.

⁵⁵ Az első világháborút követő felelősségre vonás kérdéseit részletesen vizsgálja Ádány Tamás Vince. Lásd: ÁDÁNY Tamás Vince, *A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága. Előzmények, tendenciák és előfeltételek*. (Pázmány Press, Budapest, 2014), 20-26. oldalakat.

⁵⁶ A versailles-i békeszerződés mellett érdemes megemlíteni, hogy a trianoni békeszerződés is hasonló megoldásokat tartalmazott, erről lásd ÁDÁNY, id. mű 24-26. oldalakat. Az 1920-ban aláírt sèvres-i szerződés előirányozta ugyan az ottomán háborús bűnösök felelősségre vonását, ugyanakkor erre végül mégsem került sor sem ezen, sem pedig a lausanne-i békeszerződés alapján. Erről lásd: Malcolm SHAW, *International Law* (Cambridge University Press, 2003), 234-235. oldalakat. Az egyének és köztük a gazdasági társaságok nemzetközi jogban megjelenő passzív jogalanyiségének körvonalait és dilemmáját az értekezés az I.2.2. pontban tárgyalja.

⁵⁷ Robert MCCORQUODALE, *Non-state actors an international human rights law* In: Sarah JOSEPH et al., *Research Handbook on International Human Rights Law* (Edward Elgar Publishing, 2010).

⁵⁸ Vö. SHESTACK, id. mű 207. és 217. oldalakkal.

⁵⁹ Ennek megfelelően például a PPJNE preambuluma azt rögzíti, hogy a jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek. A PPJNE-t Magyarországon az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet hirdette ki. Ehhez hasonlóan az Egyetemes Nyilatkozat 1. cikke a szabadnak született ember méltóságának megkérdőjelezhetetlen jellegét fogalmazza meg.

embert megillető jogok az emberek emberi mivoltából, természetéből fakadnak, és ennek megfelelően belső, állami vagy nemzetközi jogi kodifikációjuktól függetlenül is érvényesek.⁶⁰

Másfelől az emberi jogok nemzetközi fejlődésében az ENSZ megalakítása, illetve az annak keretében elfogadott Egyetemes Nyilatkozat, valamint az arra figyelemmel előkészített emberi jogi egyezmények játszanak meghatározó szerepet.⁶¹ Ennek jegyében az 1945-ben elfogadott ENSZ Alapokmány már több pontjában is kifejezetten nevesíti az emberi jogokat, és tiszteletben tartásuk elősegítését – a világszervezettel és a részes államokkal egyaránt szembeszegezve – a nemzetközi jog alapnormájaként fogalmazza meg.⁶² Adam McBeth – a nemzetközi gazdasági kapcsolatok összefüggésében kifejtett – megfogalmazása szerint az Alapokmányból egyértelműen kitűnik az emberi jogoknak a nemzetközi jog jelenlegi rendszerében játszott központi szerepe, amely ennek megfelelően viszonyítási pontként szolgál a nemzetközi kapcsolatok második világháborút követő formálása terén.⁶³ Ugyanakkor maga az Alapokmány az emberi jogokat kimerítő részletességgel nem tartalmazza, hanem azok előkészítését a világszervezet keretei között képzei el. Ennek

⁶⁰ Ezt a gondolkodást főként Gustav Radbruch német jogtudós alapozta meg, akinek a következtetése szerint, ha a pozitív jog egy bizonyos mértéket meghaladóan igazságtalanná válik, akkor a magasabb rendű természetjog parancsa alapján már nem kell követni. Erről lásd: SHAW, id. mű 52. oldalát.

⁶¹ Valamennyi univerzális nemzetközi emberi jogi egyezmény visszautal az Egyetemes Nyilatkozatra. A két tartópillér közötti különbségtételről lásd: MCCORQUODALE (2010 I.), id. mű 109-112. oldalait. Az ENSZ emberi jogok fejlődésében játszott szerepéről részletesen lásd: Sarah JOSEPH - Joanna KYRIAKAKIS, *The United Nations and human rights* In: Sarah JOSEPH et al. (szerk.), *Research Handbook on International Human Rights* (Edward Elgar Publishing, 2010), 1-35. oldalakat.

⁶² Az ENSZ Alapokmány a preambulumban, az 1. cikk (3) bekezdésében, az 55. cikkben, a 62. cikk (2) bekezdésében, a 68. és 76. cikkeken tartalmaz rendelkezéseket az emberi jogokról. Míg az 1. cikk (3) bekezdése az ENSZ egyik fő céljaként határozza meg az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásának előmozdítását, addig az Alapokmány 55. és 56. cikkei ugyanezt a részes államok kötelességeként fogalmazzák meg. Erről lásd: KOVÁCS (2009), id. mű 55-66. oldalakat, valamint lásd még: Louis B. SOHN, *The new international law: protection of the rights of individuals rather than States* (American University Law Review, Volume 32., Issue 1., 1982), különösen: 13-14. oldalakat.

⁶³ A nemzetközi közösség Alapokmányban foglalt emberi jogi célkitűzéséből az a következtetés mindenképpen kiolvasható, hogy az államoknak a közpolitika formálása terén tartózkodniuk kell megsértésüktől. Erről lásd: Adam MCBETH, *Human Rights in economic globalization*. In: Sarah JOSEPH et al. (szerk.): *Research Handbook on International Human Rights* (Edward Elgar Publishing, 2010), 144-146. oldalait.

jegyében alakult meg 1946-ban az Emberi Jogi Bizottság,⁶⁴ amelynek a feladatait 2006-tól kezdődően az erősebb hatáskörökkel rendelkező Emberi Jogi Tanács vette át.⁶⁵

Az Alapokmányt követően az emberi jogok nemzetközi jogi elismerésének második jelentős állomását az Emberi Jogi Bizottság keretei között szövegezett, az emberi jogokat – csoportokba rendezve⁶⁶ – mérceként felállító, és az emberi jogi értékrendszer kiindulási pontjának tekinthető Egyetemes Nyilatkozat 1948-as elfogadása jelentette.⁶⁷ Az Egyetemes Nyilatkozat jelentette és mind a mai napig jelenti az eszmei alapját az emberi jogi egyezmények 1960-as évek óta zajló előkészítésének.⁶⁸ Az Egyetemes Nyilatkozat bár – az ENSZ Közgyűlés határozataként – nem ölt nemzetközi szerződéses formát, de mára egyetértés körvonalazódik abban, hogy az államok közfelfogását tükrözve a nemzetközi szokásjog részévé vált, illetve bizonyos rendelkezései a nemzetközi jog feltétlen érvényesülést kívánó szabályai (*jus cogens*) közé sorolhatók.⁶⁹

Ugyanakkor függetlenül attól a kérdéstől, hogy az emberi jogi normák hierarchikus értelemben a nemzetközi jog többi szabálya fölött állnak vagy sem,

⁶⁴ A hazai jogirodalomban nincsen egyetértés arról, hogy a „Human Rights Committee” helyes magyar megnevezése Emberi Jogi Bizottság vagy pedig Emberi Jogok Bizottsága. Tekintettel arra, hogy a PPJNE-t kihirdető 1976. évi 8. törvényerejű rendelet a PPJNE ellenőrző mechanizmusát jelöli Emberi Jogok Bizottságának (28. cikk), így az értekezés a Human Rights Committee-t Emberi Jogi Bizottság fordítással használja.

⁶⁵ Az Emberi Jogi Bizottság a Gazdasági és Szociális Tanács keretei között működött, és feladatai közé tartozott olyan nemzetközi szerződéstervezetek előkészítése, amelyek az emberi jogok mellett az azokhoz kapcsolódó állami kötelezettségeket, illetve a végrehajtási mechanizmust is tartalmazzák. Erről lásd például: JOSEPH et al. (2010), id. mű 6-20. oldalait, valamint DONELLY (2017), id. mű 498-499. oldalait.

⁶⁶ Az Egyetemes Nyilatkozat megalkotásában részt vállaló René Cassin fogalmazott úgy, hogy az Egyetemes Nyilatkozat egy ókori görög templom bejáratához hasonlít, amelynek a négy oszlopa jelképezi az emberi jogok egy-egy csoportját. Erről lásd: KOVÁCS (2009), id. mű 65-66. oldalait, valamint GLENDON, id. mű 170-172. oldalait.

⁶⁷ JOSEPH et al. (2010), id. mű 2-3. oldalait. Az Egyetemes Nyilatkozatot az ENSZ Közgyűlés ellenszavazat nélkül fogadta el 1948. december 10. napján, amelynek tiszteletére 1950-ben ezt a napot az emberi jogok napjának nyilvánították.

Erről lásd: <https://www.ohchr.org/en/aboutus/pages/humanrightsdays.aspx> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.).

⁶⁸ Az emberi jogok nemzetközi jogi kodifikációjáról átfogó jelleggel lásd: DONELLY (2017), id. mű 498-501. oldalait.

⁶⁹ Erről lásd: KOVÁCS (2009), id. mű 64. oldalát, valamint NAGY, id. mű 318. oldalát. Ezt támasztja alá a Nemzetközi Bíróságnak a túszul ejtett teheráni diplomáciai személyzet ügyében meghozott ítélete is. Erről lásd: Nemzetközi Bíróság, *Az Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye*, Amerikai Egyesült Államok kontra Iráni Iszlám Köztársaság, 1980, 91. bekezdését.

a jellegükből adódóan megtörték a nemzetközi közjogot addig jellemző államközpontúságot, valamint a kölcsönös előnyök megszerzésére és a kötelességek egyensúlyára törekvő bilateralizmust és reciprocitást.⁷⁰ Az emberi jogi normák ugyanis az államok egymás fele fennálló kölcsönös kötelezettsége helyett a joghatóságok alá tartozó személyekkel szembeni objektív kötelezettséget fogalmazzak meg. Ennek megfelelően a nemzetközi közjog az emberi jogok felkarolásával az őt jellemző „szerződéses” alapról egyfajta „alkotmányjogiasodás” útjára lépett.⁷¹ A jogirodalomban „normatív forradalomként” is ismert változás a nemzetközi jog szerkezeti jellegű átalakulásához és – az egyén korlátozott jogalanyiségének megjelenésével – alanyi körének bővüléséhez vezetett.⁷² A nemzetközi jog szerkezetének változását híven szemlélteti az előzőekben érintett diplomáciai védelem jogintézménye és az emberi jogi védelem közötti felfogásbeli különbség. Bár mindkét jogintézmény az egyén nemzetközi jogi védelmét tűzi ki végső céljaként, ezt különböző módon érik el. Míg a diplomáciai védelem a nemzetközi jog hagyományos államközi és a reciprocitás talaján álló keretek között – igényének állami felkarolásával – veszi védelembe a sérelmet

⁷⁰ Erről bővebben lásd: az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottság, *Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the diversification and expansion of international law* címmel készített és 2006 nyarán elfogadott jelentésének 380-403. bekezdéseit (A/CN.4/L.682, 2006. április 13.). A jelentés elérhető: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

⁷¹ Halmai Gábor a nemzetközi emberi jogok megjelenését és a nemzetközi valamint nemzeti bíróságok előtt való érvényesítését a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának folyamataként írja le, erről lásd: HALMAI Gábor, *Alkotmányjog – Emberi jogok – Globalizáció. Az alkotmányos eszmék migrációja* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013), 169. oldaltól.

⁷² A „normatív forradalom” kifejezés arra utal, hogy az ENSZ Alapokmányának (1945) és az Egyetemes Nyilatkozatnak (1948) az elfogadásával meghaladottá vált az az elmélet, amely szerint az emberi jogok védelme kizárólagosan az államok belső joghatósága alá tartozik. Mára egyetértés kovácsolódott abban, hogy az ENSZ Alapokmány elfogadását követően az emberi jogok többé már nem csak az államok belső joghatóságához tartozó kérdéseknek tekinthetők dacára annak, hogy az implementáció és végrehajtás terén az államok még mind a napig kulcsszerepet játszanak. Erről lásd: HALMAI-TÓTH, id. mű 67. oldalt, és John R. VINCENT, *Human Rights and International Relations* (Cambridge University Press, Cambridge, 1986), valamint JOSEPH et al. (2010), id. mű 34-35. oldalakat, illetve Antônio Augusto CANÇADO TRINDADE, *The Historical Recovery of the Human Person as Subject of the Law of Nations* (Cambridge Journal of International and Comparative Law, Volume 1., No. 3, 2012), 15-19. oldalakat. Az egyén aktív, vagyis jogokat biztosító és passzív, vagyis kötelezettségeket, azon belül is elsősorban büntetőjogi előírásokat tartalmazó rendelkezések tekintetében elismert jogalanyiséga egyaránt a második világháborút követően nyert teret. Erről lásd: KOVÁCS Péter, *Nemzetközi Közjog*, (Osiris Kiadó, Budapest, 2011), 318-319. oldalait.

szenvedett egyént, addig az emberi jogok tiszteletben tartása olyan nemzetközi jogi kötelezettség az egyén védelme érdekében, amely már elszakad az államközi kapcsolatok hagyományos jellegétől és függetlenedik attól, hogy a többi állam megtartja-e ezt a kötelezettséget.⁷³

Ezzel függ össze az emberi jogok egyetemességének kérdése is, amelynek körében elsődlegesen arra szükséges rámutatni, hogy – az Egyetemes Nyilatkozatból is kitűnően – a nemzetközi jog az emberi jogok érvényesítését valamennyi államtól, de a nemzeti közösség és jog keretei közé illeszkedve – és nemzetközi ellenőrzés vagy felügyelet mellett – követeli meg.⁷⁴ Másként fogalmazva az emberi jogok univerzalitásának igénye „unifikáció”, vagy egységesítés helyett azt jelenti, hogy egyetlen állam sem hivatkozhat arra, hogy ezek a jogok idegenek a kultúrájától, és ezért a joghatósága alá tartozókra nem érvényesek.⁷⁵ Mary Ann Glendon az Egyetemes Nyilatkozat előkészítésének és szövegezésének történetét nyomon követő és azt feltáró könyvében különálló fejezetet szentel ennek a kérdésnek rögzítve, hogy az emberi jogok univerzalitását az emberi természet adja, míg az emberi jogok nemzeti, történelmi, vallási és kulturális hagyományokba ágyazódnak.⁷⁶ Az Egyetemes Nyilatkozat egyik megszövegezőjének, a francia katolikus filozófus, Jacques Maritain-nek találó megfogalmazása szerint „az emberi jogi nyilatkozat 30 cikkén számos különböző zene csendül fel”.⁷⁷ E felfogás alapján érthető meg például a gazdasági társaságok alkotmányjogi és alapjogi védelmének eltérő megítélése a különböző régiókban és különböző országokban.⁷⁸ A rendelkezésre álló terjedelmi keretek miatt a kulturális relativizmus dilemmáját és határait az értekezés bár nem tudja részletesebben tárgyalni, ugyanakkor

⁷³ A diplomáciai védelem nehézkes jellegének meghaladásáról és a nemzetközi jog „humanizálásáról” bővebben lásd: CANÇADO TRINDADE (2012), id. mű 20-21. oldalakat.

⁷⁴ Louis HENKIN, *The Universal Declaration at 50 and the challenge of global markets* (Brooklyn Journal of International Law, Volume XXV. Issue 1., 1999), 20-21. oldalak. A tanulmány elérhető: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/bjil/vol25/iss1/3> (a letöltés időpontja: 2020. augusztus 15.).

⁷⁵ Lásd: HALMAI-TÓTH, id. mű 73. oldalt.

⁷⁶ Erről lásd: GLENDON, id. mű 221-233. oldalait.

⁷⁷ Lásd: GLENDON, id. mű 230. oldalát.

⁷⁸ Vö. az értekezés II. részével.

ehelyütt szükséges megjegyezni egyfelől, hogy csakúgy, mint a gazdasági társaságok szerepét és működésének feltételeit, az őket megillető jogokat is a közösség alakítja. Másfelől az emberi jogok egyetemességéből fakad, hogy az üzleti működés a világ bármely országában és közösségében ugyanúgy képes hátrányosan befolyásolni az emberi jogok érvényesülését.⁷⁹

Amint arra az értekezés I.1.1. pontja korábban már utalt, az emberi jogok alkotmányjogi fejlődése során az állami hatalommal szembeni viszonyítási pont volt meghatározó. Ez igaz az emberi jogok nemzetközi jogi védelmére is, amelynek közvetlen előzményét a második világháború során elsősorban a totalitárius államok által elkövetett rémtettek jelentették. Ezzel összhangban az Egyetemes Nyilatkozat preambuluma a háború szörnyűségeire, valamint a béke és együttműködés megteremtésének fontosságára hívja fel a figyelmet.⁸⁰ Robert McCorquodale olvasatában az emberi jogok nemzetközi jogi fejlődésére az egyén és az állam „bináris jellegű” szembenállása nyomja rá a bélyeget: a nemzetközi emberi jogok hagyományosan elfogadott felfogása szerint ugyanis az egyének kizárólag az állammal szemben jogosítottak, míg az emberi jogok kötelezettjei egyedül az államok.⁸¹ Ebből fakad, hogy az emberi jogok nemzetközi védelme a jogvédelemnek egy olyan viszonylag szűk felfogását karolta fel, amely egyedül az államban látja az emberi jogok kötelezettjét, vagyis az emberi jogi jogsértéseket végső soron mindig az állami intézkedésekre vagy azok elmulasztására vezeti vissza.⁸² A nem-állami szereplők⁸³ megnövekedett súlyára, valamint az emberi jogok érvényesülésére

⁷⁹ Ez tűnik ki magából az Egyetemes Nyilatkozatból is, amelyben nemcsak az államok a címzettek, hanem valamennyi egyén, illetve a társadalom valamennyi szervezete. Erről lásd, többek között: HENKIN, id. mű 24-25. oldalakat.

⁸⁰ René Cassin nyomán az Egyetemes Nyilatkozat preambuluma jelképezi azt a lépcsőt, amely felvezet az görög templomhoz hasonlatos Egyetemes Nyilatkozathoz. Lásd: KOVÁCS (2009), id. mű 64. oldalát.

⁸¹ Lásd: MCCORQUODALE (2010 I.), id. mű 110-111. oldalakat, valamint RATNER, id. mű. 461. oldalt.

⁸² Vö. az értekezés III.1. részével.

⁸³ A nem-állami szereplők széles köre a gazdasági társaságok mellett átfogja a társadalmi, civil szervezeteket, a nemzetközi szervezeteket, de rajtuk kívül – különösen a humanitárius jogban megjelenő – fegyveres ellenálló szervezeteket, illetőleg terrorista csoportokat; erről lásd: MCCORQUODALE (2010 I.), id. mű 97-115. oldalakat, valamint a társadalmi szervezetekkel összefüggésben lásd még: Jutta JOACHIM, *NGOs in World Politics* in John BAYLIS et al., *The Globalization of World Politics* (Oxford University Press, 2017), 348-360. oldalakat.

gyakorolt erősödő befolyására figyelemmel, e nemzetközi jogi felfogás térnyerése mellett jelenleg nem biztosított az emberi jogok teljeskörű védelme.⁸⁴

Végül e körben szükséges megjegyezni, hogy az emberi jogok különféle rendszerezési szempontjai – mintegy megerősítve az emberi jogok sajátos „államközpontúságát” – a védelmükhöz szükséges eltérő állami szerepvállalásokat és intézkedéseket tükrözik. Már az Egyetemes Nyilatkozat megfogalmazása során is tetten érhető volt egy olyan rendszerezés, miszerint a görög templom bejáratához hasonló Egyetemes Nyilatkozat négy különböző oszlopa az emberi jogok négy különböző csoportját jelöli. Az első oszlop jelképezi az ember szabadságjogait és a büntetőeljárás garanciákat, a második az ember és a család, illetve az ember és a társadalom összefüggéseiben felfogott jogokat, a harmadik a vallásszabadság, a kommunikációs jogok és a politikai jogok csoportját, míg végül a negyedik a gazdasági, kulturális és szociális jogok csoportját.⁸⁵

Az emberi jogok leginkább elterjedt osztályozása a keletkezéstörténet mentén haladva generációk szerinti csoportokban sorolja az emberi jogokat. Ennek megfelelően az első generációs polgári és politikai jogok a XVIII. és XIX. században zajló forradalmakhoz kapcsolódva az első kartális alkotmányokban nyertek rögzítést, és az állam szerepét negatív módon a be nem avatkozásban látták. Ehhez képest a második generációs gazdasági, szociális és kulturális jogok – az éjjeliőr állam felfogását hirdető klasszikus liberalizmus kudarca nyomán – a XX. század elején jelentek meg, és az állam szerepét az aktív szabályozásban és beavatkozásban határozták meg. A XX. század második felétől kezdődően elismerést nyert harmadik generációs jogok – mint például a békéhez vagy az egészséges környezethez való jog – pedig jórészt egyszerre több állammal szemben támasztanak együttműködési és pozitív

⁸⁴ Erről tanúskodnak az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok jogértelmezése, és a *soft law* természetű dokumentumok törekvései. Erről bővebben lásd: az értekezés III.1. és III.2. részeit.

⁸⁵ KOVÁCS (2009), id. mű 65-66. oldalak.

beavatkozási igényt.⁸⁶ A Georg Jellinek által a XX. század első felében kidolgozott – védelmi jogok, részvételi jogok és szolgáltatási jogok szerinti – rendszerezés alapján szintén az állami szerepvállalás különbözősége meghatározó.⁸⁷

Ugyanakkor az emberi jogok olyan rendszerezésének a gyakorlati jelentősége, amely egyedül az állami szerepvállalások közötti különbségtételt tartja szem előtt bizonyos szempontból meghaladottá válik.⁸⁸ Jelentős részben a nem-állami szereplők XX. század második felétől látható növekvő súlyának, és az emberi jogokra gyakorolt befolyásának köszönhetően a jogok védelmének hangsúlyai megváltoznak.⁸⁹ A jelenkorban ugyanis – generációs besorolástól függetlenül – valamennyi emberi jog érvényesüléséhez, védelméhez elengedhetetlen, hogy az államok kellő szabályozási környezet és intézményrendszer kialakítására törekedjenek. Másként fogalmazva, valamennyi emberi jog védelme pozitív és tevőleges állami cselekvést követel meg mind a jogi szabályozás mind pedig a vitarendezés terén. Ennek megfelelően éppen a véleménynyilvánítási szabadság megőrzése érdekében merült fel az elmúlt években a digitális platformok állami szabályozásának igénye. Az Emberi Jogi Tanács véleménynyilvánítás szabadságának érvényesüléséért felelős különmegbízottja által 2018 áprilisában közreadott jelentés ennek jegyében emeli ki, hogy az államoknak – a szolgáltató vállalatokkal szemben – maguknak kell „okos szabályozást” bevezetniük az úgynevezett „fake news”, a dezinformálás és a szélesőségesek megnyilvánulások megelőzése érdekében. A különmegbízott jelentése kitér – az értekezés III. fejezetében részletesen tárgyalt – UNGPs-re is, viszonyítási

⁸⁶ Összefoglaló jelleggel lásd: KOVÁCS (2011), id. mű 315-317. oldalait.

⁸⁷ Lásd: HALMAI-Tóth, id. mű 90-91. oldalakat.

⁸⁸ Jack Donnelly e körben arra mutat rá, hogy jogok érvényesülése közötti különbségeket a generációk szerinti osztályozás határozza meg a világban. Lásd: Jack DONNELLY, *Universal Human Rights in Theory and Practice* (Cornell University Press, 2013), 30. oldalt.

⁸⁹ Erre egyik kiváló példa a közéleti viták egyre nagyobb szelvének teret nyújtó digitális platformok szerepének és befolyásának elmúlt évtizedekben látható megnövekedése a véleménynyilvánítás érvényesülése terén. Lásd, többek között: Jeffrey ROSEN, *America Is Living James Madison's Nightmare*; elérhető: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/james-madison-mob-rule/568351/> (a letöltés időpontja: 2021. január 30.).

pontként határozva meg az abban foglaltakat a digitális platformok számára.⁹⁰ Az állam szerepét övező hangsúlyváltozás óhatatlanul összetettebb kapcsolatrendszerhez vezet az emberi jogok védelme és nem-állami szereplők, így a gazdasági társaságok, valamint az őket szabályozó nemzetközi szervezetek között.⁹¹

Az emberi jogok elméleti megalapozásának és nemzetközi jogi védelmének felvázolását követően az értekezés a következő fejezetben vizsgálja a gazdasági társaságok jellegadó sajátosságait és a nemzetközi joggal fennálló összetett kapcsolatrendszerét.

⁹⁰ A jelentés elérhető: <https://www.undocs.org/A/HRC/38/35>. (a letöltés időpontja: 2020. augusztus 25.). Az EJEB gyakorlatában ez a dilemma az online portálokra közzétett írásokhoz – az olvasók által – fűzött bejegyzésekért viselt szolgáltatói felelősség kérdéseként merült fel. Az EJEB – Magyarországot is érintő – döntéseiben – a személyhez fűződő jogok és a véleménynyilvánítás egyensúlyának megőrzése érdekében – annak kívánalmát rögzítette, hogy a részes államok joga tartalmazza a szolgáltató portál felelősségre vonásának lehetőségét a jogsértő tartalmak megjelenítéséért. Lásd: EJEB, *Delfi AS kontra Észtország*, hivatkozási szám: 64569/09., 2015. június 16., 158-159. bekezdéseket, illetve ehhez képest lásd: EJEB, *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete és Index Zrt. kontra Magyarország*, hivatkozási szám: 22947/13., 2016. február 2., 51. bekezdését.

⁹¹ Vö. SHELTON (2002), id. mű 321-322. oldalakkal.

I.2. A nemzetközi közjog és a gazdasági társaságok

I.2.1. A gazdasági társaság fogalma, eredete

Általános fogalomhasználat szerint a „gazdasági társaság” kifejezés az állami belső jogban különálló jogalanyként elismerést nyert üzleti tevékenységet folytató vállalkozást jelent.⁹² A gazdasági társaságok meghatározó jellemzője ennek megfelelően a tagjaitól elkülönülő jogalanyiség, amelynek folytán – az adott állam belső jogi szabályai alapján – saját nevükben szerezhettek jogokat és vállalhatnak kötelezettségeket. Ezen túlmenően további fontos jellemzői közé tartozik a tagok felelősségének korlátozottsága, vagyoni részesedésük forgalomképessége, valamint működésük központi irányítása alá vonása.⁹³ Az önálló jogi személy mivoltuk elismerése biztosít lehetőséget ahhoz, hogy egyfelől a saját vagyonukkal önállóan rendelkezve létesíthessenek különféle kereskedelmi és üzleti jellegű jogviszonyokat, másfelől pedig adott esetben felelősségre vonhatók legyenek működésük miatt.

A tulajdonosoktól elkülönült jogalanyisággal rendelkező gazdasági társaság előképe már a római jogban megjelent.⁹⁴ Ugyan a római jog különálló társasági jogot nem hozott létre, de a Római Birodalomra jellemző élénk kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok olyan fejlett kötelmi jog kidolgozását igényelték, amely magában foglalta az úgynevezett „collegium”, vagyis a különféle testületi formákat is. Körükben már megjelent a tagoktól való

⁹² Lásd például: KEMENES István, *Felelősségi kérdések és visszaélészerű joggyakorlás a gazdaságban* (Gazdaság és Jog 9. évfolyam, 5. szám, 2001), 13. oldalát.

⁹³ Erről lásd többek között: BREHÓSZKI Márta, *Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-átörés hazánkban és a “lepelátszúrás” doktrínája az Amerikai Egyesült Államokban* (Ph.D. értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog-és Államtudományi Kar Jog-és Államtudományi Doktori Iskola, 2009), 17-21. oldalakat.

Elérhető:

<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Breh%C3%B3szki%20M%C3%A1rta%20tezism.pdf> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

⁹⁴ Lásd többek között: Mark B. BAKER, *Private Codes of Corporate Conduct: should the fox guard the henhouse?* (University of Miami Inter-American Law Review, Volume 24., Issue 3., 1993), 406-407. oldalak; elérhető: <http://repository.law.miami.edu/umialr/vol24/iss3/2> (a letöltés időpontja: 2020. június 15.).

függetlenedés és az önálló jogképeség elismerése.⁹⁵ Földi András a római korban elismert vállalkozások több szintjét különböztette meg annak megfelelően, hogy a vállalkozás vagyona milyen mértékben különült el a tulajdonosaitól.⁹⁶ Ugyanakkor a tagok korlátozott felelősségének elve a római jogban még nem alakult ki.

A modernkori gazdasági társaságok gyökerei a középkori angolszász világba nyúlnak vissza.⁹⁷ Számos alapvető jelentőségű hasonlóság⁹⁸ ellenére ugyanakkor lényeges különbség volt, hogy ebben az időszakban jogi, közhatalmi aktus hozta létre a társaságokat, amelyek tevékenységének közérdekű célt kellett szolgálniuk és monopóliummal rendelkeztek. Vagyis a társaságok tevékenysége bizonyos értelemben meghatározott célhoz kötött volt. A társaságalapítás szabadsága, valamint a tulajdonosok felelősségének korlátozása csak jóval később, a XIX. század folyamán vált elterjedté.⁹⁹

A gazdasági társaságok – piaci, gazdasági és politikai természetű – befolyásának növekedésétől való általános félelem miatt sokáig tilalmazott volt a társaságok részesedés szerzése – vagyis tulajdonossá válása – további gazdasági társaságokban.¹⁰⁰ Ezt a tilalmat elsőként az Amerikai Egyesült Államok New Jersey tagállamában a XIX. század végén oldották fel. A tilalom feloldásával egyidejűleg pedig a nemzeti társasági jogok szinte „magától értetődőként” ismerték el a korlátozott felelősség elvének mintegy

⁹⁵ Lásd: SCHADL György, *A társaságok és a társasági jog előzményei a római jogban*, (Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, Volume 2., No. 2., 2013.), 243-244. oldalakat.

⁹⁶ Lásd: FÖLDI András, *A hajósok és a fogadósok a római jog forrásaiban* (Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának Actai, 31., 1989), 17-19. oldalakat.

⁹⁷ Lásd: Phillip I. BLUMBERG, *The multinational challenge to corporation law: The search for new corporate personality*, (Oxford University Press, 1993), 22-24. oldalakat.

⁹⁸ Az alapvető jelentőségű hasonlóságok között szükséges említeni a társaság tagoktól elkülönült jogalanyiságát, vagyis azt, hogy saját nevében jogokat szerezhet és kötelezettségeket vállalhat, illetve a vagyoni részesedések forgalomképességét.

⁹⁹ Lásd, többek között: Beth STEPHENS, *The Amoralty of Profit: Transnational Corporations and Human Rights* (Berkeley Journal of International Law, Volume 20., Issue 1., 2002.), 55-57. oldalakat; elérhető: <http://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol20/iss1/3> (a letöltés időpontja: 2020. július 20.).

¹⁰⁰ Egy Georgia állambeli bíróság 1869-ből származó döntésének indokolása például arra mutat rá, hogy fontos jogalkotói célkitűzés a gazdasági társaságok tevékenységének korlátozása és annak megakadályozása, hogy nagy befolyásra tegyenek szert. Erről lásd: Central R.R. v. Collins, 40. Ga. 582., 625, 630.; elérhető: <https://cite.case.law/ga/40/582/275180/> (a letöltés időpontja: 2020. október 20.).

„automatikus” alkalmazását az így megalakuló vállalatcsoportok esetében.¹⁰¹ Érdeemes megjegyezni, hogy a jogirodalom egy része, így például Phillip I. Blumberg nem ért egyet a korlátozott felelősség elvének ilyenén kiterjesztésével rámutatva arra, hogy a vállalatcsoport lényegében közös üzleti tevékenységet folytat, vagyis másként fogalmazva ugyanaz az üzleti tevékenység oszlik meg több – egymást tulajdonló – társaság között. Olvasatában a korlátozott felelősség elve ugyanakkor a társaságban vagyoni részesedést szerzőt (befektetőt), nem pedig magát a gazdasági tevékenységet folytató társaságot – vagyis vállalatcsoportokat – hivatott védeni.¹⁰²

Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a XIX. század második felétől kezdtek kifejlődni a multinacionális vagy transznacionális vállalatok, amelyek megerősödését és kiterjedését tovább fokozta a részesedésszerzési tilalom feloldása, illetve a korlátozott felelősség elvének alkalmazása.¹⁰³ A transznacionális üzleti működést folytató gazdasági társaságok ugyan a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeiben már megjelentek, működésük megerősödése és a jelenleg ismert termelési, üzletviteli mechanizmusuk kialakulása – a nemzetközi kereskedelmi, pénzügyi és beruházásvédelmi kapcsolat-, és intézményrendszer kiépülésével egyidejűleg – a második világháborút követő évtizedekre tehető.¹⁰⁴

¹⁰¹ Lásd: BLUMBERG (1990), id. mű 52-54 oldalait.

¹⁰² Lásd: Phillip I. BLUMBERG, *The Corporate Entity in an Era of Multinational Corporations* (Delaware Journal of International Law, Volume 15., No. 2., 1990), elérhető: https://opencommons.uconn.edu/law_papers/58/ (a letöltés időpontja: 2020. november 15.), 322-324. oldalakat.

¹⁰³ Peter T. MUSCHLINSKI kutatásai szerint az egyik legelső transznacionális vállalat az amerikai Singer varrógépgyár volt, amely 1882-ben gyártóüzemet épített az angliai Glasgow városában. A XIX. század utolsó évtizedétől kezdődően lehet tetten érni az amerikai és nyugat-európai társaságok terjeszkedését külföldi országokban is. Erről lásd például: Peter T. MUSCHLINSKI, *Multinational Enterprises and the Law* (Oxford University Press, 2007), 10-11. oldalakat.

¹⁰⁴ Az első világháborút megelőző világgazdaságra a gyarmati kapcsolatok nyomták rá a bélyeget: a transznacionális vállalatok jórészt gyarmati országokból importált nyersanyag és mezőgazdasági termékek feldolgozását végezték. A második világháborút követően alakult ki a transznacionális vállalati működés mai formája, amelyre az integrált vállalati működés, illetve az áruk és szolgáltatások államhatáron átvivő jellege volt jellemző. Erről lásd többek között: STEPHENS, id. mű 55. oldalt.

1.2.2. A gazdasági társaságok a nemzetközi közjogban

Annak ellenére, hogy a gazdasági társaságok egyre több nemzetközi szabályozás tárgyaként jelennek meg,¹⁰⁵ a nemzetközi közjog dogmatikai és formális értelemben nem ismeri el általános jogalanyiságukat.¹⁰⁶ A nemzetközi jog államközpontú és hagyományos kiindulópontja kizárólag az államoknak biztosított teljeskörű jogalanyiságot, mert egyedül ők élvezhetik, illetve őket terhelhetik a nemzetközi jogok és kötelezettségek teljessége, illetve nekik kell nemzetközi jogi felelősséget viselniük megsértésükért. A XX. század utolsó évtizedeiben ugyanakkor ez az ortodoxia valamelyest lazult, és – az emberekhez hasonlóan – a gazdasági társaságok is hivatkoztak nemzetközi jog alapján őket megillető jogokra, illetve emellett a különféle nemzetközi – állandó és választottbírósági – fórumok egyaránt a döntéseikben egyre több esetben rendelkeztek gazdasági társaságokat is magukban foglaló kérdésekben.¹⁰⁷ Mindezek mellett a gazdasági társaságok a nemzetközi szerződéskötési törekvésekben is megjelentek, jellemzően, de nem kizárólagosan a környezetvédelmi tárgyú nemzetközi szerződések terén.¹⁰⁸ A gazdasági társaságok korlátozott jogalanykénti megjelenése a nemzetközi közjog

¹⁰⁵ Számos nemzetközi szervezet fogadott el különböző formájú szabályozást – így egyebek mellett irányelvet, jelentést, határozatot, magatartási kódexet, ajánlást – a gazdasági társaságokat, különösen pedig transznacionális vállalatokat illetően. Lásd többek között: Fleur E. JOHNS, *The Invisibility of transnational corporation: an analyses of international law and legal theory* (Melburne University Law Review, Volume 19., 1994), 897-899. oldalakat.

¹⁰⁶ Lásd például: KOVÁCS (2011), id. mű 374-375. oldalakat.

¹⁰⁷ SORNARAJAH (2010), id. mű 323. oldal.

¹⁰⁸ Ide sorolható például az olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló 1992. évi egyezmény és az olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló 1992. évi egyezményhez fűzött 2003. évi jegyzőkönyv, valamint az olajszennyezéssel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló 1992. évi egyezmény, amelyet Magyarország a 2007. évi IX. törvényben hirdetett ki. Emellett ide vonható még a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló, 1989-ben aláírt bázeli egyezményhez csatolt 1999-es felelősségi és kártérítési jegyzőkönyv. Erről bővebben lásd: KECSKÉS Gábor, *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban* (Doktori Értekezés, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2012), 65-70. oldalakat. A doktori dolgozat elérhető:

<http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/KecskesG/dissz.pdf> (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

látóhatárán két, egymással párhuzamos, de egymástól mégis elkülöníthető okra vezethető vissza.

Egyfelől, amint arra az értekezés előző bekezdése rámutott, az üzleti működés – a gazdasági és információs globalizáció térnyerésének köszönhetően – egyre jelentősebb mértékben transznacionális jellegűvé válik.¹⁰⁹ A globális üzleti működés jellemző sajátossága, hogy a benne szereplő vállalatok ellátási láncot alkotnak, amelyek működése több, különböző országban lévő és egymással tulajdonosi vagy más egyéb szerződéses kapcsolatban álló gazdasági társaság összehangolt tevékenységéből tevődik össze.¹¹⁰ A transznacionális vállalati láncok tehát hatékony gazdasági és üzleti egységek, amelyeknek az állami határokon átívelő koordinációs képességük olyan költségcsökkentésre nyújt lehetőséget, amelynek révén versenyképesebbé válnak, mint a csupán egyetlen állam keretei között működő vállalatok.¹¹¹ Ennek megfelelően a transznacionális üzleti működés egyik jellegadó sajátossága az üzleti (gyártási és szolgáltatási) tevékenység felszabdalása, majd a leginkább költséghatékony országba, térségbe telepítése.¹¹²

Az idegen joghatóság alatt működő üzleti érdekek megóvásának régebb óta ismert eszköze a diplomáciai védelem, ami a nemzetközi szokásjog egészen középkorig visszanyúló intézménye. A XIX., valamint a XX. század folyamán az államok gyakran folyamodtak ehhez a vitarendezési módszerhez a külföldön

¹⁰⁹ A transznacionális üzleti működés sajátos jellemzője, hogy míg az adott vállalatcsoport gazdasági és üzleti szempontból egyetlen egységként jelenik meg, addig a jog szempontjából több, egymástól elkülönült jogi személyből (gazdasági társaságból) áll. Erről lásd: RUGGIE (2013), id. mű.

¹¹⁰ John G. Ruggie szemléletes példája szerint az Apple iPhone 6 készüléke 31 különböző országban működő 785 beszállító termékéből áll össze. Lásd: John G. RUGGIE, *Multinationals as global institution: Power, authority and relative autonomy* (Regulations & Governance, Volume 12., Issue 3., 2017), 320. oldalát.

Elérhető: https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/documents/Ruggie-2017-Regulation_Governance.pdf (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

¹¹¹ Erről lásd: Detlev F. VAGTS, *The Multinational Enterprise: A New Challenge for Transnational Law* (Harvard Law Review, Volume 83., 1969-1970), 756. oldalát. A transznacionális üzleti működés kihívásairól lásd még: az értekezés I.1.3. pontját és III. részét.

¹¹² A transznacionális ellátási láncok felépítésének, szerkezetének és működési mechanizmusainak elemzéséről lásd: UNCTAD, World Investment Report (2013), *Global Value Chains: Investment and Trade for Development* (United Nations Publication, Geneva) 140-144. oldalakat. Elérhető: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2013_en.pdf (a letöltés időpontja 2021. június 30.).

lévő gazdasági és üzleti érdekeik megóvása végett. Ennek egyik látványos példája volt az 1902-1903-as venezuelai válság. A XIX. század folyamán az Amerikai Egyesült Államok számos esetben óvta meg így honos vállalkozásainak üzleti érdekeit a latin-amerikai országokban. Az Állandó Nemzetközi Bíróság Görögország és az Egyesült Királyság közötti jogvitában, a Mavromattis palesztin koncessziók ügyében, 1924-ben meghozott döntésében mondta ki, hogy a diplomáciai védelem gyakorlása a nemzetközi jog alapvető elvei – vagyis „*elementary principle of international law*” – közé tartozik. A döntés értelmében az állampolgárának „ügyét magáévá téve és mozgásba lendítve diplomáciai tevékenységét vagy nemzetközi igazságszolgáltatási kereseti jogát, ezen állam – valójában – már saját jogát érvényesíti, azt a jogot, hogy honosai javára is követelje meg a nemzetközi jog tiszteletben tartását.”¹¹³

A számos vitarendezési formát öltő diplomáciai védelem intézménye tehát az egyén nemzetközi jogi védelmének bevett intézménye,¹¹⁴ amely azonban az államot jogosítja fel arra, hogy kezébe vegye a sérelmet szenvedett polgárának vagy éppen a honos gazdasági társaságának ügyét,¹¹⁵ és a sérelmet okozó állammal szemben elégtételt szerezzen.¹¹⁶ Amint azt az Állandó Nemzetközi Bíróság hangsúlyozta, illetve – azzal összhangban – a diplomáciai védelem szokásjogi szabályainak kodifikációja során a Nemzetközi Jogi Bizottság megfogalmazta, fontos látni, hogy a diplomáciai védelem gyakorlásakor az

¹¹³ Állandó Nemzetközi Bíróság, *Mavromattis palesztin koncessziók ügye*, Görögország kontra Nagy-Britannia, 1924. augusztus 30., (A sorozat, n° 2.), 12. oldal. A diplomáciai védelem jogáról részletesen lásd: Chittharanjan F. AMERASINGHE, *Diplomatic Protection* (Oxford University Press, 2008); valamint a nemzetközi szokásjogi összefüggésekről lásd még: BLUTMAN László, *Nemzetközi szokásjog* In: JAKAB András-FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SÜLYÖK Gábor); elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-szokasjog> (a letöltés időpontja: 2021. június 30.).

¹¹⁴ Lásd: KOVÁCS (2011), id. mű 483-485. oldalakat.

¹¹⁵ Kifejezetten transznacionális üzleti működéssel összefüggő kérdéseket vetett fel a Barcelona Traction Light and Power Company Ltd. ügye. Nemzetközi Bíróság, *Barcelona Traction ügy*, Belgium kontra Spanyolország 1970. február 5., Rec., 1970., 6-37. oldalak. Ehhez hasonlóan transznacionális üzleti működéssel összefüggés kérdést ölelt át az ELSI ügy is. Nemzetközi Bíróság, *Elettronica Sicula Spa (ELSI)*, Amerikai Egyesült Államok kontra Olaszország, 1989. július 20., Rec., 1989., 15-82. oldalak. Az egyéni üzleti vállalkozás diplomáciai védelme kapcsán ezt a kérdést vizsgálta még korábban: Nemzetközi Bíróság, *Friedrich Nottebohm ügy*, Liechtenstein kontra Guatemala, 1955. április 6., Rec. 1955., 4. oldal.

¹¹⁶ Lásd: NAGY, id. mű 528-529. oldalakat.

állam elsősorban nem az állampolgár, gazdasági társaság vagy más jogi személy védelmében jár el, hanem a saját jogát érvényesíti az államok közöttivé alakult jogvitában.¹¹⁷ A diplomáciai védelemnek ezt a felfogását fogadta el a Nemzetközi Bíróság a Guineai Köztársaság és a Kongói Demokratikus Köztársaság között, Ahmadou Sadio Diallo üzletemberrel szemben tanúsított bánásmód miatti jogvitában is.¹¹⁸

A diplomáciai védelem intézménye a gazdasági társaságok jogalanyisága szempontjából meglehetősen ellentmondásos: míg ugyanis kétség kívül az egyéni jogvédelem eszköze, addig az a „fikció”, miszerint az egyént ért nemzetközi jogi sérelem az államot ért sérelemnek tekintendő, valójában a nemzetközi jog hagyományos felfogásának a konzerválására törekszik, amely szerint az egyének a nemzetközi jog alapján nem rendelkeznek jogokkal, illetve a jogaik megóvása érdekében nem illeti meg őket közvetlen fellépési lehetőség. Éppen ennek a nehézkességnek köszönhető, hogy a transznacionális üzleti működés erősödésével, illetve a külföldi beruházások számának és volumenének növekedésével a diplomáciai védelem bár teljesen nem tűnt el,¹¹⁹ mégis jóval csekélyebb szerepbe szorult vissza.¹²⁰ Mindezzel párhuzamosan pedig megágyazott,¹²¹ és fokozatosan átadta helyét az emberi jogok, illetve az utóbbi évtizedekben látványos fejlődésnek indult beruházásvédelmi jog által kínált nemzetközi jogi védelemnek. Ezzel összefüggésben a diplomáciai védelem modernkori, fontos szerepe, hogy az általa az idegen személyeknek

¹¹⁷ A diplomáciai védelemről szóló 2006-ban kelt nemzetközi szerződéstervezet 1. cikkének értelmében a diplomáciai védelem azt az állami felelősséget jelenti, amelyet egy olyan másik állam hívhat fel, amelyiknek a honos állampolgárával vagy jogi személyével szemben nemzetközi jogellenes cselekményt követett el az előbbi állam.

¹¹⁸ Nemzetközi Bíróság, *Ahadou Sadio Diallo ügye*, Guineai Köztársaság kontra Kongói Demokratikus Köztársaság, 2007. május 24., Rec., 2007., 20., 39. oldal.

¹¹⁹ A külföldön lévő üzleti érdekeltségek javára történő diplomáciai védelem gyakorlásának egyik jelenkori példája Olaszország és Kuba közötti 2008-as beruházásvédelmi jogvita, amelyben Olaszország biztosított diplomáciai védelmet Kubával szemben. Lásd: <https://www.italaw.com/cases/580> (a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

¹²⁰ Többek között lásd: Arnaud DE NANTEUIL, *Droit international de l'investissement* (Editions A. Pedone, 2017.), 16-19. oldalakat.

¹²¹ A diplomáciai védelem modelljének és szabályainak a beruházásvédelmi jog kialakulásában játszott szerepéről lásd: SORNARAJAH (2010), id. mű 18-29. oldalakat, illetve SORNARAJAH (2015), id. mű 86-94. oldalakat.

nyújtott jogvédelemmel kiegészítse az emberi jogok nemzetközi védelmének rendszerét.¹²²

Ennek fényében a másik oka a gazdasági társaságok megjelenésének a nemzetközi közjog horizontján éppen a nemzetközi jogra, pontosabban a második világháborút követő fejlődésének jellegzetességeire vezethető vissza. Ennek megfelelően a nemzetközi jog fragmentálódásának, vagyis az egymástól elkülönülő, saját szabályokkal és gyakorlattal, illetve sok esetben önálló intézmény-, és fórumrendszerrel rendelkező részekre szakadása során olyan jogterületek jelentek meg, amelyek a gazdasági társaságok, valamint az általuk folytatott üzleti működés szabályozását is intenzíven érintik.¹²³ Ilyen „fragmentált” jogterületnek tekinthető többek között a nemzetközi kereskedelmi és beruházásvédelmi jog, a nemzetközi környezetvédelmi jog, illetve a jelenkorban már az emberi jogok nemzetközi védelme is.¹²⁴ Másfelől, amint arra az értekezés I.1.2. pontja korábban már rámutatott, a nemzetközi jog a második világháborút követően nemcsak „horizontális” értelemben fejlődött és „fragmentálódott”, hanem „vertikális” értelemben is kilépett az azt megelőzően őt jellemző fejlődési mederből.¹²⁵ A Nemzetközi Bíróság az ENSZ jogalanyiságát elismerő úgynevezett Bernadotte ügyben ezt úgy fogalmazta meg, hogy a jogrendszerekben a jogalanyok nem feltétlenül azonosak és nem feltétlenül élveznek azonos jogosítványokat, ugyanis jogalanyiságukat a közösség igényei is alakítják.¹²⁶

¹²² A diplomáciai védelemről lásd: Federica CRISTANI, *The necessity defence in international arbitration. An international investment law perspective* (KDP, Independently published, 2020), 58-59. oldalakat.

¹²³ A nemzetközi jog fragmentálódásának jelenségről lásd: Fragmentation ... id. mű.

¹²⁴ Malcolm Shaw arra mutat rá, hogy a huszadik század nemzetközi jogfejlődésében az emberi jogok védelme mellett az is meghatározó jelentőségű volt, hogy a nemzetközi jog a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezeteken keresztül a gazdasági kapcsolatok jogába is betüremkedett. Lásd: SHAW, id. mű 40. oldalát.

¹²⁵ A XIX. századi gondolkodást meghatározó pozitivisták felfogás a jelenlegi nemzetközi emberi jogi kérdésekre az államok szuverenitásához tartozó belső ügyekként tekintett. Erről lásd: SHAW, id. mű 252-253. oldalait.

¹²⁶ Nemzetközi Bíróság, *Az Egyesült Nemzetek szolgálatában elszenvedett károk tárgyában adott tanácsadó vélemény*, 1949. április 11., Rec., 1949., 178. oldal.

A nemzetközi jog jogalanyiségének rendszerét ennek megfelelően sajátos „sokrétűség” jellemzi, amelyben a jogalanyok nem ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek.¹²⁷ Az államok ugyan továbbra is megőrizték az elsődleges, objektív és abszolút jogalanyiségüket,¹²⁸ de mellettük további olyan alanyok is megjelentek, akiknek jogalanyiséga ugyan korlátozottabb mértékben, de szintén elismerést nyert.¹²⁹ Ide sorolhatók a gazdasági társaságok is, amelyeknek korlátozott jogalanyiséga leginkább a nemzetközi jog egy-egy fragmentált területéhez – mint például a környezetvédelmi vagy beruházásvédelmi joghoz – kapcsolódik.

Ettől némileg eltérő felfogást képvisel, többek között a Nemzetközi Bíróság egykori tagja, Rosalyn Higgins. A nemzetközi jog alanyainak hagyományos módszer szerinti felosztása helyett Higgins inkább amellel érvel, hogy a nemzetközi jogot egyfajta „döntéshozatali eljárásként”, vagyis dinamikus folyamatként, nem pedig statikus jelenségként kell szemlélni. A valóság hívebb megragadására törekvő felfogás szerint a nemzetközi jognak résztvevői vannak, akik különféle igényekkel lépnek fel, amelyekről olyan döntéshozók határoznak, mint a választottbírók, bíróságok vagy az államok külpolitikai törekvései.¹³⁰

¹²⁷ KOVÁCS (2011), id. mű 173. oldal.

¹²⁸ Kizárólag az államok rendelkeznek a nemzetközi jogi jogalanyiség jellemzőinek teljességével, így többek között a nemzetközi jog szokásjogi és szerződéses úton történő alkotásával, az általános szabályok szerinti nemzetközi jogi felelősséggel és helytállással, valamint a Nemzetközi Bíróság Statútumának 34. cikk (1) bekezdése értelmében a bíróság előtti fellépés kizárólagos lehetőségével.

¹²⁹ Ilyennek tekinthető maga az ember, az emberiség, valamint mellettük a nemzetközi szervezetek, a nép, a nemzeti, etnikai és vallási kisebbségek. Erről lásd, többek között: KOVÁCS (2011), id. mű 174., 314. és 334-352. oldalakat.

¹³⁰ A formális értelemben vett jogalanyiség hiánya azért nem meghatározó, mert ez nem jelenti akadályát a gazdasági társaságokra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alkotásának és bővítésének, fejlesztésének. Lásd: Rosalyn HIGGINS, *Problems and process: International Law and How We Use It* (Oxford, Clarendon Press, 1994), 50. oldalt. Ezt a felfogást támogatja például Malcolm N. SHAW, lásd: SHAW, id. mű 232. oldalát, valamint Robert MCCORQUODALE, *An Inclusive International Legal System* (Leiden Journal of International Law, Volume 17., Issue 3., 2004), 477. oldalát. Többek között Tania Voon ugyanakkor amellel érvel, hogy a korlátozott jogalanyiség elismerése nélkülözhetetlen, ugyanis ez adna lehetőséget arra, hogy a nemzetközi jog kellően szabályozhassa a gazdasági társaságok tevékenységét, lásd: Tania VOON, *Multinational Enterprises and State Sovereignty Under International Law* (Adelaide Law Review, Volume 21., 1999), 246-247. oldalakat.

E felfogás értelmében az államok és a nemzetközi szervezetek mellett egyre erőteljesebb résztvevők a különböző nem-állami szereplők, mint például az emberek, a társadalmi vagy civil szervezetek vagy a gazdasági társaságok, különösen pedig a transznacionális vállalatok.¹³¹ Ebben az értelmezésben a nemzetközi jog fragmentálódásának egyik velejárója, hogy némely területen, így például a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga vagy az emberi jogok nemzetközi védelme terén, több résztvevő azonosítható, míg más területen, mint például a térségek joga esetében ennél kevesebb. A gazdasági társaságok – valamint a transznacionális vállalatcsoportot alkotó ellátási láncolataik¹³² – a nemzetközi gazdasági jog, a környezetvédelmi jog, illetve utóbbi időben az emberi jogok nemzetközi védelme terén egyre markánsabban jelennek meg, miközben feltűnnek a nemzetközi büntetőjog látóhatárán. Az egyén jogalanyiségéhez hasonlóan¹³³ a gazdasági társaságok korlátozott jogalanyiségének aktív és passzív kontúrjai – mind a nemzetközi szerződéses, mind pedig a nemzetközi szokásjog alapján – egyaránt körvonalazódnak, vagy legalábbis a nemzetközi jog jelenlegi fejlődésének iránya erre mutat, ugyanis ezeken a területeken közvetlenül a nemzetközi jog alapján jogok illethetik meg és kötelezettségek terhelhetik őket.¹³⁴

A gazdasági társaságok jogalanyiségének aktív oldala – vagyis az őket védő nemzetközi jogi jogosultságok megsértése miatt jogérvényesítés és elégtétel követelésének lehetősége – az emberi jogok nemzetközi védelme mellett a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga területén jelenik meg a

¹³¹ A nem-állami szereplők részvételének növekvő nemzetközi jogi jelenségéről többek között lásd: Ignaz SEIDL-HOHENVELDERN, *Corporations in and under International Law* (Cambridge, Grotius Publications, 1987), Christian REUS-SMIT, *International Law in The Globalization of World Politics, An introduction to international politics* In: John BAYLIS et al., *The Globalization of World Politics* (Oxford University Press, 2017), 308-309. oldalak.

¹³² A transznacionális vagy multinacionális vállalatoknak az őket alkotó gazdasági társaságokkal ellentben nincsen önálló jogalanyiségük a nemzeti jogokban, ugyanakkor gazdasági és üzleti értelemben mégis egyetlen egységet alkotnak. RUGGIE (2017), id. mű 329. oldal.

¹³³ KOVÁCS (2011), id. mű 374-375. oldalak.

¹³⁴ A jogalanyiség aktív és passzív oldalainak elhatárolásáról lásd: KOVÁCS (2011), id. mű 314-315. oldalakat.

legerőteljesebben.¹³⁵ Ez különösen tetten érhető a diplomáciai védelem és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogából kifejlődő nemzetközi beruházásvédelmi jog területén.¹³⁶ Az 1990-es évektől kezdődően robbanásszerű mértékben elszaporodó – jellemzően kétoldalú – államközi beruházásvédelmi egyezmények a tulajdonvédelemhez és a hátrányos megkülönböztetés tilalmához kapcsolódó jogokat biztosítanak a beruházó gazdasági társaságok javára. Míg a 1980-as évek végén összesen 381 ilyen egyezmény volt hatályban, addig egy évtizeddel később a számuk meghaladta a 2000-t, míg 2020-ra számuk eléri a 3000-t.¹³⁷

Ezen felül ezeknek az államközi egyezményeknek a túlnyomó többsége nemzetközi beruházásvédelmi választottbíróóság¹³⁸ előtt közvetlen jogérvényesítési, valamint emellett közvetlen végrehajtási lehetőséget is garantál a fogadó állammal, illetve az általa meghozott közhatalmi

¹³⁵ A korábbi időkben is kötöttek eseti jelleggel, rendhagyó módon olyan nemzetközi szerződéseket, amelyek fellépési jogot biztosítottak a szuverén államokkal szemben. Ilyen nemzetközi szerződés volt például az 1853-ban az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság között megkötött egyezmény, amely az 1812-ben kitört háborúban okozott károk megtérítését rendezte. Az egyezmény elérhető: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/br1853.asp (a letöltés időpontja: 2020. augusztus 5.).

¹³⁶ Lásd például: SORNARAJAH (2010), id. mű 19-28. oldalakat.

¹³⁷ Lásd: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>, (a letöltés időpontja: 2020. július 26.). A beruházásvédelmi jog fejlődésének egyes korszakairól részletesen lásd, többek között: UNCTAD, *World Investment Report (2015), Reforming International Investment Governance* (United Nations Publication, Geneva) elérhető: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2015_en.pdf (a letöltés időpontja: 2020. augusztus 30.), illetve Kenneth J. VANDEVELDE, *A brief history of international investment agreements* (U.C. Davis Journal of International Law & Policy, Volume 12., No. 1., 2005), 157. oldaltól; lásd még: SORNARAJAH (2010), id. mű 172. oldaltól, Sarah Bauerle DANZMAN, *The political economy of bilateral investment treaties* és SÁNDOR Lénárd, *Central and Eastern Europe In: Markus KRAJEWSKI et al. (szerk.), Research Handbook on Foreign Direct Investment* (Edward Elgar Publishing, 2019.), 457. oldaltól.

¹³⁸ A beruházásvédelmi választottbíráskodás eredetét, jogi természetét és jellegadó sajátosságait kritikus módon kutató Gus VAN HARTEN álláspontja szerint ez a nemzetközi vitarendezési módszer lényegét tekintve a kereskedelmi választottbíráskodás modelljére épül, abban gyökerezik. A nemzetközi beruházásvédelmi szerződések ezt a modellt használva biztosítják az államok közhatalmi intézkedéseinek (jogalkotásának és bírósági döntéseinek) felülvizsgálatát arra hivatkozással, hogy ezek az intézkedések a beruházók egyezményben foglalt jogait sértik. A beruházásvédelmi választottbíráskodás jogi természetéről részletesen lásd: Gus VAN HARTEN, *Investment Treaty Arbitration and Public Law* (Oxford University Press, 2008), 58-71. oldalait. Emellett lásd még: Jan PAULSSON, *Arbitration Without Privity* (ICSID Review Foreign Investment, Volume 10., No. 2., 1995), 232-241. oldalakat. Elérhető:

<https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs->

[public/document/media_document/media012254614477540jasp_article_-_arbitration_without_privity.pdf](https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/media012254614477540jasp_article_-_arbitration_without_privity.pdf) (a letöltés időpontja: 2020. szeptember 30.).

intézkedéssel szemben.¹³⁹ A beruházó vállalatok a közvetlen jogérvényesítés lehetőségét az új évezredben egyre nagyobb számban használják ki, jelenleg több mint 1100 ismert nemzetközi beruházásvédelmi választottbíróági eljárás volt vagy van folyamatban fogadó államokkal szemben.¹⁴⁰

A nemzetközi beruházásvédelmi jog mellett – a nemzetközi közjog alapján kifejlődő, de ma már attól elkülönülő – Európai Unió joga biztosítja az egyéni jogérvényesítés lehetőségét. Az Európai Unió Bírósága által megalkotott úgynevezett Francovich-doktrína értelmében ugyanis – a tagállami jogban meghatározott – kártérítési igénnyel lehet fellépni az uniós jogot sértő tagállammal szemben.¹⁴¹ Gus Van Harten értékelése szerint a nemzetközi beruházásvédelmi jog mellett a Francovich-doktrína jeleníti meg az államok egyénnel szemben viselt felelősségének legambiciózusabb törekvését.¹⁴²

E körben érdemes megjegyezni, hogy az Európai Unió Bírósága nemrégiben egy másik aspektusból is szerepet játszott a gazdasági társaságok nemzetközi jogi védelme terén. Az úgynevezett Achmea ügyben, előzetes döntéshozatali eljárás keretében meghozott határozatában kimondta ugyanis, hogy nem egyeztethetők össze az uniós jognak az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 267. és 344. cikkeiben foglalt autonómiájával, valamint a bíróság uniós jog értelmezése tekintetében fennálló monopóliumával azok az Európai Unió tagállamai közötti megállapodások, amelyek értelmében a tagállamok egyikének beruházója a másik tagállamban létesített beruházásokra vonatkozó

¹³⁹ Erről összefoglaló jelleggel lásd: NANTEUIL, id. mű 229-239. oldalait és 275-290. oldalait.

¹⁴⁰ Lásd: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement> (a letöltés időpontja: 2021. július 20.). A beruházásvédelmi viták számának emelkedéséről lásd: UNCTAD, World Investment Report (2015), Reforming International Investment Governance (United Nations Publication, Geneva) elérhető: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2015_en.pdf (a letöltés időpontja: 2020. augusztus 30.)

¹⁴¹ Andrea FRANCOVICH és mások kontra Olaszország C-6/90. és C-9/90. sz. egyesített ügyek (EBHT 1991., I-5357. o.). A konkrét ügyben az uniós bér garancia irányelv implementálásának elmaradása miatt a fizetése képtelenné vált CDN Elettronica SnC munkavállalói nem jutottak hozzá több hónapnyi munkabérükhöz, illetve végkielégítésükhöz. A Francovich-doktrína egyaránt alkalmazható tagállami jogalkotással, jogalkotás elmulasztásával, közigazgatási és bírósági döntéssel szemben is. Lásd: SZABÓ Marcel és mások (szerk.), *Az Európai Unió jogának alapjai* (Pázmány Press, Budapest, 2018), 141-142. oldalait, illetve VAN HARTEN (2008), id. mű 104-105. oldalait.

¹⁴² Lásd: VAN HARTEN (2008), id. mű 104. oldalát, valamint 147-149. oldalait.

vita esetén ezen utóbbi tagállammal szemben választottbíróság előtt indíthat eljárást, amely bíróság hatáskörét e tagállam köteles elfogadni.¹⁴³ Bár a beruházások nemzetközi jogi védelme és az uniós jog fejlődése szempontjából a döntés mérföldkő jelentőségű, de tekintettel arra, hogy emberi jogi vonatkozásai csak közvetett és távoli módon jelentkeznek, így az értekezés nem ismerteti azt részletesen.

A gazdasági társaságok passzív jogalanyiságát, vagyis őket a nemzetközi jog alapján közvetlenül terhelő kötelezettségeket övező vita első ízben a nemzetközi büntetőjog területén volt kitapintható. A római jogban jól ismert szállóigét, a „*societas delinquere non potest*”, vagyis a társaság nem képes büntetendő cselekményt elkövetni elvét a nemzetközi jog már a második világháborút követő felelősségre vonás során szerette volna meghaladni. A Nürnbergi Katonai Törvényszék előtt merült fel a háború során elkövetett rémtettekben közreműködő vagy azokban valamilyen szerepet játszó gazdasági társaságok büntetőjogi felelősségének kérdése, illetve ezzel összefüggésben vád alá helyezésük lehetősége.¹⁴⁴ Jonathan A. Bush jogtörténeti tanulmányában az eredeti forrásokat felidézve részletes vizsgálat alá vonta a német gazdasági társaságok nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonását övező dilemmákat és jogi vitákat.¹⁴⁵ Ennek alapján többek között arra a következtetésre jutott, hogy a vádak előkészítése – amint ezt Robert H. Jackson a Nürnbergi Katonai Törvényszék főügyésze is kiemelte – a német üzleti világ, gyárosok és bankárok elszámoltatását is célul tűzte ki, és ennek keretében komoly megfontolás tárgyát képezte az érintett gazdasági társaságokkal szembeni büntetőjogi vádak

¹⁴³ Szlovák Köztársaság kontra Achmea BV C-284/16. sz. ügy (EBHT 2018., 158. o.).

¹⁴⁴ Ez a kérdés merült fel különösen a Krupp, a Flick, az I.G. Farben, a Dresdner Bank és a Herman Goering Works (HGW) társaságok tekintetében. Lásd: RATNER, id. mű 477-478. oldalakat. Az eljárások elérhetők: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/law-reports-trials-war-criminals.html, (a letöltés időpontja: 2021. július 20.).

¹⁴⁵ Jonathan A. BUSH, *The Prehistory of Corporations and Conspiracy in International Criminal Law: What Nuremberg Really Said* (Columbia Law Review, Volume 109., No. 5., June 2009).

megfogalmazása.¹⁴⁶ Bush következtetése szerint a gazdasági társaságok nemzetközi büntetőjogi felelősségét megalapozó elméleti és tudományos tételek végül nem azért nem érvényesülhettek, mert nem voltak összeegyeztethetők a nemzetközi jogi dogmákkal vagy azok fejlődésével, hanem azért, mert 1948-ra ehhez már hiányzott a politikai akarat.¹⁴⁷

A Nürnbergi és Távól-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszékek eljárását követően a nemzetközi büntetőjog fejlődése megtorpant, és később, a jugoszláviai és ruandai bűncselekmények miatt az 1990-es években létrehozott nemzetközi büntetőbíróságok sem foglalkoztak a gazdasági társaságok felelősségének dilemmájával. Ez a kérdés a Nemzetközi Büntetőbíróság létrehozására irányuló tárgyalások folyamán vetődött fel ismét, ahol éppen ezért a második világháborút követő előzményeket, és annak a jogirodalomban megjelenő értelmezését idézték fel. Bár a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma eredetileg joghatóságot biztosított volna olyan bűncselekmények tekintetében, amelyeket a jogi személyek vagy jogi személyek nevében követnek el, de a statútumtervezetek előkészítő vitái során végül úgy döntöttek, hogy a gazdasági társaságok tekintetében nem terjesztik ki a bíróság joghatóságát.¹⁴⁸

Bush szerint a döntés nagyrészt arra volt visszavezethető, hogy az államok között a Statútum megalkotásának időszakában nem alakult ki kellően széleskörű konszenzus a gazdasági társaságok büntetőjogi felelősségének belső jogi elismeréséről és szabályozásáról, ami azonban a Nemzetközi Büntetőbíróság komplementaritás elvére épülő eljárásának egyik fontos

¹⁴⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a vállalatvezetőkkel szemben folytatott eljárásokban a törvényszék általában az általuk vezetett vállalatok szerepét és cselekvőségét is rutinszerűen említette indokolásaiban, ezzel is jelezve nyitottságát annak elfogadása iránt, hogy a vállalatokat is felelősség terheli. Lásd: RATNER, id. mű 477-478. oldalakat.

¹⁴⁷ Nyugat-Németország gazdaságának újjáépítését szorgalmazó és támogató nyugati megszálló hatalmaknak 1948-ra már nem állt érdekében a német ipari körök elszámoltatása. Erről lásd: BUSH, id. mű 1238-1240. oldalakat. Emellett szükséges megjegyezni, hogy a Nürnbergi Katonai Törvényszék 1945-ös statútuma a gazdasági társaságok vonatkozásában nem tartalmazott felelősségre vonási lehetőséget.

¹⁴⁸ Vö. értekezés III.3.2.2. pontjával, illetve lásd: Draft Statute for the International Criminal Court and Draft Final Act, UN Doc A/CONF. 183/2/Add.1.; 23. cikk 5. bekezdését; amely elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/101/05/PDF/N9810105.pdf?OpenElement> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.)

előfeltételét jelenti.¹⁴⁹ Mindemellett szükséges megjegyezni, hogy azok a modernkori nemzetközi szerződések, mint például a korrupció elleni 2003-as ENSZ egyezmény, amelyek büntetőjogi kérdéseket szabályoznak, jellemzően a jogi személyek közvetett, vagyis állami jogi szabályozáson keresztül történő felelősségre vonására vonatkozó előírásokat tartalmaznak.¹⁵⁰

Ugyanakkor a jogirodalomban megjelenő álláspontok szerint a gazdasági társaságok emberiség lelkiismeretét leginkább megrázó cselekményekért való elszámoltathatóságának hiánya folyamatosan hozzájárul „büntetlenség kultúrájának” fennmaradásához.¹⁵¹ Éppen ezért, különösen az elmúlt évtizedben mind a különleges törvényszékek, mind a nemzetközi jogi jogirodalom képviselői, mind pedig társadalmi szervezetek élénken foglalkoznak a gazdasági társaságok passzív jogalanyiségének elismerését övező kérdésekkel. Ebben a tekintetben fontos döntésként szükséges számon tartani a Libanoni Különleges Törvényszék fellebviteli tanácsának a New TV S.A.L. ügyben, 2014-ben meghozott határozatát, amely a gazdasági társaságok feletti joghatóság megállapítása érdekében úgy érvel, hogy a gazdasági társaságok súlyos károkozó cselekményekért viselt felelősségének elismerése mára az államok által elismert általános jogelvvé vált, míg büntetőjogi

¹⁴⁹ Lásd: BUSH, id. mű 1099-1100. oldalakat. A komplementaritás elvéről részletesen lásd: KOVÁCS Péter, *Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbírórság joggyakorlatába* (Pázmány Press, Budapest, 2020.), 53-78. oldalakat. A gazdasági társaságok nemzetközi büntetőjogi felelősségének történeti áttekintéséről és dilemmájáról részletesen lásd: Andrew CLAPHAM, *The Question of Jurisdiction under International Criminal Law over Legal Persons: Lessons from the Rome Conference on an International Criminal Court*. In: M.T. KAMMINGA and S. ZIA-ZARIFI (szerk.), *Liability of Multinational Corporations under International Law* (Kluwer, Hága, 2000.), 139-195. oldalakat.

¹⁵⁰ Lásd: az Egyesült Nemzetek Szervezete Meridában, 2003. december 10-én kelt Korrupció elleni Egyezmény 26. cikkét.

¹⁵¹ Csakúgy, mint a XV. századtól ismert transzatlanti rabszolgakereskedelem vagy a második világháborúban alkalmazott kényszermunka, a nemzetközi büntettnék minősülő rabszolgaság, illetve az azzal összefüggő cselekmények a jelenkori gazdasági globalizációnak is szomorú velejárói. A globális ellátási láncok között, a termelési költségek minimalizálásáért folytatott versenyben bizonyos iparágakban, így például a ruhaiparban elterjedt gyakorlattá vált a rabszolgatartás vagy annak a különféle modern formái. Becslések szerint áldozatként mintegy 30 millió gyermek és felnőtt érintett a rabszolgaság valamely modern formájában. Erről lásd: Jessberger FLORIAN, *Corporate Involvement in Slavery and Criminal Responsibility under International Law* (Journal of International Criminal Justice, Volume 14., No. 2., May 2016.), 327-330. oldalakat.

felelősségük is ilyen formában válik a nemzetközi jog részévé.¹⁵² Nem túlbecsülve a különleges törvényszék döntésének hatását, szükséges rögzíteni, hogy ez volt az első alkalom, amikor nemzetközi bírói fórum a nemzetközi jog alapján egyértelműen elismerte a gazdasági társaságok büntetőjogi felelősségrevonásának lehetőségét. Emellett szintén figyelemreméltó, hogy az Afrikai Unió 2014 júniusában elfogadta az úgynevezett malaboi kiegészítő jegyzőkönyvet, amely az Afrikai Bíróságon belül olyan büntetőbírói szekciót tervez felállítani, amely – sok más hatásköre mellett – kifejezetten joghatósággal rendelkezik a jogi személyek által vagy azok közreműködésével elkövetett bűntettek elbírálásához.¹⁵³

A nemzetközi jogi jogirodalomban a 2000-es évek folyamán a nemzetközi büntetőjogi felelősség gazdasági társaságokkal szembeni kiterjesztése, vagyis a gazdasági társaság passzív jogalanyiségének elismerése mellett érvel többek között Andrew Clapham¹⁵⁴, Michael J. Kelly¹⁵⁵ és Ronald Slye.¹⁵⁶ A büntetőjogi felelősség kiterjesztésének jogértelmezés útján, vagy *de lege feranda* elérhető lehetőségeit a tudományos világ a „büntetlenség kultúrájának” felszámolása, valamint az üzleti működéssel összefüggésben elkövetett súlyos

¹⁵² A döntés indokolásának releváns része a következőképpen fogalmaz: „Corporate liability for serious harms is a feature of most of the world's legal systems and therefore qualifies as a general principle of law. Where States still differ is whether such liability should be civil or criminal or both. However, the Appeals Panel considers that, given all the developments outlined above, corporate criminal liability is on the verge of attaining, at the very least, the status of a general principle of law applicable under international law.” Erről lásd: Libanoni Különleges Törvényszék, NEW TVS.A.L. ügyben hozott határozat (STL-14-05/PT/AP/ARI26.1, 2014. október 2.) 67. bekezdését. A döntés elérhető: [https://www.stl-](https://www.stl-tsl.org/crs/assets/Uploads/20141002_F0012_PUBLIC_AP_Dec_on_InteLoc_Appl_Jurisdic_Cont_Proceed_EN_AR_FR_Joomla.pdf)

[tsl.org/crs/assets/Uploads/20141002_F0012_PUBLIC_AP_Dec_on_InteLoc_Appl_Jurisdic_Cont_Proceed_EN_AR_FR_Joomla.pdf](https://www.stl-tsl.org/crs/assets/Uploads/20141002_F0012_PUBLIC_AP_Dec_on_InteLoc_Appl_Jurisdic_Cont_Proceed_EN_AR_FR_Joomla.pdf)? (a leöltés időpontja: 2021. július 5.).

¹⁵³ A malaboi kiegészítő jegyzőkönyv elérhető: <https://au.int/en/treaties/protocol-amendments-protocol-statute-african-court-justice-and-human-rights> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Vö. jelen értekezés III.3.2.2. pontjával.

¹⁵⁴ Andrew CLAPHAM, *Extending International Criminal Law beyond the Individual to Corporations and Armed Opposition Groups* (Journal of International Criminal Justice, Volume 6., No. 5, November 2008), 899-919. oldalak.

¹⁵⁵ Michael J. KELLY, *Prosecuting Corporations for Genocide under International Law* (Harvard Law & Policy Review, Volume 6., No. 2., 2012), 339-368. oldalak.

¹⁵⁶ Ronald C. SLYE, *Corporations, Veils, and International Criminal Liability* (Brooklyn Journal of International Law, Volume 33., No. 3., 2008), 955-974. oldalak.

büntettektől való hatékonyabb elrettentés érdekében tárja fel.¹⁵⁷ A kanadai Legfelső Bíróság korábbi tagja, Ian Binnie pedig ezzel összefüggésben úgy fogalmaz, hogy amikor az államtól nem várható a sérelem orvoslása, akkor biztosítani kell a lehetőséget a nemzetközi büntetőjogi felelősségrevonáshoz.¹⁵⁸

Ezeken felül az utóbbi évtizedeknek egy további törekvése a – gazdasági társaságok működéséhez is szorosan kapcsolódó – környezetkárosító cselekményekkel szembeni hatékonyabb, a nemzetközi büntetőjogi eszközöket is felölelő fellépés.¹⁵⁹ A megfogalmazott *de lege feranda* javaslatok alapján a környezetkárosítás büntettének, vagyis a szakmai zsargon szerint „ökocídium”-nak a jelenleg érvényesülő értelmezését a tudományos világ és a társadalmi szervezetek szeretnék meghaladni.¹⁶⁰ Az általuk megfogalmazott javaslatok egyfelől a törvényi tényállás alkalmazhatóságának bővítésére irányulnak,¹⁶¹ másfelől pedig a felelősségre vonható elkövetők között szeretnék tudni a gazdasági társaságokat is. Mindezek alapján látható, hogy a gazdasági társaságok jogalanyiségének passzív oldala a nemzetközi büntetőjog terén bár közel sem teljes, ugyanakkor fokozatos elismerése érdekében mind a nemzetközi bírósági döntések, mind a jogalkotási elképzelések, mind pedig a

¹⁵⁷ Lásd: SLYE, id. mű 963. oldalát, valamint az emberi jogi ellenező mechanizmusokkal összefüggésben vö. Piet Hein Van KEMPEN, *The Recognition of Legal Persons in International Human Rights Instruments: Protection Against and Through Criminal Justice?* In: Mark PIETH és Radha IVORY (szerk.), *Corporate Criminal Liability* (Springer, 2011), 385-386. oldalakkal.

¹⁵⁸ Lásd: Ian BINNIE, *Legal Redress for Corporate Participation in International Human Rights Abuses: A Progress Report* (The Brief, Summer, 2009), 49. oldalát.

¹⁵⁹ A környezetkárosító hadviselés jelenleg hatályos nemzetközi büntetőjogi szabályainak és gyakorlatának elemzéséről lásd: KOVÁCS Péter, *A környezetvédelem a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumában* In: TAHYNE KOVÁCS Ágnes (szerk.), *Vox generationum futurorum – Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából* (Pázmány Press, Budapest, 2021.), 282-291. oldalakat.

¹⁶⁰ Lásd: KOVÁCS (2021), id. mű 290-291. oldalakat., illetve lásd még például: Tarini MEHTA, *Symposium Exploring the Crime of Ecocide: Accountability for Environmental Destruction—Ecocide in National and International Law (Part II) The Way Forward*. Elérhető: <http://opiniojuris.org/2020/09/25/symposium-exploring-the-crime-of-ecocide-accountability-for-environmental-destruction-ecocide-in-national-and-international-law-part-ii-the-way-forward/> (a letöltés időpontja: 2021. július 25.).

¹⁶¹ Lásd például a Stop Ecocide Foundation javaslatát, amely elérhető: <https://www.weforum.org/agenda/2021/07/ecocide-environmental-harm-international-crime/>, valamint <https://pina.com.fj/2021/06/29/legal-definition-of-ecocide-a-new-milestone-in-efforts-to-criminalise-environmental-mass-destruction/> (a letöltések időpontja: 2021. július 5.).

tudomány képviselői és a társadalmi szervezetek javaslatai alapján kitapintható egy azonos irányba mutató törekvés.

Ezen kívül a gazdasági társaságokat a nemzetközi jog alapján terhelő kötelezettségek több multilaterális egyezménynek is jellemző sajátosságai.¹⁶² Időben elsőként a nemzetközi munkajog világában merült fel, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1919-es létrehozásával, amely a társadalmi és gazdasági igazságosság előmozdításának jegyében a munkaügyi jogvédelem nemzetközi szerződéses szabályozásának kialakítására összpontosít.¹⁶³ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet keretében megkötött jogvédelmi egyezmények alapvetően a munkáltatóval szemben fogalmazznak meg kötelezettségeket,¹⁶⁴ vagyis már a gazdasági társaságok nemzetközi jogi szabályozásának igénye fejeződik ki bennük.¹⁶⁵

A gazdasági társaságok jogalanyiségének passzív oldala szintén felsejlik a nemzetközi környezetvédelmi jog területén, ahol a nemzetközi jogon alapuló közvetlen kötelezettségek terhelik őket. E körben szükséges említeni a kőolajszállító tengerjáró hajók által okozott károkért való felelősségről kötött 1969. évi brüsszeli egyezményt,¹⁶⁶ vagy a környezetre veszélyes

¹⁶² Erről lásd: David KINLEY - Junko TADAKI, *From talk to walk: The emergence of human rights responsibilities for corporations at international law* (Virginia Journal of International Law, Volume 44., No. 4, 2004), 946-947. oldalait.

¹⁶³ Lásd: KOVÁCS (2011), id. mű 352-354. oldalait.

¹⁶⁴ Így többek között a szervezkedési jog és a kollektív tárgyalási jog elveinek alkalmazásáról szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1949. évi ülészakán elfogadott egyezmény, amelyet Magyarországon a 2000. évi LV. törvény hirdetett ki.

¹⁶⁵ Itt szükséges megjegyezni, hogy a nemzetközi munkajogi jogvédelmi szabályok már az emberi jogok nemzetközi védelmének kikristályosodását megelőzően megjelentek. Ezeket a munkajogi szabályokat ugyanakkor ma már leginkább a második generációs, gazdasági és szociális jogok közé sorolják. Erről lásd: Virginia A. LEARY, *The Paradox of Workers Rights as Human Rights* In: Lance A. COMPA et al., *Human Rights, Labor Rights, and International Trade* (University of Pennsylvania Press, 1996), 22-25. oldalait.

¹⁶⁶ International Convention for Civil on Civil Liability for Oil Pollution Damage (az egyezményt 1969. november 29.-én nyitották meg aláírásra, majd pedig 1975. június 19. napján lépett hatályba). Az egyezmény 1. cikk (3) bekezdésének értelmében az egyezményben szabályozott károkért való felelősség közvetlenül a tulajdonos vállalkozást terheli; elérhető: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=08000002801083db>; (a letöltés időpontja: 2020. július 30.).

tevékenységből származó károkért viselt felelősségről szóló egyezményt.¹⁶⁷ A nemzetközi környezetvédelmi jog ilyen irányú fejlődése figyelemmel van arra, hogy a szennyező és környezetkárosító magatartások elkövetői, mint ahogyan azt például az 1984-es Bhopal, az 1986-os Chernobyl vagy az 1989-es Exxon Valdez katasztrófa, vagy a Magyarországot is érintő 2000 januárjában bekövetkezett tiszai ciánszennyezés,¹⁶⁸ vagy 2010 őszén történt vörösiszap-katasztrófa¹⁶⁹ egyaránt igazolta, számos esetben nagy transznacionális vállalatok. A nemzetközi környezetvédelmi jogban a „szennyező fizet” elvével összhangban ismert a vállalatok elszámoltathatósága, amely azon a megfontoláson alapul, hogy a társaságot a közvetlenül terhelő kötelezettség elismerése célravezetőbb az államokkal szembeszegezett általános kötelezettség előírásánál.¹⁷⁰ E körben – a jogfejlesztés lehetséges inspirációja és iránya szempontjából – szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy mind a nemzetközi bírói és ellenőrző fórumok, mind pedig a nemzetközi jogtudomány szoros kapcsolatot lát a környezetvédelem, és az emberi jogok védelme között – és mint azt a világbanki finanszírozás mellett megvalósuló, később tárgyalt projektek némelyike híven tükrözi¹⁷¹ – az előbbi nélkül az utóbbi ugyanis nem teljesezhet ki.¹⁷²

¹⁶⁷ Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment (az egyezményt 1993. június 21.-én nyitották meg aláírásra). Az egyezmény 2. cikk (5) és (6) bekezdéseiben foglaltak szerint az egyezményben szabályozott károkért viselt felelősség közvetlenül a vállalatokat terheli, az egyezmény elérhető: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/150/signatures?p_auth=aOf61ls; (a letöltés időpontja: 2020. július 30.).

¹⁶⁸ Lásd: KOVÁCS Péter, *A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában* (Értekezés az MTA doktora cím iránt benyújtott pályázathoz, 2009), elérhető: http://real-d.mtak.hu/280/4/KovacsPeter_5_Mu.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 6.), 96-97. oldalakat.

¹⁶⁹ Lásd: RAISZ Anikó, *A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel* (Miskolci Jogi Szemle 6. évfolyam 1. szám, 2011), 106. oldalt.

¹⁷⁰ Lásd: Miriam MAFESSANTI, *Responsibility for Environmental Damage under International Law: Can MNCs Bear the Burden?.. and How?* (Buffalo Environmental Law Journal, Volume 17., No.1.&2., 2009-2010), 87-88. és 90. oldalakat.

¹⁷¹ Vö. az értekezés I.2.3. pontjával.

¹⁷² Erről összefoglaló jelleggel lásd: Dinah SHELTON, *Human Rights and the Environment: Substantive Rights* In: Malgosia FITZMAURICE et al (szerk.), *Research Handbook on International Environmental Law* (Edward Elgar 2010), 278-279. oldalakat. Emellett Raisz Anikó a környezetvédelem európai és amerikai emberi jogi jogvédelmi rendszerekkel kapcsolatos összefüggéseire mutat rá: RAISZ (2011), id. mű 103-108. oldalakat.

Ezen kívül érdemes megjegyezni, hogy számos további, főként emberi jogi, környezetvédelmi és büntetőjogi tárgyú univerzális és regionális nemzetközi szerződés „közvetett kötelezettséget” állapít meg a gazdasági társaságokkal szemben, vagyis – a nemzetközi jog hagyományos felfogásával összhangban – közvetlenül az államoktól várják el a gazdasági társaságokat kötelező jogi szabályozás, illetve az ennek implementálásához, végrehajtásához szükséges intézményrendszer megalkotását.¹⁷³

A „közvetett kötelezettségek” sajátos formában jelennek meg az ENSZ Közgyűlése és Biztonsági Tanácsa által meghozott, kereskedelmi embargót vagy egyéb gazdasági jellegű szankciókat előíró határozatokban is.¹⁷⁴ Ezek a határozatok bár formális értelemben az államok részére írják elő a gazdasági szankciók alkalmazását, ugyanakkor az implementációjukhoz a gazdasági társaságok vállalásai nélkülözhetetlenek, vagyis végső soron rájuk nézve is megfogalmaznak kötelezettségeket.¹⁷⁵ A kötelezettségeknek ezt a jellegét maguk

¹⁷³ Ennek egyik klasszikus példája a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzése és ártalmatlanítása tárgyában 1989-ben aláírásra megnyitott úgynevezett bázeli egyezmény, amely a részes államoktól várja el a veszélyes és az egyéb hulladékok jogellenes szállításának büntetőjogi üldözését. Magyarországon a bázeli egyezményt a 101/1996. (VII. 12.) Korm. rendelet hirdette ki. Ezzel összefüggésben lásd még: KINLEY, id. mű 947. oldalát. Regionális szinten további egyezmények tilalmazzák a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállítását, mint például az 1989-es Loméi Egyezmény vagy az 1991-es Bamako Egyezmény, erről lásd: MAFESSANTI, id. mű 90. oldalt. Szintén ilyen szabályozási felfogást képvisel az Európa Tanács keretei között 1998-ban előkészített szerződés a környezet büntetőjogi védelméről. Lásd: Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (European Treaty Series-No. 172, November 1998), elérhető: <https://rm.coe.int/168007f3f4> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.), lásd: RAISZ (2011), id. mű 103-104. oldalakat.

¹⁷⁴ Erről lásd: SHAW, id. mű 1125-1133. oldalait, illetve KOVÁCS (2011), id. mű 547-548. oldalait.

¹⁷⁵ Az ENSZ Alapokmány szerinti gazdasági szankciók első klasszikus példájának számítottak Rhodesia [az ENSZ Biztonsági Tanácsának 216 (1965) és 217 (1965) számú határozataiban], valamint Dél-Afrika {az ENSZ Közgyűlésének A/RES/2671 (XXV) [C] számú határozatában} fajüldöző kormányzati rendszerei miatt alkalmazott szankciók. Ezek a szankciók hasonló emberi jogi megfontoláson alapultak, mint a gazdasági társaságok, transznacionális vállalatok emberi jog gyökerű első önkéntes felelősségvállalásai, az ún. Sullivan elvek, amelyről részletesen lásd: SÁNDOR Lénárd, *The Role of Corporate Social Responsibility in the Development of International Law* In: SZABÓ Marcel (szerk), *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* (Eleven International Publishing 2018), 313., 319-325. oldalakat. A kereskedelmi és gazdasági szankciók későbbi esetei említhetők: az Irakkal szemben 1990 augusztusában alkalmazott [ENSZ Biztonsági Tanácsának 661 (1990) és 670 (1990) számú határozata], a Líbiával szemben 1992 márciusában alkalmazott [ENSZ Biztonsági Tanácsának 731 (1992) határozata], a Jugoszláv Szövetségi Köztársasággal szemben 1992 májusában alkalmazott [ENSZ Biztonsági Tanácsnak 757 (1992) és 787 (1992) számú határozata], a Szomáliával szemben 1992 áprilisában alkalmazott [ENSZ Biztonsági Tanácsának 751 (1992) számú határozata], valamint az Észak-Koreával szemben 2006 óta alkalmazott [ENSZ Biztonsági Tanácsának 1718 (2006) és 2270 (2006) számú határozata] intézkedések.

az ENSZ érintett szervei is elismerik.¹⁷⁶ Végül, de nem utolsó sorban, e körben szükséges említést tenni az európai jogról, amelyben mind az alapító szerződések, mind pedig a másodlagos joganyag és intézmények, különösen pedig az Európai Bizottságnak és az Európai Unió Bíróságának döntései bizonyos területeken közvetlen kötelezettségeket fogalmazhatnak meg a gazdasági társaságokkal szemben.¹⁷⁷ Ezek közé a jogterületek közé számít különösen az uniós versenyjog.¹⁷⁸

Ezek alapján látható, hogy a nemzetközi közjog jelenlegi rendszerében felsejlenek ugyan a gazdasági társaságok aktív és passzív jogalanyiségének körvonalai, ugyanakkor ezek töredezetten, leginkább egy-egy „fragmentált” területhez kapcsolódóan, és erős korlátok mellett jelennek meg. Az emberi jogok terén ugyanakkor úgy tűnik, hogy ez a két oldal egyidejűleg van jelen, és ezért ezekben az esetekben az üzleti működést sajátos kétarcúság jellemezheti. Ezt a kérdést a következő pont veti fel, míg részletesen az értekezés II. és III. részei fogják vizsgálni és igazolni.

¹⁷⁶ Az ENSZ Közgyűlés Dél-Afrikával kapcsolatban meghozott határozata például kifejezetten arra hívja fel a gazdasági társaságokat, illetve a munkáltatókat, hogy hagyjanak fel a Dél-Afrikában folytatott kereskedelmi és gazdasági tevékenységeikkel. Erről lásd: ENSZ Közgyűlés 1970. december 8.-án meghozott 2671 (XXV) határozatát.

¹⁷⁷ Az Európai Bíróság által elsőként a Van Gend en Loos, illetve a Costa kontra ENEL ügyekben kimunkált közvetlen hatály doktrínájának értelmében a közösségi jog a nemzetközi jog új rendjét hozta létre, amelynek sajátossága, hogy alanyai nemcsak államok, hanem azok polgárai, honos gazdasági társaságai, akik a közösségi jog által kötelezetté és jogosultakká válnak {Case C-26/62. sz. N.V. Algemene Transporten Expenditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen [1963]; ECR I. Costa kontra ENEL ügy C-6/64. [1964] EBHT 1964, 01141}}, részletesen lásd: SZABÓ M., id. mű 138-143. oldalakat.

¹⁷⁸ Lásd: az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101., illetve 102. cikkeiben foglalt szabályokat, amelyek a belső piac tekintetében tilalmazzák a versenyt korlátozó megállapodások megkötését, valamint az erőfölénys helyzettől való visszaélést (ezek a rendelkezések korábban az Európai Közösséget létrehozó szerződés 81., illetve 82. cikkeiben szerepeltek).

1.2.3. A gazdasági társaságok Janus-arcúsága? Az üzleti működés emberi jogi védelmének és korlátozásának dilemmája

A gazdasági társaságok üzleti működése – a munkahelyek bővítése, az infrastruktúra javítása vagy az innováció biztosítása révén – egy-egy közösség gazdasági és nem-gazdasági jellegű gyarapodását egyaránt elősegíti. Jól példázza ezt, hogy a jelen értekezés írásakor a koronavírus járvány terjedése olyan világméretű egészségügyi kihívást jelent, amellyel szembeni oltóanyag kifejlesztésén gyógyszeripari vállalatok tucatjai dolgoznak. Működésük így hozzájárul például az emberi jogi egyezményekben biztosított egészséghez való jog érvényesüléséhez. A gazdasági társaságok tehát erőforrásaik révén közreműködnek az emberi jogok minél teljesebb érvényesülésének előmozdításában. Másfelől ugyanakkor – különösen az erőfölénnyel rendelkező transznacionális és platform alapú – gazdasági társaságok üzleti működése veszélyforrást is jelent az emberi jogok szinte teljes spektrumára, és akár közvetlen, akár közvetett módon korlátozhatja, sértheti érvényesülésüket.¹⁷⁹

Az üzleti működés ilyenén jellemzőinek tükrében vetődik fel, hogy a gazdasági társaságok nemzetközi emberi jogi helyzetét és megítélését kétarcúság jellemzi. Egyfelől az állami közhatalomgyakorlással szemben megfogalmazott nemzetközi emberi jogi mércék az emberek mellett a gazdasági társaságok üzleti működését is védelmezik. Michael Addo megfogalmazása szerint gazdasági társaságok is válhatnak – elsősorban az állami hatalom által elkövetett – emberi jogi jogsértések áldozataivá.¹⁸⁰ Ezen felül az üzleti működés szabadsága számos olyan alapvető jog kiteljesedéséhez is nélkülözhetetlen, amely az utóbbi évtizedek során nemzetközi védelemben részesült.¹⁸¹

¹⁷⁹ Lásd például: MCBETH, id. mű 149-150. oldalakat.

¹⁸⁰ Michael ADDO, *The Corporation as a Victim of Human Rights Violations*. In Michael ADDO (szerk.), *Human Rights Standards and the Responsibility of Transnational Corporations* (Kluwer, Hága, 1999), 187-196. oldalakat.

¹⁸¹ Így például az egyesülés vagy vállalkozás szabadságának kiteljesedéséhez szükségesnek tűnik a gazdasági társaságok védelemben részesítése.

Ennek megfelelően az Egyetemes Nyilatkozatban, valamint az annak nyomán megkötött univerzális és regionális emberi jogi egyezményekben biztosított jogok egy részét a gazdasági társaságok állami közhatalommal szembeni védelmére is kiterjesztették, vagy legalábbis ilyen irányú erőfeszítések azonosíthatók.¹⁸² Amint azt az értekezés II. része részletesen szemügyre veszi, az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok előtt nemcsak az egyének, hanem a gazdasági társaságok is fellépnek elsősorban az üzleti-gazdasági működésüket veszélyeztető vagy sértő közhatalmi intézkedésekkel szemben. Így ennek megfelelően a tulajdonvédelem, a tisztességes eljárás követelményrendszere, a magánszféra védelme vagy akár a véleménynyilvánítás szabadsága bizonyos körben őket is megilleti. Ez összhangban áll azzal a korábban már tárgyalt, hagyományosan elterjedt felfogással, amelynek értelmében az államok a nemzetközi jogi kötelezettségek legfőbb címzettjei és egyedüli kötelezettjei,¹⁸³ vagyis másként fogalmazva emberi jogi igények is egyedül velük szemben támaszthatók és érvényesíthetők.¹⁸⁴

Másfelől ugyanakkor – amint arról az értekezés korábban már említést tett¹⁸⁵ – nem csak az állam közhatalmi működése veszélyeztetheti vagy sértheti a nemzetközi elismerést nyert alapvető emberi jogokat. Ezzel összhangban más entitások, nem-állami szereplők mellett¹⁸⁶ a gazdasági társaságok sem csak a nemzetközi emberi jogok védelmére jogosultként – vagyis a közhatalmi intézkedés áldozataként – tűnnek fel, hanem számos esetben maguk is jogsértések előidézőivé válnak, azok elkövetéséhez hozzájárulnak, vagy abban

¹⁸² Erről bővebben lásd: ADDO, id. mű 194-196. oldalait.

¹⁸³ KINLEY, id. mű 937-938. oldalakat, és Douglass CASSEL, *Corporate Initiatives: A Second Human Rights Revolution?* (Fordham International Law Journal, Volume 19., Issue 5., 1995), 1963-1964. oldalakat.

¹⁸⁴ Ez az álláspont azon az előfeltevésen alapszik, amelynek szerint különbséget kell tenni a magánfelek közötti jogellenes cselekmények (bűncselekmények és károkozó magatartások), valamint az állami cselekvés között. Az előbbi cselekvés az állami jog világához tartozik, míg az utóbbi képezheti a nemzetközi emberi jogok tárgyát azon megfontolás alapján, hogy az állami jog nem elégséges az állami cselekvés szabályozásához. Erről lásd: RATNER, id. mű 465-466. oldalakat.

¹⁸⁵ Vö. az értekezés I.2.2. pontjával.

¹⁸⁶ Így például a nemzetközi humanitárius jog bizonyos kötelezettségei kiterjednek a felkelőkként elismertekre. KOVÁCS (2011), id. mű 281. oldal.

közreműködnek. Az állami szabályozás és intézményrendszer gyengülését eredményező úgynevezett „*race to the bottom*”¹⁸⁷ vagy „lefelé licitáló verseny”¹⁸⁸ jelensége miatt ez fokozottan igaz az egyszerre több állam területén – vagyis egyszerre több, egymástól különböző közösségben jelenlévő¹⁸⁹ – összehangoltan működő transznacionális ellátási láncokra.¹⁹⁰

Az utóbbi fél évszázad folyamán a transznacionális, míg az utóbbi évtizedben a platform alapú vállalatok gazdasági, üzleti életben játszott szerepe, valamint az államok szuverenitására és közpolitikaalakítására, illetve ezzel összefüggésben az emberi jogokra gyakorolt hatása nagymértékben növekedett,¹⁹¹ amely számos tudományos kutatás tárgyává vált. Tania Voon kifejezetten a transznacionális vállalatok állami szuverenitásra és közhatalmi döntésekre gyakorolt hatásait vizsgálta. Következtetései szerint a transznacionális vállalatok gazdasági, politikai és társadalmi értelemben egyaránt befolyást gyakorolnak az államra. Gazdasági értelemben az állam adóbevételeire gyakorolt hatása, politikai értelemben a

¹⁸⁷ Az úgynevezett „*race to the bottom*” fogalma első ízben a XIX. század végi amerikai társasági és alkotmányjogban vált ismertté. A beruházások megszerzéséért a tagállamok egymás között folytatott versenyük során azért, hogy vonzóbbak legyenek, tompították, tompítják a közérdekvédelmi – így a munkaügyi, a fogyasztóvédelmi, az egészségügyi, a versenyjogi és más hasonló – szabályozásaikat. Az amerikai Legfelső Bíróság egykori bírója, Louis Brandeis – aki bár híve volt annak, hogy a tagállamok a gazdasági és társadalmi megoldások „kísérleti laboratóriumává” váljanak – az utókorban híressé vált különvéleményeiben mutatott rá e verseny káros hatásaira [New State Ice Co. v. Liebmann, 285 U.S. 262, 280, 311 (1932), valamint Louis K. Liggett Co. v. Lee, 288 U.S. 517 (1933)]. Erről lásd: John V. ORTH, „*The race to the Bottom*” *Competition in the Law of Property* (University of North Carolina School of Law, Faculty Publication, Volume 4., 2005), 47-48. oldalakat; elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/151520893.pdf> (a letöltés időpontja: 2020. december 15.). A gazdasági globalizáció korában a külföldi beruházásokért folyó verseny a jellegét tekintve hasonló nyomást helyez nemcsak a tőkeimportáló, hanem a tőkeexportáló országok szabályozására is, amely a közérdekvédelmi jogalkotás – így akár az emberi jogok védelmének – gyengüléséhez vezet. Erről lásd: Jennifer ZERK, *Multinationals and Corporate Social Responsibility* (Cambridge University Press, 2006), 154. oldalát.

¹⁸⁸ A gazdasági globalizáció kontextusában a „*race to the bottom*” fogalmát Szabó Gábor „lefelé licitáló versenyként” fordította, lásd: SZABÓ Gábor, *A globális piac szabályai és az emberi jogi normák. A WTO alapelveinek emberi jogi alapú kritikája* (Pólusok folyóirat, Volume 1., No.2., 2020), 47-48. oldalakat.

¹⁸⁹ Gerarld J. RUSSELLO, *Catholic Social Thought and the Large Multinational Corporation* (Journal of Catholic Legal Studies, Volume 46., No. 1., 2007), 122. oldal.

¹⁹⁰ VOON, id. mű 220-222. oldalak.

¹⁹¹ Az ENSZ e területéért felelős különmegbízottjának, John G. Ruggie-nak a becslése szerint mintegy 80.000 transznacionális vállalat és tízszer ennyi leányvállalat működik világszerte, erről lásd: Emberi Jogi Tanács, „*Report of the Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises*” A/HRC/17/31 (2011. március 21.), 15. bekezdését. Vö. értekezés III. részével.

kampányhozzájárulásokban megvalósuló hatása, míg társadalmi értelemben egy meghatározott fogyasztói és gazdasági kultúra elterjesztésének hatása befolyásolja leginkább az állami szuverenitást.¹⁹²

A nemzetközi beruházásvédelmi jogot kutató Gus Van Harten azt állítja, hogy a külföldi beruházók – a beruházásvédelmi egyezményekben biztosított választottbíráskodás lehetőségének kihasználása révén – jelentős erőre és előnyre tesznek szert egy számukra idegen lakosság kormánzata által hozott közhatalmi döntések befolyásolása terén.¹⁹³ Mások, mint például Robert Gilpin, Susan Strange vagy Dinah Shelton egyenesen amellet érvelnek, hogy a gazdasági globalizáció eredményeként a transznacionális vállalatok legalább akkora hatást vagy hatalmat gyakorolnak az emberek felett, mint az államok.¹⁹⁴ David Kinley álláspontja értelmében a nyilvánvaló üzleti és gazdasági jellegű befolyáson kívül a transznacionális üzleti működés belföldi és nemzetközi politikai természetű befolyással is rendelkezik, illetve hatást gyakorol a társadalmi kapcsolatokra.¹⁹⁵

John G. Ruggie amellet érvel, hogy a transznacionális vállalatok – az üzleti-gazdasági természetüknél fogva – az őket jellemző hatalom, autoritás és relatív autonómiának köszönhetően globális intézményekké váltak.¹⁹⁶ Emellet Adam McBeth-el egyetemben úgy véli, hogy a gazdasági társaságok működése kétség kívül közvetlen hatást gyakorol az emberekre, és ennek révén pedig az emberi

¹⁹² Lásd: VOON, id. mű 234-240. oldalait. Steve RATNER a transznacionális üzleti működés és az emberi jogok problémáját történelmi szemüvegen keresztül szemlélte, és olyan ingához hasonlította, amely a gazdasági (különösen a transznacionális) társaságok jogai és az államok szuverenitása között leng. Lásd: RATNER, id. mű 452-460. oldalakat.

¹⁹³ Erről lásd: Gus VAN HARTEN, *Sovereign Choices and Sovereign Constraints: Judicial Restraint in Investment Treaty Arbitration* (Oxford University Press, 2013), 158-164. oldalakat.

¹⁹⁴ A nem kellően szabályozott gazdasági globalizáció hatásaként Robert GILPIN államközpontúból („state-centric”) piacközpontúvá („market-oriented”) váló világot vízionál, ugyanis álláspontja szerint egy hatalmi átformálódás során a transznacionális vállalatok egyre erőteljesebb szerepet játszanak közpolitika formálása terén. Erről lásd: Robert GILPIN, *Global Political Economy Understanding the International Economic Order* (Princeton University Press, 2001), 400-402. oldalakat. Susan STRANGE a piac egyre nagyobb hatása miatt a politikai hatalmon túl a gazdasági hatalom vizsgálatát is igazoltnak látja. Erről lásd például: Roger TOOZE, *Susan Strange Academic International Relations and the Study of International Political Economy* (New Political Economy, Volume 5., Issue 2., 2000), 280-289. oldalakat. Lásd még: SHELTON (2002), id. mű 275-280. oldalakat.

¹⁹⁵ Lásd: KINLEY, id. mű 933. oldalát.

¹⁹⁶ Lásd: RUGGIE (2017), id. mű.

jogok egy igen széles spektrumára.¹⁹⁷ Lina Khan az utóbbi évtizedben megerősödött platform alapú üzleti vállalkozásokkal kapcsolatban hívja fel a figyelmet arra, hogy piaci dominanciájuk korlátozza a vélemények sokszínűségét és a tájékozódás szabadságát.¹⁹⁸

A tudományos kutatások mellett számos gyakorlati eset igazolja, hogy – hasonlóan más nem-állami szereplőkhöz – a gazdasági társaság üzleti működése is korlátozhatja vagy akár súlyosan sértheti az emberi jogok érvényesülését.¹⁹⁹ Jól ismert Edwin Black új évezred elején megjelent könyve, amely azt tárja fel, hogy az IBM üzleti kapcsolata Németországgal az 1930-as évek során, majd pedig a második világháború alatt hogyan járult hozzá a népirtás elkövetéséhez.²⁰⁰ Ehhez egészen hasonló eset a Polaroid szerepvállalása, amely a filmet szolgáltatotta ahhoz a fényképes igazolvány-rendszerhez, ami aztán kulcsszerepet játszott az apartheid rendszer fenntartásában Dél-Afrikában.²⁰¹

Főként az 1970-es évektől kezdődő egyre erőteljesebb gazdasági globalizációnak, illetve a vele kéz a kézben járó „*race to the bottom*” jelenségének következtében a gazdasági társaságok üzleti működése számtalan emberi jogi jogsértést idézett elő, vagy ilyen jogsértésben működött közre. A bányászati és kitermelési szektort érintően például a Royal Dutch Shell nigériai,²⁰² illetve a Chevron ecuadori kőolajkitermelése,²⁰³ a BHP Billiton

¹⁹⁷ Lásd: John G. RUGGIE 2010 júniusában nemzetközi munkaügyi konferencián elmondott beszédét, elérhető:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/@multi/documents/genericdocument/wcms_142560.pdf (a letöltés időpontja: 2020. november 15.), illetve MCBETH, id. mű 150. oldalát.

¹⁹⁸ Lásd: Khan, id. mű. 756-768. oldalakat

¹⁹⁹ A vállalatok elszámoltathatóságának dilemmáját veti fel például: RUSSELLO, id. mű 113-114. oldalak.

²⁰⁰ Edwin BLACK, *IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation* (Dialog Press, 2012).

²⁰¹ Patricia ARNOLD et al, *The role of accounting in ideological conflict: Lessons from the South African divestment movement* (Accounting, Organizations and Society, Volume 19., Issue 2., 1994), 111-126. oldalak; elérhető: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0361368294900140> (a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

²⁰² Lásd: Afrikai Bizottság, The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights kontra Nigeria, hivatkozási szám: 155/96., 2001. október 27., valamint MÁRINKÁS György, *Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága őslakos népekkel kapcsolatos joggyakorlata, különös tekintettel az Ogoni-ügyre* (Pro Futuro, 1. szám, 2014), 137-141. oldalakat.

²⁰³ Lásd: RUGGIE (2013), id. mű 10-13. oldalakat, valamint <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/unocal-lawsuit-re-myanmar> (2020. december 15.).

pápua új-guineai rézkitermelése,²⁰⁴ vagy a Newmont perui Cajamarca régióban lévő aranybányája a súlyos környezeti károkozások mellett ellehetetlenítették a halászatból vagy mezőgazdaságból élő helyi lakosság alapvető életfeltételeit.²⁰⁵ A mianmari olajvezeték építése során az Unocal közreműködött a helyi lakosság ellen elkövetett különféle emberi jogi jogsértések, mint például kényszermunka, kínzás és embertelen bánásmód végrehajtásában.²⁰⁶

Hasonlóan súlyos emberi jogi jogsértést idézett elő a Trafigura nyersolajkereskedő vállalatcsoporttal összefüggésbe hozható „*Probo Koala* incidens”, amelynek során az elefántcsontparti Abidjan városánál nagy mennyiségű, mintegy ötszáz tonna veszélyes hulladékot öntöttek ki. A hulladékból elszabaduló mérgező kén-hidrogén, olaj és marónátron gázkeverék egészségügyi válsághelyzetet idézett elő a városban.²⁰⁷ Ezek mellett szintén példaként említhető a XX. század egyik legsúlyosabb ipari katasztrófájának ügye is, amelyet az indiai Bhopal városban működő, Union Carbide vállalathoz tartozó, és nem az elvárható gondossággal ellenőrzött rovarirtószeket gyártó üzemben bekövetkezett metil-izocianát mérgezgáz-szivárgás idézett elő.²⁰⁸ Ugyan más természetű jogsértés, de ide vonható a *Yahoo* kínai incidense is, amelyben az amerikai internetszolgáltató a kínai hatóságok részére kiadta azoknak a demokráciapárti kínai újságíróknak a személyes adatait és elérhetőségeit, akik a cég levelezési rendszerét használták, mindezzel pedig hozzájárult az újságírók elítéléséhez és bebörtönzéséhez.²⁰⁹

E körben szükséges rámutatni arra is, hogy az emberi jogok védelmének szükségessége az üzleti világ működésével összefüggő nemzetközi

²⁰⁴ Elérhető: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/bhp-lawsuit-re-papua-new-guinea> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

²⁰⁵ Lásd: RUGGIE (2013), id. mű XXXVI-XLII. oldalakat.

²⁰⁶ Elérhető: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/unocal-lawsuit-re-myanmar/> (2020. december 15.).

²⁰⁷ Erről lásd: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20384> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

²⁰⁸ A tragédiával összefüggő ügyről lásd: Richard SCHAFFER et al., *International Business Law and Its Environment* (Cengage Learning, 2014), 14-15. oldalait, valamint STEPHENS, id. mű 45. oldalát

²⁰⁹ Lásd: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/yahoo-lawsuit-re-china/> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

kereskedelmi és pénzügyi szervezetek tevékenységével,²¹⁰ valamint a korábban már tárgyalt beruházások nemzetközi jogi védelmével kapcsolatban is felmerül.²¹¹ Bár a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek, így különösen a Kereskedelmi Világszervezet, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, valamint más regionális fejlesztési bankok²¹² általános célkitűzései, nevezetesen a fejlődés, az emberi kiteljesedés, a jólét és a létbiztonság előmozdítása ugyan látszólag az emberi jogokkal egyező irányba mutatnak,²¹³ e szervezetek tevékenysége mégis számos, az emberi jogokkal össze nem egyeztethető hatást vált ki.²¹⁴ A vízszolgáltatás teljes piacosítása következtében előálló jogsértésektől kezdve²¹⁵ a világbanki közvetlen vállalatfinanszírozással megvalósult beruházások emberi jogokra gyakorolt káros hatásáig bezárólag²¹⁶ példák sora jelzi, hogy a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi intézmények

²¹⁰ A Kereskedelmi Világszervezet egy 1999-es vitarendező döntése kiemeli, hogy a multilaterális kereskedelmi rendszer nem elsősorban államokból, hanem gazdasági szereplőkből áll, akiknek az érdekei becsatornázódnak a vitarendező panelek szempontrendszerébe. Idézi: SHELTON (2002), id. mű 288-289. oldalak.

²¹¹ Lásd: értekezés I.2.2., illetve III.2.5. pontjait.

²¹² A Bretton Woods-ban létrehozott intézményeken túl e körbe vonható például az Afrikai Fejlesztési Bank, az Ázsiai Fejlesztési Bank, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, a Karibi Fejlesztési Bank vagy az Amerikaközi Fejlesztési Bank. Elérhető például: <https://www.tradecommissioner.gc.ca/development-developpement/mdb-overview-bmd-apercu.aspx?lang=eng> (a letöltés időpontja: 2021. július 2.).

²¹³ Ezzel kapcsolatban Robert McCorquodale arra mutat rá, hogy összefüggés van az üzleti világ szereplőit védő nemzetközi jogállami garanciák és a gazdasági növekedés között. Lásd: Robert MCCORQUODALE, *Business, the International Rule of Law and Human Rights*. In: Robert MCCORQUODALE (szerk.), *The Rule of Law in International and Comparative Context* (British Institute of International and Comparative Law, 2010.), 38-39. oldalak. Vö. SHELTON (2002), id. mű 291-292. oldalakkal.

²¹⁴ Többek között lásd: Sarah JOSEPH, *Human Rights and International Economic Law*. In: Marc Bungenberg et al. (szerk.), *European Yearbook of International Economic Law 2016* (Springer, 2016), 461-476. oldalakat. Lásd még: SZABÓ (2020), id. mű. 47. és 49-50. oldalakat.

²¹⁵ A vízszolgáltatás privatizációja vezetett a hírhedt bolíviai „vízháborúhoz”, lásd: William FINNEGAN, *Leasing the Rain* (The New Yorker, 2002. március 31.).

Elérhető: <https://www.newyorker.com/magazine/2002/04/08/leasing-the-rain> (a letöltés időpontja: 2021. július 4.). A privatizáció ilyen következményeivel több más ország is szembesült, így például Tanzánia, erről lásd: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/biwater-tanzania-arbitration/> (a letöltés időpontja: 2021. július 4.). Lásd még: SZABÓ (2020), id. mű 54-55. oldalakat.

²¹⁶ Lásd például: Kristina AIAD-TOSS, *World Bank Group Failing at Remedies for Project Abuses* <https://www.hrw.org/news/2020/08/24/world-bank-group-failing-remedies-project-abuses> (a letöltés időpontja: 2021. július 4.), illetve SÁNDOR Lénárd, *A Világbank és visszaélései* (Magyar Nemzet, 2015. szeptember 4.; 12:14.), elérhető: <https://magyarnemzet.hu/archivum/velemeney-archivum/a-vilagbank-es-visszaelesei-4032389/> (a letöltés időpontja: 2021. július 4.).

működése közvetett vagy akár közvetlen módon is ellentétben állhat az emberi jogok nemzetközi védelmével.

A Kereskedelmi Világszervezet keretében elfogadott szabályok alapvető törekvése az áruk és szolgáltatások kereskedelmének liberalizációja, amelynek hatására a transznacionális vállalatok a leginkább költséghatékony termelési vagy szolgáltatási helyszínt keresik.²¹⁷ Bár a „komparatív előnyök” közgazdasági tana²¹⁸ értelmében a szabadkereskedelem általános jelleggel és valamennyi ország számára jótékony hatású,²¹⁹ e tétel helytállóságát az utóbbi évtizedek folyamán, többek között emberi jogi alapon is megcáfolták.²²⁰ A Kereskedelmi Világszervezet működésével szemben ebből a szempontból megfogalmazott legsúlyosabb kritika, hogy bár jelentős hatalmat gyakorol az államok közpolitikaalkotása felett,²²¹ szabályozása és vitarendezési rendszere nem foglalja magában az emberi jogi követelményeket, azok érvényre juttatásának vagy mérlegelésének szükségességét. Ennek eredményeként a Kereskedelmi Világszervezet keretei között elfogadott szabályok egyfelől nem nyújtanak lehetőséget – például korlátozó intézkedések bevezetése révén – olyan súlyos, az üzleti világgal összefüggő emberi jogi jogsértések megelőzésére vagy orvoslására, mint például a transznacionális vállalatok ellátási láncaihoz kapcsolódó gyermekmunka vagy kényszermunka jelensége, másfelől pedig a liberalizáció irányába ható szigorú szabályaik gyengítik az államoknak az emberi jogok üzleti működéssel szembeni védelméhez szükséges szabályozási szabadságát.²²²

Emellett ezt a káros jelenséget felerősíti a végrehajtási mechanizmusok ereje

²¹⁷ Lásd például: PAGER et al., id. mű 2437-2447. oldalakat, illetve, SZABÓ (2020), id. mű, 58-60. oldalakat.

²¹⁸ A kereskedelem liberalizációjának közgazdasági háttéréről lásd például: Paul A. SAMUELSON – William D. NORDHAUS, *Közgazdaságtan* (KJK-Kerszöv, Budapest, 2000), 664-671. oldalakat.

²¹⁹ Upendra BAXI az emberi jogok illetén átértelmezését „piacbarát emberi jogokként” jellemezte. Idézi: SZABÓ (2019), id. mű 225-226. oldalak.

²²⁰ Lásd például: JOSEPH (2016), id. mű 464-474. oldalakat.

²²¹ Szabó Gábor megfogalmazása szerint a Kereskedelmi Világszervezetnek „több hatalma van a nemzeti politikák felett, mint bármely más nemzetközi gazdasági szervezetnek, különösen mivel jogalkalmazó és szabályozó ereje kiterjed a jelentős gazdasági hatalmakra is.” Lásd: SZABÓ (2019), id. mű 229. oldalát.

²²² Lásd: SZABÓ (2020), id. mű 51-57. oldalakat.

közötti diszkrepancia is: míg a Kereskedelmi Világszervezet szabályait és vitarendezését viszonylag erős végrehajtási mechanizmus támogatja, addig az emberi jogok érvényesíthetőségére jóval gyengébb végrehajtás jellemző.²²³ Egyes szerzők olvasatában a végrehajtási mechanizmusok jellege és ereje közötti különység *de facto* elsőbbséget biztosít a nemzetközi gazdasági kötelezettségeknek az emberi jogi követelmények rovására, hiszen az államok normakonfliktus esetén azon kötelezettségnek adnak inkább elsőbbséget, amelyek erőteljesebben számon kérhetők rajtuk.²²⁴ Mindez úgynevezett dermesztő hatás, vagyis „*chilling impact*” kiváltására alkalmas, amely fékezi az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelesegeinek teljesítését.²²⁵

Ettől részben eltérő, gazdasági gyökerű kritikák arra is rámutatnak, hogy a Kereskedelmi Világszervezet keretei között elfogadott liberalizációs szabályok általában véve hátrányos hatásúak a fejlődő országokra nézve, nem enyhítik az ott lévő szegénységet. Ebből fakadóan pedig éppen ezért ellentétes hatást fejtenek ki annál, mint amit a gazdasági, szociális és kulturális jogok megkövetelnek.²²⁶

Az emberi jogokra gyakorolt közvetlen – és a koronavírus okozta járvány megjelenése és elterjedése miatt az értekezés készítésének idején különösen időszerű – konfliktus merül fel a gyógyszerek és gyógyszeripari készítmények tekintetében a gyógyszergyártó vállalatok és a fejlődő országok, illetve az 1994-

²²³ Egyes szerzők olvasatában a végrehajtási mechanizmusok közötti különység *de facto* hierarchikus elsőbbséget ad a nemzetközi gazdasági kötelezettségeknek az emberi jogi követelmények rovására, hiszen az államok normakonfliktus esetén azon kötelezettségnek adnak elsőbbséget, amelyek rajtuk erőteljesebben számon kérhetők. Lásd: JOSEPH (2016), id. mű 463-465. oldalakat.

²²⁴ Ilyen okokból egy pragmatikus kormányzati jogi tanácsadó könnyen azt a javaslatot fogalmazza meg, hogy a kereskedelmi kötelezettségeket az emberi jogi kötelezettségek rovására is tartsák be. Lásd: SZABÓ (2019), id. mű 225. és 228. oldalait.

²²⁵ A beruházásvédelmi vitarendezés szintén ehhez hasonló „dermesztő hatást” válthat ki. JOSEPH (2016), id. mű 473-474. oldalakat.

²²⁶ A kereskedelem gyors és nagymértékű liberalizációja különösen a fejlődő országok – tradicionális kultúrájával, életmódjával és környezetével szorosan összefonódó – mezőgazdasági szektorát, illetve az abban dolgozó kistermelőket érinti hátrányosan, és ott idéz elő emberi jogi jogsértéseket. A Kereskedelmi Világszervezet korábbi igazgatója, Pascal Lamy ezért 2006 októberében egy olyan „új genfi konszenzus” megalkotására szólított, amely a fejlődés szempontjait hangsúlyosabban veszi figyelembe. A nyilatkozat elérhető: https://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl45_e.htm (a letöltés időpontja: 2021. július 4.). Lásd még: JOSEPH (2016), id. mű 466-471. oldalakat.

ben elfogadott szellemi tulajdonjogok kereskedelmi korlátozásairól szóló egyezmény²²⁷ és a GSzKJNE-ban elismert egészséghez fűződő jog között.²²⁸ Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa már egy 2001-ben készült jelentésében figyelemztetett arra, hogy az egyezmény mellett, hogy számos emberi jog tekintetében korlátozó hatású, nem teremt kellő egyensúlyt a szellemi tulajdonjog jogosultjainak jogai és felelőssége között.²²⁹

Konkrét konfliktus akkor merült fel, amikor Dél-Afrika 1997-ben olyan jogszabályt fogadott el, amely a szabadalmi védelmet élvező HIV vírus elleni gyógyszer gyártását a szellemi tulajdonjogra tekintet nélkül lehetővé tette.²³⁰ A szabály elfogadása miatt mintegy negyven gyógyszergyártó vállalat indított pert Dél-Afrikával szemben a nemzetközi szabadalmi jogok megsértésére hivatkozva, és bár a per egyezséggel zárult, kétséges, hogy a dél-afrikai törvény sikerrel szerzett volna-e érvényt az emberi jogi igénynek a gyógyszergyártók szellemi tulajdonhoz fűződő jogával szemben.²³¹

A koronavírus járvány elterjedése a szabadalmi jogok emberi jogi korlátozásával összefüggésben hasonló dilemmákat vetett fel, figyelemmel arra, hogy számos ország oltóanyag, illetve más gyógyszer vagy gyógyászati segédeszköz hiánnyal küzdött, illetve küzd.²³² Erre figyelemmel India és Dél-Afrika 2020 októberében a Kereskedelmi Világszervezet keretei között kezdeményezte a COVID-19 vírus elleni oltóanyag és más gyógyszer technológiai fejlesztések szabadalmi jogának ideiglenes felfüggesztését. Érvelésük szerint a kényszerengedélyezés jelenlegi keretei nem

²²⁷ Elérhető: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm (a letöltés időpontja: 2021. július 4.).

²²⁸ GSzKJNE 12. cikk (1) bekezdése értelmében „[a]z Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenkinek a jogát arra, hogy a testi és lelki egészség elérhető legmagasabb szintjét élvezze.”

²²⁹ Report of the High Commissioner, (E/CN.4/Sub.2/2001/13, 27 June 2001) *The impact of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights on human rights*. Elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/446005?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. július 4.).

²³⁰ https://web.archive.org/web/20120105184012/http://www.nda.agric.za/doiDev/fisheries/03_areasofwork/Aquaculture/AquaPolGuidLeg/Legislation/MedicinesRelatedSubstancesControlAct101of1965.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 4.).

²³¹ Lásd: MCCORQUODALE (2010 II.), id. mű 41-42. oldalakat.

²³² Lásd például: <https://www.msf.org/covid-19-governments-must-build-consensus-around-waiver> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

elégésesek a fejlődő országokban tapasztalható hiány enyhítésére.²³³ Ugyanakkor a Moderna Therapeutics kivételével, amely a közzétett nyilatkozata szerint a járvány idején tartózkodik a szabadalmi jogok kikényszerítésétől, a gyógyszergyártó vállalatok nem támogatták a javaslatot.²³⁴

A „washingtoni konszenzus” felfogásának formálásában is jelentős szerepet játszó Világbank működése szintén szorosan összefonódott a transznacionális üzleti működéssel, illetve az emberi jogokkal. A teljes nevén Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot eredetileg azzal a céllal hozták létre, hogy a második világháborút követően hitelnyújtással segítse a háború pusztítását követő újjépítést.²³⁵ Politikájának homlokterében azonban már az 1950-es évektől a harmadik világ országainak ipari, mezőgazdasági és infrastrukturális fejlesztése, illetve ezzel összhangban üzletbarát jogszabályi és intézményi környezet kialakításának ösztönzése állt.²³⁶ A Világbank ezeket a célokat hitelezési politikáján, valamint – a Világbank csoporthoz tartozó 1956-ban létrehozott Nemzetközi Pénzügyi Társaság (International Finance Corporation) keretében²³⁷ – tulajdonosi részesedés fejében vállalatok és beruházási projektek közvetlen finanszírozásán keresztül törekszik megvalósítani.²³⁸

²³³ India és Dél-Afrika Kereskedelmi Világszervezetben előterjesztett kezdeményezése elérhető: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/IP/C/W669.pdf&Open=True> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

²³⁴ A Moderna Therapeutics nyilatkozata elérhető: <https://www.fiercepharma.com/pharma/leading-vaccine-player-moderna-won-t-enforce-patents-against-other-companies-during-pandemic> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

²³⁵ SHAW, id. mű 1098. oldal; illetve a „washingtoni konszenzus” tekintetében vö. az értekezés Bevezető részével.

²³⁶ A Világbank harmadik elnöke, Eugene R. Black a Foreign Affairs magazin 1952 áprilisi számában megjelent írásában fogalmaz úgy, hogy a Világbank valamennyi kontinensen jelen van és egyfelől olcsóbb hitelek formájában tőkét biztosít a mezőgazdasági és ipari termelés feltételeinek kiépítéséhez, másfelől pedig segítséget nyújt az üzletbarát jogi környezet kialakításához. Eugene R. BLACK, *The World Bank at Work* (Foreign Affairs, 1952 April); elérhető: <https://www.foreignaffairs.com/articles/1952-04-01/world-bank-work> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.). Lásd még: Thomas STUBBS – Alexander KENTIKELIS, *International financial institutions and human rights: implications for public health* (Public Health Reviews, 2017), 3. oldalt.

²³⁷ A Világbank csoporthoz tartozó Nemzetközi Pénzügyi Társaság történetéről részletesen lásd: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/CORP_EXT_Content/IFC_External_Corporate_Site/About+IFC_New/IFC+History (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

²³⁸ A Világbank csoporthoz tartozó Nemzetközi Pénzügyi Társaság tevékenységéről részletesen lásd: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/CORP_EXT_Content/IFC_External_Corporate_Site/About+IFC_New/Investor+Relations/Funding/ (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

A hitelezési és finanszírozási tevékenysége ugyanakkor számos esetben olyan üzleti magatartások, beruházások megvalósulását segítette elő, amelyek a helyi lakosság emberi jogaira hátrányosan hatottak.²³⁹ Többek között világbanki hozzájárulással építették meg a 2000-es évek elején a Csád-Kamerun ezer kilométer hosszú olajvezetékét, amely azon túl, hogy súlyos környezeti és mezőgazdasági károkat okozva ellehetetlenítette a helyi lakosok hagyományos életvitelét, megélhetését, az olajvezetékéből származó profit félkatonai szervezeteket támogatva Csádot polgárháborús helyzetbe sodorta.²⁴⁰ Szintén világbanki közreműködéssel valósult meg a kazahsztáni Karachaganak olajmező kitermelése, amelynek során a környezetbe eresztett nagy mennyiségű kén-hidrogén és diklórmétán a helyi lakosságot éveken át tartó szennyezésnek tette ki.²⁴¹ Emellett pedig egészen az amerikai Legfelső Bíróságig jutott annak az indiai Gujaratban létesített Tata Mundra széntüzelésű megahőerőműnek az ügye, amelynek felépítéséhez a Nemzetközi Pénzügyi Társaság biztosított kölcsönt, és amely aztán olyan környezeti károkat idézett elő a tengerben és a felszín alatti vizekben,²⁴² ami ellehetetlenítette a helyi lakosok hagyományos halászati és mezőgazdasági tevékenységét, megélhetését, illetve tiszta vízhez

²³⁹ Emellett vannak olyan álláspontok, amelyek szerint a konkrét beruházásokhoz köthető emberi jogi jogsértéseken túl a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank strukturális kiigazításokkal kapcsolatban képviselt általános felfogása és politikája is az emberi jogok – különösen pedig a gazdasági, szociális és kulturális jogok – érvényesülése ellen hat. Lásd például: STUBBS, id. mű.; valamint SZABÓ (2019), id. mű 231-232., illetve 237. oldalakat.

²⁴⁰ Kathleen GRIMES, *Environmental Justice Case Study: The Chad/Cameroon Oil and Pipeline Project*, elérhető: <http://umich.edu/~snre492/Jones/pipe.htm> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.); illetve lásd még: MCCORQUODALE (2010 II.), id. mű 43-45. oldalakat.

²⁴¹ A kazahsztáni Karachaganak olajmezőn folytatott kitermeléssel összefüggésben elkövetett jogsértésekről lásd: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4Ep_V01RNtgJ:https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2016/CrudeAccountability_1.doc+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-b-e (a letöltés időpontja: 2020. december 30.).

²⁴² A hőerőmű építési munkálatai során például sós tengervíz szivárgott a talajvízbe, amely meggátolja a helyi lakosok egészséges ivóvízhez jutását. Emellett a hőerőmű hűtőrendszere olyan jelentős hőszennyezést bocsát a tengerbe, amely a tengeri élővilág jelentős részét elpusztítva kilátástalan helyzetbe hozza a halászokat, akik feladni kényszerültek hagyományos, ősi életformájukat.

jutáshoz való joguk érvényesülését.²⁴³

Ezek alapján látható, hogy a gazdasági társaságok működése, valamint nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek transznacionális üzleti működést elősegítő tevékenysége hátrányos hatást gyakorolhatnak az emberi jogok érvényesülésére. Jogalanyiságuk korlátozottsága miatt ugyanakkor a nemzetközi jog jelenleg nem ismeri el, hogy a gazdasági társaságok emberi jogok közvetlen kötelezettjei lehetnének. Amint azt az értekezés III. része részletesen vizsgálja, ez annak ellenére így van, hogy az emberi jogok nemzetközi védelmét megalapozó Egyetemes Nyilatkozat kategorikusan nem zárja ki a nem-állami szereplők, így a gazdasági társaságok és a transznacionális vállalatok kötelezettségeit.²⁴⁴ Az Egyetemes Nyilatkozat preambuluma rögzíti ugyanis, hogy a „társadalom minden szervének” kötelessége az emberi jogok előmozdítása,²⁴⁵ míg 29. cikke szerint mindenki kötelezettséggel tartozik a közösség iránt,²⁴⁶ a 30. cikke pedig emellett általánosan tilalmazza, hogy az államok, csoportok és egyének az Egyetemes Nyilatkozatban foglalt jogokat

²⁴³ Az amerikai Legfelső Bíróság *Jam kontra International Finance Corporation* ügyben [*Jam v. International Finance Corporation* 586 U.S. (2019)] hozott döntése elérhető: https://www.supremecourt.gov/opinions/18pdf/17-1011_mkhn.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 5.). Az ügyben a Legfelső Bíróság nagy többséggel, 7:1 arányban meghozott döntésében arról – a nemzetközi jog fejlődése terén is jelentős kérdésről – határozott, hogy a nemzetközi szervezet által piaci szereplőknek nyújtott kölcsön vagy más finanszírozási forma kereskedelmi tevékenységnek (*acta iure gestionis*) minősül, ezért az amerikai szövetségi törvények alapján nem illeti meg őket immunitás az ezzel összefüggésben ellenük indított perben. A döntés elemzéséről lásd például: August REINISCH et al., *International Organizations Accountability Symposium: International Organizations May No Longer Be Absolutely Immune in the US*; elérhető: <http://opiniojuris.org/2019/10/17/international-organizations-accountability-symposium-international-organizations-may-no-longer-be-absolutely-immune-in-the-us/> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

²⁴⁴ E körben szükséges megjegyezni, hogy az 1970-es évektől, vagyis a gazdasági globalizáció és a transznacionális üzleti működés megerősödésétől kezdődően a vállalatok emberi jogi gyökerű kötelezettségeit megfogalmazó *soft law* természetű jogforrások az Egyetemes Nyilatkozatot kiindulópontjuknak tekintik. Vö. az értekezés III.2. pontjával.

²⁴⁵ Az Egyetemes Nyilatkozat preambuluma a következőképpen fogalmaz: „This Universal Declaration of Human Rights as a common standard of achievement for all peoples and all nations, to the end that every individual and every organ of society, keeping this Declaration constantly in mind, shall strive by teaching and education to promote respect for these rights and freedoms and by progressive measures, national and international, to secure their universal and effective recognition and observance.”

²⁴⁶ Az Egyetemes Nyilatkozat 29. cikke (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy: „[e]veryone has duties to the community in which alone the free and full development of his personality is possible.”

sértő magatartást tanúsítsanak.²⁴⁷ Bár az idézett rendelkezések alapján nem zárható ki a gazdasági társaságok emberi jogok megtartásáért viselt kötelezettségének elméleti alapja, az Egyetemes Nyilatkozat – legalábbis e rendelkezések tekintetében – inkább a nemzetközi jog fejlesztésének eszközéül szolgál, semmint nemzetközi jogi kötelezettség alapjaként.

Mindezek tükrében vetődik fel, hogy a gazdasági társaságok, illetve üzleti működésük egyszerre gyakorol kedvező és hátrányos hatásokat az emberi jogok érvényesülésére, amely azon jellegadó tulajdonságukat tükrözi, hogy az emberi jogok terén jogalanyiségük aktív és passzív oldalainak kontúrjai egyszerre sejlenek fel, ami *de lege feranda* a nemzetközi jog ilyen irányú fejlődésének irányába hathat. Az értekezés célja annak igazolása, hogy a gazdasági társaságok üzleti működésének ez a kettősége megjelenik-e, illetve hogyan jelenik meg az emberi jogok nemzetközi védelmének rendszerében, valamint ehhez képest a jogfejlesztés milyen irányai képzelhetők el.

²⁴⁷ Az Egyetemes Nyilatkozat 30. cikkében található megfogalmazás szerint: „Nothing in this Declaration may be interpreted as implying for any State, group or person any right to engage in any activity or to perform any act aimed at the destruction of any of the rights and freedoms set forth herein.”

I.3. Összefoglalás

Az értekezés dogmatikai alapvetés részének fő célja volt, hogy a megalapozza annak az összetett kapcsolatrendszernek a feltárását és értékelését, amely a gazdasági társaságok üzleti működése és az emberi jogok nemzetközi védelme között tetten érhető. Ez azért mutatkozik szükségesnek, mert az összefüggés bár abban az értelemben rendhagyó, hogy az emberi jogok küldetése elsődlegesen nem az üzleti működés védelme vagy korlátozása, mégis egyre több és egyre súlyosabb dilemma övezi a kettő kapcsolatát. Időszerűnek pedig azért tekinthető mert az utóbbi évtizedben e kapcsolat a közéleti, közpolitikai vagy jogtudományi viták mellett egyre inkább a nemzetközi jogalkotási törekvések előterébe került.²⁴⁸

Az értekezés a dogmatikai előkérdések feltárása körében azért vázolta fel az emberi jogok eszmetörténeti alapjait, versengő felfogásait és alkotmánytörténeti, majd nemzetközi jogi fejlődésének útját, hogy elméleti összefüggések közé helyezze a gazdasági társaságok üzleti működését övező dilemmákat. Az értekezés szerzőjének megítélése szerint ugyanis azok az elméleti kérdések bontakoznak ki a vállalati üzleti működéssel összefüggésben, mint amelyre az eszmetörténeti rész rávilágított. Az áttekintés alapján kimutatható, hogy míg az emberi jogok eszmetörténeti megalapozása és elméleti felfogásai – bár egymástól eltérő nézeteket vallanak – de bennük közös, hogy gondolkodásuk középpontjában az ember, illetőleg az ember veleszületett és elidegeníthetetlen jogai állnak. Megállapítható, hogy az egymással versengő felfogások közül a természetjogi hagyomány talaján álló természetes jogok felfogás gyakorolta a legnagyobb hatást az emberi jogok nemzetközi jogi védelmére, míg az olyan újszerű emberi jogi kihívások azonosításában és feltárásában, mint amelyet az értekezés is vizsgál, az igazságtalanságra adott válaszon alapuló jogok elmélete játszik fontos szerepet.

²⁴⁸ Vö. az értekezés III.3. pontjával.

Az eszmetörténeti fejlődéshez képest az alapvető emberi jogok alkotmánytörténeti és nemzetközi közjogi fejlődésének vizsgálata alapján ugyanakkor olyan kép tárul fel, amelyen némileg eltérő hangsúlyok láthatók és különböző kontúrok rajzolódnak ki. E fejlődés meghatározó pillanatai ugyanis történelmi események voltak – mint például az Egyesült Államok esetében a függetlenség kivívása, deklarálása, illetve az önálló államiság megalakítása, Franciaország esetében a forradalom révén új kormányzati berendezkedés kialakítása, míg a nemzetközi közösség esetében a második világháborúban elkövetett rémtettek – amelyek középpontjában az állam, az állami hatalom korlátozása, de legalábbis az állam és az ember kapcsolatának, a kormányzás garanciális szabályainak megalkotása állt. Míg tehát az elméleti felfogások kiindulópontja alapján az embert valamennyi helyzetben mindenkivel szemben megilletik a veleszületett és elidegeníthetetlen jogok, addig az alkotmányjog és a nemzetközi jog fejlődéstörténetében – a történelmi sajátosságoknak megfelelően – a hangsúly elsődlegesen az emberi jogok állami közhatalommal szemben való megóvásán volt. Az elmúlt fél évszázad során a nem-állami szereplők – ideértve a gazdasági társaságokat is – emberi jogok érvényesülésére gyakorolt hátrányos, korlátozó hatásának növekedése világított rá az emberi jogok elmélete és története közötti hangsúlybeli különbségre, illetve az állam emberi jogok terén fennálló pozitív védelmi kötelezettségének növekvő szükségességére és szerepére.²⁴⁹

Az értekezés ezek után azért vette szemügyre a gazdasági társaságokat, valamint a transznacionális üzleti működésükkel összefonódó beruházásvédelmi szabályokat, illetve a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek tevékenységét, hogy nagyvonalakban feltárja, miért relevánsak az emberi jogok modernkori kihívásai szempontjából. A gazdasági társaságok a XX. század folyamán, különösen a második világháborút követően hamar feltűntek a nemzetközi közjog látóhatárán. Ezek alapján kimutatható, hogy a

²⁴⁹ Vö. SHELTON (2002), 273-274. oldalakkal.

nemzetközi jog államközpontú ortodoxiájának lazulásával a gazdasági társaságok több esetben is a nemzetközi jogalkotási törekvések és a nemzetközi bírósági döntések előterébe kerültek. Ennek oka két, egymással párhuzamos, de egymástól elkülöníthető jelenségre vezethető vissza. Egyfelől a gazdasági és információs globalizáció térnyerésének köszönhetően az üzleti működés egyre jelentősebb mértékben transznacionálissá válik. A nemzetközivé váló üzleti működés védelme pedig olyan nemzetközi jogi szabályok alkalmazását tette szükségessé, mint a diplomáciai védelem joga, valamint olyan nemzetközi jogi szabályrendszerek kifejlődéséhez járult hozzá, mint például a beruházásvédelmi jog, illetve a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek által vagy annak keretei között alkotott szabályok. Másfelől a gazdasági társaságok és azok üzleti működése a nemzetközi jog második világháborút követően tetten érhető „fragmentálódásának” eredményeként több és sajátosan elkülönülő jogterület érdeklődésének és szabályozásának előterébe került. A nemzetközi jog fejlődésének foganatjaként a gazdasági társaságok jogalanyiségének aktív és passzív kontúrjai bár rendkívül korlátozott mértékben, és egy-egy „fragmentált” jogterülettel szorosan összefűződve, de körvonalazhatók.

Ennek fényében vetődik fel, hogy a gazdasági társaságok az emberi jogok érvényesülése terén – aktív és passzív jogalanyiségük kontúrait tükrözve – kedvező és hátrányos hatásokat egyaránt gyakorolnak. Ezt a kettősséget támasztja alá az utóbbi fél évszázad során megerősödő transznacionális, illetve platform alapú üzleti működés emberi jogokra gyakorolt jelentősebb hatása. A dogmatikai előkérdések rögzítését követően az értekezés legfőbb célja, annak igazolása, hogy a gazdasági társaságok üzleti működésének ez a kettőssége megjelenik-e, illetve milyen módon jelenik meg az emberi jogok nemzetközi védelmének univerzális és regionális rendszerében, valamint ehhez képest a nemzetközi jogfejlesztés milyen irányai tárhatók fel. Az értekezés ennek érdekében vizsgálja meg egyfelől az üzleti működésük emberi jogi védelme terén megjelenő elméleti felfogásokat, illetve az emberi jogi ellenőrző

mechanizmusok felfogásait, másfelől pedig azokat a jogalkotási törekvéseket, amelyek az üzleti működésük emberi jogi korlátozásait övezik.

II. A GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK EMBERI JOGI VÉDELME

A gazdasági társaságok nemzeti alkotmányokban elismert jogai a nyugati alkotmányos demokráciákban nagy hagyományra tekintenek vissza. Így például az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bíróságának már az első jelentős és híres ügyei között szerepelt olyan, amelyet gazdasági társaság indított az alkotmányban biztosított jogainak megóvása érdekében.²⁵⁰

A kérdést részletesen kutató alkotmányjogász professzor, Adam Winkler például arra mutat rá, hogy a gazdasági társaságok szinte elsőként jelentek meg az amerikai alkotmányjog élvonalában, és tekintélyes erőforrásaiknak is köszönhetően hamar kivették részüket az alkotmányos jogok fejlesztéséből és kiterjesztéséből.²⁵¹ Ennek megfelelően már az 1800-as évek elején – jóval a nők vagy az afroamerikaiak polgári jogi mozgalmait megelőzően – egyenlő jogokért küzdöttek, és kivívták maguknak jogait, annak érdekében, hogy visszaszorítsák az üzleti működésükre terhet vagy növekedésükre akadályt jelentő állami szabályozásokat.

Szemléletes példa a gazdasági társaságok alkotmányos jogok terén játszott aktivizmusára, hogy a polgárháborút követő újjáépítés időszakában 1870 és 1912 között a szövetségi Legfelső Bíróság összesen 25 olyan ügyben járt el, amelyet a 14. alkotmánykiegészítés²⁵² alapján afroamerikaiak jogainak védelme érdekében kezdeményeztek, míg ehhez képest 312 olyan ügyben döntött, amelyet – szintén a 14. alkotmánykiegészítés alapján – gazdasági társaságok a saját jogaik megóvása érdekében kezdeményeztek. Ezek közül az egyik legnevezetesebb az 1886-ban meghozott Santa Clara County kontra Southern

²⁵⁰Ilyen legfelső bírósági ügyek közé tartozik a *Bank of the United States v. Deveaux*, 9 US 61 (1809), amely elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/9/61/> (a letöltés időpontja: 2020. december 30.), illetve szintén ilyen ügynek volt *Trustees of Dartmouth College v. Woodward*, 17 U.S. 518 (1819), amely elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/17/518/> (a letöltés időpontja: 2021. július 20.).

²⁵¹ Adam Winkler arra mutat rá, hogy a gazdasági társaságok keresetei fontos szerepet játszottak többek között a vélemény-, és a sajtószabadság, valamint a magánszféra védelmének pontos kimunkálásában.

²⁵² A polgárháborút követően, annak következményeként 1868-ben megalkotott 14. alkotmánykiegészítés kifejezetten a tagállami jogsértésekkel szemben hivatott biztosítani az egyének szövetségi alkotmánynak megfelelő védelmét.

Pacific Railroad Co. ügy volt,²⁵³ amelyben a bíróság elismerte, hogy a gazdasági társaságok 14. alkotmánykiegészítés szempontjából is személynek számítanak. Winkler olvasatában ezért a híres polgári jogi mozgalmak, mint az afroamerikai vagy női jogi mozgalmak mellett az amerikai történelemben kimutatható egy „vállalati jogi” mozgalom is, amely a gyakran üzletbarát szövetségi bíróságokkal karöltve erőteljesen befolyásolta a tengerentúli alkotmányjog fejlődését.²⁵⁴

Ugyanakkor a gazdasági társaságokat megillető, őket védelmező jogok kérdése nemcsak a nemzeti alkotmányjogokban, hanem az emberi jogok fejlődésének köszönhetően a nemzetközi jogban is megjelent. Amint arra az értekezés előző része rámutatott, az 1970-es évektől kezdődően – jelentős részben a gazdasági globalizáció egyre erőteljesebb térnyerése miatt – a gazdasági társaságok jogalanyisága a nemzetközi jog érdeklődésének előterébe került. Ennek megfelelően az értekezés ebben a részében azt vizsgálja meg, hogy a gazdasági társaságokat megilleti-e, és ha igen, akkor mely emberi jogi jogsértések miatt illetheti meg védelem a nemzetközi emberi jogi egyezmények alapján, illetve milyen fellépési lehetőséggel rendelkezhetnek, hogyan érvényesíthetik jogaikat. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása érdekében a nemzetközi szerződések szövege, illetve az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok ahhoz tapadó értelmezési gyakorlata alapján az értekezés szemügyre veszi az univerzális és a regionális emberi jogi ellenőrző mechanizmusok felfogásait, esetjogi gyakorlatát.

Az értekezés az előírt terjedelmi keretek megtartása érdekében az összehasonlító vizsgálata során elsősorban két kontrollmechanizmus – az Emberi Jogok Bizottsága és az EJEB – esetjogi gyakorlatára összpontosít. Ezt az is indokolja, hogy ez a két ellenőrző mechanizmus a leginkább releváns az európai régió számára, és emellett közülük az egyik a leginnovatívabb és

²⁵³Legfelső Bíróság, Santa Clara County v. Southern Pacific Railroad Company, 118 U.S. 394 (1886); elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/118/394/> (a letöltés időpontja: 2021. július 10.).

²⁵⁴ Lásd: WINKLER, id. mű.

leggazdagabb felfogást alakította ki a gazdasági társaságok jogvédelmének terén. Ennek megfelelően az univerzális mechanizmusok közül különösen a PPJNE, illetve ellenőrző mechanizmusának, az Emberi Jogok Bizottságának a felfogását elemzi, míg a regionális kontrollmechanizmusok tekintetében az EJEE-re, valamint kontrollbíróságának gyakorlatára helyezi a hangsúlyt, miközben kitekint az amerikai és az afrikai kontinensek emberi jogi kontrollmechanizmusainak felfogásaira is.

Az értekezés elsőként számba veszi a gazdasági társaságok emberi jogait övező elméleteket, ideértve azokat, amelyek elutasítják, hogy a társaságok emberi jogi jogsértések áldozatai lehetnek, valamint azokat is, amelyek ezt vagy ennek a feltételeit elismerik (II.1.). Az összehasonlító vizsgálat ezt követően két fő kérdés köré összpontosul. Egyfelől az értekezés azt vizsgálja, hogy az egyes emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusai milyen feltételekkel, és mely körben ismerik el a gazdasági társaságokat megillető emberi jogokat. Ezzel összefüggésben azt is szemügyre veszi, hogy a gazdasági társaságokat sújtó egyezményesértő magatartások miatt mely esetekben léphetnek fel maguk a társaságok, valamint ehhez képest ezek az egyezményesértések mely esetekben és hogyan érinthetik a társaságok tulajdonosait.²⁵⁵ Ezen kérdések feltárása hozzájárul az emberi jogok üzleti működéssel összefüggő védelmének alapjául szolgáló elméleti igazolások megértéséhez (II.2.). Másfelől az értekezés az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok releváns esetjogi gyakorlatának rendszerező és összehasonlító bemutatásán keresztül törekszik feltárni, hogy az állam közérdekvédelmi gazdaságsszabályozására is figyelemmel a természetes személyekéhez képest mennyiben eltérő a gazdasági társaságokat megillető emberi jogok védelme (II.3. és II.4. pontok).

²⁵⁵ A nemzetközi jogirodalomban ezeket az eseteket „lepelátszúrás” – „piercing the corporate veil” – névvel illetik a társasági jogban előírt azon helyzetekhez hasonlóan, amelyekben átszúrják a gazdasági társaság korlátolt felelősségének leplét, vagyis a vállalati kötelezettségek tekintetében a tulajdonosok felelősségét állapítják meg. Lásd például: Maurice WORMSER, *Piercing The Veil of Corporate Entity* (Columbia Law Review, Volume 12., 1912), 496-518. oldalakat, valamint Julian G. KU, *The limits of Corporate Rights Under International Law* (Chicago Journal of International Law, Volume 12., No. 2., 2012), 748-749. oldalakat.

Ezek értékelése alapján az értekezés összefoglaló következtetésben vázolja fel az ellenőrző mechanizmusok közötti kölcsönhatásokat, valamint azt, hogy a gazdasági társaságok milyen jogfejlesztő és jogalakító szerepet játszanak az emberi jogok nemzetközi védelme terén (II.5. pont).

II.1. A gazdasági társaságok emberi jogait övező elméleti megfontolások

Az értekezés első része betekintést engedett az emberi jogok történeti gyökereibe és eszmetörténeti fejlődésébe, valamint nemzetközi jogi védelmük kialakulásába. Ebből kitűnik, hogy az emberi jogok védelmének elméleti megalapozása és történeti fejlődésének fő csomópontjai egyaránt az ember védelméhez kapcsolódnak.²⁵⁶ Az emberi jogok védelmének „nemzetközivé válásában”, így az Egyetemes Nyilatkozatban is tetten érhető elméleti igazolás főként természetjogi alapokon áll és elsősorban az ember emberi mivoltából fakadó és veleszületett, természetes jogainak megóvásához tapad.²⁵⁷ Ebből fakadóan azonban mind a jogirodalom, mind pedig az esetjogi gyakorlat alapján körvonalazható és osztályozható elméleti álláspontok megoszlanak arról, vajon a gazdasági társaságok – vagy üzleti működésük – saját maguk élvezhetik-e az emberi jogok védelmét, ha pedig igen, akkor milyen körben, mely elméleti igazolás és feltételek mellett, illetve pontosan mely emberi jogok védelmére tarthatnak igényt.

A gazdasági társaságok emberi jogi védelmét elvető álláspontok közé sorolható az a felfogás, amelynek értelmében az emberi jogi eszmével nem egyeztethető össze az emberi jogok kiterjesztése gazdasági társaságokra. Marius Emberland és Anna Grear arra mutatnak rá, hogy e felfogás értelmében a gazdasági társaságok – lényegükénél fogva – jelentős mértékben különböznek a természetes személyektől.²⁵⁸ Emberi jogi szempontból releváns különbség, hogy a gazdasági társaságok a jogi szabályozásban megjelenő, és így tulajdonképpen mesterségesen létrehozott olyan entitások, amelyeknek az

²⁵⁶ Vö. az értekezés I.1. pontjával.

²⁵⁷ SHESTACK, id. mű 202., valamint 216-217. oldalait. Ezt támasztja alá az Egyetemes Nyilatkozat bevezető mondata, amely szerint „[t]ekintettel arra, hogy az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlőség elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon.” Az Egyetemes Nyilatkozat 1. cikkének rendelkezése értelmében pedig „[m]inden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.”

²⁵⁸ A gazdasági társaságok és emberi jogok önmagában ellentmondást jelent, ugyanis a beszédes hasonlat szerint a természetes személyekkel szemben a gazdasági társaságnak nincsen „sem lelke, sem pedig teste”. Lásd: Marius EMBERLAND, *The Human Rights of Companies* (Oxford University Press, 2016), 27-28 oldalakat.

embertől eltérően nincsen veleszületett méltóságuk, és ebből következőleg rájuk nézve fogalmilag kizárt az emberi jogok védelmének kiterjesztése és alkalmazása.²⁵⁹ Rájuk olyan állam alkotta jogi (vagy esetleg morális) garanciák és szabályok lehetnek irányadók, amelyek azonban különböznek az emberi jogoktól.²⁶⁰ Ezzel összefüggésben Marius Emberland azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági társaságok – és velük együtt más jogi személyek – jogvédelmét elvető álláspontok abban a klasszikus liberális felfogásban gyökereznek, amelynek kiindulópontja szerint az emberi jogokat a természetes személyek állami túlkapásokkal szembeni védelme igazolja. Ebből következően pedig az emberi jogok kizárólag természetes személyeket, különösen pedig a gyengébbeket és a kiszolgáltatottabbakat jogosíthatják.²⁶¹

Michael Addo ezen kritikák kapcsán arra – a klasszikus felfogásra – mutat rá, hogy a gazdasági társaságokat általában a magánszférához tartozónak tekintik, ahol a piaci elvek inkább meghatározók, míg ezzel szemben az emberi jogok általában a közszférához sorolódnak, ami viszont az állami magatartások szabályozását szolgálja.²⁶² Beth Stephens e körben fejt ki, hogy ezt az álláspontot továbbgondolók olvasatában a gazdasági társaságoknak emberi jogi védelemre valójában nem is igazán van szükségük, ugyanis rájuk nem érvényes az az eredendő egyenlőtlenség, amely a természetes személyek és a közhatalmat gyakorlók viszonyát általánosságban jellemzi, és ami az emberi jogok jogtörténeti fejlődésének egyik legfontosabb hajtómotorját jelenti.²⁶³ Különösen így van ez a transznacionális vállalatok esetében, amelyek gazdasági teljesítményüket, erejüket és mérlegfőösszegüket tekintve egy-egy állam bruttó

²⁵⁹ Lásd például: Anna GREAR, *Challenging Corporate „Humanity”: Legal Disembodiment, Embodiment and Human Rights* (Human Rights Law Review, Volume 7., No. 3., 2008), 511., 515-517. oldalakat, illetve EMBERLAND (2006), id. mű 27. oldalát.

²⁶⁰ Lásd: ADDO, id. mű 187-188. oldalakat.

²⁶¹ Lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 27-28. oldalakat.

²⁶² ADDO, id. mű 187-188. oldalakat.

²⁶³ Lásd például: STEPHENS, id. mű 45. és 57. oldalakat, illetve vö. az értekezés I.1.1. pontjával.

hazai össztermékét is bőven meghaladják,²⁶⁴ és emellett a nemzetközi jog egyéb területei – így például a beruházásvédelmi és szabadkereskedelmi szerződések – garanciális védelmet biztosítanak számukra az államok szuverenitásából fakadó közpolitikai szabályozó hatalmával szemben.²⁶⁵ Többek között Christopher Harding szerint ezért az emberi jogi keretrendszer szempontjából üzleti működésükre inkább úgy kellene tekinteni, mint az államok közhatalmi intézkedéseire.²⁶⁶ Ehhez hasonlóan Steven Ratner azokat az álláspontokat emeli ki, amelyek szerint a magántőke mások emberi jogainak érvényesülésére jelenthet fenyegetést vagy veszélyt, és ezért a gazdasági társaságokat ki kell rekeszteni a jogok védelmének köréből.²⁶⁷

Ezen kívül a gazdasági társaságok jogvédelmével összefüggésben felmerül a „szimmetria”, vagyis a „jogok felelősség nélkül” dilemmája is.²⁶⁸ Ezzel kapcsolatban az egyes jogirodalmi álláspontok képviselői, így például Bruno Simma arra hívják fel a figyelmet,²⁶⁹ hogy a gazdasági társaságok számos esetben visszautasítják az általuk vagy a közreműködésük révén elkövetett emberi jogi jogsértésekért viselt felelősségük elvi elismerését, és éppen ezért az emberi jogok védelmére sem tarthatnának igényt.²⁷⁰ Szintén hasonló álláspontra helyezkednek azok, így például Cristina Lafont, akik azt hangoztatják, hogy a

²⁶⁴ Az amerikai Walmart bevétele például olyan nagyobb országok gazdaságának bevételeit is meghaladja, mint például Spanyországnak vagy Ausztráliának, míg a Forbes Fortune Global 500 adatai alapján az éves bevételek tekintetében 2017-ben felállított ország és vállalati lista első száz helyéből 71-en vállalatok találhatók. Lásd: <https://theconversation.com/who-is-more-powerful-states-or-corporations-99616> (a letöltés időpontja: 2021. június 30.). Hasonlóan lásd a Business insider felmérését: <https://www.businessinsider.com/25-giant-companies-that-earn-more-than-entire-countries-2018-7#visa-made-more-in-2017-than-bosnias-gdp-4> (a letöltés időpontja: 2021. június 30.). Ezt a dilemmát világítja meg: RUSSELLO, id. mű, 112-113. oldalak.

²⁶⁵ Erről lásd például: SORNARAJAH (2010), id. mű 61-63. oldalakat. E körben Jennifer Zerk azt emeli még ki, hogy a transznacionális vállalatokat nem fűzi lojalitás egyetlen joghatósághoz sem, erről lásd: ZERK, id. mű 8. oldalát.

²⁶⁶ Lásd például: Christopher HARDING et al., *Human rights in the market place: the exploitation of rights protection by economic actors* (Routledge, 2016), 49. oldalt.

²⁶⁷ Lásd: RATNER, id. mű 443. oldalt.

²⁶⁸ Lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 31-32. oldalakat.

²⁶⁹ Lásd: Bruno SIMMA, *Foreign Investment Arbitration: A Place for Human Rights?* (International and Comparative Law Quarterly, Volume 60., 2011).

²⁷⁰ Erről lásd: Winfried H. A. M. van den MUIJSENBERGH et al., *Corporations and the European Convention on Human Rights* (Global Business & Development Law Journal, Volume 25., Issue 1., 2012), 43. és 52. oldalait.

gazdasági társaságok jogainak elismerése és érvényesítése valójában aláássa az emberi jogok védelmének általános szintjét, mert megnehezíti az általuk elkövetett jogsértések miatti felelősségre vonást és elszámoltatást.²⁷¹

Ezekkel az álláspontokkal szemben a gazdasági társaságok emberi jogainak nemzetközi védelmét elismerő felfogások, így például Lucien J. Dhooge vagy Peter Oliver azt hangsúlyozzák, hogy a jogok kiterjesztése nemcsak a társaságok, hanem a természetes személyek érdekeit is szolgálja, ugyanis a jogkiterjesztés tovább erősíti a demokratikus jogállamiság elveit.²⁷² Ez a felfogás tehát azt vallja, hogy az állami közhatalmi intézkedésekkel szemben a közhatalmat nem gyakorló – így a gazdasági társaságok – tekintetében az emberi jogi védelem kiterjesztése a jogbiztonságban rejlő kiszámíthatóság és előreláthatóság értékeit általánosságban és valamennyi jogalany tekintetében támogatja.²⁷³ Vagyis az emberi jogok kiterjesztése a gazdasági társaságokra nem erodálja, hanem éppen ellenkezőleg – egyfelől az emberi jogok tudatosítása, másfelől pedig az állami intézkedések felett álló külső kontrollmechanizmus megjelenítése, láthatóbbá tétele révén – erősíti a jogvédelem általános szintjét.²⁷⁴ E körbe vonható az amerikai alkotmányjog terén Adam Winkler által kimutatott és korábban felvázolt álláspont is, amely szerint a jogaikért küzdő gazdasági társaságok végső soron valamennyi jogalany jogvédelmét növelik. Ezek az elméleti felfogások a gazdasági társaságok jogvédelmének igazolhatóságát a természetes személyek jogvédelmének vagy a jogvédelem általános szintjének emelésében vagy erősítésében látják. Ezen elméleti megközelítés igazolásaként szolgáló híres

²⁷¹ Cristina LAFONT, *Should We Take the “Human” out of Human Rights? Human Dignity in a Corporate World* (Ethics and International Affairs, Volume 30., Issue 2., 2016); 246-252. oldalakat. Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2768881 (a letöltés időpontja: 2020. november 30.), valamint lásd még GREAR, id. mű 511. és 514. oldalakat.

²⁷² Lásd például: Van KEMPEN, id. mű 371., és 386-387. oldalakat.

²⁷³ Vö. értekezés II.4. pontjával. Hasonló felfogást képvisel az EJEB a tisztességes eljárás követelményrendszere tekintetében, amikor kimondja, hogy a bírósági ítéletek végrehajtása a tisztességes eljárás és a közrend védelmét szolgálja. Lásd például: EJEB, Golder kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 4451/70., 1975. február 21., 34-36. bekezdéseket, valamint EJEB, Burdov kontra Oroszország, hivatkozási szám: 33509/04., 2009. január 15., 65-70. bekezdéseket.

²⁷⁴ Többek között lásd: Lucien J. DHOOGHE, *Human Rights for Transnational Corporations* (Journal of Transnational Law & Policy, Volume 16., Issue 2., 2006-2007), 205-206. oldalakat.

európai jogeset a 2000-es évek elején az EJEB előtt zajló Yukos ügy volt.²⁷⁵ Amint azt az értekezés később tárgyalja, a konkrét jogvitán túlmutató jelentőségű ügy szimbólikus jelentőségű, tétje az európai közrend és emberi jogok megóvása volt.²⁷⁶

Ettől ugyanakkor némileg különböző kiindulópontot fogad el az az esetjogi gyakorlatban is tetten érhető felfogás, amely a gazdasági társaságok emberi jogi védelmének elismerését a természetes személyek jogainak megerősítésében látja. Ehhez hasonló értelmezés rajzolódik ki az értekezésben később tárgyalt katolikus társadalmi tanításban is, amelynek értelmében a gazdasági társaságok nem pusztán nyereségtermelés, hanem a közjó szolgálata, illetve a szolidaritás és az ember minél teljesebb kibontakozása érdekében jönnek létre.²⁷⁷ Ezzel összhangban a gazdasági társaságok bizonyos fokú alapjogi védelme az emberek természetes törekvéseit és közvetett módon olyan alapvető jogait is oltalmazza, mint például a tulajdonhoz fűződő jog vagy vállalkozás és egyesülés szabadsága. A gyakorlatban e felfogás érhető tetten azokban az esetekben, amikor a nemzetközi emberi jogi kontrollmechanizmusok az eseti döntéseikben az úgynevezett „lepelátszúrás” mellett határoznak, vagyis a gazdasági társaságot ért jogsértő intézkedést vagy mulasztást egyidejűleg a társaság természetes személy tulajdonosainak alapvető emberi jogait sértő intézkedésnek vagy mulasztásnak tekintenek.²⁷⁸

A gazdasági társaságok nemzetközi emberi jogainak igazolását és védelmét elismerő felfogások ugyanakkor e jogok korlátozottságát vallják. Eszerint a gazdasági társaságokat megillető alapvető jogok a társaságok céljához és funkciójához igazodnak, így nem valamennyi jog és nem ugyanolyan mértékben, vagyis ugyanazon korlátozási szabályokkal illeti meg őket, mint a

²⁷⁵ Lásd: EJEB, OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS kontra Oroszország, hivatkozási szám: 14902/04., 2011. szeptember 20.

²⁷⁶ Lásd: az értekezés II.4.2.2. pontját.

²⁷⁷ RUSSELLO, id mű 132-133. oldalak, vö. értekezés III. részével.

²⁷⁸ Vö. az értekezés II.3.1. pontjával, valamint az EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország ügyvel, hivatkozási szám: 15/1994/462/543., 1995. október 24.

természetes személyeket.²⁷⁹ Ehhez képest más nézetek azt vallják, hogy a gazdasági társaságok kizárólag azon alapvető emberi jogok védelmére tarthatnak igényt, amelyek a természetes személy tulajdonosok jogainak megóvásához szükségesek.²⁸⁰ E megfontolás mögött az elvi tétel húzódik meg, hogy a gazdasági társaságok jogainak elismerése és védelme közvetett módon a természetes személyek jogainak a védelmét, valamint a demokratikus jogállamiságnak az erősítését szolgálja.

A gazdasági társaságok alapvető jogainak kérdéseit övező elméletek felvázolását követően az értekezés azt vizsgálja meg, hogy ezek az elméletek hogyan valósulnak meg a gyakorlatban, milyen felfogásokat érvényesítenek a bírói és más ellenőrző fórumok az esetjogi gyakorlatukban. Ennek érdekében megvizsgálja a PPJNE, valamint a regionális emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusai által ezen a területen követett esetjogot. Ennek során elsőként bemutatja, hogy a különböző ellenőrző mechanizmusok milyen álláspontra helyezkednek a gazdasági társaságok jogvédelmét illetően, majd pedig az e téren robusztus joggyakorlatot felépítő EJEB esetjogának szem előtt tartásával részletesen vizsgálja, hogy a nemzetközi emberi jogi egyezményekben foglalt mely jogok, milyen feltételek és korlátok mellett biztosítják a gazdasági társaságok védelmét.

²⁷⁹ Lásd: Peter OLIVER, *Companies and Their Fundamental Rights: A Comparative Perspective* (International and Comparative Law Quarterly, Volume 64., Issue 3., 2015), 695. oldalát.

²⁸⁰ Az ellenőrző mechanizmusok felfogását felidézve többek között lásd: KU, id. mű 746-750. oldalakat.

II.2. A gazdasági társaságok védelme az univerzális emberi jogi egyezmények rendszerében

Az univerzális emberi jogi egyezmények és ellenőrzési mechanizmusaik közül az értekezés a PPJNE-t, valamint annak ellenőrző mechanizmusát, az Emberi Jogok Bizottságának felfogását vizsgálja meg. Ezzel összefüggésben két különálló kérdésre szükséges választ nyújtani. Egyfelől arra, hogy a PPJNE-ban foglalt rendelkezések a természetes személyeken túl védelmet nyújthatnak-e gazdasági társaságoknak a velük szemben elkövetett egyezségokmányosértő magatartások miatt. Másfelől pedig arra az eljárásjogi jellegű kérdésre, hogy – feltéve, hogy az PPJNE védelmet biztosít számukra – a gazdasági társaságok a PPJNE első kiegészítő jegyzőkönyve alapján felléphetnek-e jogaik védelme érdekében az Emberi Jogok Bizottsága előtt, vagyis másként fogalmazva a panasz előterjesztése során eljárási jogi értelemben megilletheti-e őket áldozati pozíció.

A PPJNE szövege – szemben például az európai emberi jogi egyezmény szövegével – egyáltalán nem tartalmaz utalást a jogi személyek javára biztosított jogokról. Éppen ellenkezőleg, a PPJNE preambuluma második és harmadik tézisei az emberi jogok eredetét és eszményét egyaránt az ember veleszületett méltóságával kapcsolják össze.²⁸¹ Ennek szellemében pedig a PPJNE-ban foglalt bizonyos rendelkezések kifejezetten az embereket megillető jogokról rendelkeznek. Így például a PPJNE 3. cikkében biztosított jogegyenlőségi szabály nem általános értelemben valamennyi személy vagy

²⁸¹ A PPJNE preambuluma úgy rendelkezik, hogy „Az Egyezségokmány részes államai (...) felismerték azt, hogy ezek a jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek, felismerték, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megfelelően a polgári és politikai szabadságjogokat élvező, a félelemtől és a nélkülözéstől mentes szabad emberi lények eszménye csak úgy valósítható meg, ha olyan feltételeket hoznak létre, amelyek révén mindenki élvezheti polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jogait (...).” Ebben a tekintetben az eredeti angol nyelvű szerződés szöveg pontosan úgy hangzik: „the inherent dignity of the human person”, míg a francia nyelvű változat „la dignité inhérente à la personne humaine” kifejezést használja.

Elérhető: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> , illetve

<https://www.ohchr.org/FR/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> honlapokon (a letöltések időpontja: 2021. január 5.).

jogalany, hanem kifejezetten csak a nők és a férfiak tekintetében írja elő az PPJNE-ban rögzített polgári és politikai jogok egyenjogú biztosítását.²⁸² A PPJNE 6. cikke – az adott jog rendeltetésének megfelelően – szintén kifejezetten „emberi lények” vonatkozásában biztosítja az élethez való jogot. A gazdasági társaságok kifejezett védelmét igazoló szándék hiányára utal az is, hogy a PPJNE nem ismeri el a tulajdonhoz fűződő jogot, amelynek legfőbb oka az, hogy a hidegháború tetőpontján előkészített szerződés univerzalitásra törekvő szövege a különböző társadalmi és gazdasági berendezkedéseket átívelő kompromisszum megfogalmazására törekedett.²⁸³

Az Emberi Jogok Bizottságának 31. számú, a részes államokat terhelő jogi kötelezettségek természetéről szóló általános kommentárja²⁸⁴ ugyanakkor akképpen fogalmaz, hogy bár a PPJNE nem tesz külön említést a jogi személyeket vagy a közösségeket megillető jogokról, de az általa elismert jogok egy része – így például a vallásszabadság,²⁸⁵ az egyesülési szabadság²⁸⁶ vagy a kisebbségi jogok²⁸⁷ – személyösszességeket, közösségeket is megillettek.²⁸⁸ Emellett pedig a PPJNE-ban elismert bizonyos jogok megfogalmazása arra enged következtetni, hogy a természetes személyeken túl adott esetben a jogi személyeknek is védelmet biztosíthat. Ilyen alapvető jogként említhető a PPJNE 14. cikkében foglalt törvény előtti egyenlőség, a PPJNE 18. cikkében foglalt vallásszabadság, a PPJNE 19. cikkben elismert véleménynyilvánítási

²⁸² A PPJNE 3. cikke szerint „[a]z Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat, hogy az Egyezségokmányban meghatározott valamennyi polgári és politikai jog tekintetében biztosítják a férfiak és nők egyenjogúságát.”

²⁸³ Lásd többek között: HALMAI-TÓTH, id. mű 144-146. oldalakat.

²⁸⁴ Emberi Jogok Bizottsága, General Comment No. 31., The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant (CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13., 2004. május 26.), a továbbiakban: Emberi Jogok Bizottságának 31. számú általános kommentárja. Elérhető: <https://www.refworld.org/docid/478b26ae2.html> (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

²⁸⁵ PPJNE 18. cikke.

²⁸⁶ PPJNE 22. cikke.

²⁸⁷ PPJNE 27. cikke.

²⁸⁸ Lásd: Emberi Jogok Bizottsága 31. számú kommentárjának 9. bekezdését.

szabadság, vagy a PPJNE 22. cikkében biztosított egyesülési szabadság, amely a cikkekben írt megfogalmazás szerint „mindenkit” megillet.²⁸⁹

Az ehhez kapcsolódó esetjogi gyakorlat arról árulkodik, hogy az Emberi Jogok Bizottsága védelmet nyújt az olyan PPJNE-ba ütköző intézkedések esetén, amelyek a gazdasági társaság mellett, illetve pontosabb azzal együtt annak természetes személy tulajdonosát is sértik. A Singer kontra Kanada ügyben az Emberi Jogok Bizottsága a québec-i hatóságok azon döntését vizsgálta, amelyben egy lapkiadó vállalatot arra kötelezték, hogy az angol nyelven megjelenített kereskedelmi hirdetéseit francia nyelvűekre cserélje ki. Az ellenező mechanizmus álláspontjában arra a megállapításra jutott, hogy a szóban forgó hatósági rendelkezés megsértette a lapkiadó vállalat többségi (90%-os) természetes személy tulajdonosának a PPJNE-ban biztosított szabad véleménynyilvánításhoz való jogát.²⁹⁰ Indokolása szerint ugyanis a véleménynyilvánítási szabadság „elidegeníthetetlenül tapad a természetes személyhez.”²⁹¹ Ebből következően a PPJNE alapján a természetes személy a saját – nem pedig a gazdasági társaság – nevében folyamodhat emberi jogi védelemért, ugyanakkor a gazdasági társaság közvetett vagy származékos módon mégis részesül a természetes személy tulajdonosának nyújtott védelemből. Ennek megfelelően az Emberi Jogok Bizottságának felfogása szerint a PPJNE középpontjában az ember áll, és a gazdasági társasággal szemben elkövetett jogsértés – annak jellegétől és természetétől függően – közvetlenül a tulajdonos természetes személy alapvető jogait sértheti.

Ugyanakkor az Emberi Jogok Bizottságának gyakorlatában a gazdasági társaságok közvetett jogi védelmének elismerése is inkább kivételes jellegű és önmagában a társasági részesedés vagy a társaság tulajdonlása nem igazolja,

²⁸⁹ A PPJNE 19. cikk 2. pontja ennek megfelelően úgy fogalmaz, hogy „mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határokon való tekintet nélküli - szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő - keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is.”

²⁹⁰ Lásd: Emberi Jogok Bizottsága, Singer kontra Kanada, communication no. 455/1991.; UN Doc CCPR/C/51/D/455/1991., 11.2. pontját.

²⁹¹ Az Emberi Jogok Bizottságának eredeti angol nyelvű szóhasználata szerint a véleménynyilvánítási szabadság „inalienably linked to the person”.

hogy a gazdasági társaságot ért jogsértés automatikusan a tulajdonos jogainak sérelmét idézi elő. Ez a felfogás tükröződik többek között az S.M. kontra Barbados ügyben, amelyben az élelmiszerkereskedéssel foglalkozó gazdasági társaság egyedüli tulajdonosa emelt panaszt azért, mert a társaság számára a barbados-i bíróság nem biztosította a bírósághoz fordulás lehetőségét. Az Emberi Jogok Bizottsága az ügyben meghozott véleményében ugyanakkor arra az álláspontra helyezkedett, hogy a panaszos – a részes állam bíróságai előtt zajló eljáráshoz hasonlóan – a panaszában kizárólag a gazdasági társaság jogainak sérelmét kifogásolja.²⁹² Ezen kívül e körben szükséges megjegyezni, hogy az üzleti világ kivételes jellegű jogvédelméből, valamint a tulajdonhoz való jog PPJNE-ban foglalt elismerésének hiányából fakadó egyik fontos következmény, hogy a PPJNE nem biztosít védelmet azokkal a jogsértő intézkedésekkel vagy mulasztásokkal szemben, amelyek a gazdasági társaságokban fennálló tulajdonhoz – társasági részesedéshez – kapcsolódó jogokat korlátozzák.

A PPJNE-ban a gazdasági társaságok javára kínált közvetett, származékos és kivételes jellegű és ezért meglehetősen korlátozott védelmet jól tükrözi a panasztételi, vagyis az Emberi Jogok Bizottsága előtti fellépési lehetőségük tekintetében kialakított elutasító értelmezés. A PPJNE-hoz fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv megerősíti és kiegészíti az Emberi Jogok Bizottságának

²⁹² Lásd: Emberi Jogok Bizottsága, S. M. kontra Barbados, communication no. 502/1992., UN Doc CCPR/C/50/D/502/1992., 6.2. pontját. Az információhoz jutás tekintetében az Emberi Jogok Bizottsága hasonló megfontolást fogadott el a Michelle Lamagna kontra Ausztrália, communication no. 737/1997., UN Doc CCPR/C/65/D/737/1997., 6.2. pontjában.

a jogok implementálása terén fennálló ellenőrzési eszköztárát²⁹³ lehetőséget biztosítva egyéni panaszok előterjesztésére a részes államok PPJNE-t sértő intézkedéseivel vagy mulasztásaival szemben.²⁹⁴ Az Emberi Jogok Bizottságának állandó értelmezése szerint a „személyek” – angol nyelven „individuals”, míg francia nyelven „*particulier*” – kitétel nem foglalja magában a gazdasági társaságokat. Az Emberi Jogok Bizottsága a 31. számú általános kommentárjában úgy foglalt állást, hogy az egyéni panaszkérelmek tekintetében fennálló hatásköre a természetes személyekre korlátozódik, és ebből fakadóan a jogi személyek – ideértve a gazdasági társaságokat is – nem tekinthetők „érintetteknek”, és ennek megfelelően nem is terjeszthetnek elő panaszkérelmet az ellenőrző fórum előtt.²⁹⁵ Ezt az elvi jellegű általános jogértelmezést követi az Emberi Jogok Bizottságának az esetjogában – a gazdasági társaságok és más egyéb jogi személyek, mint például társadalmi szervezetek vagy politikai pártok tekintetében – kialakított gyakorlata, amely szerint a panaszban foglaltak hiába vetik fel a PPJNE sérelmének lehetőségét, a gazdasági társaság nem jogosult

²⁹³ Az Emberi Jogok Bizottságának legfontosabb feladata a PPJNE-ben foglalt kötelezettségek érvényesülésének és a részes államokban történő implementációjának ellenőrzése. Ehhez az Emberi Jogok Bizottságának alapvetően négy különböző eszköz, illetve módszer áll a rendelkezésére. Elsőként – a PPJNE 40. cikke alapján – a részes államok által a PPJNE általános jellegű implementációjáról szóló időszakonként benyújtott jelentéseket vizsgálja meg. Másodsorban az Emberi Jogok Bizottsága általános kommentárokat fogalmaz meg annak érdekében, hogy akár az anyagi jogi akár az eljárási jogi jellegű kötelezettségek részletesebb kifejtésével, meghatározásával segítse a részes államokat a PPJNE-ből fakadó kötelezettségeik teljesítésében. Harmadsorban a PPJNE 41. cikke értelmében – azon államok tekintetében, amelyek az államközi vitákban elfogadják az Emberi Jogok Bizottságának joghatóságát – megvizsgálja az egyik részes állam által a PPJNE megsértése miatt a másik részes állammal szemben előterjesztett panaszt. Végül, de nem utolsó sorban, azon részes államok tekintetében, amelyek a PPJNE-hoz fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv részeseivé is váltak, az Emberi Jogok Bizottsága olyan egyéni panaszkérelmeket is vizsgál, amelyek a részes államok PPJNE-t sértő intézkedését vagy mulasztását állítják. Erről lásd bővebben például: ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala (OHCHR) által elfogadott: Fact Sheet No. 15 (Rev.1), Civil and Political Rights: The Human Rights Committee, May 2005, No. 15 (Rev.1); elérhető: <https://www.refworld.org/docid/4794773c0.html> (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

²⁹⁴ A PPJNE-hoz fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke értelmében a részes államok elismerik a „Bizottság arra vonatkozó illetékességét, hogy az átvegyen és megvizsgáljon a részes állam joghatósága alatt álló személyektől származó bejelentéseket, akik azt állítják, hogy a PPJNE-ban foglalt valamely jogukat a részes állam megsértette.” Lásd: 1988. évi 24. törvényerejű rendelet a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához kapcsolódó, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által New York-ban 1966. december 16-án elfogadott Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

²⁹⁵ Lásd: Emberi Jogok Bizottsága 31. számú általános kommentárjának 9. bekezdését.

ilyen kérelmet előterjeszteni az Emberi Jogok Bizottsága előtt.²⁹⁶ Ezek alapján a gazdasági társaságok a PPJNE alkalmazása szempontjából nem válhatnak emberi jogi jogsértések áldozataivá. Ugyanakkor – a korábban kifejtettekre is tekintettel – az Emberi Jogok Bizottságának olvasatában mindez – legalábbis szigorú korlátok között – nem jelentheti akadályát annak, hogy a gazdasági társaságot ért jogsértő intézkedés vagy mulasztás okán az érintett tulajdonos természetes személyek is felléphessenek és panaszeljárást indíthassanak a jogsértés őket érő része miatt.²⁹⁷

A PPJNE tekintetében érvényesülő esetjogi gyakorlat összefoglaló következtetéseként megállapítható, az Emberi Jogok Bizottsága elzárkózik attól, hogy a PPJNE-ban foglalt jogokat gazdasági társaságokra – vagy más jogi személyekre és szervezetekre – alkalmazza, kiterjessze, valamint emellett, ezzel összhangban a PPJNE szempontjából nem ismeri el a gazdasági társaságok áldozati státuszát sem. Mindez összhangban áll a PPJNE preambulumban foglalt azon elvi tételekkel, amelyek értelmében az emberi jogok forrása az emberek veleszületett méltóságában rejlik. Ez a visszafogott felfogás ugyanakkor jól illeszkedik a PPJNE azon jellegadó sajátosságai közé, amely az egymástól eltérő jogi kultúrák, illetve az egymástól eltérő társadalmi-gazdasági berendezkedések áthidalására törekedett. Ugyanez a kompromisszumra törekvő sajátosság tapintható ki a tulajdonjog elismerésének hiánya, valamint a PPJNE-hoz fűzött fenntartásokkal kapcsolatban kialakított megengedőbb álláspont terén is. Az Emberi Jogok Bizottsága ugyanis az eltérést nem engedő jogokhoz fűzött fenntartások kapcsán azt az álláspontot alakította ki, hogy azok *ab ovo*

²⁹⁶ Gazdasági társaság tekintetében lásd: Emberi Jogok Bizottsága, *A newspaper publishing company kontra Trinidad and Tobago*, communication no. 361/1989., 3.2. pontját, valamint *A publication and printing company kontra Trinidad and Tobago*, communication no. 361/1989., ugyanazon 3.2. pontját; az Emberi Jogok Bizottsága, *S. M. kontra Barbados*, communication no. 502/1992., 6.2. pontját. Társadalmi szervezet tekintetében hasonlóan lásd: Emberi Jogok Bizottsága, *Hartikainen kontra Finnország*, communication no. 40/1978., 3. bekezdését. Politikai párt tekintetében hasonlóan lásd: Emberi Jogok Bizottsága, *J. R. T. & the W. G. Party kontra Kanada*, communication no. 104/1981., 8. bekezdésének a) pontját.

²⁹⁷ Erről lásd: az Emberi Jogok Bizottságának a korábban már hivatkozott *Singer kontra Kanada* ügyben hozott döntését.

nem tilosak, mert a szerződés tárgya és célja, valamint az ilyen jogok közötti kapcsolat nem automatikus.²⁹⁸

Mindezzel együtt a gazdasági társaságok nincsenek teljes mértékben kirekesztve a PPJNE-ban biztosított jogvédelemből, és közvetett módon – a természetes személy tulajdonosainak jogsérelmén keresztül – kivételes esetekben védelmet élvezhetnek. Egyes jogirodalmi álláspontot képviselők szerint mindez önmagában – lévén, hogy az emberi jogi egyezmény elsődleges célja nem a gazdasági társaságok védelme – nem feltétlenül jelent gyengébb vagy alacsonyabb szintű jogvédelmet. Ebből a szempontból ugyanis a nemzetközi emberi jogi ellenőrző mechanizmus hatékonysága vagy eredményessége nem a gazdasági társaságok számára biztosított védelem alapján, hanem inkább abból perspektívából ítéltető meg, hogy a mechanizmus – akár a gazdasági társaságok akár a természetes személy tulajdonosok védelmén keresztül – az állami hatalom korlátozásával hogyan járul hozzá az emberek általános jogvédelmének megerősítéséhez, valamint a demokratikus jogállamiság értékeinek az előmozdításához.

Másfelől ugyanakkor a gazdasági társaság több és más, mint az öt tulajdonló természetes személyek összessége, és így az ellenük fogantatosított intézkedések a társadalom egészében éreztetik hatásukat. Ezért a gazdasági társaságok vagy üzleti működésük javára biztosított közvetlen jogvédelem előnyeit a társadalom többi tagja is élvezheti.²⁹⁹ Ennek tükrében érdemes ezért megvizsgálni a regionális emberi jogi mechanizmusok felfogását, különös figyelmet fordítva az európai kultúrkört meghatározó EJEB esetjogi gyakorlatára.

²⁹⁸ Lásd: TÓTH Norbert, *Korlátozottan veleszületett jogok. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányához fűzött fenntartások értékelése* In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.) *Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára* (Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019), 259-260. oldalakat, valamint az Emberi Jogok Bizottsága által elfogadott 24. számú általános kommentár 10. pontját (UN Human Rights Committee, CCPR General Comment No. 24.: Issues Relating to Reservations Made upon Ratification or Accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto, or in Relation to Declarations under Article 41 of the Covenant, 4 November 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.6).

²⁹⁹ Lásd: Piet Hein Van KEMPEN, *Human Rights and Criminal Justice Applied to Legal Persons. Protection and Liability of Private and Public Juristic Entities under the ICCPR, ECHR, ACHR and AfChHPR* (Electronic Journal of Comparative Law, Volume 14., Issue 3., 2010), 11-12. oldalakat.

II.3. A gazdasági társaságok védelme a regionális emberi jogi egyezmények rendszerében

A regionális emberi jogi egyezmények rendszerét részben eltérő megközelítés és emellett gazdagabb esetjogi gyakorlat jellemez, mint amelyet a PPJNE tekintetében az Emberi Jogok Bizottsága kialakított. Az egy-egy kontinenst – Amerikát, Európát és Afrikát – magukba foglaló regionális emberi jogi egyezményeknek, valamint azok ellenőrző mechanizmusainak ugyanis az univerzális PPJNE-től eltérően nem feltétlenül szükséges egymástól jelentős mértékben eltérő jogi kultúrák, valamint társadalmi és gazdasági berendezkedések áthidalására törekedniük. A kulturális, alkotmányos, gazdasági és más egyéb téren tetten érhető nemzeti sajátosságok különbözősége persze számos esetben nem elhanyagolható kihívásként jelenik meg a regionális emberi jogi ellenőrző mechanizmusok gyakorlatában.

Az EJEB például a részes államok társadalmi, gazdasági és alkotmányos berendezkedései, valamint kulturális felfogása között fellelhető különbségekre is figyelemmel az EJEE rendelkezéseinek érvényesítése során egyfajta mérlegelési teret – úgynevezett „*margin of appreciation*” – biztosít a nemzeti hatóságoknak.³⁰⁰ Ezzel összhangban George Letsas a „*margin of appreciation*” strukturális felfogása alatt azt érti, hogy a nemzetközi bírói rendszerek felülvizsgálata pusztán azon oknál fogva korlátozott, hogy a felülvizsgálat alapjául szolgáló dokumentum nemzetközi szerződés,³⁰¹ és így az emberi jogok védelme és a részes államok szuverenitása közötti egyensúly megteremtésére

³⁰⁰ Erről lásd többek között: Steven GREER, *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion Under the European Convention on Human Rights* (Council of Europe Publishing, 2000. július). Ez összhangban áll azzal a felfogással, miszerint az EJEB – az intézményi státuszából és hatásköréből fakadóan – a szubszidiaritás elvére figyelemmel gyakorolja ellenőrző és felülvizsgálati szerepét, vagyis elsősorban a nemzeti bíróságoknak, hatóságoknak szükséges biztosítaniuk az egyezmény érvényesülését. Erről lásd, többek között: Bernadette RAINEY et al., *The European Convention on Human Rights* (Oxford University Press, 2014), 599-600. oldalakat; valamint az EJEB esetjogából: EJEB, Nagykamara, Z. és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 29392/95., 2001. május 10., 103. bekezdését, amelyet később megerősített az EJEB, Nagykamara, Vilho Eskelinen és mások kontra Finnország, hivatkozási szám: 63235/00., 2007. április 19., 61. bekezdése.

³⁰¹ Erről lásd: George LETSAS, *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights* (Oxford University Press, 2007), 90-92. oldalakat.

kell törekedniük, amely relevánssá válik a gazdasági társaságok védelme terén is.³⁰² E tekintetben Eva Brems arra mutat rá, hogy az EJEE érvényesítése a nemzeti hatóságok és az európai intézményrendszer közös felelőssége, a „margin of appreciation” elve pedig egyfajta hatáskör-, vagy feladatmegosztást jelez a két – nemzetközi és nemzeti – szint között.³⁰³

Ezen kívül a nemzeti sajátosságokból és különbözőségekből fakadó kihívásokra törekszik orvosolást nyújtani például az EJEB-nek az az eljárási szabálya, amelynek értelmében az érintett részes állam honos bírása hivatalból tagja annak a Kamarának és Nagy kamarának, amely az adott állam vonatkozásában felmerült ügyben ítélezik.³⁰⁴ Emellett, amennyiben több indítványozó szerepel az ügyben vagy több részes államnak is valamiféle érdekeltsége fűződik az üggyhöz, úgy megállapodhatnak egy olyan – az egyik részes állam által delegált – bíró kijelölésében, aki hivatalból, egyfajta „közös érdekű” bíróként vesz részt az ügy megítélésében.³⁰⁵ Ehhez hasonló szabályokat tartalmaz az Amerikaközi Bíróság eljárási rendje is, amelynek értelmében az érintett állam vagy államok *ad hoc* bírót jelölhetnek ki az ellenük folytatott eljárásokban.³⁰⁶ Ezek az eljárási szabályok azt hivatottak biztosítani, hogy a közhatalmi intézkedések felülvizsgálata során az eljáró Kamara vagy Nagy kamara valamennyi bírása számára biztosított legyen az érintett részes állam jogszabályi környezetének, alkotmányos és jogi kultúrájának alaposabb megismerése.³⁰⁷

Ennek ellenére sok esetben az ellenőrző mechanizmusok, illetve az egyezményben részes államok közötti konfliktusok forrásaként is szolgálnak a

³⁰² A gazdasági társaságok védelmével összefüggésben sajátos módon, a „lepelátszúrás” doktrínájával kapcsolatban jelenik meg ez a kérdés. Vö. értékezés II.2. és II.3. pontjaival.

³⁰³ Eva BREMS, *The Margin of Appreciation Doctrine in the Case-law of the European Court of Human Rights* (Zeitschrift Für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1996), 304. oldal.

³⁰⁴ Lásd: Eljárási Szabályzat 24. 2.) bekezdés b), valamint 26. 1.) bekezdés a) pontjait.

³⁰⁵ Lásd: Eljárási Szabályzat 30. 1. pontját, amelynek szóhasználata szerint a részes államok úgynevezett „common interest judge” részvételében állapodhatnak meg. Elérhető: https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf (a letöltés időpontja: 2021. március 30.).

³⁰⁶ Lásd: Rules of Procedure of the Inter-American Court of Human Rights 20. cikk 1-2. pontjait (elérhető: https://www.corteidh.or.cr/sitios/reglamento/nov_2009_ing.pdf (a letöltés időpontja: 2021. január 17.).

³⁰⁷ Vö. az Eljárási Szabályzat 29. cikk (1) bekezdésének a) pontjával.

nemzeti sajátosságok, különbözőségeik,³⁰⁸ ugyanakkor még ezekkel a különbözőségekkel együtt is könnyebb az emberi jogi gyakorlat terén közös nevezőre jutni az azonos civilizációhoz és kultúrkörhöz tartozó országok között.³⁰⁹ Ebből fakadóan a regionális emberi jogi egyezmények égisze alatt egy adott kérdésben erősebben integráló joggyakorlat alakítható ki, mint az általános jellegű univerzális egyezségokmányok esetében.³¹⁰ Ennek megfelelően az egyesülés és a vállalkozás nyugati alkotmányokban biztosított szabadságára épülő, és a piacgazdaság ugyan különböző árnyalatú felfogásait érvényesítő, de az alapvető elveit egyöntetűen elismerő nyugati társadalmakban nagyobb egyetértés övezi a gazdasági társaságok alkotmányjogi, és ebből fakadóan a nemzetközi emberi jogi védelmét is. Az értekezés a három regionális jogvédelmi rendszer gyakorlatának bemutatásakor nagyobb figyelmet szentel az európai felfogásra, míg az amerikai és afrikai rendszerek sajátos jellemvonásait jogösszehasonlító szándékkal vázolja fel.

³⁰⁸ Ilyen ellentét bontakozott ki például az önkényuralmi jelképek viselésének tilalmával összefüggésben a magyar Alkotmánybíróság és az EJEB között. Lásd: az Alkotmánybíróság 14/2000. (V. 12.) AB határozatát, valamint az EJEB, Vajnai kontra Magyarország, hivatkozási szám: 33629/06., 2008. július 8., valamint az Alkotmánybíróság 4/2013 (II. 21.) AB határozatát. A magyar Alkotmánybíróság és az EJEB kapcsolatának áttekintő elemzéséről lásd: SÁNDOR Lénárd, *Az Alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt ugyanazon közhatalmi aktus ellen benyújtott panaszok miatt indult jogvédelmi ügyek összehasonlító értékelése 1. és 2. rész* (Alkotmánybírósági Szemle, 2020/1. és 2020/2. számok).

³⁰⁹ Ezt jól példázza az emberi jogok európai védelmének alapját és kereteit biztosító Európa Tanács – az 1949-ben elfogadott statútumában meghatározott – fő célkitűzése, miszerint szorosabb egységbe kívánja kovácsolni a részes államokat azért, hogy előmozdítsa a közös örökségüket alkotó eszmények és elvek érvényesülését, valamint könnyítse a gazdasági és szociális fejlődésüket [lásd: Európa Tanács Alapszabályának 1. cikk a) pontját]. Ez az alapvető felfogás jut kifejezésre az EJEB-nek az EJEE és önmaga szerepéről formált esetjogában is, amelynek értelmében az EJEE az európai közrend alkotmányos eszköze, míg az EJEB az európai közrend és emberi jogok védelme érdekében életre hívott intézmény, amely folyamatosan figyelemmel kíséri, hogy a részes államok elősegítik-e az EJEE-ben foglaltak érvényesülését. Az EJEB esetjogában erről lásd: EJEB, Loizidou kontra Törökország, hivatkozási szám: 15318/89., 1995. március 3., 75. bekezdését. Lásd még: EJEB, Ahmet Sadik kontra Görögország, hivatkozási szám: 18877/91., 1996. november 15.; amelyet később megerősített többek között: az EJEB, Nagykamara, Neulinger és Shuruk kontra Svájc, hivatkozási szám: 41615/07., 2010. július 6., 133. bekezdése, valamint az EJEB, Makuchyan és Minasyan kontra Azerbajdzsán és Magyarország, hivatkozási szám: 17247/13., 2020. május 26., 68. bekezdése.

³¹⁰ Hasonlóan lásd például: JOSEPH, id. mű 21-25. oldalakat.

II.3.1. A gazdasági társaságok védelme az EJEE alapján

A gazdasági társaságoknak az EJEE rendszerében elfoglalt helyéről elsősorban az EJEE szövege – annak tárgya és célja³¹¹ – valamint az annak egyértelműsítését szolgáló úgynevezett „*travaux préparatoires*”, vagyis a szerződést előkészítő munkálatok és a szerződés megkötésének körülményei³¹² nyújtanak eligazítást. Ennek fényében érdemes elsőként szemügyre venni az EJEE releváns szabályait.

Az EJEE 1. cikke rendelkezik a szerződő államok kötelezettségeiről, amely szerint a joghatóságuk alatt álló minden személy számára biztosítják az EJEE I. fejezetében meghatározott jogokat és szabadságokat.³¹³ Az EJEE szóhasználata értelmében tehát a jogokat „minden személy” számára szükséges biztosítani. Az EJEE angol változata értelmében „*everyone*”, míg a francia változat szerint „*toute personne*”, amely lényeges eltérést jelent a PPJNE hasonló rendelkezést kimondó 2. cikk 1. pontjának angol és francia nyelvű változatához képest. A PPJNE angol nyelvű változata ugyanis „*all individuals*”, míg a francia nyelvű változat „*tous les individus*” kitéltelt említ. Bár az EJEE és a PPJNE szövegeinek magyar nyelvű fordítása egyaránt a „minden személy” fogalmat használja, az angol és francia nyelvű hiteles szövegváltozatok közötti lényeges különbség, hogy míg a PPJNE természetes személyekre szűkíti az emberi jogok tiszteletben tartásának és védelmének kötelezettségét, addig az EJEE szóhasználata teret enged az EJEB olyan tág szerződésértelmezése előtt, amely elismeri a jogi személyeket, ideértve a gazdasági társaságokat is megillető jogokat.³¹⁴ Az EJEB az esetjogi gyakorlatában ugyanakkor mindig az EJEE-ben biztosított egyes meghatározott jogok fényében ítéli meg, hogy azok

³¹¹ Bécsi Egyezmény 31. cikk 1. pontja.

³¹² Bécsi Egyezmény 32. cikk.

³¹³ EJEE 1. cikk.

³¹⁴ Ez a különbség tetten érhető az EJEE és a másik két regionális jogvédelmi mechanizmus között is. Az Amerikai Egyezmény 1. cikk első bekezdés „*all persons*” megfogalmazást, míg az Afrikai Charta „*every individual*” kifejezést használja. Ennek megfelelően az emberi jogi mechanizmusok közül leginkább az EJEE szövege megengedő a gazdasági társaságok jogai tekintetében.

ténylegesen megilletik-e a gazdasági társaságokat.³¹⁵ Marius Emberland álláspontja szerint ezért önmagában az EJEE 1. cikkben foglalt szabályból a gazdasági társaságok védelmére vonatkozóan még nem lehet egyértelmű következtetést levonni.³¹⁶

Az EJEE 34. cikkében foglalt szabály rendelkezik az egyéni kérelem előterjesztésére jogosultak köréről, valamint az áldozati státuszról. E cikk úgy fogalmaz, hogy az EJEE-ben vagy a kapcsolódó kiegészítő jegyzőkönyveiben foglalt jogsértések áldozatául esett természetes személyek, nem-kormányzati szervezetek és személyek csoportjai az EJEB-hez fordulhatnak.³¹⁷ Bár az egyének indítványozási lehetőségének biztosítását a szerződés előkészítése során végig heves viták övezték,³¹⁸ az EJEE 34. cikkéhez tartozó „*travaux préparatoires*” anyagokból is egyértelműen kitűnik, hogy a szerződő államok a gazdasági társaságok javára – az őket megillető saját jogaik megóvása érdekében – biztosítani kívánták az indítványozási jogosultságot. Az EJEE első szövegtervezete a kérelmezési vagy indítványozási joggal rendelkezők között említette a természetes személyeket és a társaságokat.³¹⁹ A későbbi szövegváltozatokban ezt a megfogalmazást a vállalati testületre („*corporate body*”) változtatták, majd végül ezek után véglegesítették a nem kormányzati szervezet („*non-governmental organization*” vagy „*organisation non*

³¹⁵ Míg bizonyos szabadságjogok, mint például a tisztességes eljáráshoz való jog esetében az EJEB elismeri, hogy a „mindenki” fogalmába a gazdasági társaság is beletartozik, addig más jogok esetén ennek a lehetőségét elutasítja. Vö. értekezés II.4.1. pontjával.

³¹⁶ Erről lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 33-34. oldalait.

³¹⁷ Az EJEE 34. cikkének angol nyelvű releváns szövege szerint: „any person, non-governmental organisation or group of individuals claiming to be the victim of a violation”, míg a francia nyelvű változat úgy fogalmaz, hogy „toute personne physique, toute organisation non gouvernementale ou tout groupe de particuliers qui se prétend victime d’une violation.” E körben fontos megjegyezni, hogy a szerződésszöveg hiteles francia változata egyértelműsíti, hogy a gazdasági társaságok nem a személyek, hanem a nem-kormányzati szervek fogalma alá tartoznak; erről lásd még például: EMBERLAND (2006), id. mű 33-34. oldalait.

³¹⁸ Erről lásd: William A. SCHABAS, *The European Convention on Human Rights. A Commentary* (Oxford University Press, 2017), 731-735. oldalakat.

³¹⁹ Az 1949 szeptemberében elfogadott szerződéstervezet 12. cikkének megfogalmazása szerint: „any person, or corporate body, which claims to have been the victim of a violation of the Convention by one of the signatory States (...)”. Lásd: Recommendation 38 (1949) of the Parliamentary Assembly to the Committee of Ministers; elérhető: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14035&lang=en> (a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

gouvernementale”) megnevezést, amelyet aztán a részes államok vita nélkül fogadtak el.³²⁰ A gazdasági társaságok ezzel összhangban a nem kormányzati szervek fogalma alá tartoznak.³²¹ Ennek megfelelően – szemben a PPJNE-hoz fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv szűkebb alanyi kört meghatározó rendelkezéseivel – az EJEE kifejezetten elismeri a gazdasági társaságok *ius standi*-jét, vagyis azt, hogy – saját jogon – terjeszthessenek elő panaszkérelmet a részes államok őket ért egyezményesértése miatt.³²² Az EJEB ennek megfelelően befogadja és érdemben vizsgálja a gazdasági társaságok által előterjesztett panaszokat.³²³

Az „áldozat” EJEE 34. cikkben meghatározott fogalma autonóm, amelynek tartalmát az EJEB a részes államok jogától, illetve a nemzeti hatóságok és bíróságok általi értelmezésétől függetlenül határozza meg.³²⁴ Az EJEB az áldozati státusz feltételeinek meghatározása és alkalmazása során kerüli a túlzott formalizmust,³²⁵ és lehetőség szerint rugalmasságra törekszik.³²⁶ Ennek megfelelően az áldozati státusz EJEE 34. cikkében foglalt feltételei – az EJEE eltérő funkciója és céljai miatt – nem szükségképpen egyeznek a nemzeti jogban ennek megállapításához előírt feltételekkel.³²⁷ Az EJEE rendszerében –

³²⁰ Erről lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 35-36. oldalait.

³²¹ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 736-737. oldalakat.

³²² Hasonlóan lásd: KU, id. mű 747-748. oldalakat.

³²³ Lásd: ADDO, id. mű 194-195. oldalakat.

³²⁴ Lásd például EJEB, Norris kontra Írország, hivatkozási szám: 10581/83., 1988. október 26., 28-34. bekezdéseit vagy EJEB, Greek Federation of Customs Officers, Gialouris és mások kontra Görögország, hivatkozási szám: 24581/94., 2005. október 18., 28. bekezdését, illetve David HARRIS et al: *Law of the European Convention on Human Rights* (Oxford University Press, 2018), 87-88. oldalakat. Ezzel összhangban a nem-kormányzati szervezetek fogalma is széleskörű és rugalmas az EJEB gyakorlatában, nem tárgya semmifajta formális regisztrációs követelménynek. Erről lásd: EJEB, Hyde Park és mások kontra Moldova, hivatkozási szám: 18491/07., 2009. április 7., 33-36. bekezdéseket.

³²⁵ Lásd például: EJEB, Monnat kontra Svájc, hivatkozási szám: 73604/01., 2006. szeptember 21., 30-33. bekezdéseket.

³²⁶ Lásd például: EJEB, Karner kontra Ausztria, hivatkozási szám: 40016/98., 2003. július 24., 25. bekezdését.

³²⁷ Lásd például: EJEB, Norris kontra Írország, hivatkozási szám: 10581/83., 1988. október 26., 31. bekezdését, illetve EJEB, Nagykamara, Scozzari és Giunta kontra Olaszország, hivatkozási számok: 39221/98 és 41963/98., 2000. július 13., 139. bekezdését.

közvetlen módon való érintettségük fennállása esetén³²⁸ – elismert, hogy a gazdasági társaságok emberi jogi jogsértések áldozataivá válhatnak.³²⁹ Bár a gazdasági társaságok az EJEE 34. cikke alapján általános jelleggel jogosultak panaszkérelmet előterjeszteni, ugyanakkor – az értekezésben később tárgyalt részeknek megfelelően – vannak olyan esetek, amikor az adott alapvető jog – így többek között a házassághoz vagy a választáshoz való jog – tekintetében, annak természetéből fakadóan nem válhatnak a jogsértés áldozataivá.³³⁰

A gazdasági társaságok azonban nem tekinthetők a nem-kormányzati szervezetek csoportjába tartozónak, és ezért jogsértés áldozatává sem válhatnak abban az esetben, ha állami vagy közfunkciót látnak el vagy az állam ellenőrzése alatt állnak.³³¹ A kulcsjelentőségű különbséget ebből a szempontból nem elsősorban a tulajdonosi viszonyok, hanem a közfunkciók és a közhatalom gyakorlása jelenti.³³² Az EJEB így kívánja elejét venni annak, hogy egy részes állam egyszerre kérelmezői és kérelmezetti pozícióba kerüljön az előtte folyó eljárásban. Ebből következően a teljes egészében állami tulajdonban lévő, ugyanakkor közhatalmat vagy állami funkciókat nem gyakorló gazdasági

³²⁸ Az EJEB régre visszanyúló álláspontja értelmében az áldozati státusz megállapíthatóságának fontos előfeltétele a konkrét érintettség („*directly affected*”), és ennek megfelelően az EJEE nem biztosít teret *actio popularis* vagy *in abstracto* kérelmeknek. Lásd: HARRIS, id. mű 89. oldalát, valamint az EJEB gyakorlatából lásd például: EJEB, Nagykamara, Vallianatos és mások kontra Görögország, hivatkozási szám: 29381., 2013. november 7.; 47. bekezdését, illetve EJEB, Nagykamara, Burden kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 13378., 2006. december 12.; 25-29. bekezdéseit.

³²⁹ Erről lásd többek között: VAN KEMPEN (2010), id. mű 3. oldalát, illetve lásd például: RAINEY, id. mű, 31-33. oldalakat.

³³⁰ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 741. oldalát.

³³¹ Az EJEB esetjogából lásd például: Iráni Iszlám Köztársaság Shipping Lines kontra Törökország, hivatkozási szám: 40998/98., 2007. december 13., 80-81. bekezdését.

³³² A gazdasági társaságok és az állam közötti szoros összefonódást azok az esetek alapozzák meg, amelyekben a gazdasági társaság közhatalmat gyakorol. Vagyis ennek megfelelően nem a gazdasági társaság tulajdonosának kiléte a mérvadó szempont, hanem az esetleges állami funkció, amelynek teljesítésével megbízták. Ebből következik, hogy a nemzeti jogi szerint közintézménynek is jogot formálhatnak az EJEE védelmére, amennyiben kellően függetlenek a kormányzattól, mint például az egyetemek vagy az egyházak esete. Erről lásd: Christoph GRABENWARTER, *European Convention on Human Rights. Commentary* (Verlag C. H. Beck oHG, München, 2014) 2-3. oldalait, valamint SCHABAS (2017), id. mű 736-737. oldalakat. Az EJEB esetjogából lásd például: EJEB, Radio France és mások kontra Franciaország, hivatkozási szám: 53984/00., 2004. március 30., 26. bekezdését.

társaságok az EJEE 34. cikkének alkalmazása szempontjából nem-kormányzati szervezetnek tekintendők.³³³

A gazdasági társaságok áldozati pozícióját megalapozó egyezményi szabályon túl az EJEE több alapjogi védelmet biztosító rendelkezése is kifejezetten kiterjed a jogi személyekre, ideértve a gazdasági társaságokat. Ennek megfelelően az 1952 tavaszán elfogadott, az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkében elismert tulajdonhoz fűződő jog tekintetében a természetes személyektől elkülönülten, kifejezetten nevesíti a jogi személyek – ideértve a gazdasági társaságok – védelmét is, amikor úgy rendelkezik, hogy valamennyi természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához.³³⁴ Az EJEE ezen szabálya összhangban áll a nemzetközi jog magántulajdont védő többi szabályával, amelyek a természetes személyeken túl jellemzően gazdasági társaságoknak is védelmet biztosítanak elősegítve üzleti tevékenységük folytatását. Így az Egyetemes Nyilatkozat 17. cikke,³³⁵ valamint az 1970-es évektől megjelenő,³³⁶ majd a '90-es évektől megsokasodó³³⁷ – a kisajátítás garanciális szabályozásán túl jóval kiterjedtebb tulajdonvédelmet biztosító –beruházásvédelmi egyezmények egyaránt törekszenek védelmet nyújtani a gazdasági társaságoknak.

Az EJEE a többi alapvető jog tekintetében ugyan nem tartalmaz ilyen kifejezett különbségtételt, de – összhangban a korábban már hivatkozott az EJEE 1. cikkben foglalt rendelkezéssel – egyöntetűen „mindenkinek” biztosítja a benne meghatározott jogokat és szabadságokat. Ennek megfelelően a legtöbb jogot – mint például a tisztességes tárgyaláshoz,³³⁸ a magán- és családi élet

³³³ Az EJEB esetjogából erről lást többek között: EJEB, Iráni Iszlám Köztársaság Shipping Lines kontra Törökország, 2007. december 13., 80-81. bekezdéseit; illetve EJEB, Österreicher Rundfunk kontra Ausztria, hivatkozási szám: 35841/02., 2006. december 7., 53. bekezdését.

³³⁴ Az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke angol nyelvű szövege szerint „[e]very natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his possessions”, míg a francia verzió értelmében „[t]oute personne physique ou morale a droit au respect de ses biens.”

³³⁵ Az Egyetemes Nyilatkozat 17. cikke minden személynek mind egyénileg, mind másokkal együttesen jogot biztosít a tulajdonhoz.

³³⁶ Erről lásd például: VANDEVELDE, id. mű 168-170. oldalakat.

³³⁷ Lásd például: NEWCOMBE, id. mű 47-49. oldalakat.

³³⁸ EJEE 6. cikk.

tiszteletben tartásához³³⁹ vagy a gyülekezés és egyesülés szabadságához³⁴⁰ fűződő jogokat – az EJEE „mindenki” számára biztosítja. Más jogok – mint például a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* szabályai³⁴¹ – tekintetében az EJEE negatív jelleggel fogalmazza meg a védelmet. Az EJEE-nek akad olyan rendelkezése is, amely a jogosult kifejezett megnevezése nélkül fogalmazza meg az alapvető jogot. Ennek megfelelően a megkülönböztetés tilalmát tartalmazó rendelkezés fogalmaz úgy, hogy az EJEE-ben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.³⁴² Ehhez képest a véleménynyilvánítás szabadságát biztosító rendelkezés³⁴³ második mondata közvetett módon, de kifejezett szövegszerű utalást is tartalmaz arra vonatkozóan, hogy jogosultaknak kell tekinteni a gazdasági társaságokat is. Úgy fogalmaz ugyanis, hogy a véleménynyilvánítási szabadság nem lehet akadály a annak, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék.

Az EJEE szövegének vizsgálata alapján összességében megállapítható, hogy az egyéni kérelem előterjesztésének – vagyis az áldozati státusz elismerésének – biztosításával az európai jogvédelmi rendszer kiterjed a gazdasági társaságok védelmére is, akik saját jogaik sérelme esetén közvetlenül folyamodhatnak jogvédelemért. Emellett a tulajdonvédelem kifejezett biztosításával az EJEE az üzleti működés alapvető lehetőségét védendő értéknek tartja az európai régióban. Az EJEE-ben foglalt további alapvető jogok jogosultjainak tág – vagy éppen teljesen nyitott – megfogalmazása pedig az EJEB jogértelmezése és esetjogi gyakorlata számára kellően széles teret nyit ahhoz, hogy a gazdasági társaságok nemzetközi jogi védelmét a joggyakorlatában kimunkálhassa, valamint az adott állami intézkedés, illetve az adott részes állam körülményeinek fényében alapjogról alapjogra haladva „szabhassa testre”.

³³⁹ EJEE 8. cikk.

³⁴⁰ EJEE 9. cikk.

³⁴¹ EJEE 7. cikk.

³⁴² EJEE 14. cikk.

³⁴³ EJEE 10. cikk.

Ennek szellemében az EJEE nyitott megfogalmazását az EJEB – és természetesen vele együtt a panaszosként megjelenő gazdasági társaságok – idejekorán elkezdtek kihasználni, és már az 1970-es évek második felében megszületett az első olyan bírósági döntés, amelynek az alapját üzleti működést érintő állami intézkedések és az ezeket övező jogvita jelentette.³⁴⁴ Az azóta több száz, és folyamatosan növekvő számú gazdasági társaságot érintő ügyben az EJEB esetjoga gyakorlattá formálódott. Ezt jól mutatja, hogy míg 1980 januárja és 1990 januárja közötti időszakban az EJEB nem egészen 50 gazdasági társaság által előterjesztett panaszkérelemben hozott ítéletet, addig 2010 januárja és 2020 januárja közötti időszakban összesen már mintegy 1500 gazdasági társaság által benyújtott panaszt bírált el.³⁴⁵ Természetesen nem minden EJEE-ben biztosított jog alkalmazható gazdasági társaságokra, illetve amelyek alkalmazhatók, azok sem feltétlenül ugyanolyan mértékben nyújtanak védelmet a gazdasági társaságoknak, mint a természetes személyeknek.³⁴⁶ Az EJEB esetjogi gyakorlatának rendszerező és összehasonlító bemutatására az értékezés II.4. pontja tesz kísérletet.

Mindebből látható, hogy az EJEB kifejezetten elismeri a gazdasági társaságokat megillető jogokat és azok közvetlen védelmét. Ezek után – figyelemmel a PPJNE rendszerében elismert „közvetett védelem” felfogására is – kérdésként merülhet fel, hogy a természetes személy tulajdonosokat, vagy esetleg más érdekelteket megillette-e a védelem, illetve a fellépés lehetősége a gazdasági társaságot ért sérelem esetén. Vagyis másként fogalmazva, vajon a tulajdonosok (vagy esetleg más érdekeltek) jogainak megóvásán keresztül lehetőség nyílik-e a gazdasági társaságok közvetett védelmére?

Az EJEB bár a gazdasági társaságok közvetlen védelmén túl nem zárkózik el a közvetett – vagyis a tulajdonos vagy más érdekelt természetes személy jogának megóvásán keresztül – védelem elismerésétől sem, ez a lehetőség

³⁴⁴ EJEB, Sunday Times kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 6538/74., 1979. április 26.

³⁴⁵ Az EJEB HUDOC elnevezésű kereső rendszerében végzett vizsgálat 2021 júliusában.

³⁴⁶ Lásd: RAINEY, id. mű 31-33. oldalakat.

ugyanakkor az esetjogi gyakorlatában kivételes marad. Az EJEB joggyakorlatában ugyanis a gazdasági társaságokat és a természetes személy tulajdonosaikat megillető alapvető jogok – a gazdasági társaság önálló jogi személyiségének elismerését tükrözve – egymástól elkülönülnek, és a bírói fórum felfogásában a gazdasági társaság ellen irányuló vagy az őt ért egyezményesítés önmagában főszabályként nem alapozhatja meg a tulajdonosok – ideértve a többségi tulajdonos – EJEE 34. cikkében foglalt áldozati státuszának megállapíthatóságát.³⁴⁷ Vagyis a gazdasági társaságot ért emberi jogi jogsértés bár nyilvánvalóan kihat a tulajdonosaira is, de ez nem jelenti azt, hogy mindkettő jogsértés áldozatává válna vagy jogosított lehetne az EJEB előtti fellépésre.³⁴⁸ Az ebből a szempontból irányadó, 1995-ben meghozott Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország döntés értelmében a gazdasági társaság tulajdonosait nem lehet az EJEE 34. cikk szerinti áldozatoknak tekinteni olyan intézkedések vagy mulasztások miatt, amelyek a társaságot érintik. A döntés értelmében csak valamilyen kivételes körülmény fennállása igazolhatja az úgynevezett „lepelátszúrást”, vagyis azt, hogy a gazdasági társaság különálló jogi személyiségétől a tulajdonosok által előterjesztett kérelem alapján az EJEB eltekintsen.³⁴⁹ Az EJEB ezt az elvet a Nemzetközi Bíróság Barcelona Traction döntésében a diplomáciai védelem kapcsán kimunkált doktrína kifejezett szem előtt tartásával mondta ki. Ez utóbbi szerint a Nemzetközi Bíróság a diplomáciai védelem feltételeinek megállapításakor csak kivételes körülmények fennállása esetén tekint túl a

³⁴⁷ Elsőként lásd: EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország, 59-72. bekezdéseket, amelyet később közel ötven döntésében erősített meg az EJEB, így többek között lásd: EJEB, Terem Ltd., Chechetkin és Olius kontra Ukrajna, hivatkozási szám: 70297/01., 2005. október 18., 28. bekezdését; EJEB, G.I.E.M. S.R.L. és mások kontra Olaszország, Nagykamara, hivatkozási számok: 1828/06, 34163/07, 19029/11., 2018. június 28., 267. bekezdését, vagy EJEB, Lekic kontra Szlovénia, hivatkozási szám: 36480/07., 2018. november 12., 111. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

³⁴⁸ Erről lásd: SCHABAS (2017), id. mű 741-742. oldalakat, valamint az EJEB gyakorlatából lásd: EJEB, Olczak kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 30417/96., 2002. november 7., 59. bekezdését.

³⁴⁹ EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország, 66. bekezdése. Ezt a döntést később több ügyben erősítette meg az EJEB lásd például: EJEB, G.J. kontra Luxemburg, hivatkozási szám: 21156/93., 1999. szeptember 8., illetve EJEB, Nagykamara, Albert és mások kontra Magyarország, hivatkozási szám: 5294/14., 2020. szeptember 11., 146. bekezdését.

gazdasági társaság jogi személyiségén, és veszi alapul a tulajdonosok (részvényések) honosságát.³⁵⁰

Az EJEB gyakorlatában így – főszabály szerint – elválnak a gazdasági társaságot, valamint a tulajdonosaikat az EJEE alapján megillető jogok. Az elhatárolás szempontjából releváns, hogy az intézkedés vagy mulasztás a tulajdonosok társaságban meglévő érdekeltségén vagy a gazdasági társaság üzleti értékén túlmenően valamely egyéni alapvető jogot közvetlen módon befolyásoljon. Többek közötti ide vonhatók azok az esetek, amikor a tulajdonosi részesedést kisajátítják vagy az ahhoz tartozó szavazati és döntési jogosítványokat csorbítják, korlátozzák.³⁵¹ Ennek megfelelően az EJEB olvasatában azok a közhatalmi intézkedések, amelyek közvetlenül és hátrányosan érintik a társaságban meglévő tulajdoni részesedést, a részesedéshez kapcsolódó rendelkezési szabadságot, a részesedés eladására kötelezik a tulajdonost vagy csökkentik a részesedésből fakadó jogosítványokat, sértik a tulajdonos EJEE-ben elismert tulajdonhoz fűződő jogait.³⁵²

Ugyanakkor a már ismertetett Agrotexim ügy nyomán az EJEB nem zárja ki, hogy előfordulhatnak olyan kivételes esetek, amelyek kellően indokolják a „lepelátszúrást”, vagyis ezekben az esetekben lehetőség nyílik arra, hogy a tulajdonos(ok) fellépjenek a gazdasági társaságot ért egyezményesértő intézkedés vagy mulasztás miatt. Ezekben a kivételes esetekben az EJEB szerint azért „nem szolgál semmilyen célt a különbségtétel”, mert nem áll fenn az a

³⁵⁰ Nemzetközi Bíróság, Barcelona Traction & Power Co. Ltd. ügy 55-58. és 66. bekezdései; idézi: EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország, 1995. október 24., 66. bekezdése. Hasonló szabályt tartalmaznak az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottság által a diplomáciai védelemről előkészített nemzetközi szerződéstervezetének III. fejezetének 9-13. cikkeiben foglalt rendelkezései. Elérhető: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf (a letöltés időpontja: 2020. szeptember 30.).

³⁵¹ Erről lásd: EJEB, Olczak kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 30417/96., 2002. november 7., 81. bekezdését; EJEB, Shesti Mai Engineering OOD és mások kontra Bulgária, hivatkozási szám: 17854/04., 2011. szeptember 20., 80-92. bekezdéseket; EJEB, Zülfikari és Pekcan kontra Törökország, hivatkozási számok: 6372/05 és 52543/07., 2019. március 19., 47. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

³⁵² Összefoglaló jelleggel erről lásd: EJEB, Albert és mások kontra Magyarország, 2020. szeptember 11., 132. bekezdését.

veszély, hogy a tulajdonosok egymás között, illetve a tulajdonosok és a gazdasági társaság képviselőire jogosultak között véleménykülönbség áll fenn az egyezményesítés, valamint annak orvoslását övezően.³⁵³ Marius Emberland az EJEB esetjogi gyakorlata alapján a „lepelátszúrás” két fő csoportját különbözteti meg.³⁵⁴ Egyfelől azokat az eseteket, amelyekben magának a gazdasági társaságnak – a létesítő okiratában felállított szerveken keresztül – valamilyen okból kifolyólag lehetetlen az EJEB jogvédelméért folyamodnia.³⁵⁵ Az EJEB gyakorlata – és maga az Agrotexim döntés is – ezt a körülményt megszorítóan értelmezve azokat az eseteket vonja ide, amikor a gazdasági társaságnak eljárási értelemben „egyértelműen lehetetlen” az EJEB elé terjeszteni a panaszát, ideértve azt az esetet is, amikor jogi személyisége megszűnik.³⁵⁶ Másfelől – az EJEB későbbi döntéseinek fényében – azok az esetek is a „lepelátszúrás” körébe vonhatók, amikor az érintett gazdasági társaság tulajdonképpen mintegy „eszközként” szolgál egy másik üzleti vállalkozás vagy természetes személy számára, vagyis a gazdasági társaság és a tulajdonosa olyan szoros összefonódásban állnak, hogy kettéválasztásuk valójában már mesterkélt lenne.³⁵⁷

Az imént bemutatott két esetkör kapcsán ugyanakkor azt is szükséges megjegyezni, hogy az EJEB a „lepelátszúrás” megítélésekor is pragmatikus megfontolásokat vesz figyelembe. Ennek megfelelően a kérdés mérlegelésekor a nemzetközi bírói fórum az eset valamennyi körülményének értékelésére

³⁵³ Lásd: EJEB, Nassau Verzerkering Maatschappij N.V. kontra Hollandia, hivatkozási szám: 5294/14., 2020. július 7., 21. bekezdését, amelyet később megerősített: EJEB, Albert és mások kontra Magyarország, 135-137. bekezdések.

³⁵⁴ Marius EMBERLAND, *The Corporate Veil in the Case Law of the European Court of Human Rights* (Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht [ZaöRV], Volume 63., No. 4., 2003), 945-969. oldalak.

³⁵⁵ A „lepelátszúrásnak” ezt az esetét ismeri a Nemzetközi Bíróság által meghozott Barcelona Traction ügy is. Lásd: Nemzetközi Bíróság, Barcelona Traction ügy 43. oldalt.

³⁵⁶ EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország, 1995. október 24., 68. bekezdése.

³⁵⁷ Ezt az esetkört az EJEB a Pine Valley Developments Ltd. és mások kontra Írország ügyben erősítette meg, lásd: EJEB, Pine Valley Developments Ltd. és mások kontra Írország, hivatkozási szám: 12742/87., 1991. november 29., 42. bekezdését.

törekszik, így például vizsgálja a társaságban meglévő tulajdonosi arányt,³⁵⁸ a tulajdonos által esetlegesen a gazdasági társaságban viselt tisztséget, személyes közreműködést, illetve azt, hogy a tulajdonos előítélettel viseltetik-e a gazdasági társasággal vagy annak működésével szemben.³⁵⁹ Emellett az EJEB esetjogából kitűnik, hogy a tulajdonosok áldozati státuszának megállapításakor figyelembe veszi azt, hogy az állított jogsértésben milyen szerepet játszott az állami közrehatás. Minél közvetlenebb és erőteljesebb egy állami szerv behatása, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a tulajdonos – áldozati helyzetbe kerülve – felléphet a társaság jogainak megóvása érdekében.³⁶⁰ Ezen körülmények figyelembe vételének és folyamatos mérlegelésének köszönhetően az EJEB gyakorlatát nem formalizáltság vagy merevség, hanem alapvetően inkább – az egyedi ügyhöz igazodó – rugalmasság jellemzi, amikor azokról a kivételes helyzetekről kell döntenie, amelyekben a gazdasági társaság tulajdonosai is jogot kaphatnak a társaság védelmében való fellépéshez.³⁶¹

A gazdasági társaságok közvetett védelmét kivételes esetekben, szigorú feltételek mellett elismerő, és így az óvatos strasbourgi felfogás bár úgy tűnhet, hogy nem áll teljesen összhangban az általa kimunkált hatékony jogvédelem követelményével,³⁶² ugyanakkor elismerése mögött mégis nyomós okok húzódnak. Az EJEB elsősorban eljárási jogi akadályokra alapozza

³⁵⁸ Így a családi tulajdonban lévő vállalkozások esetében az EJEB elismeri a tulajdonos áldozati státuszát. Erről lásd például: EJEB, Yarrow és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9266/81., 1983. január 18. Ugyanakkor a tulajdonos áldozati státuszának megalapozottsága csökken, ha a gazdasági társaságból kisebb arányú részesedést tudhat magának, lásd például: EJEB, Matos e Silva Lda és mások kontra Portugália, hivatkozási szám: 15777/89., 1996. szeptember 16. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

³⁵⁹ Lásd például: EJEB, Albert és mások kontra Magyarország, 2020. szeptember 11., 146. bekezdését.

³⁶⁰ Erről lásd többek között: EJEB, G. J. kontra Luxembourg, 24. bekezdését. Az EJEB által a „lepelátszúrás” során értékelt szempontokról összefoglaló jelleggel lásd: EMBERLAND (2003), id. mű 953-956. oldalakat.

³⁶¹ Lásd például: EJEB, Credit and Industrial Bank és Moravec kontra Cseh Köztársaság, hivatkozási szám: 29010/95., 2003. október 21., 51-52 bekezdéseket.

³⁶² Az EJEB a „*l'effet utile*” elv alkalmazását Klass és mások kontra Németország ügyben mondta ki. Lásd: EJEB, Klass és mások kontra Németország, hivatkozási szám: 5029/71., 1978. szeptember 8., 34. bekezdését. Amint azt az értekezés korábban említette, a hatékony jogvédelem követelményének teljesülése kapcsán a „lepelátszúrás” szigorú felfogásával szemben a jogirodalom képviselői több kritikát is megfogalmaztak. Vö. értekezés II.2. és II.3. pontjaival.

álláspontját,³⁶³ amely mögött azonban felsejlik az igény a kiszámítható és előrelátható, a jogbiztonság értékeinek megfelelő rendezett jogi környezet – ideértve az EJEB előtti indítványozási rendet is – megőrzése iránt.³⁶⁴ A rendezett és kiszámítható jogi környezet ugyanis alapvető előfeltétele a gazdasági, üzleti világ stabil működésének és erősödésének, gyarapodásának. Ez kéz a kézben jár azzal a – nemzeti jogok társasági jogi szabályozásában, illetve a nemzetközi jogban a Nemzetközi Bíróság Barcelona Traction ügyben meghozott döntésében is elismert – elvvel, amely szerint a gazdasági társaságok tulajdonos tagoktól elkülönülő jogi személyisége és a tulajdonosok korlátozott felelőssége a gazdasági-üzleti élet bővülésének és az innovációnak fontos hajtóerejét jelentik. A gazdasági társaságok ugyanis a befektetők szemében azért vonzóak, mert forgalomképes tagsági tulajdont, korlátozott felelősséget, és autonóm társaságirányítást kínálnak.³⁶⁵ Az EJEB „lepelátszúrás” terén képviselt szigorú felfogása ebből következően – a nemzeti kereskedelmi és társasági jogi szabályozásokkal összhangban – a tulajdonosoktól különálló jogi személyiség gazdasági és üzleti életben játszott élénkítő hatásának megőrzésére és megóvására törekszik.³⁶⁶

³⁶³ Az Agrotexim ügyben az EJEB elsősorban eljárásjogi, a panaszkérelem befogadási vizsgálatával összefüggő kifogásokat jelölt meg annak igazolása gyanánt, hogy főszabály szerint a tulajdonosnak nincsen lehetősége a gazdasági társaság védelme érdekében fellépni. Így a strasbourgi bíróság e körben hivatkozott a kérelmezési rend megbomlására, hiszen versengő kérelmek esetén nehézséget jelent annak megállapítása, hogy ki az, aki jogszerűen terjeszthet elő indítványt, valamint emellett szintén nehézséget jelentene a kérelem előfeltételét jelentő jogorvoslat kimerítésének megállapítása. Lásd: EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország, 1995. október 24., 66. bekezdését.

³⁶⁴ Marius Emberland ezt a megállapítást azért cáfolja, mert véleménye szerint az EJEB az „áldozat státusz” fogalmát bizonytalan módon használja, ami éppen a kiszámítható jogi környezet ellenében hat. Erről lásd: EMBERLAND (2003), id. mű 958-962. oldalakat.

³⁶⁵ Lásd: BLUMBERG (1990), id. mű 286-287. oldalait. Ezzel összefüggésben figyelemre méltó Sir Gerard Fitzmaurice-nak, a Nemzetközi Bíróság Barcelona Traction döntéséhez fűzött különvéleménye, amelyben úgy fogalmaz, hogy a gazdasági társaság intézkedése – vagy adott esetben az a döntés, hogy nem hoz intézkedést – nemcsak a gazdasági társaság, hanem egyúttal a tulajdonosok érdekvédelmét is szolgálja, ugyanis a tulajdonosok sorsa össze van kötve a gazdasági társaság sorsával. Erről lásd: Nemzetközi Bíróság Barcelona Traction ügy; Gerald Fitzmaurice különvéleményének 10-11. bekezdéseit.

³⁶⁶ Az Agrotexim ügghöz Brian Walsh bíró által fűzött különvélemény éppen ezt a felfogást bírálja. Álláspontja szerint ugyanis ez a szigorú felfogás az emberi jogok hatékony védelmét feláldozza a kereskedelmet és befektetéseket elősegítő társasági jogi doktrína oltárán. Erről lásd: az EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország ügghöz Walsh bíró által fűzött különvélemény 3. pontját.

Ezen túl ez a felfogás nemcsak a kereskedelmi és üzlet élet számára előnyös, hanem egyúttal sajátos példaként szolgál az EJEB működésének szubszidiárius jellegére is.³⁶⁷ A szuverén államok törvényalkotási megoldásának tiszteletéről tesz tanúbizonyságot, hogy a részes államok jogában szabályozott, tulajdonosoktól különálló társaság jogi személyiségét az EJEB – a Nemzetközi Bírósághoz hasonlóan – relevánsnak ismeri el a nemzetközi jogban.³⁶⁸ Ráadásul az EJEE ilyen értelemezése nem magától értetődő, ugyanis az EJEE 34. cikkében foglalt „áldozat” fogalmát az EJEB autonóm módon értelmezi, vagyis annak tartalmát alapvetően a részes államok jogától függetlenül határozhatja meg.

Marius Emberland e körben kiemeli, hogy az EJEB ebben a tekintetben egy „közös európai standardot” vesz figyelembe, és ha ezt nem így tenné, akkor az európai országok jogrendszereinek, társasági szabályozásainak túlnyomó többségével ellentétbe kerülne, és ezzel nemzeti törvényhozási hatáskörökre avatkozna be.³⁶⁹ Emellett ez a felfogás sajátosan tükrözi a korábban már említett, úgynevezett „*margin of appreciation*” elvének gyakorlati érvényesülését annyiban, amennyiben törekszik egyensúlyt teremteni az EJEE-ben biztosított jogok érvényesítése és a részes államok szuverenitása között,³⁷⁰ amikor az EJEE 34. cikkében foglalt „áldozati státusz” fogalmát az európai országok társasági szabályozásának alapvető elveihez igazítja. Már itt érdemes utalni arra, hogy míg a gazdasági társaságok jogvédelme terén az EJEB, illetve más nemzetközi bírói fórumok a „lepelátszúrás” nemzeti jogokban kialakult hagyományos felfogását törekszenek megőrizni és érvényesíteni, addig azokban az esetekben, ahol gazdasági társaság működése idézte elő vagy ez a működés hozzájárult az emberi jogi jogsértések elkövetéséhez, egy ezzel ellentétes

³⁶⁷ RAINEY, id. mű 599-600. oldalakat.

³⁶⁸ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 735-737. oldalakat. Ezt igazolja az is, hogy bár az EJEE anyagi jogi rendelkezései – így például az EJEE első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkében foglalt tulajdonvédelmi rendelkezés – kifejezetten elismeri a jogi személyeket, addig az eljárásjogi rendelkezések megfogalmazása nyitva hagyja ezt a kérdést.

³⁶⁹ Erről lásd: EMBERLAND (2003), id. mű 985-968. oldalakat.

³⁷⁰ LETSAS, id. mű 90-92. oldalakat.

tendencia figyelhető meg a nemzetközi szerződéselőkészítési törekvések és a bírói fórumok döntéshozatala, felfogása terén. Amint arra az értekezés a III. részében rámutat, a jelenlegi törekvések az emberi jogi jogsértések elszámoltathatósága terén a „lepelátszúrás”, vagyis a gazdasági társaságok tulajdonosait terhelő felelősség szélesebb megnyitása és érvényesíthetősége fele mutatnak.³⁷¹

Az értekezés a következő részekben összehasonlító jelleggel nyújt rövidebb betekintést a gazdasági társaságok emberi jogi védelmének amerikai és afrikai kontinenseken érvényesülő felfogásaiba.

II.3.2. A gazdasági társaságok védelme az Amerikai Egyezmény alapján

Az európai jogvédelmi rendszerrel szemben az amerikai közti regionális emberi jogi rendszer keretei között az alapul szolgáló egyezmény szövegszerű különbözősége miatt nem biztosított a gazdasági társaságok közvetlen jogvédelme.³⁷² Az Amerikai Egyezmény 44. cikke³⁷³ ugyan széleskörű lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a részes államok bármelyikének joga alapján elismert nem-kormányzati szervezetek – ideértve a gazdasági társaságokat is –

³⁷¹ Vö. az értekezés III.2. és III.3. pontjaival.

³⁷² E körben érdemes megjegyezni, hogy a *ius standi*, vagyis az áldozatok bírósághoz fordulása és a bírósági eljárás megindítása tekintetében az európai jogvédelmi rendszerben az áldozatok helyzete általában véve erősebb, mint az amerikaiaköziben. Az Amerikai közti Bíróság egykori brazil elnöke, Antônio Augusto Cançado Trindade éppen ezért még az új évezred elején kiegészítő jegyzőkönyv elfogadásának javaslatával az amerikai közti rendszer reformját sürgette. Lásd: Antônio Augusto CANÇADO TRINDADE, *Basis for a Draft Protocol to the American Convention on Human Rights to Strengthen its Mechanism for Protection* (Volume II. San José de Costa Rica, Inter-American Court of Human Rights, 2001). Bővebben lásd még: Antônio Augusto CANÇADO TRINDADE, *Current State and Perspectives of the Inter-American System of Human Rights Protection at the Dawn of the New Century* (Tulane Journal of International and Comparative Law, Volume 8, 2000), 34-47. oldalakat.

³⁷³ Az Amerikai Egyezmény 44. cikkének angol nyelvű rendelkezése szerint: „[a]ny person or group of persons, or any nongovernmental entity legally recognized in one or more member states of the Organization, may lodge petitions with the Commission containing denunciations or complaints of violation of this Convention by a State Party.” (elérhető: <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>; a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

panaszkérelmet terjeszthessenek az Amerikaközi Bizottság³⁷⁴ elé jogsérelem esetén, ugyanakkor őket magukat az emberi jogi konvenció nem védi.

Az Amerikai Egyezmény emberi jogok védelmének kötelezettségéről szóló 1. cikk 2. bekezdése az „emberi lény” számára biztosítja az egyezményből fakadó jogokat.³⁷⁵ Ennek megfelelően az Amerikaközi Bíróság '90-es években kimunkált felfogása szerint a gazdasági társaságok nem tekinthetők jogosultaknak – és így az EJEE 34. cikkében foglaltaktól eltérően – emberi jogi jogsértések áldozataivá sem válhatnak az Amerikai Egyezmény szempontjából. Az Amerikaközi Bizottság és az Amerikaközi Bíróság e téren kialakított felfogása szerint az Amerikai Egyezményben biztosított jogok személyes, személyhez tapadó jogok, és a nemzetközi ellenőrző mechanizmusok nem rendelkeznek hatáskörrel jogi személyeket megillető jogok tekintetében, mert a jogi személyek jogi fikciók, ténylegesen nem léteznek.³⁷⁶ Az Amerikaközi Bíróság elvi álláspontja tehát az, hogy az embereket megillető jogok a természetes személy tulajdonságain, illetve a félelem és nélkülözés nélküli szabadság elérésén alapulnak.³⁷⁷ Ezekből az egyezményi rendelkezésekből következik, hogy a nem-kormányzati szervezetek, ideértve a gazdasági

³⁷⁴ Ez az Amerikaközi Bizottság és az Amerikaközi Bíróság közötti munkamegosztást tükrözi, amelyben a Bizottság egyfajta szűrő szerepet játszik, mert a bírói fórumhoz kizárólag a részes államok, valamint a Bizottság fordulhat. Az Amerikaközi Bizottság „*filterfunkciójáról*” részletesen lásd: RAISZ Anikó, *Az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságnak egymásra hatása* (PhD értekezés, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2009), 19-20. oldalait; (elérhető: <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5746> a letöltés időpontja: 2020. november 15.).

³⁷⁵ Az Amerikai Egyezmény 1. cikk (1) és (2) bekezdései angol nyelven így szólnak: „1. The States Parties to this Convention undertake to respect the rights and freedoms recognized herein and to ensure to all persons subject to their jurisdiction the free and full exercise of those rights and freedoms, without any discrimination for reasons of race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, economic status, birth, or any other social condition. 2. For the purposes of this Convention, ‘person’ means every human being.”

³⁷⁶ Lásd többek között: Amerikaközi Bizottság, Banco de Lima kontra Peru, hivatkozási szám: 10/91., 1991. február 22.; Amerikaközi Bizottság, Mevopal S.A. kontra Argentína, hivatkozási szám: 39/99., 1999. március 11., amelyet később megerősített: Amerikaközi Bíróság, Cantos kontra Argentína, hivatkozási szám: C sorozat, No. 85., 2001. szeptember 7., 22-24. bekezdéseket.

³⁷⁷ Erről lásd például: Amerikaközi Bizottság, Bendeck kontra Hondurasz, hivatkozási szám: 106/99., 1999. szeptember 27., 17. bekezdését.

társaságokat is, a saját védelmükben nem, csak a természetes személy(ek) jogainak sérelme esetén fordulhatnak az Amerikaközi Bizottsághoz.³⁷⁸

A kérdés alaposabb szemügyre vétele érdekében Panama 2014-ben az Amerikaközi Bírósághoz fordult azért, hogy értelmezze a jogi személyek, így elsősorban a szakszervezetek, öslakos szervezetek, valamint más társadalmi szervezetek és gazdasági társaságok fellépési lehetőségét és jogait az amerikaközi jogvédelmi rendszerben.³⁷⁹ Az Amerikaközi Bíróság a tanácsadó véleményében főszabályként megerősítette azt a gyakorlatát, amelynek értelmében a jogi személyeknek nem biztosított közvetlen fellépési lehetőség, nem lehet áldozati státuszuk, illetve nem illetik meg őket a természetes személyekkel egyező jogok.³⁸⁰ Ezen túl, amellet, hogy az amerikaközi bírói fórum az öslakos és törzsi közösségek – valamint a san salvador-i kiegészítő jegyzőkönyvet elfogadók tekintetében a szakszervezetek – javára fellépési lehetőséget és védelmet biztosít, a gazdasági társaságoknak nem ismeri el ezt a jogát.³⁸¹

Mint hogy az Amerikaközi Bíróság felfogása nem ismeri el a gazdasági társaságok jogvédelmét az egyezmény alapján, így esetjogi gyakorlatában nem is merül fel a „lepelátszúrás” dilemmája. Ugyanakkor emellet a gazdasági társaságok közvetett védelme ismert az amerikaközi emberi jogvédelmi rendszerben, vagyis pontosabban annak lehetősége, hogy a természetes személy tulajdonos a gazdasági társaság helyett is felléphessen és érvényesíthesse az Amerikai Egyezményben foglalt jogait.³⁸² Hasonlóan az Emberi Jogok Bizottságának gyakorlatához, azokban az esetekben, amikor a gazdasági társaságot érintő vitatott intézkedés vagy annak elmaradása egyidejűleg emberi

³⁷⁸ Lásd például: Amerikaközi Bizottság, Metropolitan Nature Reserve kontra Panama, hivatkozási szám: 88/03., 2003. október 22., 29-30. bekezdéseket.

³⁷⁹ Erről lásd: https://www.corteidh.or.cr/solicitudoc/solicitud_14_11_14_ing.pdf (a letöltés időpontja: 2021. április 10.).

³⁸⁰ Lásd: Amerikaközi Bíróság OC-22/16 (A sorozat, No. 22., 2016. február 26.) tanácsadó véleményének 67. bekezdést. Elérhető:

https://www.corteidh.or.cr/corteidh/cf/Jurisprudencia2/busqueda_opiniones_consultivas.cfm?lang=en (a letöltés időpontja: 2021. április 10.), illetve az erről szóló értékelés angol nyelven lásd: Diego MEJÍA-LEMONS, *Advisory Opinion OC-22/16*, (The American Journal of International Law, Volume 111., Issue 4., 2017), 1000-1006. oldalakat.

³⁸¹ Lásd: Amerikaközi Bíróság OC-22/16. tanácsadó véleményének 80-84. és 95-103. bekezdéseit.

³⁸² Erről lásd: Amerikaközi Bíróság, Cantos kontra Argentina, 2001. szeptember 7., 29-30. bekezdéseit.

jogi jogsértést okoz a tulajdonos vagy más érdekelt természetes személynek is, a természetes személy felléphet a gazdasági társaság jogainak megóvása érdekében.

Az ebből szempontból meghatározó jelentőségű Cantos kontra Argentína ügyben az Amerikaközi Bíróság a tulajdonos, José María Cantos fellépésén és jogvédelmén keresztül biztosította több gazdasági társaság tisztességes eljáráshoz³⁸³ és jogorvoslathoz való jogainak³⁸⁴ érvényesülését azokkal a hatósági intézkedésekkel, így lefoglalásokkal szemben, amelyeket a gazdasági társaságok ellen folytatott eljárások keretében foganatosítottak.³⁸⁵ A gazdasági társaság tulajdonosának a társaság érdekében biztosított fellépési jogosultságát – közvetlen érintettsége esetén – az Amerikaközi Bizottság és az Amerikaközi Bíróság több ízben is megerősítette.³⁸⁶ Ezt az esetjogi gyakorlatot támasztotta alá az Amerikaközi Bíróság korábban már hivatkozott tanácsadó véleménye is, amelyben a testület rögzítette, hogy a természetes személyek a jogi személyekhez, így a gazdasági társaságokhoz kapcsolódó jogait – például tulajdonjogukat, egyesülési vagy véleménynyilvánítási szabadságukat – ugyanolyan feltételekkel érvényesíthetik, mint azokat, amelyek nem kapcsolódnak jogi személyhez.³⁸⁷

Az amerikaközi rendszer jogvédelme ugyanakkor abban túlmutat az Emberi Jogok Bizottságának esetjogi gyakorlatán, hogy biztosítja a gazdasági társaságban meglévő tulajdoni részesedés védelmének lehetőségét. Ennek jegyében védelmet nyújt az olyan gazdasági társaságokat érintő intézkedésekkel szemben, amelyek a tulajdonosi részesedéshez kapcsolódó jogokat közvetlenül sértik.³⁸⁸ Ebben a tekintetben az amerikaközi intézményrendszer a Nemzetközi

³⁸³ Amerikai Egyezmény 8. cikke.

³⁸⁴ Amerikai Egyezmény 25. cikke.

³⁸⁵ Az ügyben megállapított tényállásáról lásd: Amerikaközi Bíróság, Cantos kontra Argentína, 2001. szeptember 7., 2. bekezdését.

³⁸⁶ Lásd például: Amerikaközi Bizottság, Tomás Enrique Carvallo Quintana kontra Argentína, hivatkozási szám: 67/01., 2001. június 14., 54. bekezdését.

³⁸⁷ Lásd: Amerikaközi Bíróság OC-22/16. számú tanácsadó vélemény 110-115. bekezdéseit.

³⁸⁸ Erről lásd: Amerikaközi Bíróság, Cantos kontra Argentína, 2001. szeptember 7.; Amerikaközi Bíróság, Ivcher Bronstein kontra Peru, 2001. február 6., hivatkozási szám, C sorozat, No. 74., 117. bekezdését.

Bíróság Barcelona Traction döntésében megállapított gazdasági társaságok és a társasági részesedések tulajdonosai közötti jogok tekintetében való megkülönböztetést veszi át az esetjogi gyakorlatában.³⁸⁹

II.3.3. A gazdasági társaságok védelme az Afrikai Charta alapján

A többi jogvédelmi mechanizmushoz képest az afrikai mechanizmus esetében lényeges – az egyezményszövegen alapuló – különbség, hogy az Afrikai Charta széleskörű lehetőséget biztosít panaszkérelmek előterjesztéséhez,³⁹⁰ amelyeknek így tulajdonképpen nem is jelenti előfeltételét a kérelmező áldozati státuszának megállapítása. Az Afrikai Bizottság és Bíróság ennek megfelelően egyfajta „*actio popularis*” jellegű megközelítést fogad el, amely szerint a panaszt előterjesztőjének nem feltétlenül kell ismernie, illetve nem kell, hogy szükségképpen kapcsolatban álljon az emberi jogi jogsértés áldozataival. Szemben az európai felfogással,³⁹¹ az afrikai ellenőrző mechanizmus e megfontolása mögött legfőképpen az áll, hogy az NGO-k, társadalmi szervezetek könnyebben felkarolhassák azoknak az emberi jogi jogsértések áldozataul esett szegényebb, leszakadt régiókban élő lakosoknak az ügyeit, akik ezt a vagyoni és jövedelmi helyzetük miatt saját maguk nem tudják megtenni.³⁹²

Ennek megfelelően az Afrikai Bizottság és Bíróság – ellentétben a többi nemzetközi jogvédelmi mechanizmussal és összhangban a saját alapokmányával – széleskörben lehetővé teszi, hogy az áldozatok nevében társadalmi szervezetek léphessenek fel a jogérvényesítés terén. Ennek

³⁸⁹ A Barcelona Traction döntés elvi megfontolásait kifejezetten nevesíti például az Amerikaközi Bizottság, Tomás Enrique Carvallo Quintana kontra Argentína, 2001. június 14., 56. bekezdése.

³⁹⁰ Erről lásd: Afrikai Charta 55-56. cikkeit.

³⁹¹ Az EJEB korábban tárgyalt felfogása értelmében a jogsértések áldozatainak érdekében fellépő társadalmi vagy érdekvédő szervezet saját maga nem válik az EJEE 34. cikke szempontjából áldozattá. Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 741. oldalát.

³⁹² Erről lásd: Afrikai Bizottság, Article 19 kontra Eritrea, hivatkozási szám: 275/2003., 2007. május 16-30., 65. bekezdését.

megfelelően, amint azt több döntés is megerősítette,³⁹³ a gazdasági társaságok számára is nyitva áll a lehetőség, hogy panaszkérelmet terjesszenek elő az Afrikai Bizottságnál. A jogvédelem érvényesítésének szélesre tárt lehetősége és az eljárási akadályok mérséklése ugyanakkor nagy részben azzal áll összefüggésben, hogy Afrika országaiban sok helyütt egyáltalán nem vagy csak részlegesen érvényesül a területi főhatalom gyakorlása. Ebből következően ez a jogvédelmi lehetőség általában a lakosság nagyobb csoportját érinti, és számos esetben a nem-állami szervezetek, ideértve a nagyobb beruházó gazdasági társaságok működéséből fakadó vagy azzal összefüggő emberi jogi sérelmekkel szemben nyújt védelmet, vagyis az üzleti működés emberi jogi korlátait juttatja érvényre.³⁹⁴

Emellett szintén jelentős különbség a többi nemzetközi jogvédelmi mechanizmushoz képest, hogy az afrikai rendszer intézményei azon túl, hogy a jogérvényesítéshez nem támasztják az áldozattá válás követelményét, a jogsértések vizsgálata során nem is azonosítják és nem is határozzák meg pontosan az áldozatok kilétét. Döntéseikből ennek megfelelően nem tűnik ki, hogy azokban az esetekben, amikor a gazdasági társaságok lépnek fel jogérvényesítés érdekében, akkor ők maguk vagy a társaság tulajdonosai tekintendők a jogok jogosítottjainak, vagyis áldozatoknak.³⁹⁵ Ennek köszönhetően az afrikai emberi jogi mechanizmus ugyan széles, de dogmatikai értelemben kevésbé kimunkált és nem pontosan körülhatárolt lehetőséget biztosít a gazdasági társaságok védelméhez.

Az afrikai emberi jogi rendszer ennek megfelelően sajátos módon ugyan, de a gazdasági társaságoknak mind a közvetlen, mind pedig a közvetett védelmét elismeri. Ebből a szempontból szélesebb jogosítványokat biztosít az

³⁹³ Lásd például: Afrikai Bizottság, Article 19 kontra Eritrea, 2007. május 16-30.; Afrikai Bizottság, Constitutional Rights Project, Civil Liberties Organization and Media Rights Agenda kontra Nigeria, hivatkozási számok: 140/94, 141/94, 145/95., 1999. november 15., 25-31. bekezdéseket.

³⁹⁴ Erről bővebben lásd: az értekezés III. részét, valamint RUGGIE (2013), id. mű.

³⁹⁵ Lásd például: Afrikai Bizottság, Constitutional Rights Project, Civil Liberties Organization and Media Rights Agenda kontra Nigeria, 1999. november 15., 54. bekezdését; illetve lásd még: Afrikai Bizottság, Article 19 kontra Eritrea, 2007. május 16-30., 104-109. bekezdéseket.

értekezésben vizsgált amerikai és egyetemes jogvédelmi rendszerekhez képest. Kifejezett célja ugyan nem a gazdasági társaságok védelme, ugyanakkor az emberi jogi panaszok előterjesztésének megkönnyítése és elősegítése érdekében képviselt sajátos felfogásának járulékos következménye, hogy végső soron illetén védelmet biztosít.

II.4. A gazdasági társaságokat megillető jogok, különös tekintettel az EJEB gyakorlatára

Az előzőekben felvázolt összehasonlító jogi vizsgálat betekintést engedett abba, hogy az egyes emberi jogi ellenőrző mechanizmusok milyen általános megközelítéseket fogadnak el a gazdasági társaságok – valamint esetlegesen a tulajdonosaik – jogvédelmét övezően. A jogvédelmi rendszerek összehasonlító vizsgálatának tanulságaként látható, hogy – az alapjukként szolgáló egyezmények szövegéhez igazodóan – leginkább az európai jogvédelmi rendszer nyitott a gazdasági társaságok áldozati státuszának, valamint jogainak közvetlen elismerése és védelme iránt. Ezzel összhangban pedig ezen a téren az EJEB esetjoga tartalmazza a legjobban kimunkált gyakorlatot.

Ezzel együtt természetesen a gazdasági társaságok közvetlen jogvédelmének – és indítványozói jogosultságának – elismerése sem jelenti azt, hogy valamennyi nemzetközi szerződésben elismert jog áldozatává válhatnak. Bizonyos jogok – így többek között a házasságkötéshez vagy a választáshoz való jog, valamint a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma – a természetükből fakadóan nem illethetik meg a jogi személyeket, és éppen ezért megsértésüknek a gazdasági társaságok nem is válhatnak áldozataivá.³⁹⁶ Ezen kívül elképzelhetők olyan jogok is – mint például a véleménynyilvánítás szabadsága vagy a magánszféra védelme – amelyek ugyan relevánsak a gazdasági társaságok védelme terén, ugyanakkor a védelmi körük jócskán eltér a természetes személyeket megillető védelemtől. Végül pedig elképzelhetők olyan jogok is – így többek között a visszaható hatályú jogalkotás tilalma (*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* elvei), a tisztességes eljárás követelménye, a kétszeres eljárás tilalma (*ne bis in idem* elve) – amelyek azon túl, hogy megsértésüknek természetes személyek és gazdasági társaságok

³⁹⁶ Erről lásd például: SCHABAS (2017), id. mű 741. oldalt.

egyaránt áldozataivá válhatnak, az általuk biztosított védelmi kör terjedelme is hasonló.

Az értekezés ebben a részében azt vizsgálja meg, hogy az egyezmények ellenőrző mechanizmusai mely típusú jogokat, milyen védelmi körrel biztosítanak a gazdasági társaságok javára, a nemzeti jogalkotók és jogalkalmazók számára biztosított mérlegelési lehetőségekre – az úgynevezett „margin of appreciation”-re – is figyelemmel.³⁹⁷ A vizsgálat – tekintettel az értekezés számára megszabott terjedelmi korlátokra, valamint az Európán kívüli jogvédelmi rendszerek e téren kialakított visszafogottabb felfogására és szerényebb joggyakorlatára is – az EJEB esetjogi gyakorlatát tartja szem előtt, míg az Emberi Jogok Bizottságának esetjogát, valamint az amerikai és afrikai mechanizmusok felfogásait – ahol azok relevánsak – kitekintő jelleggel mutatja be. Ennek során elsőként azokat a jogokat vázolja fel, amelyek egy-egy hatósági vagy bírósági eljáráshoz kapcsolódnak (eljárás természetű jogok), majd pedig azokat, amelyek folyamatban lévő konkrét eljárástól függetlenül alapozhatják meg a gazdasági társaságok áldozati pozícióját (anyagi természetű jogok).

II.4.1. Eljárás természetű jogok

Az értekezés az eljárás természetű jogok körében elsőként a – valamennyi emberi jogi egyezményben és az ellenőrző mechanizmusok gyakorlatában egyaránt ismert³⁹⁸ – tisztességes tárgyaláshoz vagy tisztességes eljáráshoz való jogot vizsgálja. A bírósághoz fordulás lehetőségét, valamint az egyéb eljáráshoz kapcsolódó jogokat tartalmazó tisztességes eljáráshoz fűződő jog számos helyzetre vonatkozóan nyújt védelmet, amelyeknek a közös nevezője a hatékony jogi védelem, ami – a nemzetközi jogászprofesszor és osztrák

³⁹⁷ Vö. az értekezés II.3. pontjával.

³⁹⁸ A tisztességes eljáráshoz biztosít jogot az EJEE 6. cikk 1. bekezdése, a PPJNE 14. cikk 1. és 4-7. bekezdései, az Amerikai Egyezmény 8. cikke, valamint az Afrikai Charta 7. cikke. Az egyezményeket megelőzően pedig az Egyetemes Nyilatkozat 10. és 11. cikkei is biztosítják a tisztességes eljáráshoz fűződő jogot. A PPJNE az EJEE-hez képest bővebb jogokat tartalmaz a büntetőeljárások tekintetében, amelyet az EJEE esetében a hozzá fűzött 7.-ik kiegészítő jegyzőkönyv 2., 3. és 4. cikke tartalmaznak.

alkotmánybíró, Christoph Grabenwarter véleménye szerint – a hatalmi ágak elválasztásán, illetve a bírói függetlenségen alapul, és az európai alkotmányos hagyományokban a jogállamiság elvét juttatja érvényre.³⁹⁹ Ezen túl a tisztességes eljáráshoz fűződő jog nemcsak önmagában fontos, hanem – éppen a jogállamiság elvének érvényre juttatásában játszott szerepével összhangban – a többi nemzetközi szerződésben elismert jog védelme terén is központi szerepet játszik.⁴⁰⁰ Ezt a felfogást tükrözi az EJEB ezen a téren kimunkált esetjogi gyakorlata, amelynek értelmében a tisztességes eljáráshoz fűződő jog azért foglal el kiemelt helyet a demokratikus társadalmak működésében, mert az EJE nem elméleti vagy „illuzórikus”, hanem sokkal inkább hatékony és gyakorlati jogvédelmet biztosít.⁴⁰¹ Az EJE 6. cikk (1) bekezdésében biztosított jog – a többi jogvédelmi egyezmény hasonló szabályával egyezően – egyaránt kiterjed polgári és közigazgatási, valamint büntetőeljárásokra.⁴⁰²

Összhangban a tisztességes eljárás követelményrendszerének az alapvető jogok és jogvédelmi rendszerek értékeinek védelmében játszott kiemelt szerepével, a gazdasági társaságokat az EJE rendszerében a természetes személyekhez hasonló, széleskörű védelem illeti.⁴⁰³ Az EJE felfogása szerint a büntetőeljárás keretében – amennyiben a nemzeti jogrend lehetőséget biztosít a gazdasági társaságokkal szembeni büntetőjogi intézkedések alkalmazására – a jogi személyeket éppen úgy megilleti a tisztességes eljárás követelményrendszeréből fakadó védelem, mint a természetes személyeket. Az

³⁹⁹ Lásd: GRABENWARTER, id. mű 100-101. oldalait.

⁴⁰⁰ SCHABAS (2017), id. mű 264-266. oldalakat.

⁴⁰¹ Elsőként lásd: EJE, Waite és Kennedy kontra Németország, hivatkozási szám: 26083/94., 1999. február 18., 67. bekezdését. Az alapvető jogok tényleges és hatékony érvényesítéséhez nélkülözhetetlen bírói út igénybevételének jelentőségét az EJE első ízben a Golder kontra Egyesült Királyság döntésében mondta ki. Erről lásd: EJE, Golder kontra Egyesült Királyság, 1975. február 25., 22. és 35-36. bekezdéseket, amelyet az EJE később több száz határozatában formált gyakorlattá, és az utóbbi időben megerősítette az EJE, Kandarakis kontra Görögország, hivatkozási szám: 48345/12., 2020. június 11., 44. bekezdésében. (A szerző saját gyűjtése az EJE HUDOC adatbázisa alapján).

⁴⁰² Ehhez képest az Egyetemes Nyilatkozatban tetten érhető a különbség, ugyanis míg az Egyetemes Nyilatkozat 10. cikke mindkét eljárásra irányadó, addig az Egyetemes Nyilatkozat 11. cikke kizárólag a büntetőeljárások vonatkozásában tartalmaz szabályokat.

⁴⁰³ Az EJE 6. cikk szövege a „mindenki” fordulatot használja, az angol nyelvű szövegváltozatban „everyone”, míg a francia nyelvűben „toute personne” fordulatokat, amely a természetes személyeknél szélesebb körre enged következtetni.

e körben kulcsfontosságú Fortum Corporation kontra Finnország ügyben az EJEB ugyanis azt rögzítette, hogy az EJEE 6. cikke a büntetőeljárás alá vont jogi személy, jelen esetben egy multinacionális gazdasági társaság javára ugyanolyan védelmet nyújt, mint a természetes személyek vonatkozásában.⁴⁰⁴

Ehhez hasonlóan az EJEB esetjoga elismeri, hogy a gazdasági társaságok polgári jogai és kötelezettségei tárgyában folyó eljárások esetében is alkalmazandó az EJEE 6. cikkében elismert tisztességes tárgyalás követelményrendszere.⁴⁰⁵ Ennek megfelelően az értekezésben később, a tulajdonvédelem jelentősége kapcsán tárgyalta híres Yukos ügyben az európai bírói fórum a tisztességes tárgyalás követelményrendszeréből fakadó több részjogosítványt – például a felkészülési idő elégtelensége vagy az észrevételek kifejtethetőségének korlátozottsága – is alkalmazandónak tartott a gazdasági társaságok tekintetében is.⁴⁰⁶ Ugyanakkor a Yukos ügy tanulsága is igazolja többek között Christoph Grabenwarter korábban idézett álláspontját, miszerint a tisztességes eljárás követelményrendszere voltaképpen a hatalmi ágak elválasztását és a jogállamiság elvét juttatja érvényre.⁴⁰⁷

Ezen túlmenően az EJEB az esetjogi gyakorlatában elismeri azt is, hogy a – tisztességes eljárás követelményrendszerének részét képező – ésszerű időn belüli eljárás követelménye kiterjed a gazdasági társaságok részvételével folyó eljárásokra.⁴⁰⁸ Érdemes megjegyezni, hogy ennek a bírói felfogásnak a

⁴⁰⁴ Az ügyben panaszkérelmet előterjesztő petrokémiai termékek nagykereskedelmével foglalkozó transznacionális gazdasági társaság fő kifogása az volt, hogy nem ismerhette meg az ellene felhozott vád indokait, valamint az annak alapját képező iratokat és bizonyítékokat. Erről lásd: EJEB, Fortum Corporation kontra Finnország, hivatkozási szám: 32559/96., 2003. július 15., 40-45. bekezdéseket. Az eljáró bíróság függetlenségével és pártatlanságával összefüggésben lásd például: EJEB, Dubus S.A. kontra Franciaország, hivatkozási szám: 5342/04., 2009. június 11., 36. bekezdését, valamint EJEB, Menarini Diagnostics S.R.L. kontra Olaszország, hivatkozási szám: 43509/08., 2011. szeptember 27., 43-44. bekezdéseket. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁴⁰⁵ Erről lásd például: EJEB, Credit and Industrial Bank kontra Cseh Köztársaság, hivatkozási szám: 29010/95., 2003. október 21., 56-67. bekezdéseket, majd később ezt erősítette meg: EJEB, Capital Bank AD kontra Bulgária, hivatkozási szám: 49429/99., 2005. november 24., 82-84., valamint 86-89. bekezdéseket. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁴⁰⁶ Lásd: EJEB, OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS kontra Oroszország, 2011. szeptember 20., 534-551. bekezdéseket.

⁴⁰⁷ Vö. az értekezés II.4.2.2. pontjával.

⁴⁰⁸ Lásd: EJEB, Comingersoll S.A. kontra Portugália, hivatkozási szám: 35382/97., 2000. április 6., 16-25. bekezdéseket.

helytállóságát vitatja van Kempen, aki úgy érvel, hogy az ésszerű határidőn belüli eljárás követelményét a természetes személyek esetében erősebb igazolás támasztja alá. Álláspontja szerint a büntetőeljárások elhúzódása jóval kedvezőtlenebbül hat a természetes személyekre, mint a nagy gazdasági társaságokra vagy azok részvényeseire, tulajdonosaira, így a természetes és jogi személyek közötti egyenlő mérce alkalmazása ebben az esetben, véleménye szerint megkérdőjelezhető.⁴⁰⁹ Ez az álláspont ugyanakkor több szempontból is vitatható. Egyfelől a bírósági eljárások ésszerű időn belül történő befejezésének követelményét elsősorban az igazságszolgáltatásba, a bírói és hatósági döntésekbe vetett közbizalomnak, illetve e döntések tekintélyének a megőrzése igazolja.⁴¹⁰ Másfelől pedig szintén igazolja a követelmény érvényesülését, hogy az elhúzódó eljárások általában véve károsan hatnak az eljárásban érintett személyek jó hírnevére.⁴¹¹ Ez pedig nemcsak a természetes személy társadalmi kapcsolatait, hanem a gazdasági társaság üzleti életben való részvételét – így például hitelhez jutását, tőzsdére lépését vagy külföldi beruházásait – is komolyan befolyásolhatja.

A tisztességes eljáráshoz szorosan kapcsolódó – és akár a természetes személyek, akár a gazdasági társaságok jó hírnevére is kiható – elv az ártatlanság véelme.⁴¹² Az EJEB esetjogi gyakorlata elismeri, hogy az ártatlanság véelme a gazdasági társaságokra is kiterjedő alapvető jog.⁴¹³ A tisztességes eljárás követelményrendszeréhez szintén szorosan kapcsolódó, eljárási természetű jog az úgynevezett „*ne bis in idem*” („*double jeopardy*”)

⁴⁰⁹ Lásd: Van KEMPEN, (2010) id. mű 17. oldalát.

⁴¹⁰ Lásd például: EJEB, Nagykamara, Taxquet kontra Belgium, hivatkozási szám: 926/05., 2010. november 16., 90. bekezdését; EJEB, Suominen kontra Finnország, hivatkozási szám: 37801/97., 2003. július 1., 36-37. bekezdéseit; EJEB, Hirvisaari kontra Finnország, hivatkozási szám: 49684/99., 2001. szeptember 27., 30. bekezdését; amelyet megerősített EJEB, Sholokhov kontra Örményország és Moldova, hivatkozási szám: 40358/05., 2012. július 31., 67. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján). Emellett lásd: GRABENWARTER, id. mű 141-142. oldalait. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁴¹¹ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 291-293. oldalakat.

⁴¹² EJEE 6. cikk (2) bekezdés. A PPJNE 14. cikk (2) bekezdés, az Amerikai Egyezmény 8. cikk (2) bekezdés, valamint Afrikai Charta 7. cikk (1) bekezdés 2. pont.

⁴¹³ Lásd például: EJEB, Västberga Taxi Aktiebolag és Vulic kontra Svédország, hivatkozási szám: 36985/97., 2002. július 23., 73-74. és 108-121. bekezdéseket.

elve, amely tilalmazza a kétszeres eljárás alá vonást, illetve a kétszeres büntetést.⁴¹⁴ Az EJEB esetjogi gyakorlata e jog tekintetében is elismeri, hogy védelmi köre a gazdasági társaságokra is kiterjed.⁴¹⁵

A tisztességes eljárás követelményeinek részeként elismert bírósághoz fordulás jogával rokon jog a jogorvoslathoz fűződő jog.⁴¹⁶ Az EJEB az esetjogi gyakorlatában – ugyanúgy, mint a bírósághoz fordulás joga vagy a tisztességes eljárás követelményrendszerének esetében – a természetes személyekéhez hasonló feltételek mellett biztosítja a gazdasági társaságok jogát a hatékony jogorvoslat igénybe vételéhez.⁴¹⁷

Mindennek fényében összességében az állapítható meg, hogy az eljárási természetű jogok tekintetében az EJEB tulajdonképpen ugyanazt vagy nagyon hasonló védelmet biztosít gazdasági társaságoknak, mint a természetes személyeknek. Ez a felfogás abból a szempontból érthető és helyeselhető, hogy az eljárási természetű jogok – így többek között a bírósághoz fordulás joga, a tisztességes eljárás követelményrendszere, a jogorvoslat lehetősége – azon túl, hogy kiemelt szerepet játszanak a demokratikus jogállamokban, az anyagi természetű jogok érvényesülésének is egyik fontos, nélkülözhetetlen előfeltételét jelentik. Másként fogalmazva, ahhoz, hogy a gazdasági társaságok az anyagi természetű jogoknak – így például a tulajdonvédelemnek vagy a véleménynyilvánítás szabadságának – azt a védelmét ténylegesen élvezhessék, amely jellegüknél fogva megilleti őket, szükséges, hogy az eljárási természetű jogok lehetőség szerint a legszélesebb körben megillessék őket.

⁴¹⁴ EJEE-hez fűzött 7. kiegészítő jegyzőkönyv 4. cikke. A PPJNE 14. cikk (7) bekezdés, az Amerikai Egyezmény 8. cikk (4) bekezdés.

⁴¹⁵ Lásd például: EJEB, Haralambidis Y. Haralambidis-Liberpa S.A. & Liberpa Ltd kontra Görögország, hivatkozási szám: 36706/97., 2000. március 23., 4. bekezdését.

⁴¹⁶ Az EJEE a jogorvoslathoz fűződő jogot két helyütt is biztosítja: egyfelől a 13. cikkben a hatékony jogorvoslathoz fűződő jogot, másfelől pedig az EJEE-hez fűzött 7.-ik kiegészítő jegyzőkönyv 2. cikkében, amely kifejezetten a büntetőeljárásokkal összefüggésben ismeri el a fellebbezési jogosultságot. A PPJNE 2. cikk (3) bekezdése, míg az Amerikai Egyezmény 25. cikk (2) bekezdése ismeri el a jogorvoslathoz fűződő jogot.

⁴¹⁷ Egyik első ügyként lásd: EJEB, Pine Valley Developments Ltd. és mások kontra Írország, 1991. november 29., majd későbből például: EJEB, Agrotexim Hellas SA és mások kontra Görögország, 1995. október 24., illetve újonnan például: EJEB, Fil LLC kontra Örményország, hivatkozási szám: 18526/13., 2019. január 31. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

II.4.2. Anyagi természetű jogok

Az értekezés a következő pontokban veszi szemügyre azokat a garanciális jelentőségű alapvető jogokat, amelyek az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok gyakorlata alapján a gazdasági társaságok üzleti működéséhez alapvető védelmet nyújtanak. Az ellenőrző mechanizmusok – közülük pedig különösen az EJEB – ilyen alapvető jogként ismeri a „*nullum crimen sine lege*” és a „*nulla poena sine lege*” elveket, a tulajdonvédelem garanciáját, a magánszférához való jogot, valamint a véleménynyilvánítás szabadságát. Az értekezés az ebből a szempontból leggazdagabb és leginnovatívabb európai emberi jogi bírói fórum esetjogi gyakorlatára figyelemmel vizsgálja a gazdasági társaságok – illetve üzleti működésük zavartalanságának – védelmét biztosító alapjogi garanciákat, míg a többi ellenőrző mechanizmus gyakorlatát – ahol releváns – kitekintő jelleggel hasonlítja össze.

II.4.2.1. A „*nullum crimen sine lege*” és a „*nulla poena sine lege*” elvek

Az eljárási természetű jogokkal szoros kapcsolatban álló⁴¹⁸ visszaható hatály tilalmát rögzítő „*nullum crimen sine lege*” és „*nulla poena sine lege*” („*ex post facto*”) elvek valamennyi emberi jogi egyezményben megjelennek. Bár a jogirodalom inkább az anyagi jogi jellegű garanciák közé sorolja, ugyanakkor mégis szorosan tapad a tisztességes eljárás követelményrendszeréhez, és elsősorban a büntetőeljárások vagy a jellegadó sajátosságaiban ahhoz hasonlító

⁴¹⁸ Erről lásd: HALMAI-TÓTH, id. mű 731-735. oldalakat. A visszaható hatály tilalmát rögzítő „*nullum crimen sine lege*” és „*nulla poena sine lege*” garanciák a szigorú értelemben vett – törvény szerinti – büntetőeljárásokon kívül is védelmet nyújtanak. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlatából lásd például: 30/2014. (IX. 30.) AB határozat, Indokolás [94]-[104], az EJEB gyakorlatából lásd például: EJEB, Nagykamara, Kafkaris kontra Ciprus, hivatkozási szám: 21906/04., 2008. február 12., 142. bekezdését; EJEB, Nagykamara, Del Río Prada kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 42750/09., 2013. október 21., 81-82. bekezdésüket. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján). Emellett vö. GRABENWARTER, id. mű 173-178. oldalakkal.

más eljárásokban, mint például versenyfelügyeleti eljárásban nyújt gyakorlati védelmet.⁴¹⁹

A visszaható hatály tilalma az egyezmények által elismerten az alapvető jogok azon szűk csoportjához – az úgynevezett „*noyau dur*”, vagyis a „kemény magjának” köréhez⁴²⁰ – tartozik, amelyek alól semmilyen esetben – így háború vagy a nemzet létét fenyegető rendkívüli állapot esetén – sem engedhető eltérés.⁴²¹ Ebből fakad, hogy egyes vélemények szerint a „*nullum crimen sine lege*” és a „*nulla poena sine lege*” visszaható hatályának tilalma a nemzetközi jog úgynevezett *jus cogens* szabályává erősödött.⁴²² Ezzel összhangban áll, hogy az EJEB az esetjogi gyakorlatában a visszaható hatály tilalmát a preambulumban elismert jogállamiság,⁴²³ valamint a jogbiztonság⁴²⁴ szerves részének tekinti. A visszaható hatály tilalmának jellegéből, az alapvető jogok között betöltött kiemelkedő szerepéből, valamint a nemzeti jogrenddel – és egyúttal nemzetközi joggal – szemben megfogalmazott általános várakozásából fakadóan éppen úgy illeti meg a gazdasági társaságokat, mint a természetes

⁴¹⁹ Lásd: EJEE 7. cikkét. Emellett ezt az elvet mondja ki a PPJNE 15. cikke, az Amerikai Egyezmény 9. cikke, valamint az Afrikai Charta – a tisztességes eljáráshoz való joggal azonos – 7. cikk (2) bekezdése tartalmazza. Az Egyetemes Nyilatkozat 11. cikk (2) bekezdése ismeri el ezt a garanciális jogi elvet. Ebből a szempontból lényeges különbség az EJEE és a PPJNE között, hogy a PPJNE 15. cikkében foglalt harmadik mondat kifejezetten tartalmazza a „*lex mitior*” elvet, vagyis az enyhébb büntetés alkalmazásának visszaható hatályát. A PPJNE-hoz hasonlóan az Amerikai Egyezmény 9. cikk harmadik mondata szintén elismeri és érvényesíti a „*lex mitior*” elvét. Minthogy ezt a jogosítványt az EJEE nem tartalmazza, így az EJEB hosszú időn keresztül nem is ismerte el. Elsőként lásd: EJEB, X kontra Német Szövetségi Köztársaság, hivatkozási szám: 7900/77., 1978. március 6. Az EJEB ezt az álláspontját aztán végül a Scoppola döntésében vizsgálta felül és változtatta meg a jogállamiság elvére figyelemmel. Erről lásd: EJEB, Nagykamara, Scoppola kontra Olaszország, hivatkozási szám: 10249/03., 2009. szeptember 17. Vö. GRABENWARTER, id. mű 181-182. oldalakkal.

⁴²⁰ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 328-329. oldalakat.

⁴²¹ Erről az EJEE 15. cikk (1) és (2) bekezdései, míg a PPJNE (1) és (2) bekezdései rendelkeznek.

⁴²² Ezt az álláspontot fogadta el a Libanoni Különleges Bíróság fellebbviteli kamarája. Lásd: Interlocutory Decision on the Applicable Law: Terrorism, Conspiracy, Homicide, Perpetration, Cumulative Charging, (STL-11-01/1), Special Tribunal for Lebanon, 2011. február 16., 76. bekezdését, elérhető: <https://www.refworld.org/cases,STL,4d6280162.html> (a letöltés időpontja: 2020. december 30.).

⁴²³ Lásd például: EJEB, Ould Dah kontra Franciaország, hivatkozási szám: 13113/03., 2009. március 17.

⁴²⁴ Az EJEB esetjogi gyakorlatában képviselt felfogás szerint a visszaható hatály tilalmának megfelelő jogi szabály tesz eleget az előreláthatóság és a kiszámíthatóság követelményének. SCHABAS (2017), id. mű 340-342. oldalak.

személyeket.⁴²⁵ Az ebben a tekintetben irányadó G.I.E.M. S.R.L. és mások kontra Olaszország ügyben az EJEB-nek azt a kérdést kellett megítélnie, hogy a panaszkérelmeket előterjesztő gazdasági társaságok ellen – büntetőeljárás megindítása és ítélet kiszabása híján – foganatosított elkobzás összeegyeztethető-e az EJEE 7. cikkéből fakadó követelményekkel.⁴²⁶ Esetjogi gyakorlatával összhangban az EJEB erre a kérdésre nemleges választ adott, rámutatva arra, hogy büntetés kiszabása büntetőjogi felelősség megállapítása nélkül, vagy másvalaki – például a természetes személy társaságtulajdonos – felelősségének megállapítása esetén az EJEE 7. cikkében foglalt garanciális elvbe ütközik.⁴²⁷

II.4.2.2. A tulajdonvédelmi szabály jelentősége

Míg a „*nullum crimen sine lege*” és a „*nulla poena sine lege*” elvek önmagukban is kiemelkedően fontos alapvető jogok, addig a tulajdonvédelem az a jog, amely a gazdasági társaságok szempontjából talán a legjelentősebb védelmet nyújtja a zavartalan üzleti működéshez. E jelentőségének dacára, a tulajdonvédelmi garancia nemzetközi emberi jogi kodifikációját a többi alapjoghoz képest is nagyobb viták övezték. Ezek a viták a magántulajdon szentségéről zajló filozófiai különbségeket, valamint az egymástól eltérő gazdasági és társadalmi berendezkedéseket tükrözték vissza. Ezek a különbségek az éppen a hidegháború tetőpontján zajló nemzetközi emberi jogi egyezmények előkészítésének időszakában még élesebben domborodtak ki. Kissé meglepő módon mindez nemcsak az univerzális emberi jogi

⁴²⁵ A kulesdöntések köréből lásd: EJEB, Nagykamara, G.I.E.M. S.R.L. és mások kontra Olaszország, hivatkozási számok: 1828/06., 34163/07. és 19029/11., 2018. június 28., 210-234. bekezdéseket. Emellett lásd még: EJEB, Sud Fondi S.R.L. és mások kontra Olaszország, hivatkozási szám: 75909/01., 2009. január 20.; EJEB, Valico S.R.L. kontra Olaszország, hivatkozási szám: 70074/01., 2006. március 21.; EJEB, Société Oxygène Plus kontra Franciaország, hivatkozási szám: 76959/11., 2016. május 17.; EJEB, Varvara kontra Olaszország, hivatkozási szám: 17475/09., 2013. október 19. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁴²⁶ Lásd: EJEB, G.I.E.M. S.R.L. és mások kontra Olaszország, 2018. június 28., 248. bekezdését.

⁴²⁷ Lásd: EJEB, G.I.E.M. S.R.L. és mások kontra Olaszország, 2018. június 28., 271-274. bekezdéseket.

egyezményeket érintette,⁴²⁸ hanem az egyazon kultúrkörhöz tartozó és társadalmi, gazdasági berendezkedésük tekintetében egymáshoz hasonlító országokat egybefogó európai regionális egyezményt is.⁴²⁹ Bár az EJEE előkészítése során szinte általános egyetértés körvonalazódott a tulajdonvédelmi klauzula rögzítésének szükségessége terén, a tárgyalások során azonban a szerződő államok nem tudtak egyezsége jutni annak pontos tartalmáról.⁴³⁰

Az egyik fő akadályt az a szocialista gyökerű kifogás jelentette, amely szerint a tulajdonvédelmi szabályt nem lehet úgy kodifikálni, hogy közben ne rögzítenék a gazdasági és szociális jogokat.⁴³¹ Emellett az Egyesült Királyság – akkor munkáspárti – kormánya politikai és ideológiai alapon ellenezte a tulajdonjogi garancia rögzítését. A Clament Attlee miniszterelnök vezette munkáspárti kormány (1945-1951) ebben az időszakban államosította a brit acélipart, és az államosítás nemzetközi ellenőrzését el kívánta kerülni. A brit kormány emellett tartott a még második világháború során hozott intézkedésekből fakadó kártérítési igényektől is. Végül pedig nemcsak politikai okokból, hanem ideológiai megfontolások mentén is ellenezte a tulajdonvédelem nemzetközi elismerését és ellenőrzését, tartva attól, hogy a nemzetközi bírói fórum az úgynevezett „laissez-faire” típusú, vagyis szabadpiaci alapokon álló gazdaságpolitika irányába terelné a részes államokat,

⁴²⁸ Bár a különböző kultúrák és gazdasági rendszerek közötti egyezséget tükröző Egyetemes Nyilatkozat 17. cikke elismeri a tulajdonhoz fűződő jogot, a PPJNE – a részes államok közötti konszenzus híján – már egyáltalán nem tartalmaz ilyen szabályt. Bővebben lásd: William A. SCHABAS, *The Omission of the Right to Property in the International Covenants* (Hague Yearbook of International Law, Volume 4., 1991), 135-160. oldalakat. Többek között az emberi jogi gyökerű tulajdonvédelem általános elismerésének, valamint tulajdonvédelem terjedelmét és feltételeit övező egyetértés hiánya is hozzájárult ahhoz, hogy – az elsősorban nem honos, vagyis külföldi beruházó – gazdasági társaságok javára erősebb és hatékonyabb tulajdonvédelmet biztosító nemzetközi beruházásvédelmi jog bilaterális alapokon gyors fejlődésnek induljon. Lásd, többek között: SORNARAJAH (2015), id. mű 35-43. oldalakat, valamint lásd még: KU, id. mű.

⁴²⁹ A tulajdonvédelmi klauzula rögzítésével szemben az Egyesült Királyság fejtette ki a legnagyobb ellenállást, mert álláspontja szerint a nemzeti hatóságok e kérdésben meghozott döntéseivel szemben nem lehetne helye nemzetközi ellenőrzésnek, nemzetközi szerv felülvizsgálatának. Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 960-961. oldalakat.

⁴³⁰ Lásd például: GRABENWARTER, id. mű 365-366. oldalakat.

⁴³¹ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 960-961. oldalakat.

azok gazdasági berendezkedését és gazdaságpolitikáját.⁴³² A tulajdonvédelmi szabályt ennek megfelelően végül az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv tartalmazza. Emellett az amerikai és afrikai regionális egyezmények is tartalmazznak tulajdonvédelmi garanciákat,⁴³³ ugyanakkor az Afrikai Charta tömörebb megfogalmazása alapvetően szélesebb közérdekvédelmi korlátozást tesz lehetővé az európai és az amerikai egyezmények szövegeihez képest.

Amint arra az értekezés korábban már utalt, az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkének szövege – az EJEE – ben és a hozzá fűzött kiegészítő jegyzőkönyvekben biztosított jogok közül egyedülálló módon – formálisan is kiterjed a gazdasági társaságokra.⁴³⁴ Az EJEE tulajdonvédelmet biztosító rendelkezése három különböző részből áll. Az első általános jellegű szabály rögzíti a javak békés élvezetének jogát⁴³⁵ alapvetően azokban az esetekben, amelyeket nem érint a másik két szabály. A szóban forgó cikk második mondata ugyanis a kisajátítás alapvető garanciáit tartalmazza, míg a harmadik mondat a – tulajdon korlátozásával járó – közérdekű állami

⁴³² Erről lásd: EMBERLAND (2016), id. mű 28-29 oldalakat.

⁴³³ Az Amerikai Egyezmény 21. cikke, míg az Afrikai Charta 14. cikke ismeri el a tulajdonhoz való jogot. Az európai társával szemben az Amerikai Egyezménynek már az eredeti szövege is tartalmazta a tulajdonvédelmi garanciát, és nem későbbi kiegészítő jegyzőkönyvben csatolták hozzá.

⁴³⁴ Az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke szerint „Minden természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához”, amelynek eredeti angol szövege szerint „*every natural or legal person is entitled to peaceful enjoyment of his possessions*”, míg a francia változat értelmében „*toute personne physique ou morale a droit au respect de ses biens.*”

⁴³⁵ E cikk első mondata a tulajdonjog gyakorlását védelmezi, amelyet megerősített: EJEB, Marckx kontra Belgium, hivatkozási szám: 6833/74., 1979. június 13., 63. bekezdése.

szabályozás lehetőségét teremti meg.⁴³⁶ Az EJEB következetes felfogása szerint ugyanakkor e három rendelkezés egymástól nem elszigetelt, hanem az első, tulajdonvédelmi szabály általános elveinek fényében szükséges értelmezni a másik kettő, korlátozó jellegű szabályt.⁴³⁷ Összességében így megállapítható, hogy az EJEE nem biztosítja a tulajdonjog korlátlan védelmét, ugyanakkor jogkorlátozáshoz garanciális feltételek teljesülését kívánja meg.⁴³⁸

Marius Emberland arra mutat rá, hogy az EJEE tulajdonvédelmi felfogása mögött az a megfontolás húzódik, miszerint a gazdaságpolitikai prioritások kiválasztása és meghatározása terén a részes államok, valamint lakosságuk álláspontjai sokszínűbbek, és jóval nagyobb mértékben térnek el egymástól, mint azokban a kérdésekben, amelyek például az emberi élet védelmével vagy a közéleti szólás alapvető követelményeivel állnak összefüggésben.⁴³⁹

Ehhez igazodik az EJEB felfogása is, amelynek értelmében a gazdasági és szociális tárgyú közpolitikák meghatározása során – a közhatalomgyakorlás demokratikusságával összhangban – a részes államok széles mérlegelési lehetőséget – úgynevezett „*margin of appreciation*” – élveznek, vagyis az EJEB más alapvető jogokhoz képest jelentősebb teret enged a részes államok szabályozási törekvéseinek, és ezzel együtt nagyobb mértékben hagyatkozik a

⁴³⁶ Az EJEE rendelkezéseinek megfelelően az EJEB esetjogi gyakorlatában az állami beavatkozások három csoportját különítette el. Egyfelől az első csoportba a formális (de jure) és a tényleges (de facto) kisajátítások esetei sorolhatók, amely a tulajdonjogból fakadó jogosítványok egészének vagy egy részének a gyakorlását lehetetlenítik el. Másfelől ettől szükséges elhatárolni azt az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk harmadik mondatában foglalt szabály alapján életbe léptetett közhatalmi szabályokat – így például bizonyos tevékenység végzéséhez vagy üzleti működéshez megkívánt hatósági engedélyeket, vagy a fizetésektelenség, illetve az adótartozás behajtásának eseteire előírt kényszerszabályokat – amelyek a tulajdon használatának ellenőrzése terén írnak elő követelményeket vagy korlátozásokat. Harmadsorban pedig azok az állami beavatkozások, korlátozások különíthetők el, amelyeket az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkének első mondatában foglalt általános szabály alapoz meg. Ide az állami beavatkozások első két esetköréhez nem tartozó korlátozások sorolhatók, mint például a végrehajtható bírósági döntések végrehajtásának elmulasztása, illetve megtagadása, vagy a bírósági eljárásokba történő törvényhozói beavatkozás. Erről lásd részletesen: GRABENWARTER, id. mű 375-385. oldalait.

⁴³⁷ Elsőként lásd: EJEB, James és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 8793/79., 1986. február 21., 37. bekezdését.

⁴³⁸ Lásd például: EJEB, Handyside kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 5493/72., 1976. december 27., 62-63. bekezdéseket.

⁴³⁹ Erről lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 188-189. oldalakat.

nemzeti intézmények és hatóságok arányossági vizsgálatára.⁴⁴⁰ Másik perspektívából vizsgálva a kérdést, a gazdasági társaságok a legtöbb esetben azért fordulnak az EJEB-hez, és azért hívják fel az EJEE-t, hogy védelmet nyerjenek az állam őket érintő, valamint az ő üzleti érdekeiket és jövedelemtermelő képességüket csorbító szabályozási hatalma ellen.⁴⁴¹ A tulajdonvédelmi igény megítélése esetében azonban általában véve nagyobb súllyal esik latba, és ezért az EJEB – az EJEE-ben rögzített szabályban elismert közérdek alapján – nagyobb valószínűséggel fogadja el az állam közpolitikai szabályozási igényeit.⁴⁴² Ennek megfelelően az EJEB jogos célnak tartja a gazdasági vagy üzleti tevékenység közérdek – így gazdasági, szociális, környezetvédelmi, történelmi és kulturális érdekek – védelmében történő szabályozását.⁴⁴³ Ebben a felfogásban pedig fontos szerephez jut, hogy az EJEB – számos európai nemzeti alkotmányhoz,⁴⁴⁴ valamint a katolikus társadalmi tanításhoz⁴⁴⁵ hasonlóan – azt vallja, hogy a tulajdon társadalmi funkciót tölt be és alapjogi védelme ehhez mérten korlátozott.⁴⁴⁶

⁴⁴⁰ Lásd például: EJEB, James és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 8793/79., 1986. február 21., 46. bekezdését.

⁴⁴¹ Lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 17. oldalát.

⁴⁴² Lásd: EJEB, Agosi kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9118/80., 1986. október 24., 51. bekezdését; EJEB, Valico S.R.L. kontra Olaszország, 2006. március 21., valamint városfejlesztéssel összefüggő kérdésben lásd: például EJEB, Nagykamara, Sporrang and Lönnroth kontra Svédország, hivatkozási számok: 7151/75. és 7152/75., 1982. szeptember 23., 69. bekezdését; illetve EJEB, ELIA S.r.L. kontra Olaszország, hivatkozási szám: 37710/97., 2001. augusztus 2., 77. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁴⁴³ Lásd, többek között: EJEB, Agosi kontra Egyesült Királyság, 1986. október 24., 52. bekezdését; majd későbből lásd: EJEB, Stretch kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 44277/98., 2003. június 24., 37. bekezdését; EJEB, Mamatas és mások kontra Görögország, hivatkozási számok: 63066/14., 64297/14. és 66106/14., 2016. július 21., 88. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján). A tulajdonkorlátozás strasbourgi mércéiről részletesen lásd: GRABENWARTER, id. mű 375-385. oldalait.

⁴⁴⁴ A magyar Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdés második mondata fogalmaz úgy, hogy a tulajdon társadalmi felelősséggel jár. Európa számos alkotmánya hasonló szellemiségű tulajdonvédelmi garanciát tartalmaz, így például a Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvényének 14. cikk 2. pontja, vagy az Olasz Köztársaság alkotmányának 42. cikke. Erről lásd bővebben: HEKA László et al., *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban* (Woters Kluwer, 2016).

⁴⁴⁵ Vö. értekezés III. részével.

⁴⁴⁶ Lásd például: EJEB, Könyv-Tár Kft. kontra Magyarország, hivatkozási szám: 21623/13., 2018. október 16., 45-47. bekezdéseket. Lásd még: EMBERLAND (2006), id. mű 189. oldalát.

Mindemellett a gazdasági társaságok gyakran folyamodtak az EJEE-ben biztosított tulajdonvédelemhez,⁴⁴⁷ ami lehetőséget nyújtott arra, hogy az EJEB ezen a téren is gazdag és innovatív esetjogi gyakorlatot alakíthasson ki. Emellett a tulajdonvédelemmel összefüggő ügyek időbeli eloszlásából az is látható, hogy a gazdasági társaságok által előterjesztett első indítványok az 1980-as években érkeztek az EJEB-hez,⁴⁴⁸ míg 2000-ig az EJEB összesen alig egy tucat ilyen ügyben hozott érdemi döntést. Ehhez képest a 2000-es évek után mind a gazdasági társaságok által előterjesztett és tulajdonvédelemre alapozott panaszkérelmek, mind pedig az EJEB által elbírált ügyek száma ugrásszerűen megnőtt.⁴⁴⁹ A 2010 januárja és 2020 januárja közötti időszakban az EJEB már mintegy 1200 tulajdonvédelemmel összefüggő, gazdasági társaság által előterjesztett panaszkérelmet bírált el.⁴⁵⁰ A tulajdonvédelemmel összefüggő EJEB döntésekből emellett az is jól kirajzolódik, hogy arányait tekintve jóval több jogvita származik a korábbi tervutasításos gazdasági modellből felszabaduló közép-, és kelet európai országokból, mint a nyugat-európaiakból,⁴⁵¹ ami összefüggésben áll az előbbi országok gazdaságainak átmeneti jellegével, amelynek egyik aspektusa, hogy a köz-, és magántulajdon helyes vagy optimális arányáról zajló vita még nem érkezett nyugvópontra. Hasonló figyelhető meg a kelet- és közép-európai régiót érintő

⁴⁴⁷ Az EJEB HUDOC elnevezésű adatbázisában – 2020 decemberében végzett saját kutatás alapján – több, mint 2000 olyan ügy azonosítható, amelyben az EJEB gazdasági társaság panaszkérelme alapján hozott döntést az EJEE-hez fűzött első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke alapján.

⁴⁴⁸ Az 1980-as években érkezett első ilyen ügyek közé sorolható az EJEB, Agosi kontra Egyesült Királyság, 1986. október 24. valamint az EJEB, Tre Traktörer Aktiebolag kontra Svédország, hivatkozási szám: 10873/84., 1989. július 7.

⁴⁴⁹ Ebből a szempontból érdekes párhuzam vonható az államközi beruházásvédelmi egyezmények alapján indított választottbírói eljárások és ítéletek számának 2000-es években történt felfutásával. Mindkettő esetében jelentős szerepet játszott a tervutasításos gazdasági berendezkedés szétesése, és ezzel párhuzamosan az 1990-es évek folyamán világszerte széles körben teret nyerő „washingtoni konszenzus” felfogása, amely a magántulajdon szentségét és erős jogi védelmének jótékony gazdasági hatását hirdelve tőkeliberalizációra, privatizációra és deregulációra ösztökölte az államokat világszerte. Erről lásd, többek között: NEWCOMBE, id. mű 47-48. oldalakat, illetve ÖRLŐS, id. mű 24-26. oldalait.

⁴⁵⁰ Az EJEB HUDOC elnevezésű kereső rendszerében a szerző által végzett vizsgálat 2021 júliusában.

⁴⁵¹ Így például a Cseh Köztársaságból 8, Bulgáriából 9, Romániából 7, Moldovából 23 ilyen panaszkérelmet bíralt el az EJEB ezidáig, amely mind abszolút értékeit, mind pedig ezen országok lakosságának az európai lakossághoz mért arányát tekintve kiemelkedik.

beruházásvédelmi jogvitákban is, amelyek jellemzően egy-egy piaci szektor átalakításához kapcsolódnak.⁴⁵²

E körben érdemes megemlíteni a számos tekintetben rendhagyó és emblematikus Yukos ügyet,⁴⁵³ amely a szigorú értelemben vett tulajdonvédelmi vitán felül szimbolikus jelentőségű, mind az orosz belpolitikában, mind pedig a nemzetközi kapcsolatokban nagy port kavart.⁴⁵⁴ Az 1993-ban alapított és állami tulajdonban lévő OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos olajvállalat a '90-es évek derekán megvalósult privatizálását követően indult virágzásnak. A 2000-es évek elején az orosz hatóságok a Yukos vezetőjét előzetes letartóztatásba helyezték, és adóigazgatási eljárást indítottak a vállalattal szemben, amelynek keretében végül tulajdonképpen ellehetetlenítették annak működését. Azt követően, hogy a hatósági és bírósági eljárások során a Yukos értékes üzletágait leválasztották és kényszerértékesítettek, a vállalatot 2007 novemberében felszámolták. Az EJEB a gazdasági társaság hozzá benyújtott indítványát, a társaság megszűnésének dacára érdemben vizsgálta, mert álláspontja szerint az ügy alapvető jelentősége túlmutat a panaszban érintett vállalaton.⁴⁵⁵ Többek között a tisztességes eljárás követelményrendszerének⁴⁵⁶ és a tulajdonvédelmi garanciának a megsértését állapította meg a bírói fórum.⁴⁵⁷ A Yukos ügynek az

⁴⁵² Erről lásd: SÁNDOR (2019), id. mű 457-494 oldalakat. Bár az EJEB a Bittó és mások kontra Szlovákia ügyben elismerte, hogy az úgynevezett átmeneti gazdaságokban szélesebb mérlegelési tér áll az állami beavatkozások előtt (lásd: EJEB, Bittó és mások kontra Szlovákia, hivatkozási szám: 30255/09., 2014. január 28., 96. bekezdését), később mégis ilyen kérdésekben vizsgált felül piaci átalakításokat, így például a Könyv-Tár Kft. és mások kontra Magyarország ügyben, amelyben a kiskereskedelmi tankönyvpiac átalakításához kapcsolódott a tulajdonvédelmi jogvita. Lásd: EJEB, Könyv-Tár Kft. és mások kontra Magyarország, 2018. október 16., 42., 46. és 53-59. bekezdéseket, valamint ehhez hasonlóan: EJEB, Vékony kontra Magyarország, hivatkozási szám: 65681/13., 2015. január 13. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁴⁵³ Lásd: EJEB, OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS kontra Oroszország, 2011. szeptember 20.

⁴⁵⁴ A Yukos ügy háttéréről lásd: MUIJSENBERGH, id. mű 60-61. oldalakat.

⁴⁵⁵ Az EJEB megfogalmazása szerint „because the issues raised by the case transcend[ed] the person and the interests of the applicant [company]”. Lásd: EJEB, OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS kontra Oroszország, 2011. szeptember 20., 525. bekezdését.

⁴⁵⁶ Az EJEB értékelése szerint ebben a körben a felkészülési idő, a fegyverek egyenlőségének elve és a jogorvoslati jog sérelme volt megállapítható. Lásd: EJEB, OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS kontra Oroszország, 2011. szeptember 20., 551. bekezdését.

⁴⁵⁷ A tulajdonvédelmi hivatkozásokat az EJEB részben találta megalapozottnak a visszaható hatály és az arányosság követelményeinek megsértése miatt. Lásd: EJEB, OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS kontra Oroszország, 2011. szeptember 20., 573-574. és 657-658. bekezdéseket.

egyezménysértések megállapításán és az esetjog bővítésén, gazdagításán túlmutató jelentősége az, hogy igazolta az EJEB európai közrend megóvásában és az emberi jogok védelmében játszott nélkülözhetetlen szerepét.

Az EJEB joggyakorlatát általánosságában szemlélve elmondható, hogy bár a tulajdonjogot korlátozó közérdekű szabályozások megítélésekor szélesebb mérlegelési teret biztosít a részes államok javára, innovatív esetjogi gyakorlata számos esetben mégis kiterjesztő védelmet biztosít a gazdasági társaságok javára. Így az EJEB az esetjogi gyakorlatában nemcsak a már megszerzett tulajdon védelmét, hanem a jövedelemszerző képességet és a nyereség vagy jövedelemvárakozások tekintetében is kiterjesztette a tulajdonvédelmet.⁴⁵⁸ Ennek megfelelően például a Könyv-Tár Kft. és mások kontra Magyarország ügyben az EJEB a panaszos – tankönyvek piacán szereplő – gazdasági társaságok ügyfélkörére terjesztette ki az EJEE-ben elismert tulajdonvédelmet.⁴⁵⁹ Az EJEB a Hunguest Zrt. kontra Magyarország ügyben hozott döntésében pedig a végrehajtási eljárásban biztosítási intézkedés eredményeként a végrehajtó letéti számláján elhelyezett pénz utáni letéti kamatok fizetésének törvényi kizárását tekintette tulajdonjogot sértőnek.⁴⁶⁰

Az EJEB esetjogi gyakorlatának további innovatív jellegét példázza, hogy a bírói fórum az EJEE-ben elismert tulajdonhoz fűződő jog védelmét azokban az esetekben is biztosítja, amikor a tulajdoni érdek érvényesítését a tagállami bírósági vagy választottbírósági ítélek végrehajtásának megtagadása vagy akadályozása idézi elő. A gazdasági társaságokkal kapcsolatos egyik korai, a Stran Greek Refineries és Stratis Andreadis kontra Görögország ügyben az EJEB tulajdonhoz fűződő jogot sértőnek ítélte azt a törvényhozói intézkedést, amely érvénytelennek mondott ki egy választottbírósági kikötést, valamint az

⁴⁵⁸ Lásd: EJEB, Anheuser-Busch Inc. kontra Portugália, hivatkozási szám: 73049/01., 2007. január 11., 65. bekezdését.

⁴⁵⁹ Lásd: EJEB, Könyv-Tár Kft. és mások kontra Magyarország, 2018. október 16., 31-32. bekezdéseit.

⁴⁶⁰ Lásd: EJEB, Hunguest Zrt. kontra Magyarország, hivatkozási szám: 66209/10., 2018. január 18., 32-33. bekezdéseit.

annak alapján a panaszos gazdasági társaság javára ítélő választottbíróvási ítéletet.⁴⁶¹

Végül e körben szükséges megjegyezni, hogy a tulajdonvédelem bár az üzleti-gazdasági működés biztosításának kulcsfontosságú, ugyanakkor közel sem egyedüli vagy kizárólagos eszköze. Az EJEE-ben biztosított más alapvető jogok, mint például a következőkben tárgyalt magánszféra védelme,⁴⁶² illetőleg a véleménynyilvánítás szabadsága⁴⁶³ szintén szolgálhatják a jövedelemtermelő üzleti működés védelmét, és így végső soron a tulajdoni érdekek teljesebb megóvását. Emberland e körben arra mutat rá, hogy amikor az állam közérdekvédelmi szabályozási igénye a gazdasági és üzleti érdekeket korlátozza, akkor alapvetően a tulajdonjogra irányadó, megengedőbb felfogás lesz meghatározó a közhatalmi intézkedés megítélése során.⁴⁶⁴

II.4.2.3. A magánszférához való jog

Szinte valamennyi emberi jogi egyezmény tartalmaz olyan szabályt, amely a magánszféra tekintetében nyújt védelmet.⁴⁶⁵ Az EJEE 8. cikke alapján az EJEB esetjogi gyakorlatának kiindulópontját egy negatív módon megfogalmazott felfogás jelenti, vagyis az, hogy a magánszféra védelme az állami hatóságok önkényes beavatkozásával szemben nyújt védelmet.⁴⁶⁶ Ugyanakkor az EJEB

⁴⁶¹ Lásd: EJEB, Stran Greek Refineries és Stratis Andreadis kontra Görögország, hivatkozási szám: 13427/87., 1994. december 9., 72-75. bekezdéseket.

⁴⁶² Lásd például: EJEB, Colas Est és mások kontra Franciaország, hivatkozási szám: 37971/97., 2002. április 16.

⁴⁶³ Lásd például: EJEB, Markt Intern Verlag GmbH és Klaus Beermann kontra Németország, hivatkozási szám: 10572/83., 1989. november 20., 33. bekezdését.

⁴⁶⁴ Lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 192-193. oldalait.

⁴⁶⁵ Ilyen rendelkezést tartalmaz az Egyetemes Nyilatkozat 12. cikke, a PPJNE 17. cikke, az EJEE 8. cikke, a Amerikai Egyezmény 11. cikke, míg ehhez képest ugyanakkor az Afrikai Charta 18. cikke a családot védelmezi. A magánszféra védelmének közjogi eredete az amerikai alkotmány negyedik kiegészítésében biztosított garanciális rendelkezésre nyúlik vissza, amelyet Samuel Warren és Louis Brandeis 1890-ben, a Harvard Law Review-ban megjelent híres írásában kreatív módon, „right to be left alone”-ként, vagyis egyfajta békénhagyáshoz való jogként értelmezett; lásd: Samuel WARREN - Louis BRANDEIS, *The right to privacy* (Harvard Law Review, 1890), 193. oldalt.

⁴⁶⁶ Erről lásd: EJEB, Guerra és mások kontra Olaszország, hivatkozási szám: 14967/89., 1998. február 19., 58. bekezdését, majd későbből például: EJEB, Nunez kontra Norvégia, hivatkozási szám: 55597/09., 2011. június 28., 68. bekezdését.

már a korai joggyakorlatában rámutatott arra, hogy a magánszféra védelme nemcsak negatív kötelezettséget ölel fel, vagyis nemcsak a részes államok önkényes hatósági vagy más közhatalmi döntéseivel szemben nyújt védelmet,⁴⁶⁷ hanem az – EJEB gyakorlatában kibontott – pozitív, vagyis összetett intézményvédelmi kötelezettséget telepít az államokra.⁴⁶⁸ Ennek megfelelően az utóbbi évtized során az EJEB gyakorlatában a magánszféra védelme bizonyult az egyik legtermékenyebb és leginnovatívabb alapjogi területnek.⁴⁶⁹ Lévén, hogy a gazdasági társaságok az üzleti működésük során számos szerződéses vagy más kapcsolatot kialakítva ágyazódnak a társadalomba,⁴⁷⁰ így a tevékenységük jó néhány aspektusa – például kommunikációjuk – a magánszféra védelmének oltalma alá tartozhat. Az EJEE 8. cikkben biztosított jog az EJEB gyakorlatának fokozatos fejlődése alapján nemcsak a természetes személyekre terjedt ki, hanem – amennyiben ezt a magánszféra védelméhez tartozó jogosítvány jellege lehetővé teszi – jogi személyekhez, ideértve a gazdasági társaságokhoz kapcsolódó tevékenységhez, üzleti működéséhez védelmet is nyújt.⁴⁷¹

Az EJEE 8. cikkének a szövege, illetve az EJEB esetjogi gyakorlata alapján a magánszféra védelmének a következő, egymással összefüggő területei azonosíthatók: a magánélet, a családi élet, az otthon és a levelezés.⁴⁷² A gazdasági társaságok, illetve üzleti működésük szempontjából a családi élet védelmét leszámítva a magánszféra szabadságának többi területe, így a magánélet, az otthon és a levelezés (vagy kommunikáció) védelme is releváns lehet. Ennek fényében az EJEB a Niemietz kontra Németország ügyben az 1990-es évek elején meghozott döntésében azt vizsgálta, hogy az ügyvédi

⁴⁶⁷ Az EJEB az X kontra Izland döntésében, utalva magánszféra elméleti igazolási alapjaira, arra mutat rá, hogy a magánszféra szabadsága nemcsak a közhatalom beavatkozásával szemben nyújt védelmet, hanem felöli az ember közvetlen társadalmi kapcsolatait is, erről lásd: EJEB, X kontra Izland, hivatkozási szám: 6825/74., 1976. május 18.

⁴⁶⁸ Erről elsőként lásd: EJEB, Marckx kontra Belgium, 1979. június 13., 31. bekezdését; illetve EJEB, Airey kontra Írország, hivatkozási szám: 6289/73., 1979. október 9., 32. bekezdését.

⁴⁶⁹ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 366-369. oldalakat.

⁴⁷⁰ Többek között lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 116-117. oldalait.

⁴⁷¹ Lásd: GRABENWARTER, id. mű 184-185. oldalait.

⁴⁷² Lásd: GRABENWARTER, id. mű 186-198. oldalait.

irodában fogantatosított házkutatás az EJEE 8. cikkének védelmi köréhez tartozik-e. Az EJEB ebben a döntésében mondta ki, hogy a magánélet fogalma nem redukálható a személyes élet „belső körére”, hanem felöleli a szakmai és üzleti tevékenység bizonyos szeleteit is.⁴⁷³ Az EJEB ebben az ügyben azt is mérlegre tette, hogy a magánszféra sérelme hátrányosan érinti az üzleti működést, valamint a vállalkozás jó hírnevét, amely arra enged következtetni, hogy a gazdasági társaságok esetében a magánszféra – hasonlóan a tulajdonvédelemhez – a jövedelemtermelő üzleti működést (is) védelmezi. Az EJEB hasonlóan foglalt állást a Chappel kontra Egyesült Királyság ügyben.⁴⁷⁴ Ugyan szintén nem kifejezetten gazdasági társaságokkal összefüggésben, de az üzleti működés tekintetében mondta ki, hogy a magánszféra védelme kiterjed a telefon vagy más kommunikációs csatornára,⁴⁷⁵ valamint adatvédelmi kérdésekre is.⁴⁷⁶

Az EJEB első ízben igazán csak 2002 – ben, a Colas Est kontra Franciaország ügyben terjesztette ki a magánszféra védelmét a gazdasági társaságok székhelyére, valamint azokra a helyszínekre is, ahol üzletvitelét, üzleti tevékenységét folytatja. A konkrét ügyben egy versenyfelügyeleti eljárás során bírói parancs nélkül fogantatosított házkutatások miatt terjesztettek elő kérelmet a panaszosok.⁴⁷⁷ Az EJEB mérlegelte, hogy az EJEE 8. cikkének francia szövegében szereplő „*domicile*” szónak jóval szélesebb értelme van, mint az

⁴⁷³ Lásd: EJEB, Niemietz kontra Németország, hivatkozási szám: 13710/88., 1992. november 16., 27-29. bekezdéseit.

⁴⁷⁴ Lásd: EJEB, Chappel kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 10461/83., 1989. március 30.

⁴⁷⁵ Lásd például: EJEB, Malone kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 8691/79., 1984. augusztus 2., 64. bekezdését, illetve EJEB Halford kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 20605/92., 1997. június 25., 44. bekezdését.

⁴⁷⁶ Lásd például: EJEB, Amann kontra Svájc, hivatkozási szám: 27798/95., 2000. február 16., 65-70. bekezdéseket.

⁴⁷⁷ Lásd: EJEB, Société Colas Est kontra Franciaország, 2002. április 16., 40-42. bekezdéseket, amelyet később megerősített például: EJEB, Buck kontra Németország, hivatkozási szám: 41604/98., 2005. április 28.; EJEB, Kent Pharmaceuticals Limited és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9355/03., 2005. október 11.; valamint EJEB, Association for European Integration and Human Rights és Ekimdzhiiev kontra Bulgária, hivatkozási szám: 62540/00., 2007. június 28., 60. bekezdése. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

angol „*home*” fogalomnak, és kiterjed például egy szakmai tevékenység üzésének helyszínt adó irodára is.⁴⁷⁸

Végül pedig az EJEb a „levelezést”, vagyis a hagyományos és elektronikus kommunikációt – ideértve többek között a leveleket, okiratokat, elektronikus üzeneteket, telefonos kommunikációt – megillető alapjogi védelmet is kiterjesztette a gazdasági társaságok üzleti kapcsolataira.⁴⁷⁹

Ugyanakkor – amint arra az előző pont is utalt – az EJEb nem teljesen azonos jogkorlátozási mércét alkalmaz a természetes személyek és a gazdasági társaságok EJEb 8. cikk szerinti védelme terén. A Colas Est kontra Franciaország ügyben – követve a Niemietz kontra Németország döntésben előadott felfogást⁴⁸⁰ – az EJEb szakmai vagy üzleti tevékenységek esetén szélesebb teret ismert el az állami beavatkozások javára.⁴⁸¹ Az EJEb későbbi döntéseiben is megerősítette a magánszféra védelmének – különösen a természetes személy otthonát és a gazdasági társaságok székhelyét vagy üzletvitelének helyszínét érintő – jogkorlátozási mércéje terén kialakított különbségtételt.⁴⁸² Az EJEb esetjogi gyakorlata ugyanakkor e téren mégsem teljesen következetes, és akadnak olyan eseti döntések, amelyekben a jogkorlátozási mércék közötti különbségtétel nem tapintható ki.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Lásd: SCHABAS (2017), id. mű 399-400. oldalakat.

⁴⁷⁹ A természetes személyek üzleti tevékenysége tekintetében lásd: EJEb, Niemietz kontra Németország, 1992. november 16., 29-30. bekezdéseit, míg kifejezetten gazdasági társaságok tekintetében lásd: EJEb, Wieser & Bicos Beteiligungen GmbH kontra Ausztria, hivatkozási szám: 74336/01., 2007. október 16., 45. bekezdését; EJEb, Liberty és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 58243/00., 2008. július 1., 55-57. bekezdését; EJEb, Association for European Integration and Human Rights és Ekimdzchiev kontra Bulgária, 2007. június 28., 60-62. bekezdését (A szerző saját gyűjtése az EJEb HUDOC adatbázisa alapján). A jogirodalomból lásd még: SCHABAS (2017), id. mű 400-401. oldalakat.

⁴⁸⁰ Lásd: EJEb, Niemietz kontra Németország, 1992. november 16., 31. bekezdését.

⁴⁸¹ Lásd: EJEb, Société Colas Est kontra Franciaország, 2002.  prilis 16., 42. bekezdését, valamint EMBERLAND (2006), id. mű 176-177. oldalait.

⁴⁸² Lásd például: EJEb, Fontanesi kontra Ausztria, hivatkozási szám: 30192/96., 2000. február 9., amelyben az EJEb kimondta, hogy a tagállamok mérlegelési tere – az úgynevezett „*margin of appreciation*” – a szakmai, üzleti tevékenység helyszíne tekintetében tágabb, mint természetes személyek otthonát érintően. Lásd még: EJEb, Buck kontra Németország, 2005.  prilis 28., 34-52. bekezdéseket.

⁴⁸³ Erről lásd: EJEb, Wieser & Bicos Beteiligungen GmbH kontra Ausztria, 2007. október 16., 45.  s 53-68. bekezdéseket.

II.4.2.4. A gondolat, lelkiismeret és vallásszabadság

Bár némely ország – különösen az Amerikai Egyesült Államok⁴⁸⁴ – alkotmányos rendszerében egyre nagyobb figyelmet kap az a kérdés, hogy vajon a vallások tanításait vagy erkölcsi követelményrendszerét – így például az abortusz elítélését vagy az azonos neműek házasságának tilalmát – sértő állami szabályozással – például adószabályozással – szemben a vállalkozásokat megilleti-e a vallásszabadság, a vallási meggyőződés szabad megvallása által biztosított védelem,⁴⁸⁵ a nemzetközi emberi jogi ellenőrző mechanizmusokat e téren inkább visszafogottság jellemzi.⁴⁸⁶ Ezzel együtt ugyanakkor elismerik, hogy a vallásszabadság nemcsak egyéni, hanem kollektív, közös érdekeket is véd.

Az Egyetemes Nyilatkozat 18. cikke értelmében a vallásszabadság átfogja a „vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát”. A PPJNE 18. cikke hasonló megfogalmazásában a vallásszabadság kiterjed arra, hogy „vallását vagy meggyőződését vallásos cselekmények és szertartások végzése útján akár

⁴⁸⁴ Erről lásd: Michael W. McCONNEL és mások, *Religion and the Constitution* (Wolters Kluwer, 2016). Emellett lásd még: Michael W. McConnel professzorral készült beszélgetést, amely 2019 szeptemberében jelent meg a Mandiner folyóirat Precedens rovatának online felületén, elérhető: https://precedens.mandiner.hu/cikk/20190928_religion_and_public_life_through_american_lenses (a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

⁴⁸⁵ Az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága ezeket a kérdéseket ítélte meg a Burwell kontra Hobby Lobby ügyben [Burwell v. Hobby Lobby 573 U.S. 682 (2014)]; elérhető: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/13-354> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.), valamint a Masterpiece Cakeshop kontra Colorado Civil Rights Commission [584 U.S. (2018)]; elérhető: https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/16-111_j4el.pdf (a letöltés időpontja: 2021. április 10.) ügyekben, amelyekben a szövetségi legfőbb bírói fórum elismerte, hogy a vállalkozások üzletvitelükben és üzleti politikájukban érvényre juttathatják a tulajdonos(ok) vallási meggyőződését, értékrendszerét, vagyis a magánautonómia szabadságához tartozik, hogy ezen értékeket valló tulajdonosok a politikai, társadalmi és gazdasági életben is ezen értékek mentén irányíthassák vállalkozásaikat. Ezekben az esetben az alkotmány alapján védelmet élveznek azon állami szabályozással szemben, amely hátrányba sodorja, vagy ellehetetleníti ezen értékrend képviselését.

⁴⁸⁶ A lelkiismereti és vallásszabadságot természetesen valamennyi emberi jogi dokumentum garantálja, így az Egyetemes Nyilatkozat 18. cikke rögzíti a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság jogát, amellyel összhangban áll a PPJNE 18. cikke, az EJE 9. cikke, az Amerikai Egyezmény 12. cikke, míg az Afrikai Charta 8. cikke.

egyéniileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthatja, gyakorolhatja és taníthatja.”

Ehhez képest az EJEE szövegének előkészítése során ugyanakkor a vallásszabadságnak kifejezetten az egyéneket megillető aspektusát tartották szem előtt. Ezt tükrözi az EJE Biz egy még 1968-ban meghozott döntése, amelyben kizárólag természetes személyeknek nyújtott lehetőséget az EJEE 9. cikkében foglalt vallásszabadság felhívására.⁴⁸⁷ Ugyanakkor lévén, hogy ez a jog az emberek között teremt kapcsolatot, és ezért tipikusan közösen gyakorolják, így az EJEB esetjogi gyakorlata később már elismeri, hogy az EJEE 9. cikkből védelem fakad az egyházak, vallási közösségek, illetve e közösségek szervezeteinek javára is, akik ezt a jogukat az EJEE 34. cikkén keresztül az EJEB előtt ténylegesen érvényesíthetik is. Ennek megfelelően az egyházak és vallási közösségek közvetlen nemzetközi jogi védelmet élveznek, így ebből fakadóan nem szükséges híveik fellépésére és rajtuk keresztül a közvetett jogvédelemre támaszkodniuk.⁴⁸⁸

Az európai jogvédelmi rendszerben a vallásszabadság megsértésének így a természetes személy egyénekén kívül intézmények – egyházak és vallási közösségek, valamint azok szervezetei – is áldozataivá válhatnak.⁴⁸⁹ Magyarországgal összefüggésben az EJEB a Magyar Keresztény Mennonita Egyház és mások kontra Magyarország ügyben, a 2011-ben elfogadott egyházügyi szabályozás vizsgálata során erősítette meg, hogy a vallásszabadság az egyesülési jog fényében értelmezve a vallási tevékenységet folytató jogi személyek javára is védelmet nyújt az indokolatlan és nem igazolható állami beavatkozásokkal szemben.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Lásd: EJE Biz, Church of X kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 3798/68., 1968. december 17.

⁴⁸⁸ Erről lásd: GRABENWARTER, id. mű 236-237. oldalait.

⁴⁸⁹ Lásd: EJEB, X és Szcintológiai Egyház kontra Svédország, hivatkozási szám: 7805/77., 1979. május 5.; EJEB, Manoussaki kontra Görögország, hivatkozási szám: 18748/91., 1996. szeptember 26.; 44-53. bekezdéseket. A jogirodalomból lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 52-54. oldalait.

⁴⁹⁰ Lásd: EJEB, a Magyar Keresztény Mennonita Egyház és mások kontra Magyarország, hivatkozási számok: 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 és 56581/12., 2014. április 8., 77. és 90-91. bekezdéseit (általános esetjogi gyakorlatra utalva), valamint a konkrét ügyekkel kapcsolatban: 95-97. és 115. bekezdéseit.

Az EJEB esetjogi gyakorlata ezen túlmenően azt is elismeri, hogy a vallásszabadságnak van olyan kollektív aspektusa és gazdasági vonatkozása, amely alapján bizonyos körülmények között gazdasági társaságok is igényt formálhatnak a védelmére.⁴⁹¹ Így a Glas Nadezhda EOOD kontra Bulgária ügyben az EJEB befogadhatónak tartotta annak a vállalkozásnak a panaszkérelmét, amelytől a bolgár hatóságok megtagadták az ahhoz szükséges frekvencia engedélyt, hogy vallási témájú rádiót indíthasson és üzemeltethessen. Bár az EJEB az egyezményértést végül a véleménynyilvánítás szabadságára alapította, ugyanakkor döntésében rögzítette, hogy a panaszkérelem alapját érintő tényekre a vallásszabadság követelményei is irányadóak.⁴⁹²

II.4.2.5. A véleménynyilvánítás szabadsága

Hasonlóan a vallásszabadság kérdéséhez, a gazdasági társaságokat megillető véleménynyilvánítás joga is egyre jelentősebb érdeklődés és közéleti viták előterébe kerül némely alkotmányos rendszerben.⁴⁹³ Ilyen terület például a kereskedelmi szólások, illetve azok korlátozásának kérdése,⁴⁹⁴ amelyet a magyar Alkotmánybíróság is elismer.⁴⁹⁵ Emellett a véleménynyilvánítási szabadság szempontjából újszerű dilemmákat hoz felszínre a digitalizáció

⁴⁹¹ Lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 63-64. oldalait.

⁴⁹² Lásd: EJEB, Glas Nadezhda EOOD kontra Bulgária, hivatkozási szám: 14134/02., 2007. október 11., 54-59. bekezdéseket.

⁴⁹³ Így például a külföldi alkotmányjogi esetjogban nagy visszhangot váltott ki az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bíróságának a Citizens United v. Federal Election Commission [558 U.S. 310 (2010)] ügyben meghozott döntése, amely a véleménynyilvánítás szabadságát kiterjesztette a gazdasági társaságokra, ezzel korlátozva az állami szabályozás lehetőségét a közéleti és politikai kommunikáció terén.

⁴⁹⁴ HALMAI-TÓTH, id. mű 475. oldal. A döntés elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/558/310/> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Erről lásd például: KU, id. mű 731-732. oldalakat.

⁴⁹⁵ A magyar Alkotmánybíróság elismeri a kereskedelmi szólások, vagyis a gazdasági reklámtevékenység védelmét, ugyanakkor szélesebb körben lát lehetőséget az állam közérdekvédelmi vagy más megfontolások mentén fogantatott beavatkozásaira. Erről lásd: az Alkotmánybíróság 1270/B/1997 AB határozat (ABH 2000, 713), valamint 37/2000 (X. 31.) AB határozat (ABH 2000, 293), majd későbből 3208/2013. (XI. 18.) AB határozat (Indokolás [10]) és 3/2020. (I. 3.) AB határozat (Indokolás [97]).

térnyerése,⁴⁹⁶ valamint ennek eredményeként a platform alapú üzleti vállalatok megjelenése, megerősödése,⁴⁹⁷ illetve a közéleti kommunikációban és tájékozódásban játszott egyre jelentősebb szerepe.⁴⁹⁸ Ezek a dilemmák híven mutatnak rá a gazdasági társaságok emberi jogok terén tetten érhető „Janus-arcúságára.” A gazdasági társaságok ugyanis egyfelől a véleménynyilvánítási szabadság jogosultjai, másfelől pedig – a digitális közterek egyre jelentősebb közéleti befolyása miatt – az utóbbi években a nyilvánosság legfontosabb formálóivá lépnek elő,⁴⁹⁹ és ezért a tájékozódás, illetve a véleménynyilvánítás szabadságának teljesebb biztosítása érdekében üzleti működésük szabályozásának szükségessége is egyre erősebben vetődik fel.⁵⁰⁰ Az értekezés a gazdasági társaságok véleménynyilvánítás szabadsága alapján elismert jogait ebben a részben, míg a véleménynyilvánítás és az információhoz jutás teljesebb érvényesülése érdekében tevékenységük szabályozásának és korlátozásának dilemmáját a III. részben tárgyalja.

Valamennyi nemzetközi emberi jogi egyezmény kitüntetett és becses jogként, a kommunikációs alapjogok anyajogaként ismeri el a

⁴⁹⁶ A digitalizáció társadalomra gyakorolt hatásairól általános jelleggel lásd, többek között: Jan A.G.M. VAN DIJK, *The network society* (SAGE Publications Ltd, 2012).

⁴⁹⁷ Az információ digitális formában való megjelenése teret nyitott az információs globalizáció kiépülése, és ezzel együtt a nagy technológiai vállalatok piaci szerepének megnövekedése előtt. Erről részletesen lásd, többek között: Tim WU, *The Curse of Bigness: Antitrust in the New Gilded Age* (Columbia Global Reports, 2018).

⁴⁹⁸ Az öt nagy digitális közvetítő vállalat: Facebook, Amazon, Twitter, Google és az Apple. Lásd például: Niall FERGUSON, *The tech supremacy: Silicon Valley can no longer conceal its power* (The Spectator, 2021. január 16.) elérhető: <https://www.spectator.co.uk/article/the-tech-supremacy-silicon-valley-can-no-longer-conceal-its-power> (a letöltés időpontja: 2021. január 30.).

⁴⁹⁹ Erről lásd például: Jeffrey ROSEN, *America Is Living James Madison's Nightmare* (The Atlantic, 2018 október), elérhető: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/james-madison-mob-rule/568351/> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁵⁰⁰ Ez az alkotmányjogi kérdés a közösségi platformok feletti tulajdonjog és az emberek véleménynyilvánítási szabadságához fűződő érdeke közötti sajátos konfliktusaként jelentkezik. Erről lásd például: Will DUFFIELD, *Circumventing Section 230: Product Liability Lawsuits Threaten Internet Speech* (Cato Institute, 2021. január 26.), elérhető: <https://www.cato.org/policy-analysis/circumventing-section-230-product-liability-lawsuits-threaten-internet-speech> (a letöltés időpontja: 2021. február 10.). Emellett egyre több ország veszi fontolóra a platform alapú üzleti vállalatok szabályozását és állami ellenőrzését. Így például az ausztrál verseny és fogyasztóvédelmi hatóság erre a célra külön ágazatot hozott létre. Erről lásd: <https://www.accc.gov.au/focus-areas/digital-platforms> (a letöltés időpontja: 2021. január 25.). A platform alapú üzleti vállalatok szabályozási lehetőségéről lásd még: KHAN, id. mű 790-802. o.

véleménynyilvánítás szabadságát.⁵⁰¹ Ezt az alapvető jogot a jogirodalom és a nemzetközi bírói gyakorlat egyaránt kettős igazolásának tartja.⁵⁰² Egyfelől a véleménynyilvánítás szabadsága a sokszínű és plurális társadalmi és közéleti viták előfeltételét jelenti, amelyek nélkül nem képzelhető el az állami működés demokratikussága.⁵⁰³ Ebből következően alapvető fontosságú a véleménynyilvánítási szabadság és a demokratikus közvélemény közötti szoros kapcsolat, amely a közéleti szólások kiemelt jogi – alkotmányjogi és nemzetközi emberi jogi – védelmét biztosítja.⁵⁰⁴ Másfelől a véleménynyilvánítás szabadsága az egyéni önkifejezés, a személy szabad kibontakozásának és szellemi autonómiájának fontos záloga.⁵⁰⁵ Ennek

⁵⁰¹ A véleménynyilvánítás szabadságát biztosítja az Egyetemes Nyilatkozat 19. cikke, a PPJNE 19. és 20. cikkei, az EJEE 10. cikke, az Amerikai Egyezmény 13. cikke, valamint az Afrikai Charta 9. cikke. A regionális emberi jogi egyezmények az adott régió véleménynyilvánítási szabadsága körében kialakított alkotmányjogi kultúrát is tükrözik, így például az Amerikai Egyezmény kifejezetten rögzíti a véleménykifejezésekkel szemben alkalmazott előzetes korlátozások tilalmát.

⁵⁰² SCHABAS (2017), id. mű 444-450. oldalakat; az EJEB gyakorlatából lásd például: EJEB, Nagykamara, Rekvényi kontra Magyarország, hivatkozási szám: 25390/94., 42. bekezdését; emellett a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatából lásd: 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [23] és [39] bekezdéseit, valamint a 14/2017. (VI. 30.) AB határozat, Indokolás [26].

⁵⁰³ Ennek egyik első alkotmányjogi megalapozását az amerikai legfelső bírósági bíró, Louis D. Brandeis a Whitney kontra California ügyhöz fűzött párhuzamos indokolásában fejtette ki. Eszerint a politikai igazság feltárásának nélkülözhetetlen eszköze a gondolkodás és a szólás szabadsága, így a közéleti vita egyúttal politikai kötelezettség [Charlotte Anita Whitney v. People of the State of California, 274 U.S. 357 (1927)], elérhető: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/274/357> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Szintén az amerikai Legfelső Bíróság tagjához, Oliver Wendel Holmes-hoz fűződik az úgynevezett „*marketplace of ideas*”, vagyis a vélemények szabad piacának paradigmája, amely szerint a véleménynyilvánítási szabadság az alkotmányos rendszerek alapja, mert az igazság leghatékonyabb próbája annak ereje, hogy elfogadtassa magát a gondolatok piacának versenyében [Abrams v. United States, 250 U.S. 616 (1919)]. Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/250/616/> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Bővebben lásd: KOLTAY András, *A szólásszabadság alapvonalai. Magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban* (PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2007), 301–303. oldalakat. A doktori értekezés az egyetemi honlapról elérhető: <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Koltay%20Andr%C3%A1s%20PhD.pdf> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

⁵⁰⁴ Az EJEB gyakorlatából erről elsőként lásd: EJEB, Handyside kontra Egyesült Királyság, 1976. december 7., 49. bekezdését, majd pedig: EJEB, Lingens kontra Ausztria, hivatkozási szám: 9815/82., 1986. július 8., 42-47. bekezdéseket, valamint: EJEB, Cholakov kontra Bulgária, hivatkozási szám: 20147/06., 2013. október 1., 29-31. bekezdéseket. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján). Hasonló megközelítést fogadott el az Afrikai Bizottság az Article 19 kontra Eritrea ügyben, lásd: Afrikai Bizottság, Article 19 kontra Eritrea, 2007. május 30., 107. bekezdését.

⁵⁰⁵ Lásd például: EJEB, Handyside kontra Egyesült Királyság, 1976. december 7., 49. bekezdésének 2. részét, majd később: EJEB, Nagykamara, Palomo Sánchez és mások kontra Spanyolország, hivatkozási számok 28955/06., 28957/06., 28959/06. és 28964/06., 2011. szeptember 12., 53. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

megfelelően a véleménynyilvánítási jog e két fő elméleti igazolás⁵⁰⁶ alapján a szélesebb értelemben vett kommunikáció szabadságának, vagyis magának az információ közlésének, az információhoz jutásnak, valamint a vélemények kifejezésének lehetőségét részesíti védelemben.⁵⁰⁷

Az emberi jogi egyezmények – különösen pedig az EJEE – „mindenkinek”, vagyis természetes és jogi személyeknek egyaránt biztosítják a véleménynyilvánítás szabadságát.⁵⁰⁸ A tulajdonvédelmi rendelkezés mellett az EJEE a véleménynyilvánítás jogának biztosítása terén – a jogkorlátozásokkal összefüggésben – kifejezetten említi a jogi személyeket, vállalatokat, és ezzel implicit módon utal arra, hogy az érintett alapjog jogosultjai lehetnek.⁵⁰⁹

Az EJEB az esetjogi gyakorlatában így nem különböztet azok között a – természetes és jogi – személyek között, akik élnek a véleménynyilvánítás szabadságával.⁵¹⁰ A jellege szerint közéleti szólásnak vagy politikai, társadalmi beszédnek minősülő vélemények terén jellemzően azok a gazdasági társaságok érintettek, amelyek a sajtó funkcióját látják el, és az EJEB megfogalmazása szerint sajátos „házórzó kutya” („*public watchdog*”)⁵¹¹ szerepet játszanak a demokratikus társadalmakban. Az EJEB első ízben az 1979-ben meghozott Sunday Times kontra Egyesült Királyság ügyben ismerte el a lapkiadó vállalatot széleskörben megillető véleménynyilvánítási szabadságot.⁵¹²

⁵⁰⁶ A jogirodalomban ismert nézetek külön igazolásként tekintenek az véleményszabadság „igazságkeresési” funkciójára, amelyet a vélemények szabad piacának teóriája alapoz meg. Erről lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 122. oldalát.

⁵⁰⁷ Erről lásd: SCHABAS (2017), id. mű 450-453. oldalakat.

⁵⁰⁸ Lásd: GRABENWARTER, id. mű 251-253. oldalakat.

⁵⁰⁹ Az EJEE 10. cikk (1) bekezdésének harmadik mondata egy korlátozó rendelkezést tartalmaz, amely szerint a véleménynyilvánítási szabadság nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék.

⁵¹⁰ Lásd például: EJEB, Autronic AG kontra Svájc, hivatkozási szám: 12726/87., 1990. május 22., 47. bekezdését; majd későbből lásd: EJEB, Cetin és mások kontra Törökország, hivatkozási számok: 40153/98 és 40160/98., 2003. február 13., 57. bekezdését; EJEB, Ashby Donald és mások kontra Franciaország, hivatkozási szám: 36769/08., 2013. január 10., 34. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁵¹¹ Elsőként lásd: EJEB, Barthold kontra Németország, hivatkozási szám: 8734/79., 1985. március 25., 58. bekezdését, majd későbből lásd: EJEB, Nagykamara, Goodwin kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 17488/90., 1996. március 27., 39. bekezdését.

⁵¹² EJEB, Sunday Times kontra Egyesült Királyság, 1979. április 26., 45. bekezdését, amelyet aztán később több száz döntésében formált gyakorlattá, így például az EJEB, Axel Springer AG kontra Németország, hivatkozási szám: 39954/08., 2012. február 7., 96-111. bekezdéseiben.

A digitalizáció, az internet, valamint a digitális közvetítő vállalatok és platformok elterjedése a társadalmakban gyökeresen átformálta a tájékozódás, az információhoz jutás, valamint a vélemények közlését, terjesztését. Az EJEB ennek fényében már egy 2012-ben meghozott határozatában rögzítette, hogy az internet a jelenkorban a véleménynyilvánítási szabadság gyakorlásának egyik legfontosabb színterévé vált.⁵¹³ A véleménynyilvánítási szabadság szempontjából az internet kettős arcú. Egyfelől az internet elterjedése a szólásszabadság nagyfokú demokratizálódásához vezetett azzal, hogy mérsékelte a közéleti vitában való részvétel előtt álló akadályokat és költségeket.⁵¹⁴ Másfelől ugyanakkor – tágabb értelemben – egyre súlyosabb aggályt jelent, hogy a platform alapú digitális közvetítő vállalatok az internet által biztosított nyilvánosság egy jelentős részét ellenőrzésük alá vonják.⁵¹⁵ Az EJEB információs társadalommal összefüggő esetjogi gyakorlatában az internetes hírportálokat működtető gazdasági társaságok véleménynyilvánítási szabadságának dilemmái jelentek meg.

Az internetes hírportálok felelősségéhez kapcsolódóan az EJEB két sajátos alapjogi dilemmával foglalkozott részletesebben: egyfelől az internetes hírportálokon megjelenő jogsértő kommentekért, másfelől pedig az internetes hírportálokon közölt tartalmakban elhelyezett úgynevezett hiperhivatkozásokért – „hiperhivatkozások posztolásáért” – viselt felelősség véleménynyilvánítási szabadsággal való kapcsolatával. Az internetes hírportálon megjelenő, mások által közölt jogsértő kommentekért viselt felelősség kérdése terén az EJEB irányadó jelleggel a Delfi AS kontra Észtország ügyben foglalt állást. E döntésében szűkebb keretek között húzta meg az internetes hírportálok véleménynyilvánítási szabadságát. Elismerte ugyanis, hogy nem sérti az EJE 10. cikkében biztosított jogot, ha a gazdasági

⁵¹³ Lásd: EJEB, Ahmet Yildirim kontra Törökország, hivatkozási szám: 3111/10., 2012. december 18., 54. bekezdését.

⁵¹⁴ Többek között lásd: KOLTAY, id. mű 220. oldalát. Emellett az EJEB esetjogi gyakorlatából lásd: EJEB, Times Newspapers Ltd. kontra Egyesült Királyság, hivatkozási számok: 3002/03. és 23676/03., 2009. március 10., 27. bekezdését.

⁵¹⁵ Erről lásd többek között: WU, id. mű.

társaság által üzletszerű tevékenységeként működtetett internetes hírportál felelősségét szabályozzák, és azt végső soron megállapítják a hírportálon megjelenő jogsértő – így például gyűlöletkeltő vagy uszító tartalmú – kommentek miatt.⁵¹⁶

Az EJEB azonban ettől eltérően, az internetes hírportálok véleménynyilvánítási szabadságának szélesebb védelmét ismerte el az úgynevezett hiperhivatkozások elhelyezése miatt. Az ezen a téren irányadó Magyar Jeti Zrt. kontra Magyarország döntésében az EJEB kevésbé volt megengedőbb a részes állam jogkorlátozó bírói jogértelmezésével szemben, és az internetes hírportál véleménynyilvánításhoz való jogának sérelmeként értékelte, hogy a magyar bírói fórumok a hiperhivatkozás elhelyezését a jogalkalmazás szempontjából a híreszteléssel egyezőnek tekintették, és a hiperhivatkozás tartalma miatt objektív felelősséget állapítottak meg.⁵¹⁷

A gazdasági társaságokat megillető véleménynyilvánítási szabadság szempontjából lényeges, hogy az EJEB különbséget tesz közéleti, vagyis a politikai párbeszédben és vitákban releváns, valamint a kereskedelmi szólások között.⁵¹⁸ A gazdasági társaságok kereskedelmi szólása alapvetően a nyereségorientált üzleti működést segíti elő, amelynek védelmét az EJEB első ízben viszonylag későn, az 1990-as években ismerte el. E körben szükséges megjegyezni, hogy a jogirodalomban vita övezte azt a kérdést, hogy a véleménynyilvánítási szabadság a korábban felvázolt elméleti igazolásai alapján kiterjeszhető-e a kereskedelmi szólásokra. Egy gazdasági társaság termékét, szolgáltatását vagy üzleti tevékenységét népszerűsítő kereskedelmi szólások célja ugyanis a profitszerzés növelése, amelynek egyáltalán nincsen vagy csak rendkívül távoli közéleti kötődésük van, ugyanis elsődleges céljuk

⁵¹⁶ Lásd: EJEB, Nagykamara, Delfi kontra Észtország, 2015. június 16., 162. bekezdését, majd későbből: EJEB, Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete és Index Zrt., hivatkozási szám: 22947/13., 2016. február 2., 91. bekezdését.

⁵¹⁷ Lásd: EJEB, Nagykamara, Magyar Jeti Zrt. kontra Magyarország, hivatkozási szám: 11257/11., 2018. december 4., 77., 80-81. és 83. bekezdéseket.

⁵¹⁸ Az esetjogi gyakorlatból lásd például: EJEB, VGT Verein gegen Tierfabriken kontra Svájc, hivatkozási szám: 24699/94., 2001. június 28., 56-57. bekezdéseket.

nem a politikai, kulturális, társadalmi vagy tudományos jellegű viták gazdagítása vagy befolyásolása. A kereskedelmi szólások tehát nem vállalnak szerepet a demokratikus közélet formálásában. Ezen kívül nem kapcsolódnak az ember szellemi autonómiájához, fejlődéséhez, vagyis egy olyan intellektuális tevékenységhez sem, amely végső soron az emberi méltóságra vezethető vissza.⁵¹⁹

A gazdasági társaságok kereskedelmi szólásainak elméleti igazolását övező kételyeket az EJEB az 1990-es Autronic AG kontra Svájc ügyben tette mérlegre, amelyben a vita tárgyát az képezte, hogy a panaszos gazdasági társaság nem kapott engedélyt arra, hogy az általa forgalmazott antenna képességeit és teljesítményét a szatellita jelek vételével népszerűsíthesse egy kereskedelmi vásáron.⁵²⁰ Az EJEB a döntésében nemcsak azt a Sunday Times kontra Egyesült Királyság ügyben rögzített tételét erősítette meg, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága a nyereségérdekelt gazdasági társaságokat is védi, hanem kimondta, hogy az alapjog hatóköre a vélemény tartalmát és a közlés módját egyaránt átfogja.⁵²¹ Az Autronic AG kontra Svájc ügyön kívül az EJEB az 1989-es Markt Intern Verlag GmbH és Klaus Beermann kontra Németország,⁵²² valamint az 1990-es Groppera Radio AG és mások kontra Svájc⁵²³ döntéseiben is elismerte, hogy a kereskedelmi szólás a véleménynyilvánítási szabadság védelmi köréhez tartozik.

Bár a gazdasági társaságok kereskedelmi szólásainak az EJEE-ben biztosított védelmét elismeri, az EJEB szélesebb mérlegelési teret – úgynevezett „*margin of appreciation*” – biztosít a tagállamok közérdekvédelmi szabályozásához. Az

⁵¹⁹ Erről lásd: Eric BARENDT, *Freedom of Speech* (Clarendon Press, 1985), 55-60. oldalakat.

⁵²⁰ A svájci kormány ügyben előadott álláspontja értelmében a panaszos gazdasági társaság a véleménynyilvánítással kizárólag kereskedelmi célú tevékenység – pontosabban egy termék népszerűsítése – érdekében kívánt élni, amely egy gazdasági szabadság alá tartozó tevékenység, és amit következésképpen nem véd a véleménynyilvánítás szabadsága. Erről lásd: EJE, Autronic AG kontra Svájc, 1990. május 22., 44. bekezdését.

⁵²¹ Erről lásd: EJE, Autronic AG kontra Svájc, 1990. május 22., 47-48. bekezdéseket.

⁵²² Lásd EJE, Markt Intern Verlag GmbH és Klaus Beermann kontra Németország, 1989. november 20., 26. bekezdését.

⁵²³ Lásd: EJE, Groppera Radio AG és mások kontra Svájc, hivatkozási szám: 10890/84., 1990. március 28., 55. bekezdését.

e tekintetben irányadó markt intern Verlag GmbH és Klaus Beermann kontra Németország ügyben az EJEB rögzítette, hogy a magántulajdont érintő, kereskedelmi jellegű ügyek szabályozása esetében a véleménynyilvánítás jogát korlátozó állami szabályozások szélesebb teret élveznek.⁵²⁴ Az utóbbi évtizedekben a kereskedelmi szőlés tekintetében az 1990-es években meghozott első döntéseket az európai emberi jogi bírói fórum több tucat ügyben gyakorlattá formálta.⁵²⁵ Ehhez képest az Emberi Jogok Bizottsága a korábban már hivatkozott Singer kontra Kanada ügyben bár a kereskedelmi hirdetés tekintetében elismerte a véleménynyilvánítási szabadság védelmét, ugyanakkor felfogása szerint – minthogy a véleménynyilvánítás joga elválaszthatatlanul összefonódik a természetes személlyel – csak a kiadó tulajdonosának biztosított lehetőséget jogainak védelmére.⁵²⁶

A kereskedelmi szőlések elismerésének elméleti igazolásával összefüggésben az Autronic AG kontra Svájc ügyben meghozott döntés következtetései alapján Marius Emberland arra mutat rá, hogy az EJEB teleologikus megközelítést fogad el a felfogásában. Ennek értelmében a gazdasági társaság kereskedelmi vagy üzleti érdeke azért érdemes az EJEÉ védelmére, mert ez a védelem – egyfajta eszközként, közvetett módon – fontos szerepet játszik a tágabb értelemben vett véleménynyilvánítási szabadság érvényesülésében. Emberland olvasatában ugyanis a véleménynyilvánítás szabadsága elsősorban nem is az egyéneket, hanem inkább magát a közérdeket szolgálja. Ha pedig a gazdasági társaságok kereskedelmi szőlása védelem nélkül marad, akkor ez tágabb értelemben is korlátozó hatást gyakorolhat az információ áramlására és a vélemények szabad cseréjére.⁵²⁷ Különösen igaz ez az Autronic AG kontra Svájc ügy esetében, amelynek kulcskérdése nem is a

⁵²⁴ Lásd: EJEÉ, markt intern Verlag GmbH és Klaus Beermann kontra Németország, 1989. november 20., 33-34. bekezdéseket.

⁵²⁵ Lásd például: EJEÉ, Casado Coca kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 15450/89., 1994. február 24., 35. bekezdését, illetve EJEÉ, Ahmet Yildirim kontra Törökország, hivatkozási szám: 3111/10., 2012. december 18., 50. bekezdését.

⁵²⁶ Lásd: Emberi Jogok Bizottsága, Singer kontra Kanada, communication no. 455/1991., illetve vö. az értekezés II.2. pontjával.

⁵²⁷ Lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 145-146. oldalakat.

vélemény tartalma vagy a vélemény közlése volt, hanem az, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága átfoghatja-e a védeni kívánt üzleti működéshez tartozó érdeket, nevezetesen a műholdas jelvétel lehetőségét.⁵²⁸

Összefoglalásként megállapítható, hogy híven az alapjogok közötti kitüntetett és egyik legsokszínűbb szerepéhez, a véleménynyilvánítás szabadsága sokoldalú és kulcsszerepet játszik a gazdasági társaságok üzleti működése terén is, amelyet az EJEB innovatív módon fejleszt. A véleménynyilvánítás szabadsága által nyújtott védelem kiemelt jelentőségét elismeri az EJEB azon gazdasági társaságok, így például lapkiadó vállalatok vagy szerkesztőségek esetében, amelyek az úgynevezett „házőrző kutya” szerepet magukra öltve a sajtó feladatait látják el. Az EJEB ennek a védelemnek az áramvonalasítására törekszik a digitalizáció térnyerésével a közvélemény formálásában egyre nagyobb szerepet játszó internetes hírportálok esetében. Ezek mellett pedig a tág értelemben vett információk közlésének, illetve az információhoz jutásnak a biztosítása érdekében védelemben részesíti a gazdasági társaság üzleti érdekét megtestesítő kereskedelmi szólásokat.

⁵²⁸ Lásd: EMBERLAND (2006), id. mű 149. oldalát.

II.5. Összefoglalás

A gazdasági társaságok „Janus-arcúságának” egyik feléhez tartozik, hogy – a magántulajdon védelmén, a vállalkozás és a szerződés szabadságán alapuló – üzleti működésük nemcsak, hogy elősegíti számos emberi jog teljesebb érvényesülését, hanem sok tekintetben saját maga is a jogok védelme alatt áll. Többek között a munkahelyteremtésen, az infrastruktúra építésén vagy az innováción keresztül elsősorban, de nem kizárólagosan a második generációs jogok érvényesülését támogatja. Éppen ezért csakúgy, mint az alkotmányokban, az emberi jogok nemzetközi fejlődése során is hamar felmerült a gazdasági társaságoknak elsősorban az állam közhatalmi intézkedéseivel szembeni védelmének dilemmája.

Ezzel összefüggésben elsőként annak elméleti igazolását vizsgálta az értekezés, hogy a gazdasági társaságok – a természetes személyekhez hasonlóan – lehetnek-e emberi jogi jogsértések áldozatai (II.1.). Megállapítható, hogy az elméleti felfogások két véglet között oszlanak meg. Egyfelől ismertek olyan álláspontok, amelyek azért vetik el a gazdasági társaságok – valamint a jogi személyek – védelmét, mert azok kizárólag a természetes személyek veleszületett méltóságából fakadhatnak. Ugyan más megfontolás mentén, de szintén elvetik a gazdasági társaságok nemzetközi jogi védelmének lehetőségét azok az elméleti álláspontok, amelyek felfogásában a gazdasági társaságok üzleti működése az állam közhatalmi működéséhez hasonlatos, amelyet az emberi jogoknak korlátozniuk kell. Az ezzel ellentétes elméleti álláspontok értelmében ugyanakkor a gazdasági társaságok azért válhatnak emberi jogi jogsértések áldozataivá, mert védelmük az emberek természetes törekvéseit, minél teljesebb kibontakozását, illetve közvetett módon olyan alapvető jogait is oltalmazza, mint például a tulajdonhoz fűződő jog vagy a vállalkozás szabadsága. Ugyan más megfontolás alapján, de szintén elismeri a gazdasági társaságok emberi jogi védelmének igazolhatóságát az a felfogás, miszerint a védelem kiterjesztése közvetett módon és általánosságban erősíti a

demokratikusság, a jogállamiság és a jogbiztonság elveit, amelyek a nemzetközi emberi jogi egyezmények fő célkitűzéseinek szerves részét képezik.

A gazdasági társaságok jogainak védelmét övező elméleti megközelítések sokszínűségét tükrözi az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak esetjogi gyakorlata. Ugyan valamennyi vizsgált ellenőrző mechanizmus előtt felmerült az üzleti működéssel összefüggő jogvédelem kérdése, de – figyelemmel a jogértelmezésük alapját szolgáló szerződések szövegezésére is – a fórumok egymástól eltérő álláspontokra helyezkednek a gazdasági társaságok jogvédelmének biztosítását illetően. Az Emberi Jogok Bizottsága – amelynek felfogása a különböző jogcsaládok és társadalmi, gazdasági berendezkedések közötti konszenzust is tükröz – elutasító álláspontot fogadott el a gazdasági társaságok áldozati státuszának elismerésével kapcsolatban, ugyanakkor kivételes esetekben és közvetett módon – vagyis a természetes személy tulajdonosainak fellépésén keresztül – mégis védelmet biztosít az üzleti működés javára. Ennek megfelelően az Emberi Jogok Bizottságának felfogása szerint a jogok védelme az embereket szolgálhatja és az emberek jogainak megóvásához a szükséges mértékig, járulékos módon kapcsolódhat a gazdasági társaságok védelméhez.

Ettől eltérő álláspontra helyezkedett az EJEB, amely – az EJEE megengedő szabályozásának köszönhetően – ezen a téren a leginnovatívabb gyakorlattal büszkélkedhet az ellenőrző mechanizmusok között. Az EJEB – EJEE-ben biztosított lehetőség alapján elismerve a gazdasági társaságok áldozati státuszát, illetve indítványtételi jogosultságát – az európai jogvédelmi rendszert kiterjeszti a gazdasági társaságok védelmére is, akik saját jogaik sérelme esetén közvetlenül fordulhatnak jogvédelemért a nemzetközi fórumhoz. Ezt tükrözi az EJEE-hez fűzött kiegészítő jegyzőkönyvben foglalt tulajdonvédelmi rendelkezés is, amely az üzleti működés lehetőségét védendő értéknek és jogosultságnak tartja Európában, míg a többi emberi jog megfogalmazása kellően széles teret enged ahhoz, hogy a gazdasági társaságok jogi védelmét az EJEB az esetjogi gyakorlatában kimunkálhassa és „testre szabhassa”. Emellett

az EJEB nemcsak a gazdasági társaságok közvetlen védelmét, hanem – bár kivételes és korlátozott jelleggel, a részes államok társasági jogi szabályozásaival összhangban – elismeri közvetett védelmüket is, vagyis annak lehetőségét, hogy a tulajdonosok felléphessenek a jogaik védelme érdekében.

Bár az üzleti működés védelmével összefüggő ügyekben az EJEB jellemzően széles mérlegelési teret („*margin of appreciation*”) biztosít az államok közérdekvédelmi fellépésének javára, de emellett kreatív jogvédelmet nyújt a gazdasági társaságoknak is. Az értekezés vizsgálata alapján kimutatható, hogy az EJEB mind az eljárási, mind pedig az anyagi jogok tekintetében nemcsak régre visszanyúló, hanem gazdag és folyamatosan gyarapodó esetjogot alakított ki a gazdasági társaságok védelme terén. Ezek között kifejezetten innovatív jogfejlesztő szerepet játszik például a magánszféra védelmének üzleti működésre történő kiterjesztése (II.4.2.3. pont) vagy a kereskedelmi szólások elismerése (II.4.2.5. pont). Emellett az utóbbi évek döntéseinek fényében nyilvánvalóvá vált, hogy az EJEB nem kerüli meg a digitális technológia fejlődéséből fakadó dilemmákat sem. Ennek jegyében születtek meg az első döntések az internetes hírportálok véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban.

Az EJEB jogfejlesztő szerepéhez azonban jelentős mértékben hozzájárult a gazdasági társaságok innovatív és egyre növekvő méreteket öltő indítványtételi hajlandósága, hiszen a kellő számú és leleményes indítvány előfeltételét jelenti annak, hogy az EJEB gazdag esetjogi gyakorlatot munkálhasson ki egy kérdéskör kapcsán. Ebben a tekintetben beszédes a gazdasági társaságok fellépésének eredményeként meghozott döntések időbeli eloszlása. Míg a legelső döntések az 1980-as évek elejére nyúlnak vissza, addig az látható, hogy a 2000-es évektől ugrásszerűen megnőtt az ilyen döntések száma. Mindez arra enged következtetni, hogy a gazdasági társaságok egyre nagyobb hajlandósággal, és egyre gyakrabban veszik igénybe az EJEB által kínált jogvédelmet, amelynek révén maguk is hozzájárulnak az emberi jogok nemzetközi védelmének innovatív fejlesztéséhez vagy éppen a jogvédelem

korlátainak kijelöléséhez, és az állami közérdekvédelmi intézkedések igazolásához.

Az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok e téren kialakított felfogásával összefüggésben ugyanakkor megalapozottan lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy a jogvédelem nem csak vagy nem elsődlegesen a gazdasági társaságok érdekeit, hanem minden polgár érdekét szolgálja. Mindezek alapján álláspontom szerint egyet lehet érteni azzal az elméleti állásponttal, amely a gazdasági társaságok jogvédelmének biztosításában az emberi jogok és a jogállamiság tiszteletének általános javítását látja. Ezen túl az értekezésben lefolytatott vizsgálat fontos további tanulsága, hogy a gazdasági társaságok innovatív indítványai és fellépésük révén aktív módon közreműködnek a nemzetközi emberi jogok fejlesztésében. Ez pedig a gyakorlatban is igazolja annak az elméletnek az érvényességét, amely szerint a gazdasági társaságok jogvédelme vagy éppen jogaik korlátozásának és a részes államok közérdekvédelmi szabályozási terének kijelölése közvetett módon segíti az emberi jogi egyezmények általános célkitűzéseinek, nevezetesen a demokratikusság, a jogállamiság és a jogbiztonság teljesebb érvényesülését. Emellett fellépésük kulcsfontosságú lehet ahhoz, hogy az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok a helyes válaszokat dolgozhassák ki olyan jelenkori kihívásokkal összefüggésben, mint amelyeket például a digitális technológia és a platform alapú üzleti modellek fejlődése jelent a kommunikáció vagy akár a kereskedelem terén.

A vizsgálat alapján álláspontom szerint a gazdasági társaságok közvetlen jogvédelmének nemzetközi jogi biztosítása legalább négy, egymástól jól elkülöníthető előnnyel kecsegtet. Egyrészt védelmet nyújt az olyan közhatalmi – vagy adott esetben más nem-állami szereplő – intézkedésével vagy mulasztásával szemben, amely nyilvánvalóan nem egyeztethető össze az emberi jogi egyezmény rendelkezéseivel. Másfelől általánosságban is hozzájárul jogfejlesztéshez, hiszen a gazdasági társaságok a rendelkezésükre álló bőséges erőforrásaiknak köszönhetően olyan indítványokat és olyan innovatív

jogkérdéseket terjeszthetnek az emberi jogi fórumok elé, amelyeket a természetes személy áldozatok adott esetben nem tudnak, vagy nem engedhetnek meg maguknak, de amelyeknek eldöntése később az ő helyzetükre is kihathat, és az ő jogvédelmüket is erősítheti. Harmadsorban, amint arra az értekezés korábban utalt, hozzájárulnak az emberi jogi egyezmények általános célkitűzéseinek hatékonyabb megvalósításához.

Végül, de nem utolsó sorban a gazdasági társaságok közvetlen jogvédelmének általános elismerése hosszabb távon a nemzetközi beruházásvédelmi vitarendezések olyan alternatíváját jelenthetné, amely képes kiküszöbölni annak működési zavarait és hiányosságait. A beruházásvédelmi egyezmények és vitarendezéssel szemben az utóbbi évtizedekben megfogalmazott kritikák közé tartozik ugyanis, hogy a jogterület túlságosan fragmentálódott és aszimmetrikus,⁵²⁹ mivel nincsen tekintettel az érintett lakosság emberi jogaira, a környezetvédelmi követelményekre vagy az állam közérdekvédelmi szabályozására. Emellett pedig lehetőséget ad az úgynevezett „*treaty shopping*” vagy „*jurisdiction shopping*” jelenségre, vagyis a gazdasági társaságok azon törekvésére, hogy a székhelyüket rugalmasan változtatva a számukra leginkább kedvező beruházásvédelmi egyezményből húzzanak hasznot.⁵³⁰

Ezzel párhuzamosan a beruházásvédelmi választottbíróságokkal szemben megfogalmazott kritikák közé sorolható – többek között – a döntéseik koherenciájának és következetességének, vagyis a kiszámíthatóságnak és a jogbiztonságnak, az eljárás nyilvánosságának, valamint a felek által jelölt választottbírók pártatlanságának a hiánya, illetve az eljárás rendkívül magas költsége.⁵³¹ A megfogalmazott kritikák jegyében az utóbbi szűk egy évtizedben

⁵²⁹ Vö. az értekezés III.2.5. pontjával.

⁵³⁰ Lásd például: Muthucumaraswamy SORNARAJAH, *International Investment Law as Development Law: The Obsolescence of a Fraudulent System* In: Marc BUNGENBERG et al. (szerk.), *European Yearbook of International Economic Law 2016* (Springer, 2016), 214-226. oldalakat, illetve SORNARAJAH (2010), id. mű 325-329. oldalakat. A „*treaty shopping*” dilemmáját átfogóan tárgyalja: Jorum BAUMGARTNER, *Treaty Shopping in International Investment Law* (Oxford University Press, 2016).

⁵³¹ VAN HARTEN (2008), id. mű 153-175. oldalakat.

megkezdődött a beruházásvédelmi egyezmények reformja,⁵³² amely egyaránt érinti az anyagi jogi szabályokat és a választottbírói vitarendezést is, és amelynek keretében a különböző országok és régiók eltérő mélységű változásokat javasolnak.⁵³³ Amennyiben az emberi jogi jogvédelmi rendszerek egyöntetűen elismerik a gazdasági társaságok közvetlen fellépési lehetőségét, akkor olyan holisztikus szemléletű vitarendezésre kínálnának lehetőséget, amely véget vethet a nemzetközi jog e területen tetten érhető fragmentálódásának. Emellett a beruházásvédelmi vitákban jelenlévő szerteágazó – így a beruházó gazdasági társaság tulajdonjogi, a helyi lakosság emberi jogi és az állam közérdekvédelmi – érdekek együttes, integrált figyelembevételére és egyensúlyozására lenne képes. Másfelől pedig a nemzetközi jog alapján szerveződő állandó bírói fórumként kiküszöbölné azokat a zavarokat és hiányosságokat, mint például a döntések következetességének vagy a bírák pártatlanságának hiánya, amelyek az *ad hoc* alapon szerveződő beruházásvédelmi választottbíróóságokat jelenleg jellemzik.

A gazdasági társaságok közvetlen fellépési lehetőségének biztosítása így összességében véve álláspontom szerint olyan előnyöket kínál, amelyek akár külön-külön, akár együttesen is igazolhatják az emberi jogi egyezmények szövegeinek ilyen irányú módosítását, fejlesztését, illetőleg az európai jogvédelmi rendszerhez hasonló megoldások átvételét.

⁵³² Elisabeth TUERK et al, *Trends and reform debates* In: Markus KRAJEWSKI et al. (szerk.), *Research Handbook on Foreign Direct Investment* (Edward Elgar Publishing, 2019), 150-172. oldalak.

⁵³³ A különböző régiók és országok egymástól eltérő felfogásokat és törekvéseket képviselnek a beruházásvédelmi egyezmények reformja során. Így az Európai Unió az anyagi szabályok finomhangolására és egy úgynevezett „Investment Court System”, vagy állandó beruházásvédelmi bíróság létrehozására törekszik, míg az új észak-amerikai kereskedelmi és beruházásvédelmi államközi egyezmény (USMCA) radikálisabban szorítja vissza a nemzetközi vitarendezés szerepét, Kanada és az Amerikai Egyesült Államok között például teljes mértékben felszámolja.

III. A GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK MŰKÖDÉSÉNEK EMBERI JOGI KORLÁTOZÁSA

A második világháborút, majd különösen az 1980-as végén és a '90-es években végbemenő politikai és gazdasági változásokat⁵³⁴ követő korszak jellegadó sajátosságai közé tartozik egyfelől a – kereskedelmi és tőkeliberalizációnak köszönhető – gazdasági globalizáció, illetve a transznacionális üzleti működés és vállalati ellátási láncok megerősödése és kiteljesedése.⁵³⁵ Ezt a fejlődést híven jellemzi, hogy az UNCTAD felmérése szerint, míg az 1990-es évek elején mintegy 37.000 transznacionális vállalat⁵³⁶ és 170.000 leányvállalat, addig a 2000-es évek elején már közel 80.000 transznacionális vállalat és több mint 770.000 leányvállalat működött világszerte.⁵³⁷ Ezt egészíti ki az utóbbi évtizedben megerősödő és piaci dominanciára törekvő platform alapú üzleti vállalkozások működése is. A transznacionális üzleti működés megerősödésének fényében az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát vizsgáló

⁵³⁴ Az 1980-as évek második felére nyilvánvalóvá vált a tervutasításos gazdasági modell kudarca, amely végül elvezetett a Szovjetunió széteséséhez, valamint a tervutasításos gazdasági rendszerének olyan átalakulásához, amely elismeri és védelmezi a magántulajdont, valamint a piaci verseny elvét elfogadó gazdasági rendszert. Részletesebben lásd: Mark KRAMER, *Eastern Europe Goes to Market* (Foreign Policy, No. 86., 1992), 134-157. oldalakat. Elérhető: <https://www.jstor.org/stable/i248172> (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

⁵³⁵ Lásd például: VANDEVELDE, id. mű 175-184. oldalakat, illetve SORNARAJAH (2015), id. mű 137-140., valamint 412-414. oldalakat, illetve lásd még: UNCTAD, *World Investment Report* (2013), *Global Value Chains...* id. mű 140-144. oldalakat.

⁵³⁶ A transznacionális vállalat fogalmát az UNCTAD az egyes jogi szabályozásokban foglalt társasági struktúráról függetlenül, széles értelemben vett gyűjtőfogalomként használja.

⁵³⁷ Emberi Jogi Tanács, *Report* (2011)... id. mű 15. bekezdését. A transznacionális üzleti működés még ennél is kiterjedtebb, ugyanis ezek az adatok nem foglalják magukba a tulajdonlasi viszonyokon vagy kapcsolaton kívüli együttműködési formákat, mint például a licencia, a franchise vagy más egyéb stratégiai szerződésen alapuló együttműködések. Erről lásd: UNCTAD, *The Universe of the Largest Transnational Corporations* (The United Nations, New York and Geneva, 2007), 11. oldalát. Elérhető: https://unctad.org/system/files/official-document/iteiia20072_en.pdf (a letöltés időpontja: 2020. december 15.). A határokon átvívelő üzleti tevékenység ugrásszerű növekedéséről lásd még: Andrew CLAPHAM: *Human Rights Obligations of Non-State Actors* (New York, Oxford University Press 2006), 4-8. oldalakat.

korábbi különmegbízott, John G. Ruggie⁵³⁸ annak igazolására törekedett, hogy a transznacionális vállalatok – a hatalmuk, autoritásuk és relatív önállóságuk folytán – mára globális intézményekké válnak.⁵³⁹ Másfelől szintén a második világháborút követő korszak jellegadó sajátosságai közé tartozik, hogy – a korábban már tárgyalt „emberi jogi vagy normatív forradalom” jegyében – az egyének jogi védelme erőteljesebben a nemzetközi jog látóterébe került. A klasszikus nemzetközi jog reciprokális kapcsolataitól eltörend az emberi jogi egyezmények objektív kötelezettséget teremtenek.⁵⁴⁰ Amint azt az értekezés II. része vizsgálta, ez a védelem – főként az európai emberi jogvédelmi mechanizmus gyakorlatában – fokozatosan kiterjedt a gazdasági társaságokra, illetve azok üzleti működésére is. Az emberi jogok mellett a '90-es évektől kezdődően megsokasodó kétoldalú államközi beruházásvédelmi egyezmények szintén a nemzetközi jog által védett, és nemzetközi vitarendező fórumok előtt érvényesíthető jogosítványokat biztosítottak a gazdasági társaságok javára, míg a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek keretei között megalkotott szabályok a transznacionális üzleti működés előtt hártották el az akadályokat.⁵⁴¹

Ennek megfelelően a hagyományos felfogás szerint az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatát a gazdasági társaságok alapjogot sértő közhatalmi intézkedésekkel szembeni védelme határozza meg.⁵⁴² Steven Ratner arra mutat

⁵³⁸ Az ENSZ Főtitkára – az Emberi Jogi Tanács 2005 áprilisában előterjesztett javaslata alapján – 2005 júliusában az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatát vizsgáló különmegbízottnak nevezte ki John G. Ruggie-t, és ezt a megbízatást később az Emberi Jogi Tanács több ízben is meghosszabbította.

Erről összefoglaló jelleggel lásd:

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/SRSGTransCorpIndex.aspx> (a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

⁵³⁹ Lásd: RUGGIE (2017), id. mű 318. oldalát.

⁵⁴⁰ Az nemzetközi jog felfogásának megváltozását az 1945-ben aláírt ENSZ Alapokmány, valamint az 1948-ban elfogadott Egyetemes Nyilatkozat alapozta meg. Lásd: EJEB, Nagykamara, Mamatkulov és Askarov kontra Törökország, hivatkozási számok: 46827/99. és 46951/99., 2005. február 4., 100. bekezdését. Vö. az értekezés I.1.1. és I.1.2. pontjaival, valamint CANÇADO TRINDADE (2012), id. mű. 15-19. oldalakkal.

⁵⁴¹ Lásd például: NANTEUIL, id. mű 44-52. oldalakat.

⁵⁴² Erről lásd: SÁNDOR Lénárd, *International Law Issues in Human Rights and the World of Business* In: SZABÓ Marcel (szerk), *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* (Eleven International Publishing, 2017), 173-178. oldalakat.

rá, hogy a '90-es években lezajló világgazdasági, pénzpiaci és politikai változások a gazdasági társaságok külföldi beruházásainak növekedéséhez, valamint ezzel egyidejűleg jogaik szélesebb elismeréséhez vezettek.⁵⁴³ Az uralkodó felfogás szerint a – külföldi vagy hazai beruházó – gazdasági társaságok és a beruházások védelme a gazdasági fejlődés érdekében igazolható,⁵⁴⁴ és ennek megfelelően elősegíti több más, főként második generációs jog teljesebb érvényesülését is.⁵⁴⁵ Ez az általános politikai és gazdasági felfogás egybecsengett az emberi jogok elsődlegesen negatív jellegű olvasatának hangsúlyozásával, amelynek értelmében az emberi jogok elsősorban tartózkodó magatartást, a jogok tiszteletben tartását kívánják meg a közhatalom gyakorlóival szemben.⁵⁴⁶

A gazdasági globalizáció és a transznacionális üzleti működés elmúlt fél évszázad során látható térnyerése ugyanakkor egyre erőteljesebben kérdőjelezi meg ennek a hagyományos felfogásnak az érvényességét és helytállóságát.⁵⁴⁷ Az üzleti élet, benne a gazdasági társaságok, különösen a transznacionális vállalatok befolyásának növekedése ugyanis nemcsak elősegíti vagy támogatja, hanem egyre szélesebb körben és egyre jelentősebb mértékben korlátozhatja vagy akadályozhatja az emberi jogok érvényesülését.⁵⁴⁸ Douglass Cassel az 1990-es évek derekán már számos ilyen konkrét jogsértést bemutatva, valamint egy „második emberi jogi forradalom” lehetőségét és szükségességét felvetve vizsgálta ezt a dilemmát.⁵⁴⁹ Emellett az utóbbi bő egy évtized során a

⁵⁴³ Lásd: RATNER, id. mű 458-460. oldalakat.

⁵⁴⁴ A klasszikus neoliberális teória értelmében gazdasági növekedés és a külföldi beruházások nagysága, illetve a külföldi beruházások növekedése és azok jogi, nemzetközi jogi védelmének ereje között egyenes arányosság áll fenn. Erről lásd: SORNARAJAH (2010), 48-53 oldalakat, valamint a kérdés sajátos közép-európai összefüggéseiről lásd: Lauge N. SKOVGAARD POULSEN, *Bounded Rationality and Economic Diplomacy: The Politics of Investment Treaties in Developing Countries* (Cambridge University Press, 2015), 25-47. oldalakat.

⁵⁴⁵ Lásd például: KINLEY, id. mű 933-934. oldalakat.

⁵⁴⁶ Erről lásd például: MCCORQUODALE (2010 I.), id. mű 97-115. oldalakat; valamint CASSEL, id. mű 1963-1964. oldalakat.

⁵⁴⁷ Lásd: MCBETH, id. mű 139-141. oldalakat.

⁵⁴⁸ Lásd: RUGGIE (2013), id. mű XV-XVI. oldalakat.

⁵⁴⁹ Ezeket között az esetek között vizsgálja különösen a Royal Dutch Shell közreműködésével Nigériában elkövetett súlyos jogsértéseket, valamint a Gap El Salvador-ban történt incidensét. Erről lásd: CASSEL, id. mű 1964-1969. oldalakat.

digitalizáció, valamint vele együtt a digitális közvetítő és platform alapú vállalatok újszerű fenyegetéseket jelentenek nemcsak a verseny szabadságára, hanem az alapvető emberi jogokra is.⁵⁵⁰ Az általuk működtetett digitális platformok, és ezekhez a platformokhoz kapcsolódó szolgáltatások nemcsak a szólás-, és a sajtószabadságot vagy a magánszféra és a személyes adatok védelmét veszélyeztethetik,⁵⁵¹ hanem arra is akad példa, hogy a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód vagy a rabszolgaság és kényszermunka tilalmának megsértéséhez is hozzájárulnak.⁵⁵² Mindennek fényében jól látható, hogy az üzleti világ emberi jogokra gyakorolt hatásának megerősödése más összefüggésben világítja meg az emberi jogok és az üzleti világ kapcsolatrendszerét, valamint az emberi jogok, illetőleg az állam szabályozó, és a jogok védelme terén vállalt szerepét.

A gazdasági társaságok, illetve tágabb értelemben az üzleti világ ilyen „Janus-arcúsága” ugyanakkor nem újkeletű, még csak nem is a második világháborút követően kialakult jelenség. A „laissez-faire” típusú szabadverseny talaján álló kapitalizmus, valamint az ennek eredményeként megerősödő gazdasági magánhatalom dilemmája már a XIX. század második felében is kitapinthatóvá vált. XIII. Leó pápa 1891-es, a katolikus egyház társadalmi tanítását közvetítő „*Rerum novarum*” kezdetű enciklikája már szót emelt a termelés és kereskedelem monopolizálásából fakadó hátrányos

⁵⁵⁰ A Silicon Valley's Online Slave Market című 2019-ben készült dokumentumfilm azt tárja fel, hogy a Google és az Apple technológiai vállalatok platformjain hozzáférhető alkalmazások hogyan nyújtanak lehetőséget, és ezzel hogyan segítik elő a háztartási munkavállalók adásvételét Szaúd-Arábiában és Kuvaitban. Erről lásd a BBC oknyomozó riportját: <https://www.bbc.com/news/technology-50228549>, valamint az erről készült dokumentumfilm elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=2IdII_n28e0 (a letöltések időpontjai: 2020. december 15.).

⁵⁵¹ Lásd például: Gregory DAY, *Monopolizing Free Speech* (Fordham Law Review, Volume 88., Issue 4., 2020), 1317–1320. oldalakat, valamint: ROSEN, id. mű. A dilemmát átfogó jelleggel tárgyalja: KOLTAY András, *Az új média és a szólásszabadság. A nyilvánosság alkotmányos alapjainak újragondolása* (Wolters Kluwer, Budapest, 2019).

⁵⁵² A nagy platform alapú technológiai vállalatok szólásszabadságra gyakorolt hatásának dilemmáját láthatóvá és különösen időszerűvé tette, hogy a 2021 januárjában az amerikai Kongresszus washingtoni épületében történt események miatt a Facebook, a Twitter és a Youtube az amerikai elnök fiókjának tiltásáról határozott. FERGUSON, id. mű.

következményekkel szemben, ⁵⁵³ míg ennek negyvenedik évfordulója alkalmából, 1931-ben XI. Pius pápa által kiadott „*Quadragesimo anno*” kezdetű enciklika úgy fogalmaz, hogy „(...) a szabadverseny, noha szilárd határok közé szorítva helyes és kétségkívül hasznos dolog, arra teljességgel képtelen, hogy a gazdaságot szabályozza: jól, sőt túl jól bizonyították ezt eredményei azóta, hogy az individualizmus eltévelyedett szellemi termékeit elkezdték átvinni a gyakorlatba. Ezért elháríthatatlanul szükséges a gazdaságot ismét az igazi és működőképes irányítási elv alá vetni és alája rendelni. Még sokkal kevésbé képes ellátni ezt az irányító szerepet az a gazdasági hatalom, amely nemrégiben számolta fel a szabadversenyt, mert ez a hatalom egy vak energia, irányát nélkülöző erő, amely határozott korlátozásra és bölcs irányításra szorulna ahhoz, hogy jólétet hozhasson az embereknek, maga viszont képtelen arra, hogy megfékezze vagy irányítsa önmagát. Valami magasabbrendű és nemesebb erőt kellene tehát találni, amely ezt a hatalmat szilárdan és tisztán érvényesülve kormányozná (...).”⁵⁵⁴

Az egyház társadalmi tanítását kibontó első enciklika kiadását követően egy évszázaddal a világ továbbra is hasonló jellegű dilemmákkal néz szembe. Ugyanakkor míg „*Rerum novarum*” kezdetű enciklika még nemzetállami keretek között igyekezett megfogalmazni az egyház társadalmi tanítását, addig száz évvel később a gazdasági globalizáció jelentett kihívást. Az 1981-ben kiadott „*Laborem Exercens*” enciklika már kifejezetten a transznacionális vállalati működés veszélyeire és káros hatásaira hívja fel a figyelmet, amikor úgy fogalmaz, hogy a „(...) termékeikért a lehető legmagasabb árat kérik, s ugyanakkor a lehető legalacsonyabb árat fizetik a nyersanyagokért vagy a félkész termékekért, melyeket felvásárolnak. Ez pedig más okokkal együtt

⁵⁵³ XIII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről (az első szociális pápai körlevél), Róma, 1891. Elérhető:

http://www.vatican.va/content/leo-xiii/hu/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (a letöltés időpontja: 2020. december 20.).

⁵⁵⁴ Lásd: XI. Pius pápa „*Quadragesimo anno*” apostoli körlevelének 88. bekezdését, amely elérhető: <http://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/> (a letöltés időpontja: 2020. december 20.).

egyre növekvő aránytalanságokat támaszt (...).”⁵⁵⁵

A „globalizáció” szó első ízben Szent II. János Pál pápa társadalmi tanításában jelent meg, ő alkotott rendszeres globalizációkritikát, amely a teljes értékű fejlődés érdekében a szabályozott globalizáció megteremtésének elkerülhetetlenségét hangsúlyozza.⁵⁵⁶ A „*Rerum Novarum*” száz éves évfordulója alkalmából kiadott „*Centesimus annus*” enciklika úgy fogalmazott, hogy „[a] gazdasági tevékenység, különösen a piacgazdasági ugyanis nem folyhat intézményi, jogi és politikai szempontból légmentes térben. Éppen ellenkezőleg, feltételezi, hogy a stabil pénzen és a hatékony közszolgáltatásokon kívül biztos garanciákat kap az egyéni szabadság és a tulajdon vonatkozásában.”⁵⁵⁷ Az üzleti – és transznacionális üzleti – működéssel kapcsolatban az enciklika azt rögzíti, hogy a nyereségre törekvés bár legitim cél, de mégsem a haszon a vállalkozás egyedüli fokmérője. „A vállalkozás célja ugyanis nem kizárólag a haszonszerzés, hanem cél maga a vállalkozás is mint emberek közössége, mert az emberek különböző módon törekednek alapvető szükségleteik kielégítésére, és az egész társadalom szolgálatára alkotnak ilyen sajátos csoportot.”⁵⁵⁸ Nemcsak tőkéből, hanem a benne dolgozó és az őt körülvevő személyekből áll, a szolidaritás, a szubszidiaritás és a közjó szolgálata érdekében.⁵⁵⁹ Ezzel összhangban XVI.

⁵⁵⁵ Lásd: „*Laborem Exercens*” kezdetű enciklika 78. bekezdését, amely elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=203> (a letöltés időpontja: 2021. július 20.). A nemzetközi kereskedelmi rendszer diszkriminatív hatásairól kifejtett felfogást a „*Sollicitudo Rei Socialis*” kezdetű, 1987-ben kiadott enciklika 43. bekezdése erősítette meg, amely elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=93> (a letöltés időpontja: 2021. július 20.).

⁵⁵⁶ Lásd: ZSINKA László, *Modernitás, globalizáció, nemzetközi rendszer és a katolikus társadalmi tanítás fejlődése* (a „Globalizáció, modernitás és civilizáció(k) találkozása a XXI. Században” című konferencián elhangzott előadás alapján készült tanulmány, Budapest, BCE, 2010. április 23.) elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1085/1/Zsinka_2010a.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 9.).

⁵⁵⁷ Lásd: „*Centesimus annus*” enciklika 48. bekezdését. A „*Centesimus annus*” enciklika elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86> (a letöltés időpontja: 2020. december 20.). Ehhez hasonlóan Ferenc pápa rögzítette, hogy „[a]z emberi jogok sérelmét nemcsak a terrorizmus, az elnyomás vagy a merényletek okozzák, de a hatalmas egyenlőtlenségeket teremtő igazságtalan gazdasági struktúrák is.” Idézi: RAISZ Anikó, *Az Emberi Jogi Bizottság a nemzetközi bírói fórumok egymásra hatásában* In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.), *Jubileumi Tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára* (Dialog Campus Kiadó, 2019), 221. oldal.

⁵⁵⁸ Lásd: „*Centesimus annus*” enciklika 35. bekezdését, illetve lásd még: RUSSELLO, id. mű 117-119. oldalakat.

⁵⁵⁹ Lásd: RUSSELLO, id. mű 124-125., valamint 130. oldalakat.

Benedek pápa a társadalomtudományos nézőpontot is magában foglaló, 2009-ben kiadott „*Caritas in Veritate*” enciklikájában arra a megállapításra jut, hogy a gazdasági globalizáció szűken vett ökonomista felfogása nem fogadható el egy olyan tágabb erkölcsi-kulturális kontextus nélkül, amelyben az ember kulturális és erkölcsi dimenziói kiteljesedhetnek.⁵⁶⁰

A Magyar Katolikus Püspöki Kar „Igazságosabb és testvériesebb világot” című, 1996-ban kiadott körlevele a magyar társadalmi, politikai és gazdasági változásokat vizsgálta a katolikus társadalmi tanítás fényében. Ebben arra mutatott rá, hogy a rendszerváltoztatás során a gazdaság átalakulása a vártnál vontatottabban, több fájdalmas mellékhatással ment végbe, majd felidézve a „*Centesimus annus*” enciklikát, elutasította a gazdaság megszervezésének mindkét egyoldalú elképzelését: mind a kollektívizmust, mind a kizárólag a szabad versenyre építő liberális kapitalizmust. Kiemelte, hogy „saját módszerei és törvényei szerint kell ugyan gyakorolni a gazdasági tevékenységet, de az erkölcsi rend korlátainak tiszteletben tartásával”, ugyanis a gazdaság és a „termelés alapvető célja nem a termékek halmozása, sem pedig a haszon vagy a hatalmaskodás, hanem az ember szolgálata.” Ennek fényében a transznacionális üzleti magatartásokkal összefüggésben arra hívta fel a figyelmet, hogy a „világgazdasági globalizálódás együtt jár a felelősség egyetemessé válásával – ezt a Magyarországon egyre nagyobb súllyal jelenlévő külföldi tőke birtokosaiban is tudatosítani kellene.” Az államnak ezért kötelessége, hogy a piac működésének káros következményeit kiigazítsa, és ennek jegyében védenie kell az emberek jogait a gazdasági életben, a monopóliumok korlátozásával és a verseny szabályozásával pedig óvnia kell a verseny szabadságát.⁵⁶¹

Mindezek fényében a nagy és erőfölényben lévő transznacionális vagy platform alapú üzleti vállalatok a jövedelmi és vagyoni különbségek

⁵⁶⁰ A „*Caritas in Veritate*” enciklika elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397> (a letöltés időpontja: 2021. július 9.).

⁵⁶¹ Az „Igazságosabb és testvériesebb világot!” című körlevél elérhető: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/2658> (a letöltés időpontja: 2021. július 9.).

növekedésén túl, az alapvető emberi jogok széles spektrumára is negatív hatást gyakorolhatnak.⁵⁶² Az értekezés ebben a részében az emberi jogok nemzetközi védelmének azon kérdéseit tárgyalja, amelyekben a jogkorlátozás vagy jogsértés a gazdasági társaság üzleti működésével áll összefüggésben. Ennek során elsőként áttekinti az univerzális és regionális nemzetközi emberi jogi egyezmények felfogásait, valamint az ellenőrző mechanizmusok ezen a téren kialakított esetjogi gyakorlatát (III.1.). Ezt követően veszi szemügyre a nemzetközi szervezetek *soft law* természetű dokumentumait, amelyek közül az Emberi Jogi Tanács által 2011-ben egyhangúan elfogadott UNGPs-t értékeli részletesen (III.2.). Végül az értekezés egy olyan nemzetközi szerződés perspektívájának kérdését is tárgyalja, amely az emberi jogok védelmét az üzleti, különösen pedig a transznacionális üzleti világ összefüggései között törekszik szabályozni (III.3.).

⁵⁶² Ezt a kérdést tárgyalja többek között GILPIN a *Global Political Economy* című könyvében, lásd: GILPIN, id. mű.

III.1. Az emberi jogok védelme a gazdasági társaságokkal szemben az emberi jogi egyezmények rendszerében

Mára kétségtől igazolást nyert, hogy gazdasági társaságok működése akár közvetlen,⁵⁶³ akár közvetett⁵⁶⁴ módon a nemzetközi egyezményekben elismert emberi jogok korlátozásához vezethet vagy azok sérelmét idézheti elő. Ez az élethez való jogtól vagy a kínzás tilalmától a vízhez való jogon⁵⁶⁵ keresztül egészen a munkaviszonnal összefüggő és a munkavállalókat megillető jogokig⁵⁶⁶ vagy a véleménynyilvánítási szabadsáig⁵⁶⁷ terjedhet, vagyis üzleti tevékenységük a nemzetközi elismerést nyert emberi jogok teljes spektrumát átfogja.⁵⁶⁸ Emellett pedig számos, kifejezetten a nemzetközi emberi jogi egyezmények alkalmazhatóságának kérdését veti fel, hogy a gazdasági

⁵⁶³ Erre példa a Union Carbide India Limited vegyipari vállalat indiai Bhopal-ban 1984-ben – elavult technológiai berendezés miatt – okozott katasztrófája, amelynek során a levegőbe került mérgező metil-izocianát több ezer ember halálát okozta, az egészségkárosodást, valamint sérülést szenvedettek száma pedig meghaladta a fél milliót. Erről lásd: Apoorva MANDAVILLI, *The World's Worst Industrial Disaster Is Still Unfolding* (The Atlantic, 2018).

Elérhető: <https://www.theatlantic.com/science/archive/2018/07/the-worlds-worst-industrial-disaster-is-still-unfolding/560726/> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁵⁶⁴ Erre példa a Doe kontra Unocal Corp. esete, amelyben a mianmari polgárok azért indítottak pereket, mert a mianmari gázvezeték építése során a Unocal a helyi lakosság ellen elkövetett súlyos emberi jogi jogsértésekben működött közre. Lásd: Doe I v. Unocal Corp., 395 F.3d 932, 942-43 (9th Cir. 2002). Hasonló eset fordult elő Nigériában is, ahol a Royal Dutch Shell olajipari vállalat működése járult hozzá az ogoni őslakosok ellen végrehajtott emberi jogokat sértő cselekményekhez. Erről lásd: RUGGIE (2013), 11–13. oldalait, valamint Fons COOMANS, *The Ogoni Case before the African Commission on Human and Peoples' Rights* (The International and Comparative Law Quarterly, Volume 52., No. 3., 2003.), 749-750. oldalakat. Az Afrikai Bizottság az ügyet vizsgálta és abban 2001-ben hozott döntést. Lásd: Afrikai Bizottság, *The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights kontra Nigeria*, hivatkozási szám: 155/96., 2001. október 27.; az ügyben hozott döntést értékeli MÁRINKÁS (2014), id. mű 137-138. oldalakon.

⁵⁶⁵ A vízhez való jog tartalmát a GSzK Jogok Bizottsága 2002-ben bontotta ki, és az abból fakadó állami kötelezettségeket a 15. számú általános kommentárban rögzítette. Erről lásd: GSzK Jogok Bizottsága, General Comment No. 15., *The right to water* E/C.12/2002/11, 20 January 2003.; elérhető: https://www2.ohchr.org/english/issues/water/docs/CESCR_GC_15.pdf (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁵⁶⁶ Erről összefoglaló jelleggel lásd: SÁNDOR Lénárd, *Az emberi jogok és a munkajog zsinórmércéi* (Opus et Educatio, Volume 3., No. 1., 2016), 40-51. o.

⁵⁶⁷ Ezen a téren elsősorban a közösségi platformokat működtető digitális közvetítő vállalatok működése merül fel. Ugyanakkor a gazdasági társaság munkáltatói intézkedései ezen a körön kívül is sérthetik a véleménynyilvánítási szabadságot, lásd például: EJEB, *Herbai kontra Magyarország*, hivatkozási szám: 11608/15., 2019. november 5., 37. bekezdését.

⁵⁶⁸ A Monash Egyetem Castan Centre for Human Rights Law felmérése részletesen tartalmazza, hogy az üzleti működés hogyan érinti, érintheti a nemzetközi emberi jogi egyezményekben foglalt egyes jogokat; elérhető: <https://research.monash.edu/en/publications/human-rights-translated-20-a-business-reference-guide> (a letöltés időpontja: 2021. január 10. napja).

globalizációnak köszönhetően a vállalati, üzleti működés egyre nagyobb mértékben transznacionálissá vált.⁵⁶⁹

Ugyanakkor legyenek bármilyen elterjedtek vagy bármilyen súlyosak is a gazdasági társaságok működésével összefüggésben álló emberi jogi jogsértések, a nemzetközi jog államközpontúságának lenyomataként az emberi jogok nemzetközi védelmét biztosító egyezmények, valamint ezzel együtt a nemzetközi szokásjog szabályai kizárólag a részes államokkal szemben fogalmazznak meg nemzetközi jogi kötelezettségeket.⁵⁷⁰ Az emberi jogok tiszteletben tartásának és védelmének előmozdítása így hagyományosan állami funkció. Ezzel összefüggésben Philip G. Alston rögzítette, hogy az állam és az – államokon kívüli – nem-állami szereplők gyűjtőfogalmának dichotómiája igazolja, hogy az államok nemcsak a központi, hanem egyúttal a nélkülözhetetlen szereplői, origói a nemzetközi jognak.⁵⁷¹

Ugyanakkor a nemzetközi emberi jogok bevett felfogása szerint a magán (nem-állami) szereplők szabályozása révén az államot védelmi kötelezettség terheli az emberi jogok érvényesítése terén.⁵⁷² A nemzetközi emberi jogi egyezmények ennek megfelelően előírják, hogy a részes államoknak a joghatóságukon belül kötelességük védelmet nyújtani a nem-állami szereplők jogsértéseivel szemben is, amely átfogja a gazdasági társaságok üzleti működésével összefüggő jogsértésekkel szembeni védelmet. John G. Ruggie az Emberi Jogi Tanács megbízása alapján 2006-ban végezte el az emberi jogi jogsértések azon nemzetközi jogi szabályainak és mércéinek a feltérképezését,

⁵⁶⁹ Az üzleti működés nemzetközivé válásáról, illetve annak jogi formáiról lásd: SCHAFFER, id. mű 2-11. oldalakat.

⁵⁷⁰ Lásd: MCCORQUODALE (2010 I.), id. mű 100-101. oldalakat.

⁵⁷¹ Lásd: Philip G. ALSTON, *The “Not-a-Cat” Syndrome: Can the International Human Rights Regime Accommodate Non-State Actors?* In: Philip G. ALSTON (szerk.), *Non-State Actors and Human Rights* (Oxford University Press, 2005), 3-5. oldalakat.

⁵⁷² Olivier DE SCHUTTER, *International Human Rights Law* (Cambridge University Press, 2014), 427-526. oldalakat.

amelyek az üzleti működéssel összefüggésben állnak.⁵⁷³ A hatályos nemzetközi jogi egyezmények felmérése alapján Ruggie arra a megállapítására jutott, hogy a mind az egyezmények szövege, mind pedig az ellenőrző mechanizmusok felfogása elismeri a részes államoknak a jogok védelme terén fennálló tekintélyes nemzetközi jogi kötelezettségeit.

Az értekezés ennek megfelelően elsőként az univerzális emberi jogi egyezmények, valamint azok ellenőrző mechanizmusainak felfogását vizsgálja. Ezt követően veszi szemügyre a regionális emberi jogi egyezmények rendszerét, amelynek során az európai egyezményre, illetve az EJEB esetjogi gyakorlatára fordít különös figyelmet.

III.1.1. Az univerzális emberi jogi egyezmények és ellenőrző mechanizmusaik felfogása

Az ENSZ égisze alatt elfogadott univerzális emberi jogi egyezmények mindegyike tartalmaz a jogok állami védelmére vonatkozó kötelezettséget, ugyanakkor ezeket a nemzetközi szerződések létrehozásának időpontja szerint két csoportra lehet osztani. A korábban megkötött egyezmények – így például a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965-ös egyezmény, valamint az 1966-os két nagy egyezségokmány – általánosan megfogalmazott szabályokban írják elő a nem-állami szereplők jogsértésének

⁵⁷³ Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John G. Ruggie - Business and human rights: mapping international standards of responsibility and accountability for corporate acts (A/HRC/4/35, 19 February 2007). Elérhető: https://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=12900 (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

megakadályozására vonatkozó állami kötelezettséget.⁵⁷⁴ Ezzel szemben a később, az 1970-es évek végét követően létrehozott emberi jogi egyezmények – így például a nőkkal szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló 1979-es, a gyermek jogairól szóló 1989-es vagy a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló 2007-es egyezmények – már kifejezetten felhívják a figyelmet a jogok védelmének állami kötelezettségére a gazdasági társaságok működésével szemben.⁵⁷⁵ Az emberi jogi egyezmények a részes államok számára alapvetően széles diszkrecionális jogot biztosítanak a jogok védelme terén fennálló kötelezettségeik törvényhozói és bírósági teljesítéséhez.

Az univerzális emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusai a 2000-es évektől kezdődően – nemzetközi jogi értelemben nem kötelező erejű – általános értelmezések, illetve iránymutatások keretében törekednek kibontani és meghatározni az állam üzleti világgal összefüggésben fennálló emberi jogi védelmi kötelezettségének a pontos tartalmát. Az értekezés a négy leginkább releváns és legnagyobb hatású ilyen általános értelmezést veszi szemügyre.

⁵⁷⁴ A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény 2. cikk d) pontja értelmében „[m]inden részes állam bármely személy, csoport vagy szervezet által alkalmazott faji megkülönböztetést minden megfelelő eszközzel – szükség esetén törvényhozás útján is – megtilt és megszüntet.” Ugyanezen egyezmény 3. cikke úgy rendelkezik, hogy „[a] részes államok különösen elítélik a faji elkülönítést és az apartheidet és vállalják, hogy a joghatóságuk alá tartozó területeken minden ilyen természetű gyakorlatot megakadályoznak, eltiltanak és megszüntetnek.” A New Yorkban 1965. december 21. napján elfogadott egyezményt az 1969. évi 8. törvényerejű rendelet hirdette ki Magyarországon. A PPJNE 2. cikk (1) bekezdése értelmében a részes államok biztosítják a területükön tartózkodó és joghatóságuk alá tartozó minden személy számára a PPJNE-ban elismert jogokat különbségtétel nélkül. Hasonlóan fogalmaz a GSzKJNE 2. cikk (1) bekezdése is, amelynek értelmében a részes államok fokozatosan biztosítják a PPJNE-ban elismert jogok teljeskörű gyakorlását.

⁵⁷⁵ A nőkkal szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény 2. cikk e) pontja értelmében a részes államok megteszik az összes szükséges intézkedést, hogy kiküszöböljék a nőkkal szemben bármely személy, szervezet vagy vállalat által alkalmazott megkülönböztetést, valamint ugyanezen egyezmény 13. cikk b) pontja alapján a részes államok vállalják, hogy azonos jogokat biztosítsanak a nők számára bankkölesönökhöz, jelzálog-kölesönökhöz, valamint a pénzügyi hitel egyéb formáihoz jutás terén. A New Yorkban 1979. december 18. napján elfogadott Egyezményt az 1982. évi 10. törvényerejű rendelet hirdette ki Magyarországon. A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményt Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvény hirdette ki, amelynek 32. cikke elismeri a gyermeknek azt a jogát, hogy védelemben részesüljön a gazdasági kizsákmányolás ellen, és ne legyen kényszeríthető semmiféle kockázattal járó, iskoláztatását veszélyeztető, egészségére, fizikai, szellemi, lelki, erkölcsi vagy társadalmi fejlődésére nézve ártalmas munkára. Ehhez hasonló szabályokat fogalmaz meg a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezmény 4. cikk (1) bekezdés e) pontja, valamint 12. cikk (5) bekezdése (az egyezményt a 2007. évi XCII. törvény hirdette ki Magyarországon).

III.1.1.1. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

Első ízben az Emberi Jogok Bizottsága vizsgálta ezt a kérdést a 2004-ben, a részes államokat terhelő kötelezettségek természetéről elfogadott 31. számú, úgynevezett általános kommentárban.⁵⁷⁶ A tudományos igényességgel megfogalmazott kommentár egyfelől emlékeztet arra, hogy az PPJNE 2. cikke nemcsak az emberi jogok tiszteletét kívánja meg a részes államoktól, hanem egyúttal arra kötelezi őket, hogy – a közhatalmat gyakorló szervezetrendszerükön keresztül – az emberi jogok érvényesítését valamennyi joghatóságuk alá tartozó személy javára garantálják. Ennek megfelelően a PPJNE negatív és pozitív természetű kötelezettségeket egyaránt megfogalmaz, vagyis a részes államoknak törvényhozói, bírói, közigazgatási és más egyéb területeken is érvényesíteniük kell az PPJNE-ből fakadó kötelezettségeiket.⁵⁷⁷

Emellett a kommentár rögzíti, hogy az PPJNE nem rendelkezik horizontális hatállyal, és ezért az egyének védelmét az államnak szükséges biztosítania a magánszervezetek PPJNE-t sértő magatartásaival szemben. Az állami intézményrendszert terhelő ezen kötelezettség az ellenőrző mechanizmus olvasatában nem eredménykötelezettség, hanem egyfajta elvárható gondossági (úgynevezett *due diligence*) magatartást követel meg. Eszerint az államoknak minden tőlük telhetőt meg kell tenniük a magánszervezetek által elkövetett jogsértések megelőzése, illetve az elkövetett jogsértések kivizsgálása és megbüntetése érdekében, valamint ezzel együtt szükséges jogorvoslatot biztosítaniuk.⁵⁷⁸ Az államokat terhelő pozitív kötelezettséget a később tárgyalt UNGPs első és harmadik pillére – a 31. számú általános kommentár elméleti alapvetésére támaszkodva – bontja ki részletesebben.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ Emberi Jogok Bizottságának 31. számú általános kommentárja, vö. az értekezés II.2. pontjával.

⁵⁷⁷ Lásd: Emberi Jogok Bizottsága 31. számú általános kommentárjának 3-4. és 6-7. pontjait.

⁵⁷⁸ Lásd: Emberi Jogok Bizottsága 31. számú általános kommentárjának 8. pontját.

⁵⁷⁹ Vö. az értekezés III.2.2. pontjával.

III.1.1.2. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

A GSzKJNE-t értelmező GSzK Jogok Bizottsága már az 1990-es évektől kezdődően felhívta a figyelmet a gazdasági társaságoknak, illetve tágabb értelemben az üzleti világnak a GSzKJNE-ban foglalt egyes jogok érvényesülésében betöltött fontos szerepére.⁵⁸⁰ Ennek megfelelően a GSzK Jogok Bizottsága általános kommentárokból utalt az üzleti világ szerepére és jelentőségére többek között a testi és lelki egészséghez fűződő, a lakhatáshoz, a táplálkozáshoz, a vízhez, illetve a munkához való, valamint a munka világával összefüggő más jogok tekintetében. Emellett a GSzK Jogok Bizottsága 2011 júliusában elfogadott nyilatkozatában pontosította az üzleti működés emberi jogi korlátozása terén fennálló állami kötelezettségeket. Ebben a saját gyakorlata alapján arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdasági társaságok működése hátrányos hatást gyakorolhat a GSzKJNE-ben biztosított jogokra, így többek között a gyermekmunka és a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmára, illetve a szakszervezeti jogok érvényesülésére. A GSzK Jogok Bizottsága ennek fényében emlékezteti a részes államokat az őket terhelő kötelezettségek természetére, így a GSzKJNE-ben biztosított jogok tiszteletben tartásának, védelmének és előmozdításának többes kötelezettségére is.⁵⁸¹

Ezek után, már a UNGPs 2011-es elfogadását követően,⁵⁸² valamint annak rendszere és implementációjának kezdeti tapasztalatai alapján a GSzK Jogok Bizottsága 2017-ben fogadta el a 24. számú általános kommentárt, amely az

⁵⁸⁰ Vö.: SZABÓ (2019), id. mű 227-228., illetve 233. oldalakkal.

⁵⁸¹ Erről lásd: GSzK Jogok Bizottsága, Statement on the obligations of States parties regarding the corporate sector and economic, social and cultural rights (E/C.12/2011/1., 12 July 2011). Elérhető például: <https://undocs.org/en/E/C.12/2011/1> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁵⁸² A 24. számú általános kommentár kifejezetten utal a UNGPs-re, bővebben lásd: UN Guiding Principles on Business and Human Rights at 10. The Impact of the UNGPs on Courts and Judicial Mechanisms (Debevoise & Plimpton LLP, 2021), 788-790. bekezdéseket. A kutatásról készült összefoglaló tanulmány elérhető: <https://www.debevoise.com/insights/publications/2021/07/un-guiding-principles> (a letöltés időpontja: 2021. július 12.).

államokat az üzleti világ kontextusában terhelő emberi jogi kötelezettségeket bontja ki.⁵⁸³ A kommentár egyfelől a részes államok kötelezettségeit pontosítja, másfelől ugyanakkor – a UNGPs szerkezetére és rendelkezésire figyelemmel – az üzleti élet szereplőinek, valamint a munkavállalói szervezeteknek is iránymutatást nyújt a jogok tiszteletben tartása és érvényesítése érdekében.⁵⁸⁴

Szerkezetét tekintve a kommentár elsőként az államok nemzetközi szerződés alapján fennálló kötelezettségeit bontja ki,⁵⁸⁵ majd ezt követően a jogorvoslat kérdését,⁵⁸⁶ végül pedig az implementációt tárgyalja.⁵⁸⁷ Az államok kötelezettségei terén a kommentár elsőként az üzleti világ szereplőinek gyakorlatában és működése során tetten érhető diszkrimináció tilalmának érvényesítésére hívja fel a figyelmet, majd pedig meghatározza a jogok tiszteletben tartásának, érvényesítésének és előmozdításának kötelezettségeit. A diszkrimináció tilalmának érvényesítésére a GSzK Jogok Bizottsága azért fordít különös figyelmet, mert a tapasztalata szerint az üzleti szférában, így különösen a munkaerőpiacon, valamint lakás-, és hitelpiacon egyaránt elterjedt gyakorlatról van szó.⁵⁸⁸

A GSzKJNE-ben foglalt jogok tiszteletben tartását, védelmét és előmozdítását a kommentár két összefüggésben is tárgyalja. Egyfelől a részes állam területén érvényesülő jogok tekintetében, másfelől pedig az érintett állam területén kívül, olyan – úgynevezett *extraterritoriális* – helyzetekben, amikor az állam a joghatósága alapján mégis valamilyen ellenőrzést gyakorol.⁵⁸⁹

A jogok tiszteletben tartása körében a részes államok kötelezettsége, hogy kellő indok vagy igazolás híján ne részesítsék előnyben az üzleti érdekeket a

⁵⁸³ Erről lásd: GSzK Jogok Bizottsága, General Comment No. 24. on State obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the context of business activities (E/C.12/GC/24., 10 August 2017.), a továbbiakban: GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárja. Elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/1304491?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.).

⁵⁸⁴ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 5-6. bekezdései.

⁵⁸⁵ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának III. része, 7-37. bekezdései.

⁵⁸⁶ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának IV. része, 38-48. bekezdései.

⁵⁸⁷ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának V. része, 58-59. bekezdései.

⁵⁸⁸ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 7. bekezdése.

⁵⁸⁹ Az extraterritorialitás elvével összefüggésben vö. SZABÓ (2019), id. mű 235-237. oldalakkal.

GSzKJNE-ban biztosított jogokkal szemben.⁵⁹⁰ A kommentárban foglalt ezen általános követelmény egyik tetten érhető kifejeződése, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok alakítása, így a kereskedelmi és beruházásvédelmi szerződések előkészítése során az államoknak figyelemmel kell lenniük a GSzKJNE-ből fakadó kötelezettségekre. Az ilyen tárgykört szabályozó nemzetközi szerződések létrehozását megelőzően ezért emberi jogi hatásvizsgálatot szükséges végezniük.

Emellett a kommentár innovatív felfogása szerint a hatályban lévő kereskedelmi és beruházásvédelmi egyezményeket a részes államok emberi jogi kötelezettségeinek fényében szükséges értelmezni, figyelemmel az ENSZ Alapokmány 103. cikkében előírtakra is, amelynek értelmében a nemzetközi jogi kötelezettségek kollíziója esetén az ENSZ Alapokmányában is védelmezett emberi jogi kötelezettségnek szükséges alkalmazási elsőbbséget biztosítani.⁵⁹¹ Ezzel összhangban a kommentár arra bátorítja a részes államokat, hogy mind a kereskedelmi és beruházásvédelmi szerződések szövegeiben, mind pedig az általuk létrehozott vitarendezési mechanizmus eljárása során biztosított legyen az emberi jogok érvényesítése.⁵⁹² A gyakorlatban ezt a felfogást képviseli a Marokkó és Nigéria által aláírt beruházásvédelmi szerződés,⁵⁹³ illetve ilyen rendelkezést tartalmaz a 2016-os Pánafrikai Befektetési Kódex 24. cikke is.⁵⁹⁴ Extraterritoriális összefüggésben a jogok tiszteletben tartása az ellenőrző mechanizmus olvasatában azt követeli meg, hogy a részes államok tartózkodjanak attól, hogy területükön kívül közvetlen vagy közvetett módon korlátozzák a GSzKJNE-ben biztosított jogok érvényesülését, amely egyúttal

⁵⁹⁰ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 12. bekezdése.

⁵⁹¹ Fragmentation ... id. mű 324-340. bekezdések.

⁵⁹² GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 12. bekezdése.

⁵⁹³ Az aláírt beruházásvédelmi szerződés elérhető: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaties/tips/3711/morocco---nigeria-bit-2016> (a letöltés időpontja: 2020. november 10.). Emellett nemcsak az állam legitim szabályozási terét növeli, hanem a beruházó felelősségteljes magatartását követeli meg az Irán és Szlovákia között 2017-ben hatályba lépett beruházásvédelmi szerződés. Elérhető: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaties/bilateral-investment-treaties/3633/iran-islamic-republic-of---slovakia-bit-2016-> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁵⁹⁴ A Pánafrikai Befektetési Kódex elérhető: https://au.int/sites/default/files/documents/32844-draft_pan-african_investment_code_december_2016_en.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

azt is jelenti, hogy a többi részes államot nem korlátozhatják a szerződésből fakadó kötelezettségeik teljesítésében. Ez a kötelezettség pedig e körben is kifejezetten releváns a kereskedelmi és beruházásvédelmi, valamint a többi gazdasági tárgyú nemzetközi szerződés létrehozása terén.⁵⁹⁵

A jogok védelmének kötelezettsége a kommentár felfogása szerint elsősorban olyan – polgári jogi, közigazgatási jogi és büntetőjogi – szabályozási kötelezettséget jelent az üzleti működéssel összefüggésben elkövetett jogsértő magatartások megelőzése, valamint a hatékony jogorvoslat biztosítása érdekében, amelyben az üzleti működés az emberi jogi felelősségvállalással egészül ki.⁵⁹⁶ Az általános kommentár a nemzetközi jogirodalomban⁵⁹⁷ is vizsgált új dilemmaként említi a magánszféra és a gazdasági társaságok szerepvállalását és működésének hatásait az olyan, hagyományosan a közszféra vagy a közszolgáltatás területeihez tartozó kérdésekben, mint az egészségügy, az oktatás vagy a közműszolgáltatások. A kommentár olvasatában ezeken a területeken erősebben jelenik meg az állam szabályozási kötelezettsége, amely egyfajta „közszolgáltatási kötelezettség” előírását jelenti, és egyebek mellett átfogja az ellátás egyetemességét, folyamatosságát, valamint az árszabályozást.⁵⁹⁸

Ehhez hasonlóan a kommentár arra is felhívja a figyelmet, hogy a GSzKJNE-ben biztosított jogok érvényesüléséhez szükséges javak és szolgáltatások hozzáférhetőségét – mint például az oktatást – a gazdasági szegregáció új formáinak megakadályozása érdekében állami szabályozás révén szükséges biztosítani.⁵⁹⁹ Ursula Kierbaum az 1990-es évektől zajló erőteljesebb privatizációs politikák tényreése kapcsán mutat rá arra, hogy valamely emberi jog által védett közszolgáltatás magánkézbe adása esetén az emberi jogok

⁵⁹⁵ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 29. bekezdése.

⁵⁹⁶ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 14. bekezdése.

⁵⁹⁷ Lásd: Ursula KIERBAUM, *Privatizing Human Rights, The Interface between Investment Protection and Human Rights* In: August REINSCH - Ursula KIERBAUM (szerk.), *The Law of International Relations Liber Amicorum Hanspeter Neuhold* (Eleven International Publishing, 2007), 173-177. oldalakat.

⁵⁹⁸ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 21. bekezdése.

⁵⁹⁹ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 22. bekezdése.

védelméért fennálló nemzetközi jogi felelősség továbbra is a privatizáló államot terheli.⁶⁰⁰ Extraterritorális összefüggésben a védelmi kötelezettség a kommentár értelmezése szerint megköveteli, hogy a nemzetközi jog általános szabályainak tiszteletben tartása mellett a részes államok az emberi jogi jogsértések megelőzése és orvoslása érdekében szabályozzák azon gazdasági társaságok működését, amelyek államterületükön kívül végzik tevékenységüket, de amelyek felett ugyanakkor mégis ellenőrzést gyakorolnak. E körbe tipikusan azok a gazdasági társaságok vonhatók, amelyeket az adott részes állam joga szerint jegyeztek be, vagy amelyeknek a székhelye a részes államok joghatósága alatt található.⁶⁰¹ Emellett a kommentár ezt a kötelezettséget kiterjesztően értelmezve úgy fogalmaz, hogy az állami szabályozásnak meg kell követelnie, hogy ezek a gazdasági társaságok – lehetőségük szerint – biztosítsák azt, hogy az ellátási láncban szereplő leányvállalataik vagy üzleti partnereik is tiszteletben tartsák a GSzKJNE-ben foglalt jogokat.

A jogok érvényesülésének előmozdítása körében a kommentár azt várja el a részes államoktól, hogy olyan jogszabályi környezetet, így például szellemi tulajdonjogvédelmi rendszert alakítsanak ki, amely az üzleti világban partnert keres és annak erőforrásait a GSzKJNE-ben biztosított jogok minél teljesebb érvényesülése fele tereli.⁶⁰² Ez a kötelezettség extraterritorális kontextusban a részes államok olyan nemzetközi együttműködését igényli, amely elejét veszi annak, hogy az ellenőrzésük alá tartozó gazdasági társaságok – például adóelkerülés vagy transzferárazás révén – aláássák a jogok érvényesülése érdekében tett állami erőfeszítéseket.⁶⁰³ E körben tehát a részes államokat elsősorban a gazdasági társaságoknak a jogok érvényesülésében játszott aktív szerepvállalásáért terheli felelősség.

Az üzleti működés következményeként elkövetett jogsértések orvoslása,

⁶⁰⁰ Lásd: KIERBAUM, id. mű 166. és 189. oldalait.

⁶⁰¹ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 22. bekezdése.

⁶⁰² GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 23-24. bekezdései.

⁶⁰³ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 36-37. bekezdései.

vagyis jogorvoslat biztosítása a jogok védelme terén fennálló állami kötelezettséghez kapcsolódik. Ennek megfelelően a GSzKJNE-ben biztosított jogok érvényesüléséhez nélkülözhetetlen a hozzáférhető és hatékony jogorvoslat,⁶⁰⁴ amely főszabály szerint független és pártatlan bírói fórumot jelent.⁶⁰⁵ A később tárgyalt UNGPs-hez hasonlóan a 24. számú kommentár is felhívja a figyelmet azokra a kihívásokra, amelyek a jogorvoslat biztosítását a transznacionális üzleti működéssel összefüggésben övezik.

Az államok közötti együttműködés híján a bizonyítás és a végrehajtás nehézségei mellett kiemeli a transznacionális vállalati csoportokhoz tartozó gazdasági társaságok korlátozott felelősségének, valamint az úgynevezett „*forum non conveniens*” doktrínájának problémáját, amelynél fogva – általában a gazdasági társaság bejegyzett székhelye szerinti ország – bírósága megtagadhatja joghatóságának megállapítását, ha a jogsértés áldozatai számára másik – általában a jogsértés elkövetésének helye szerinti ország – bírósága is rendelkezésre áll. Az értekezés ezeket a kihívásokat később – a UNGPs, illetve az e tárgyban készülő nemzetközi szerződés vizsgálatakor⁶⁰⁶ – veszi szemügyre. E körben azt szükséges megjegyezni, hogy a 24. számú kommentár arra emlékeztet, hogy a részes államoknak rendezniük kell ezeket a nehézségeket annak érdekében, hogy elkerüljék az igazságszolgáltatás megtagadását (*denial of justice*).⁶⁰⁷ Ennek fényében pedig a kommentár igazolja az e tárgykörben készülő nemzetközi szerződés szükségességét.

Az implementáció körében szükséges még megjegyezni, hogy a kommentár szintén a UNGPs keretei között intézményesített úgynevezett nemzeti akciótervekre utal, amelyek elfogadását üdvözli, feltéve, ha a kellően konkrét

⁶⁰⁴ A jogorvoslat egyfelől jelentheti az állam büntetőjogi védelmét, valamint olyan közigazgatási jogi jellegű szankciókat, amelyek az állami támogatások, a közbeszerzések vagy például a beruházásvédelmi egyezményekben biztosított előnyök megvonásához vezetnek. Másfelől a jogorvoslat jelentheti az áldozatok polgári jogi fellépésének lehetőségét is. Lásd: GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 49-51. bekezdéseit.

⁶⁰⁵ GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjának 39-41. bekezdései.

⁶⁰⁶ Vö. az értekezés III.2.2. és III.4.2. pontjaival.

⁶⁰⁷ GSzK Jogok Bizottságának 24. számú általános kommentárjának 44. bekezdései.

célokat és időbeli ütemezést tartalmaznak.⁶⁰⁸

Ezen túl a GSzKJNE-val és a globalizáció jelenségével összefüggésben szükséges kiemelni, hogy a GSzK Jogok Bizottsága az 1998-ban elfogadott nyilatkozatában kifejezetten az üzleti világ működésével összefonódott nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek tekintetében fogalmaz elvárásokat.⁶⁰⁹ Mind a Kereskedelmi Világszervezetet, mind pedig a Világbankot arra szólítja fel, hogy politikájuk alakítása során olyan módszereket kövessenek, amelyek felismerik és figyelemmel vannak az emberi jogok érvényesülésére is.

Az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatában sajátos dilemmát jelent a koronavírus járvány és a gyógyszergyártó vállalatok felelőssége. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni a GSzK Jogok Bizottságának jogértelmezését az értekezésben korábban már vizsgált szellemi tulajdonjog nemzetközi jogi védelmét érintően.⁶¹⁰ A GSzK Jogok Bizottsága 2020 tavaszától folyamatosan vizsgálta a koronavírus járvány gazdasági, szociális és kulturális jogokra gyakorolt hatásait,⁶¹¹ majd pedig 2021 márciusában nyilvánosságra hozta a COVID-19 vírus elleni oltóanyag és a szellemi tulajdonvédelem kapcsolatát övező álláspontját.⁶¹² Rögzítve, hogy az egészséghez fűződő jog megóvásához szükséges oltóanyag által kínált lehetőség és az oltóanyagok egyenlőtlen elosztása között diszkrepancia áll fenn, emlékeztette a részes államokat a GSzKJNE alapján fennálló kötelezettségeikre, amelynek értelmében

⁶⁰⁸ GSzK Jogok Bizottságának 24. számú általános kommentárjának 58-59. bekezdései.

⁶⁰⁹ GSzK Jogok Bizottsága, Statement, *Globalization and Economic, Social and Cultural Right* (May 1998); elérhető: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/statements/Globalisation-1998.doc> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁶¹⁰ Lásd: az értekezés I.2.3. pontját.

⁶¹¹ Lásd: GSzK Jogok Bizottsága, Statement on the coronavirus disease (COVID-19) pandemic and economic, social and cultural rights (E/C.12/2020/1, 17 April 2020.), elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/3856957?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.); valamint GSzK Jogok Bizottsága, Statement on universal and equitable access to vaccines for the coronavirus disease (COVID-19) (E/C.12/2020/2, 15 December 2020.), amely elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/3897801?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁶¹² GSzK Jogok Bizottsága, Statement on universal affordable vaccination for COVID-19, international cooperation and intellectual property (E/C.12/2021/1, 12 March 2021), elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/3921880?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

univerzálisan hozzáférhetővé kell tenniük az oltóanyagot. A GSzK Jogok Bizottsága ennek jegyében – üdvözölve India és Dél-Afrika szabadalmi jogok ideiglenes felfüggesztésére irányuló kezdeményezését⁶¹³ – támogatja a COVID-19 elleni oltóanyaghoz való globális hozzáférést célzó eszköz (COVAX) megerősítését,⁶¹⁴ valamint emlékeztetett a részes államok azon kötelességére, miszerint elejét kell venniük annak, hogy a szellemi tulajdonjogi szabályok aláássák a gazdasági, szociális és kulturális jogok érvényesülését.⁶¹⁵

Az álláspont a UNGPs 11. elvére hivatkozva⁶¹⁶ kitér a gyógyszerfejlesztő és gyártó vállalatok egészséghez fűződő jog érvényesítése terén fennálló felelősségére is. E körben rögzíti, hogy a vállalatoknak az őket terhelő felelősségre figyelemmel tartózkodniuk kell a szellemi tulajdonjog érvényesítésétől, amennyiben az nem egyeztethető össze a biztonságos és hatékony oltóanyaghoz jutással.⁶¹⁷ E téren érdemes kiemelni, hogy az ellenőrző mechanizmus – igazodva saját korábbi felfogásához – ezzel az értelmezéssel valójában elsőbbséget biztosított az emberi jogok javára, hiszen a vele konkuráló szabadalmi jog érvényesíthetőségét az emberi jogok teljesülésétől tette függővé.⁶¹⁸ Végül szükséges megemlíteni azt is, hogy a GSzK Jogok Bizottsága a járvány emberi jogokra gyakorolt közegészségügyi és gazdasági hatásait mérlegre téve a szabadalmi jogok felfüggesztését javasolta az

⁶¹³ Lásd: értekezés I.2.3. pontját.

⁶¹⁴ A COVAX eszközről lásd: <https://www.gavi.org/vaccineswork/covax-explained> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁶¹⁵ Lásd: GSzK Jogok Bizottsága, Statement on universal...id. mű 6-7. pontjait, illetve vö. GSzK Jogok Bizottsága General Comment No. 17. (2006) on the right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is the author (article 15, paragraph 1 (c), of the Covenant) E/C.12/GC/17 (12 January 2006), 35. bekezdésével; elérhető: <https://www.refworld.org/docid/441543594.html> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁶¹⁶ A UNGPs 11. elve a következőképpen rendelkezik a vállalatok emberi jogok megtartásáért viselt felelősségéről: „[b]usiness enterprises should respect human rights. This means that they should avoid infringing on the human rights of others and should address adverse human rights impacts with which they are involved.”

⁶¹⁷ GSzK Jogok Bizottsága, Statement on universal...id. mű 8. pontját.

⁶¹⁸ Vö. az értekezés III.1.1.2. pontjával, valamint a GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárban foglaltakkal. Ezt a felfogást törekszik érvényesíteni az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát szabályozó, és jelenleg előkészítés alatt álló szerződéstervezet. Vö. az értekezés III.3.2.4. pontjával.

államoknak.⁶¹⁹

III.1.1.3. A gyermek jogairól szóló egyezmény

A CRC 2003-ban elfogadott 5. számú implementációról szóló általános ajánlásában az állam védelmi kötelezettségét hangsúlyozva rögzítette, hogy az államok közvetett módon kötelesek biztosítani, hogy a nem-állami szereplők, köztük a gazdasági társaságok működése az egyezménnyel összhangban álljon.⁶²⁰ Ezt követően a 2011-ben – a UNGPs inspirációja alapján elfogadott⁶²¹ – 16. számú általános kommentárjában vizsgálta meg azt a kérdést, hogy – az elmúlt évtizedek gazdasági globalizációjának és a hagyományos állami funkciók kiszervezésének vagy privatizációjának következtében – az üzleti világ mely területeken gyakorol negatív hatást a gyermekek jogaira, és a részes államoknak milyen egyezményből fakadó kötelezettségei vannak ezzel összefüggésben.⁶²² A CRC kiemeli, hogy az általános emberi jogi egyezményekből fakadó kötelezettségekhez képest a gyermekjogi egyezmény részes államainak figyelemmel kell lenniük a gyermekkor fizikai, érzelmi és értelmi fejlődés során játszott sajátos időszakára, valamint arra, hogy a gyermekeknek nincsen politikai befolyásuk az állam működésére. Ebből fakadóan pedig az őket ért jogsértésekkel szemben sem tudnak fellépni vagy jogorvoslást keresni.⁶²³ Erre figyelemmel a 36. számú kommentár – követve a UNGPs szerkezetét – fogalmazza meg, hogy melyek a részes államok gyermekjogok terén fennálló kötelezettségei, hogyan ösztönözhetők az üzleti

⁶¹⁹ GSzK Jogok Bizottsága, Statement on universal...id. mű 13. pontját.

⁶²⁰ Lásd: CRC, General Comment No. 5. General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (CRC/GC/2003/5. 27 November 2003) Elérhető: <https://www.refworld.org/docid/4538834f11.html> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁶²¹ Az általános kommentár kifejezetten hivatkozik a UNGPs-re, lásd: UN Guiding Principles on Business and Human Rights at 10. The Impact of the UNGPs on Courts and Judicial Mechanisms (Debevoise & Plimpton LLP, 2021), 791-795. bekezdéseket.

⁶²² CRC, General Comment No. 16 (2013) on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights, (CRC/C/GC/16., 17 April 2013). A CRC általános kommentárja elérhető: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.16.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. március 30.).

⁶²³ CRC 16. számú általános kommentárjának 4. bekezdése.

világ szereplői a gyermekjogok tiszteletben tartása iránt, illetve milyen jogorvoslatokat szükséges biztosítani a gyermekjogok megsértése esetén.⁶²⁴

A CRC felfogásának sajátossága, hogy olvasatában a gyermekjogok tiszteletben tartásáért viselt felelősség és kötelezettség túlmutat az állami szerveken, illetve az állami ellenőrzés alatt álló szolgáltatásokon, intézményeken és kiterjed a magánszervezetekre, valamint az üzleti vállalkozásokra egyaránt.⁶²⁵ A CRC a 16. számú kommentárban értékelte a gyermekjogokat leg súlyosabban érintő olyan üzleti működéssel összefüggő területeket, ahol az állam jogi és intézményi szerepvállalása számos esetben nem kielégítő.⁶²⁶ Ide tartoznak az olyan alapvető szolgáltatások, mint például az ivóvíz, szennyvíztisztítás, az oktatás, az egészségügy, a közlekedés, amelynek privatizálása vagy kiszervezése esetén az állam nem mentesül az egyezményből fakadó felelősség alól.⁶²⁷

Szintén jelentős negatív hatást gyakorolnak a gyermekjogokra az illegális piacok, valamint ezeken a piacokon előállított termékek, amelyek a CRC olvasatában a sok esetben transznacionális üzleti működéssel állnak összefüggésben. A transznacionális kontextusban működő gazdasági társaságok szabályozása terén ezért a székhely szerinti államot is kötelezettség terheli a gyermekjogi egyezményben foglalt jogok védelméért az érintett gazdasági társaság extraterritoriális üzleti működése során, feltéve, hogy – a kommentár szóhasználata szerint – ésszerű kapcsolat van az állam és a kifogásolt üzleti magatartás között. Ezek mellett a 16. számú kommentár szintén a gyermekjogi egyezmény betartása érdekében kiemelt körültekintést vár el a részes államoktól a kereskedelmi, pénzügyi és fejlesztési feladatokat teljesítő nemzetközi szervezetekkel – mint például a Világbankkal, a Nemzetközi Valutaalappal vagy a Kereskedelmi Világszervezettel – kötött ügyletek tekintetében, valamint

⁶²⁴ CRC 16. számú általános kommentár 5-6. bekezdései.

⁶²⁵ CRC 16. számú általános kommentár 8. bekezdése.

⁶²⁶ CRC 16. számú általános kommentár 33-46. bekezdései.

⁶²⁷ Az alapvető szolgáltatások magánkézbe adásának eseteiben az államnak olyan szabályozási és ellenőrzési kötelezettsége van, amely képes biztosítani, hogy a szolgáltatásokat az egyezményben foglalt jogok sérelme nélkül teljesítik. Vö. KIERBAUM, id. mű 166. oldallal.

fegyveres konfliktus vagy szükséghelyzet sújtotta térségekben.

A CRC a gyermekjogi egyezmény négy olyan alapelvét azonosítja, amelyek az üzleti világgal összefüggő állami döntéshozatalt és intézkedéseket át kell hatniuk. Ide tartozik a hátrányos megkülönböztetés tilalmának érvényesítése, a gyermek mindenek felett álló érdekének szem előtt tartása a törvénykezés, a közigazgatási és bírósági döntéshozatal során, a gyermek élethez, életben maradáshoz és fejlődéshez való jogának érvényesítése, valamint a gyermek véleményének meghallgatása.⁶²⁸ Ezen alapvető elvek mentén kívánja meg a CRC a gyermekjogi egyezmény implementációját az üzleti világ kontextusában.

III.1.1.4. A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény

A CERD 2020 novemberében fogadta el a 36. számú, a rendvédelmi szervek faji alapú megkülönböztetésének megelőzéséről és leküzdéséről szóló általános ajánlását.⁶²⁹ Az általános ajánlás az üzleti világ szereplőivel szemben olyan új technológiák kapcsán fogalmazott meg követelményeket, mint az algoritmikus döntéshozatal alapján működő eszközök. Emellett megállapítható, hogy a UNGPs inspirációt jelentett a 36. számú általános ajánlás megalkotásában is. A CERD ugyanis a UNGPs előírásaira hivatkozva szólította fel a részes államokat olyan szabályrendszer elfogadására, amelyben a gazdasági társaságok a rendvédelmi, rendészeti célú algoritmusok fejlesztése és értékesítése során figyelemmel kell legyenek a hátrányos megkülönböztetés tilalmából fakadó kötelezettségekre.⁶³⁰

⁶²⁸ CRC 16. számú általános kommentár 12-23. bekezdései.

⁶²⁹ CERD, General recommendation No. 36 (2020) on preventing and combating racial profiling by law enforcement officials (CERD/C/GC/36.; 17 December 2020). Elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/3897913?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. március 30.).

⁶³⁰ CERD 36. számú általános ajánlás 64. bekezdése.

III.1.2. A regionális emberi jogi ellenőrző mechanizmusok felfogása, különös tekintettel az EJEB gyakorlatára

Az univerzális emberi jogi egyezmények, illetve ellenőrző mechanizmusaik állásfoglalásai alapján jól látható, hogy az elmúlt évtizedben gazdag, főként az egyezmények elvi értelmezéséhez kapcsolódó gyakorlat alakult ki a gazdasági társaságok emberi jogokat korlátozó üzleti működésével összefüggésben. Emellett jól látható az is, hogy az üzleti világ emberi jogi korlátainak terén inspirációt jelentő *soft law* dokumentumok,⁶³¹ ezek közül is különösen a 2011-ben elfogadott UNGPs jelentős hatást gyakorolt az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok aktivitására, illetve alakította azok felfogását. Az értekezés ebben a részében azt vizsgálja meg, hogy a regionális emberi jogi egyezmények milyen esetjogi gyakorlatot alakítottak ki az emberi jogokat korlátozó üzleti működés terén. A terjedelmi keretek megtartása, valamint az európai régió relevanciája miatt az értekezés az EJEB esetjogi gyakorlatára kiemelt figyelmet fordít, míg a többi regionális emberi jogi ellenőrző mechanizmus felfogására csak rövidebb összehasonlító jellegű kitekintés formájában tér ki.

A nem-állami szereplők tevékenységével összefüggő emberi jogi jogsértések dilemmája a regionális emberi jogi egyezmények előtt is hamar megjelent.⁶³² Hasonlóan a PPJNE és az Emberi Jogok Bizottságának felfogásához, a regionális emberi jogi egyezmények, így az EJEE alkalmazása során kialakított gyakorlatban is a részes állam nemzetközi jogi felelősségének megállapítását váltja ki, ha eltúri – vagyis másként fogalmazva elmulasztja megakadályozni vagy orvoslást nyújtani, megbüntetni – a magánfelek közötti viszonyban elkövetett egyezményesértő magatartásokat.⁶³³ Az EJEB – csakúgy, mint az

⁶³¹ Vö. az értekezés III.2. pontjával.

⁶³² Lásd: MCCORQUODALE (2010 I.), id. mű 104-109. oldalakat.

⁶³³ Lásd: Andrew CLAPHAM, *Human Rights in the Sphere* (Oxford University Press, 1993), 89-133. oldalakat. Az EJEB gyakorlatából lásd például: EJEB, X és Y kontra Hollandia, hivatkozási szám: 8978/80., 1985. március 26., 23. bekezdését.

Amerikaközi Bíróság⁶³⁴ – már az 1970-es évek végétől felismerte a nem-állami szereplőknek az EJEE-ben biztosított jogokra gyakorolt hatását,⁶³⁵ és e dilemma rendezésére törekedett.

Az EJEB kiindulópontját e tekintetben az EJEE 1. cikkében foglalt szabály jelenti, amely a hatály kérdését, vagyis az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó általános jellegű kötelezettséget fogalmazza meg.⁶³⁶ Ez a szabály az EJEB olvasatában nem szűkíti le az EJEE-t sértő eseteket azokra a jogsértésekre, amelyeket közvetlenül a részes államok hatóságai idéznek elő, hanem azokat a helyzeteket is felöleli, amelyekben a részes államok jogalkotása vagy annak hiánya teszi lehetővé a magánfelek EJEE valamely cikkét sértő magatartásait.⁶³⁷ Az EJEB ennek nyomán munkálta ki a részes államok pozitív kötelezettségének felfogását, amely a jogok védelmének köteleességét írja elő. Ennek értelmében az EJEE a magánszemélyek jogainak biztosításához olyan pozitív kötelezettségeket hárít a szerződő államok hatóságaira, ideértve azok bíróságait is, amelyek szerint azok megakadályozzák, illetve orvoslást nyújtanak az EJEE-t sértő magatartásokért.⁶³⁸ Az EJEB esetjogi gyakorlatában

⁶³⁴ E körben érdemes említeni az Amerikaközi Bíróság, Vélásquez Rodriguez kontra Honduras, hivatkozási szám: C Sorozat, No. 4., 1988. július 19., 28 ILM 294 ügyet, amelyben a következőket rögzítette az amerikai bírósági fórum: „[t]he same is true when the state allows private persons or groups to act freely and with impunity to the detriment of the rights recognized in the Convention”. Az Amerikaközi Bíróság ezzel a kitételrel utalt arra, hogy az állam abban az esetben is jogsértést követ el, ha elnézi, hogy természetes személyek vagy szervezetek szabadon és büntetlenül cselekedhessenek az egyezményben elismert jogok ellenében

⁶³⁵ Elsőként lásd: EJEB, Airey kontra Írország, 1979. szeptember 11., 25. bekezdését, valamint EJEB, Young, James és Webster kontra Egyesült Királyság, hivatkozási számok: 7601/76. és 7806/77., 1981. augusztus 13., 55. bekezdését.

⁶³⁶ Az EJEE 1. cikke szerint „a Magas Szerződő Felek biztosítják a joghatóságuk alatt álló minden személy számára a jelen Egyezmény I. fejezetében meghatározott jogokat és szabadságokat.”

⁶³⁷ Lásd: EJEB, Young, James és Webster kontra Egyesült Királyság, 1981. augusztus 13., 49. bekezdését, EJEB, Airey kontra Írország, 1979. szeptember 11., 26-28. bekezdéseket, valamint EJEB, Van der Mussele kontra Belgium, hivatkozási szám: 8919/80., 1983. november 23., 28-30. bekezdéseket.

⁶³⁸ Lásd például: EJEB, Marckx kontra Belgium, 1979. június 13., 31. bekezdését, majd később: EJEB, Costello-Roberts kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 13134/87., 1993. március 25., 26-27. bekezdéseket, EJEB, Plattform „Ärzte für das Leben” kontra Ausztria, hivatkozási szám: 10126/82., 1998. június 2., 31-34. bekezdéseket, EJEB, Nagykamara, Larkos kontra Ciprus, hivatkozási szám: 29515/95., 1999. február 18., 31. bekezdését; EJEB, Pla és Puncernau kontra Andorra, hivatkozási szám: 69498/01., 2004. július 13., 59. bekezdését; EJEB, Khurshid Mustafa és Tarzibachi kontra Svédország, hivatkozási szám: 23883/06., 2008. december 16., 31 - 34. bekezdéseket. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

az EJEE 1. cikkével együtt olvasva az EJEE-ben biztosított jogokat, a pozitív kötelezettség az EJEE egész rendszerét áthatja.⁶³⁹

Az EJEB esetjogi gyakorlatában kimunkált pozitív kötelezettség doktrínája a jogok védelmének kötelezettségéből fakad, és – az EJEB felfogása szerint – átfogja a gazdasági társaságok üzleti működésével összefüggő jogsértésekkel szembeni védelem, és állami fellépés kötelezettségét is. E téren az EJEB elé terjesztett panaszkérelmek két nagyobb csoportra bonthatók. Egyfelől azokra az ügyekre, amelyekben az EJEE-t sértő intézkedés munkaviszonnyal összefüggő intézkedésre vezethető vissza. Másfelől pedig azokra, amelyek a környezetvédelemhez kapcsolódnak.⁶⁴⁰

A gazdasági társaságok működésével összefüggő egyezményesértéssel az EJEB elsőként a munka világában szembesült. A Young, James és mások kontra Egyesült Királyság jogvita alapjaként szolgáló dilemmát az jelentette, hogy a British Rail 1975-ben olyan szerződést kötött a szakszervezetekkel, amelynek értelmében a munkavállalás elengedhetetlen feltételévé vált a szakszervezeti tagság, hiánya pedig a munkaviszony megszűnésének okaként szolgált. Ugyanakkor az EJEB álláspontja szerint az EJEE 11. cikkében biztosított egyesülési szabadságot sérti az a szabályozás, mely lehetőséget ad olyan szakszervezeti megállapodások életbe léptetésére, amelyek a tagság megtagadását a munkavállalók elbocsátásával szankcionálják.⁶⁴¹ Az EJEB ezt a

⁶³⁹ Erről lásd: EJEB, Assanidze kontra Grúzia, hivatkozási szám: 71503/01., 2004. április 8., 146. bekezdését, illetve EJEB, Nagykamara, Ilașcu és mások kontra Moldova és Oroszország, hivatkozási szám: 48787/99., 2004. július 8., 332-335. bekezdéseket.

⁶⁴⁰ E körben érdemes felidézni az emberi jogok és környezetvédelem korábban már említett szoros kapcsolatát. Vö. SHELTON (2010), id mű 278-279. oldalakkal, illetve RAISZ (2011), id. mű 103-108. oldalakkal.

⁶⁴¹ Lásd: EJEB, Young, James és Webster kontra Egyesült Királyság, 1981 augusztus 13., 49., illetve 54-56. bekezdéseket.

felfogását később több ügyben is megerősítve gyakorlattá formálta.⁶⁴² Emellett pedig az EJEB úgy foglalt állást, hogy a munka világával összefüggő ügyekben az EJEE 11. cikkében elismert jog értelmezése nem szakadhat el a nemzetközi jog e tárgykörben irányadó többi forrásától.⁶⁴³

A szakszervezeti ügyek mellett a munka világával összefüggésben szintén kérdésként merült fel a munkavállaló EJEE 10. cikkében biztosított véleménynyilvánítási szabadságának kérdése. Kifejezetten társasági üzleti működéssel összefüggésben ezt a dilemmát az EJEB a Herbai kontra Magyarország ügyben vizsgálta.⁶⁴⁴ Az ügy alapjául szolgáló jogi kérdést az jelentette, hogy a hitelintézet humánerőforrás gazdálkodás szakértői munkakörben dolgozó munkavállalójával szemben – a munkáltató jogos gazdasági érdekeinek veszélyeztetésére hivatkozással – alkalmazható-e rendes felmondás azért, mert egy internetes portálon szakmai elemző írást tesz közzé.⁶⁴⁵ A jogvita során kifogásolt munkáltatói intézkedést a véleménynyilvánítási szabadság alapján az Alkotmánybíróság⁶⁴⁶ és az EJEB egyaránt vizsgálta. Bár mindkét bírói fórum egyetértett abban, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága védelmet kíván a munkaviszony keretei között

⁶⁴² Lásd: EJEB, Sibson kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám:14327/88., 1993. április 20., 29. bekezdését, EJEB Nagykamara, Sørensen és Rasmussen kontra Dánia, hivatkozási számok: 52620/99 és 52562/99., 2006. január 11., 75-77. bekezdéseket, EJEB, Nagykamara, Demir és Baykara kontra Törökország, hivatkozási szám: 34503/97., 2008. november 12., 145. bekezdését. Hasonló jellegű munkaügyi kapcsolattal összefüggő jogvitáról lásd: EJEB, Wilson, National Union of Journalists és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási számok: 30668/96, 30671/96 és 30678/96., 2002. július 2., 47-48. bekezdéseket, valamint EJEB, Vörður Ólafsson kontra Izland, hivatkozási szám: 20161/06., 2010. április 27., 53-54. bekezdéseket. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁶⁴³ Lásd: EJEB, National Union of Rail, Maritime and Transport Workers kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 31045/10., 2014. április 8., 76. bekezdését.

⁶⁴⁴ Lásd: EJEB, Herbai kontra Magyarország, 2019. november 5. ügyet. A közszolgálati televízió újságírójával kapcsolatban az EJEB ehhez hasonló alapjogi dilemmát vizsgált: EJEB, Fuentes Bobo kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 39293/98., 2000. február 29., EJEB, Wojtas-Kaletka kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 20436/02., 2009. július 16., valamint Magyarországot érintően: EJEB, Matúz kontra Magyarország, hivatkozási szám: 73571/10., 2014. október 21. Egészségügyi intézmény munkavállalójával kapcsolatban szintén hasonló dilemmát vizsgált az EJEB, a Heinisch kontra Németország, hivatkozási szám: 28274/08., 2011. július 21. ügyben. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁶⁴⁵ A munkáltató a korábban hatályban lévő Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 3. § (5) bekezdésében foglalt munkáltatói jogos gazdasági érdeket veszélyeztető magatartás tilalmának megszegését jelölte meg a felmondás jogalapjaként; erről lásd: EJEB, Herbai kontra Magyarország, 2019. november 5., 12-14. bekezdéseket.

⁶⁴⁶ Lásd: Alkotmánybíróság 14/2017. (VI. 30.) AB határozatát.

is⁶⁴⁷, azonban míg az Alkotmánybíróság a szóban forgó vélemény gyenge közéleti kötődése miatt nem állapított meg alapjogsértést,⁶⁴⁸ addig az EJEB álláspontja szerint az EJEE 10. cikkében elismert jogot sérti, hogy a nemzeti bíróságok nem mérlegelték a szóban forgó alapjogi érdekeket, nevezetesen egyfelől a munkáltató gazdasági társaság jogos gazdasági és üzleti érdekeit, másfelől pedig a munkavállaló véleménynyilvánítási szabadságát.⁶⁴⁹

Szintén a munka világával összefüggő kérdéseket vet fel a munkavállaló EJEE 8. cikkben biztosított magánszférájának védelme. Az e körben meghatározó jelentőségű Bărbulescu kontra Románia ügy alapul szolgáló dilemmáját az jelentette, hogy a munkáltató a munkavállaló munkahelyi, ámde magánjellegű elektronikus levelezésének megfigyeléséből származó információk alapján szüntette meg a munkaviszonyt.⁶⁵⁰ Míg a nemzeti bíróságok elutasították a panaszos munkavállaló keresetét, addig az EJEB Nagykamarája – a Kamara szintén elutasító döntését felülbírálván – úgy foglalt állást, hogy az EJEE 8. cikke alapján a részes állam jogvédelmi – pozitív védelmi – kötelezettsége kiterjed egy olyan szabályozás megalkotására, amely lehetőséget nyújt az ügyben jelenlévő alapjogi érdekek közötti mérlegelésére.⁶⁵¹ Ennek a pozitív kötelezettségnek azonban az eljáró nemzeti bíróságok nem tettek eleget, ugyanis nem mérlegelték az ügyben jelenlévő érdekeket.⁶⁵² Az ügyben a magánszféra munkaviszonnyal összefüggő védelmi kötelezettsége

⁶⁴⁷ Lásd: Alkotmánybíróság 14/2017. (VI. 30.) AB határozatának IV. részét, Indokolás (17)-(34), illetve EJEB, Herbai kontra Magyarország, 2019. november 5., 37. bekezdését.

⁶⁴⁸ Lásd: Alkotmánybíróság 14/2017. (VI. 30.) AB határozat, Indokolás (36)-(40).

⁶⁴⁹ Lásd: EJEB, Herbai kontra Magyarország, 2019. november 5., 50-52. bekezdéseket. A jogeset részletes elemzéséről lásd: SÁNDOR Lénárd, *A Herbai kontra Magyarország ügy* (Jogesetek Magyarázata, 2020/3-4. XI. évfolyam 3-4. szám), 89-100. oldalakat.

⁶⁵⁰ Lásd: EJEB, Bărbulescu kontra Románia, hivatkozási szám: 61496/08., 2017. szeptember 5., 10-31. bekezdéseket.

⁶⁵¹ Lásd: EJEB, Bărbulescu kontra Románia, 2017. szeptember 5., 113-123. bekezdéseket. Egy későbbi döntésében erre az ügyre utalva az EJEB úgy foglalt állást, hogy az állami ellenőrzés alatt álló munkáltató intézkedésének megítélése nem pozitív védelmi, hanem az állam negatív jellegű kötelezettsége; erről lásd: EJEB, Libert kontra Franciaország, hivatkozási szám: 588/13., 2018. február 22., 41. bekezdését.

⁶⁵² Lásd: EJEB, Bărbulescu kontra Románia, 2017. szeptember 5., 139-141. bekezdéseket.

kapcsán kimondott elvi tételt az EJEB később megerősítette.⁶⁵³

Végül, de nem utolsó sorban az EJEB szintén az EJEE 8. cikkben elismert magánszféra védelmének keretei között az egészséges környezethez való jog terén alakított ki olyan esetjogi gyakorlatot, amely a gazdasági társaságok jogsértő működését kívánja megelőzni vagy ilyen jogsértő tevékenységre orvoslást nyújtani. Az e körben első és irányadó Powell és Rayner kontra Egyesült Királyság,⁶⁵⁴ valamint López Ostra kontra Spanyolország,⁶⁵⁵ ügyekben az EJEB rögzítette a részes államok pozitív védelmi kötelezettségét a gazdasági társaságok zajszennyezéssel vagy környezeti ártalmakkal járó tevékenységének az EJEE 8. cikkben foglalt jog védelme érdekében történő szabályozása terén. Az 1980-as évek végén és '90-es évek elején meghozott döntésekben kimondott, az EJEE 8. cikkében foglalt jogosítványt innovatív módon fejlesztő és az üzleti működés káros környezeti hatásaival szemben védelmet nyújtó elvi tételt az EJEB később – az üzleti élet változatos formáit vizsgálva – számos további határozatában megerősítve formálta gyakorlattá.⁶⁵⁶ Ezt a tételt erősítette meg a Magyarországot is érintő Tătar kontra Románia ügyben is, amely a 2000 januárjában bekövetkezett tiszai ciánszennyezés miatt indult.⁶⁵⁷ A környezetvédelemmel kapcsolatos ügyekben az EJEB az EJEE 8. cikkéből fakadó pozitív kötelezettség alapján követeli meg a részes államoktól olyan jogi szabályozási környezet és intézményi rendszer megalkotását, amely

⁶⁵³ Lásd: EJEB, López Ribalda és mások kontra Spanyolország, hivatkozási számok: 1874/13 és 8567/13., 2019. október 17., 116. bekezdését.

⁶⁵⁴ Lásd: EJEB, Powell és Rayner kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9310/81., 1990. február 21.

⁶⁵⁵ Lásd: EJEB, López Ostra kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 16798/90., 1994. december 9.

⁶⁵⁶ Lásd többek között: EJEB, Guerra és mások kontra Olaszország, hivatkozási szám: 14967/89., 1998. december 19.; EJEB, Nagykamara, Hatton és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 36022/97., 2003. július 8.; EJEB, Moreno Gómez kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 4143/02., 2004. november 16.; EJEB, Leon és Agnieszka Kania kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 12605/03., 2009. október 21.; EJEB, Borysiewicz kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 71146/01., 2008. július 1.; EJEB, Oluić kontra Horvátország, hivatkozási szám: 61260., 2010. május 20.; EJEB, Mileva és mások kontra Bulgária, hivatkozási számok: 43449/02 és 21475/04., 2010. november 25.; valamint EJEB, Di Sarno és mások kontra Olaszország, hivatkozási számok: 30765/08., 2012. január 10. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁶⁵⁷ Lásd: EJEB, Tătar kontra Románia, hivatkozási szám: 67021/01., 2009. január 27., 85-97. bekezdéseket. Lásd még: KOVÁCS (2009), id. mű 95-96. oldalakat.

garantálja a biztonságos és egészséges környezetet. Ezen túl az ilyen ügyek bizonyításának megkönnyítése érdekében az EJEB a Guerra kontra Olaszország ügyben – szintén az EJEE 8. cikke alapján – rögzítette az információhoz jutás és tájékozódás jogát is, amely egyfajta eljárási előfeltételét és garanciáját jelenti a üzleti működésből fakadó vagy azzal összefüggő környezeti kockázatok felmérésének, és így a biztonságos és egészséges környezethez való jog érvényesíthetőségének.⁶⁵⁸

Végül szükséges megemlíteni, hogy az EJEB 2015 novemberében hozott döntést az M. Özel és mások kontra Törökország ügyben, amelyben arról kellett állást foglalnia, hogy az EJEE 2. cikkben foglalt élethez való jogból milyen kötelezettségek fakadnak a földrengés-veszélyeztetett területen történő magánépítkezéssel összefüggésben.⁶⁵⁹ A konkrét ügyben az engedélyezett építéshez felhasznált rossz minőségű beton miatt földrengés során összeomló lakóépületek okoztak haláleseteket és sérüléseket. A bírói fórum arra a következtetésre jutott, hogy az EJEE 2. cikkből fakadó követelmények az üzleti világ működésével összefüggésben is megkívánják az életvédelmi kötelezettségek teljesítését. Jelen esetben ez azt kívánta volna meg, hogy a földrengés-veszélyeztetett területen az állam fokozottan ellenőrizze az épület kivitelezési munkálatait és biztonságát. Törökország tehát azzal sértette meg az EJEE 2. cikkét, hogy nem vonta teljeskörűen felelősségre az engedélyező hatóság tisztviselőit, illetve a kivitelező vállalat munkatársait.⁶⁶⁰

Az EJEB esetjogi gyakorlata a gazdasági társaságok üzleti működésével összefüggő jogsértéseket a pozitív kötelezettségek keretei között vizsgálja és bírálja el. Ennek során felfogása nem ragad meg elméleti doktrínáknál, hanem – mint azt a pozitív kötelezettségek terén úttörő Airey kontra Írország döntésében rögzítette – az állam jogvédelmi kötelezettségének pragmatikus

⁶⁵⁸ Lásd: EJEB, Guerra és mások kontra Olaszország, 1998. december 19., 60. bekezdését, amelyet később megerősített például: EJEB, Di Sarno és mások kontra Olaszország, 2012. január 10., 113. bekezdése.

⁶⁵⁹ EJEB, M. Özel és mások kontra Törökország, hivatkozási számok: 14350/05., 15245/05. és 16051/05., 2015. november 17.

⁶⁶⁰ Lásd: EJEB, M. Özel és mások kontra Törökország, 2015. november 17., 191-200. bekezdéseket.

megközelítését fogadja el, amely annak kézzel foghatóságát és hatékonyságát tarja szem előtt.⁶⁶¹ Ennek köszönhetően az EJOB innovatív – és a jogvédelem egészének szintjét gazdagító – joggyakorlatot alakított ki a gazdasági társaságok üzleti működésével összefüggő jogsértések terén, és bár eddig sem a transznacionális üzleti működés sajátos karaktereit nem vizsgálta, sem a UNGPs elveit nem alkalmazta, illetve arra nem hivatkozott a gyakorlatában, éppen az innovatív megközelítése nem zárja ki annak későbbi vizsgálatát, vagy inkorporálását.

Az EJOB felfogásához hasonlóan az Amerikaközi Bíróság is már egy korai, a Velásquez Rodríguez kontra Honduras ügyben meghozott döntésében rögzítette a jogok védelmének pozitív kötelezettségét, nevezetesen azt, hogy bizonyos emberi jogi jogsértések elkövetőinek büntetőjogi üldözését és felelősségre vonását az államnak biztosítani kell, és az embereknek joguk van jogorvoslathoz azokban az esetekben is, amikor üzleti élet szereplői sértik meg az egyezményben foglalt jogaikat.⁶⁶² Emellett pedig az amerikaközi jogvédelmi rendszer elismeri az egyezményben biztosított jogok horizontális hatályát is, vagyis a nem-állami szereplők emberi jogok tiszteletben tartásáért viselt felelősségét.⁶⁶³

Az elmúlt évtizedek során a dél-amerikai régióban a nyersanyagkitermelést és bányászatot érintő külföldi, így különösen kanadai beruházások megnövekedése miatt az amerikaközi jogvédelmi fórumok több ízben is vizsgálták az üzleti világ emberi jogi korlátainak dilemmáját.⁶⁶⁴ Ezzel

⁶⁶¹ Lásd: EJOB, Airey kontra Írország, 1979. október 10., 24. bekezdését.

⁶⁶² Lásd: Amerikaközi Bíróság, Velásquez Rodríguez kontra Honduras, 1988. július 29. Az Amerikai Egyezmény 2. cikke az emberi jogok hatékony védelme érdekében azt követeli meg, hogy a részes államok olyan hatékony – törvényhozási, jogalkalmazási vagy bírói – mechanizmusokat fogadjanak el, amellyel biztosítják az emberi jogok tiszteletben tartását a magánfelek között. Lásd például: Amerikaközi Bíróság, The Last Temptation of Christ (Olmedo-Bustos et al.) kontra Chile (C sorozat, No. 73), 2001. február 5.

⁶⁶³ Lásd: Alejandra GONZA, *Integrating Business and Human Rights in the Inter-American Human Rights System* (Business and Human Rights Journal Volume 1. No. 2., Cambridge University Press, 2016), 358. oldalt.

⁶⁶⁴ GONZA, id. mű 357. oldalt, illetve ezen kívül lásd még a kérdést részletesen vizsgáló tanulmányt: http://www.dplf.org/sites/default/files/report_canadian_mining_executive_summary.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 20.).

párhuzamosan 2012-től kezdődően külön csoport, majd pedig később különmegbízott foglalkozik a gazdasági, szociális és kulturális jogok üzleti világ kontextusában történő érvényesülésének kérdéseivel az amerikai jogvédelmi rendszerben.⁶⁶⁵ Többek között ezek hatására az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága az EJEK joggyakorlatához képest progresszív felfogást képvisel, ugyanis a UNGPs-t explicit módon, valamint annak elveit implicit módon beemelte az esetjogi gyakorlatába, és arra, mint a bíróság felfogásához tartozó jogértelmezési eszközre hivatkozott.⁶⁶⁶

Ennek jegyében az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága esetjogi gyakorlata elismeri, hogy az üzleti működés közvetlen hatást gyakorol a lakosok emberi jogaira, különösen az őslakosok életvitelére és jogaira, vagyis bár – az emberi jogok védelmének vertikális felfogásába illeszkedően – végső soron a részes államok nemzetközi jogi felelősségéről dönt,⁶⁶⁷ ugyanakkor elfogadja, hogy az üzleti működés és az emberi jogok között bizonyos korrelatív jogi hatások állnak fenn.⁶⁶⁸ Az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága ilyen felfogást érvényesített az őslakosok földjeinek használatát korlátozó vagy akadályozó – és ezzel többek között a magánszféra szabadságát, a tulajdonhoz, a vízhez és a lakhatáshoz, a kulturális identitás megőrzéséhez fűződő, valamint még más egyéb jogok sérelmét előidéző – gazdasági társaságokkal szemben,⁶⁶⁹ kimondva, hogy a részes államok nem biztosítottak megfelelő eljárási és intézményi védelmet a részükre.

⁶⁶⁵ Lásd: <https://www.oas.org/en/iachr/jsForm/?File=/en/iachr/r/DESCA/default.asp> (a letöltés időpontja: 2021. július 20.).

⁶⁶⁶ Elsőként lásd: Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, *Kaliña és Lokono People kontra Suriname* (C sorozat, No. 309.) 2015. november 25., 224. bekezdését, majd később: Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, *Spoltore kontra Argentina* (C sorozat, No. 404.) 2020. június 9. Lásd még: UN Guiding Principles on Business and Human Rights at 10. The Impact of the UNGPs on Courts and Judicial Mechanisms (Debevoise & Plimpton LLP, 2021), 716. bekezdését.

⁶⁶⁷ Lásd: Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, *González és mások kontra Mexiko* (C sorozat, No. 205.) 2009. november 16., 284. bekezdését.

⁶⁶⁸ Lásd: Jernej Letnar ČERNIČ et al., *Introduction* In: Jernej Letnar ČERNIČ & Tara VAN HO (szerk.), *Human rights and business – direct corporate accountability for human rights* (Wolf Legal Publishers, 2015), 8. oldalát.

⁶⁶⁹ Lásd: Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, *Yakye Axa Indigenous Community kontra Paraguay* (C sorozat, No. 125), 2005. június 17., Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, *Sawhoyamaxa Indigenous Community kontra Paraguay* (C sorozat, No. 146), 2006. március 29.; valamint Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, *Xákmok Kásek People kontra Paraguay* (C sorozat, No. 214.), 2010. augusztus 24.

Szintén ez a felfogás jelenik meg azokban az ügyekben, amelyekben az amerikai közti emberi jogi bírói fórum a beruházó vállalatok természeti erőforrások kitermelésével, valamint bányászati tevékenységével összefüggésben állapított meg olyan jogsértéseket, amelyek jelentős mértékben korlátozták az őslakos kisebbségek Amerikai Egyezményben biztosított jogait.⁶⁷⁰

A bányászati koncesszióval összefüggő Kaliña és Lokono Peoples kontra Suriname döntés azért figyelemre méltó, mert az Amerikai Közti Bíróság kifejezetten a UNGPs követelményei alapján a panaszban érintett terület rehabilitációját a részes állam és az érintett vállalat együttes, osztott kötelezettségévé („*shared obligations*”) emelte.⁶⁷¹ A bírói fórum aktivista módon a UNGPs-re hivatkozva kiemelte, hogy a vállalatoknak az emberi jogok tiszteletben tartásával és védelmével összhangban kell folytatniuk működésüket, és az emberi jogokra gyakorolt negatív hatásokért felelősséget kell vállalniuk.⁶⁷² A döntés ezzel egyfelől szigorította a vállalati szféra működését övező emberi jogi követelményrendszert,⁶⁷³ másfelől pedig a *soft law* jellegű UNGPs-t elmozdította abba az irányba, hogy az emberi jogi bírósági gyakorlat részévé válva megindulhasson a kötelező nemzetközi jogi normává erősödős útján.⁶⁷⁴ E körben szükséges megjegyezni azt is, hogy – a Kaliña és

⁶⁷⁰ Lásd: Amerikai Közti Bíróság, Saramaka People kontra Suriname, (C sorozat, No. 172), 2007. november 28.; Amerikai Közti Bíróság, Kichwa Indigenous People of Sarayaku kontra Ecuador (C sorozat, No. 245.), 2012. június 27.; Amerikai Közti Bíróság, Kaliña és Lokono Peoples kontra Suriname, 2015. november 25.

⁶⁷¹ Lásd: Amerikai Közti Bíróság Kaliña és Lokono Peoples kontra Suriname, 2015. november 25., 224-226., illetve 290. bekezdéseket.

⁶⁷² Lásd: Amerikai Közti Bíróság, Kaliña és Lokono Peoples kontra Suriname, 2015. november 25., 224. bekezdését.

⁶⁷³ Erről lásd: Ana María MONDRAGÓN, *Corporate Impunity for Human Rights Violations in the Americas: The Inter-American System of Human Rights as an Opportunity for Victims to Achieve Justice* (Harvard International Law Journal, Volume 57., online symposium, 2016), 55-57. oldalakat, elérhető: <https://harvardilj.org/2016/07/corporate-impunity-for-human-rights-violations-in-the-americas-the-inter-american-system-of-human-rights-as-an-opportunity-for-victims-to-achieve-justice/> (a letöltés időpontja: 2021. január 20.); valamint GONZA, id. mű 362-364. oldalakat.

⁶⁷⁴ Lásd: Chris ESDAILE et al, *Whilst We Wait for a Binding Treaty, Court Endorses UN Guiding Principles*, elérhető: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/suriname-inter-american-court-of-human-rights-says-state-failed-to-comply-with-un-guiding-principles-in-decision-over-indigenous-peoples-rights/> (a letöltés időpontja: 2021. január 20.).

Lokono Peoples kontra Suriname döntés megfogalmazása alapján – az amerikai jogvédelmi rendszer olvasatában a UNGPs minimális elvárásaként, egyfajta kiindulópontként jelenik meg az államok jogok védelmével összefüggő kötelezettségei terén.⁶⁷⁵ Ezzel összhangban az amerikai jogvédelmi rendszer implicit módon több tucat döntésében fogadja el és érvényesíti a UNGPs egyes részeit, így például a beruházásokat és fejlesztéseket megelőző emberi jogi hatásvizsgálatot, az érintett helyi lakosság részvételi lehetőségét a beruházási döntésben, az állami és nem-állami panaszmechanizmusok jelentőségét.⁶⁷⁶

Az esetjogi gyakorlaton túl az Amerikai Bíróság a Kolumbia kezdeményezése alapján 2017. november 15. napján meghozott OC-23/17. számú tanácsadó véleményében rögzítette, hogy az államoknak a UNGPs rendelkezéseit szükséges követniük az emberi jogok üzleti világ szereplőivel szembeni megóvása és védelme terén, míg az üzleti világ szereplőinek meg kell előzniük vagy enyhíteniük kell, illetve felelősséget kell viselniük működésük emberi jogokra gyakorolt negatív hatásáért.⁶⁷⁷ E körben érdemes megjegyezni még, hogy 2020. januárban hozták nyilvánosságra az Amerikai Bizottság gazdasági, szociális, kulturális és környezetvédelmi különmegbízottjának jelentését, amely olyan területeken törekszik feltárni a regionális emberi jogi rendszer által nyújtott védelmet, mint például a közszolgáltatások privatizációja vagy az információs technológia. A különmegbízott a részes államok emberi jogi kötelezettségei mellett – az amerikai gyakorlat és UNGPs vizsgálata alapján – az üzleti világ emberi jogok védelme terén betöltött szerepét is feltárta és ajánlásában pontosította. Mindebből látható, hogy az amerikai emberi jogi rendszer kifejezetten haladó, robosztus felfogást fogad el az üzleti világ és

⁶⁷⁵ Amerikai Bíróság, Kaliña és Lokono Peoples kontra Suriname, 2015. november 25., 224. bekezdés. Elemzi GONZA, id. mű 363-365. oldalak.

⁶⁷⁶ UN Guiding Principles on Business and Human Rights at 10. The Impact of the UNGPs on Courts and Judicial Mechanisms (Debevoise & Plimpton LLP, 2021), 716. bekezdéseket.

⁶⁷⁷ Amerikai Bíróság OC-23/17. tanácsadó vélemény (A sorozat, No. 23.), 2017. november 15., 155. bekezdése. Elérhető: https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_ing.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 20.).

emberi jogok terén, amelyet esetjogi gyakorlatával és absztrakt jogértelmezésével egyaránt alátámaszt.⁶⁷⁸

Az amerikaihoz hasonlóan, az afrikai jogvédelmi rendszer is már hosszabb ideje szembesül az üzleti világ emberi jogi korlátozásának dilemmájával. Az Afrikai Charta egyik jellegadó és egyedülálló sajátossága, hogy elismeri a kollektív jogokat és kiemelt védelmet biztosít a gazdasági, szociális és kulturális jogok számára.⁶⁷⁹ Ennek fényében, hasonlóan az amerikai emberi jogi rendszerben kimunkált felfogáshoz, az afrikai ellenőrző intézmények elismerik, hogy a különféle szervezetek, köztük a gazdasági társaságok negatív hatást gyakorolhatnak az emberi jogokra. Az Afrikai Bíróság értelmezése szerint ennek kiküszöbölése, megelőzése vagy kivizsgálása és szankcionálása érdekében a részes államokat pozitív kötelezettség terheli.⁶⁸⁰

Ezt jutatta kifejezésre az Afrikai Bizottság a korábban már hivatkozott ogoni őslakosok ügyében 2001-ben meghozott döntése, amelyben a testület arra szólította fel a nigériai kormányzatot, hogy indítson vizsgálatot a jogsértést elkövető gazdasági társaság felelősségre vonása érdekében az őslakosokkal szemben elkövetett erőszakos cselekmények, valamint földjeik és környezetük súlyos szennyezése miatt.⁶⁸¹ A döntés értelmében a kormányzatot pozitív kötelezettség terheli a magánfelek által elkövetett emberi jogi jogsértésekkel szembeni védelem terén.⁶⁸² A jogirodalomban megjelenő kritikák ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy az Afrikai Bizottság – a Velásquez Rodríguez kontra Honduras ügyre utalva – kizárólag az állam pozitív védelmi kötelezettségét értékelte, miközben hallgatott az olajkitermelő társaság

⁶⁷⁸ A különmegbízott jelentése elérhető:

<http://www.oas.org/es/cidh/informes/pdfs/EmpresasDDHH.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. január 20.).

⁶⁷⁹ Lásd: MÁRINKÁS (2014), id. mű 129-130. oldalakat.

⁶⁸⁰ Lásd például: Afrikai Bíróság, Zimbabwe Human Rights NGO Forum kontra Zimbabwe, hivatkozási szám: 245/2002., 2006. május 25.

⁶⁸¹ Lásd: Afrikai Bizottság, The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights kontra Nigeria, 2001. október 27., 1-9. bekezdéseket.

⁶⁸² Afrikai Bizottság, The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights kontra Nigeria, 2001. október 27., 57. bekezdését.

tevékenységének az emberi jogokra gyakorolt hatásáról és esetleges felelősségének kérdéseiről.⁶⁸³

Ugyanakkor az Afrikai Bizottság által közreadott újabb – jórészt a bányászati szektort érintő – jogértelmező vélemények, illetve egyéb dokumentumok vagy kifejezetten hivatkoznak a UNGPs-re, vagy pedig annak szellemében említik a gazdasági társaságok emberi jogok megtartása terén fennálló felelősségét.⁶⁸⁴ Emellett pedig, amint azt az értekezés korábban már tárgyalta, a 2014 júniusában megalkotott malaboi kiegészítő jegyzőkönyv olyan büntetőbíróvási szekcióval tervezi kiegészíteni az afrikai bírói fórumot, amely a gazdasági társaságok által vagy közreműködésükkel elkövetett bűntettek tekintetében joghatósággal rendelkezik.⁶⁸⁵

A regionális emberi jogi ellenőrző mechanizmusok gyakorlata alapvetően az emberi jogok védelmének vertikális felfogásába illeszkedik, amely szerint a gazdasági társaságok működésével összefüggő emberi jogi jogsértések elszámoltathatóságára az állam pozitív védelmi kötelezettségén és nemzetközi jogi felelősségének megállapításán keresztül nyílik lehetőség. Mindemellett ugyanakkor mindhárom regionális emberi jogi egyezmény gyakorlatából az a tanulság fakad, hogy a magánfelek közötti, illetve a gazdasági társaság működésével összefüggésben álló egyezményesértő magatartások a nemzetközi jog szempontjából is relevánsak. A részes államokat a jogsértések megelőzése és orvoslása érdekében valamennyi emberi jogi egyezmény alapján pozitív kötelezettség terheli, amelynek pontos követelményeit azonban a szóban forgó jog határozza meg.

Az EJEB felfogásához képest ugyanakkor az Amerikaközi Bíróság szerződésértelmezése progresszívebb abban a tekintetben, hogy elismeri a gazdasági társaságok emberi jogokra gyakorolt közvetlen hatását és – utalva a UNGPs szabályaira – az e téren fennálló felelősségüket, amelynek révén

⁶⁸³ Lásd: MÁRINKÁS (2014), id. mű 140-141. oldalait.

⁶⁸⁴ UN Guiding Principles on Business and Human Rights at 10. The Impact of the UNGPs on Courts and Judicial Mechanisms (Debevoise & Plimpton LLP, 2021), 727-733. bekezdések.

⁶⁸⁵ Vö. az értekezés I.2.2. pontjával.

közvetett módon felelős vállalati működést kíván előmozdítani. Felfogásában ekként az állami és vállalati felelősségvállalás egyfajta komplementaritása rajzolódik ki.⁶⁸⁶ Hasonló csapásirány figyelhető meg az afrikai jogvédelmi mechanizmus felfogásában is. Vagyis a gazdasági társaságok jogvédelmével ellentétben, az üzleti működés emberi jogi korlátozása terén nem az európai, hanem az amerikai és afrikai védelmi mechanizmusok képviselnek haladóbb felfogást.

E körben szükséges megjegyezni, hogy amennyiben az emberi jogi bírósági gyakorlatok egymásra hatása következtében a többi regionális fórum is hivatkozási alapként tekint a UNGPs-re, úgy ez azon túl, hogy jelzi a nemzetközi jog fejlődési irányát, akár annak a lehetőségét is felveti, hogy a *soft law* jellegű norma az egyezmények alapján fennálló pozitív jogi kötelezettségeket pontosítja, vagy idővel akár maga is nemzetközi jogi kötelezettséggé szilárdul.⁶⁸⁷ A *soft law* dokumentum folyamatos bírósági hivatkozása ugyanis azt konstatálhatja, hogy létrejött a nemzetközi szokásjog elismeréséhez szükséges összetartó, jogként követett állami gyakorlatot és közfelfogást tükröző konszenzus.⁶⁸⁸ Ezt tükrözi, hogy a francia jogirodalom *droit vert*, vagyis „éretlen jog” kifejezéssel utal azokra a *soft law* dokumentumokra, így az például az ENSZ vagy az OECD keretében elfogadott határozatokra, amelyek egy napon „megérhetnek” vagyis kötelező nemzetközi jogi normává válhatnak.⁶⁸⁹ Mindennek fényében az értekezés következő része a

⁶⁸⁶ Vö. Amerikai Közi Bíróság, *Kaliña és Lokono Peoples kontra Suriname*, 2015. november 25., 224. bekezdésével.

⁶⁸⁷ A Nemzetközi Bíróság és az EJEB a nemzetközi jogi felelősséghez tartozó kérdésekkel kapcsolatos *soft law* természetű normákra hivatkozásáról lásd: KOVÁCS Péter, *Soft-responsibility a soft law megsértéséért?* In: BALOGH Elemér - BLUTMAN László (szerk.), *Az államok nemzetközi jogi felelőssége - tíz év után: in memoriam Nagy Károly 1932-2001.* (Polay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013), 34-35. oldalakat.

⁶⁸⁸ A szokásjog fennállása vagy tartalma a nemzetközi bíróságok ítéleteiből ismerhetők, mint például a Nemzetközi Bíróság, *Haya della Torre* ügy, Kolumbia kontra Peru, 1950. november 20. Rec 1950., 266. oldal. Lásd még: NAGY, id. mű 47. oldal, illetve SHAW, id. mű 103-105. oldalak. Az Egyetemes Nyilatkozat tekintetében ezt a kérdést is vizsgálja: Hurst HANNUM, *The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law* (Georgia Journal of International and Comparative Law, Volume 25., No.1., 1996), 335-340. oldalak.

⁶⁸⁹ Lásd: KARDOS Gábor, *Mi is a nemzetközi soft law?* In: ELTE Acta, Budapest, 1998. XXX. kötet, 72-73. oldalakat.

soft law dokumentumok, különösen pedig a 2011-ben elfogadott UNGPs szerepét vizsgálja meg az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatrendszerében.

III.2. A *soft law* és különösen UNGPs szerepe az üzleti világ és emberi jogok kapcsolata terén

Amint azt az értekezés első része vizsgálta, a nemzetközi közjog második világháborút követő fejlődésének egyik jellegadó sajátossága az államközpontúság lazulása, és az ember aktív és passzív jogalanyiségének megjelenése volt.⁶⁹⁰ Ennek jegyében bontakozott ki és intézményesedett az emberi jogok nemzetközi jogi védelme.⁶⁹¹ A transznacionális, majd a platform alapú üzleti működési modellek megjelenése ugyanakkor az üzleti világ emberi jogokra gyakorolt hatásának növekedését idézi elő, és egyúttal rámutat az emberi jogok védelmeként szolgáló jelenlegi jogi keretek elégtelenségére is.⁶⁹² Az e terén zajló nemzetközi szerződések létrehozásának sikertelensége⁶⁹³ nyomán – azokkal párhuzamosan és annak mintegy alternatívájaként – az 1970-es évektől kezdődően megjelentek egyfelől a különböző *soft law* természetű dokumentumok, másfelől pedig a vállalatok önkéntes társadalmi felelősségvállalása, mint például az 1977-re visszanyúló híres „Sullivan elvek”, vagy a később elfogadott „MacBride elvek”.⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ Vö. jelen értekezés I.2.2. pontjával.

⁶⁹¹ Lásd: SÁNDOR Lénárd, *International Law Issues in Human Rights and the World of Business* (Hungarian Yearbook of International and European Law, 2017), 173-178. oldalakat.

⁶⁹² Lásd: STEPHENS, id. mű 49. oldalát, valamint MCBETH, id. mű 139-143. oldalait.

⁶⁹³ Lásd: értekezés III.3.1. pontját.

⁶⁹⁴ Az üzleti világ a nemzetközi jogalkotási törekvések miatt egyre nagyobb nyitottságot mutatott az úgynevezett „*corporate social responsibility*” (CSR), vagyis az önkéntes társadalmi felelősségvállalás elfogadása iránt. Elsőként az amerikai General Motors 1977-ben fogadott el összesen hat olyan elvet, amely köré kívánta szervezni a társaság tengerentúli tevékenységének minimális garanciáit. A kidolgozásukban oroszlanrészt vállaló igazgatósági tag, Leon Sullivan tiszteletesről „Sullivan elveknek” keresztelt alapelvek elsődlegesen a dél-afrikai apartheid rendszerben működő üzleti környezet által okozott sérelmekre kívántak orvoslást nyújtani. Nem sokkal később, a '80-as évek közepén fogadták el az úgynevezett „MacBride elveket”, amelyeket a protestáns többségű Észak-Írországban kezdeményeztek a katolikus munkavállalók esélyegyenlőségének biztosítása érdekében. Az 1990-es évek a CSR felívelését hozták, és amellett, hogy az utóbbi évtizedekben rendkívüli népszerűségnek örvendenek, a vállalati társadalmi felelősségvállalás a nemzetközi szerződéses és szokásjog fejlesztésében egyaránt szerephez jut. Lásd: SÁNDOR Lénárd, *The Role of Corporate Social Responsibility in the Development of International Law* In: SZABÓ Marcel (szerk.), *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* (Eleven International Publishing, 2018), 313., 325-329. oldalakat. Ugyanakkor, másokkal egyetemben például Tennessee Soudain a doktori értekezésében az önkéntes CSR vállalások elégtelenségére hívja fel a figyelmet. Erről lásd: Tennessee SOUDAIN, *La responsabilité des entreprises en matière de droits de l'Homme* (Droit, Université de Strasbourg, 2018), 366. oldalt.

Általános jelleggel megfigyelhető, hogy a *soft law* dokumentumok különösen a nemzetközi jog olyan gyorsan fejlődő és fragmentált területein, mint a nemzetközi környezetvédelmi jog vagy a kereskedelemmel és pénzügyi intézményekkel összefüggő joganyag, nélkülözhetetlen szerepet töltenek be az államok és más nemzetközi szereplők magatartásaira vonatkozó elvárások és követelmények formálásában, illetve azok koordinálásában. Blutman László megfogalmazása szerint ezek a normák különösen a nemzetközi jog előbb említett területein a nemzetközi jogi normarendszer működésének nélkülözhetetlen feltételeivé váltak.⁶⁹⁵ Tágabb értelemben a nem-jogi normák szociológiai szempontból fontos és összetett szabályozási szerephez jutnak a nemzetközi kapcsolatok és jogviszonyok rendezése, rendszerezése terén.⁶⁹⁶ A *soft law* természetű normák ennek megfelelően – egyfajta igazodási pontként – kiemelt szerepet játszanak az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatát övező nemzetközi jogi mércék pontosításában, és emellett a nemzetközi jog fejlesztésében egyaránt.

III.2.1. Soft law dokumentumok a gazdasági társaságok működésének emberi jogi korlátozása terén

Kötelező nemzetközi jogi norma megalkotása híján az 1970-es évektől kezdődően több nemzetközi szervezet is elfogadott olyan iránymutatásokat és irányelveket, amelyek azokra a kritikákra kívántak választ nyújtani, amelyeket a transznacionális üzleti működést övezően leginkább a fejlődő államokban fogalmaztak meg.⁶⁹⁷ Az e téren született *soft law* dokumentumok fontos sajátosságának számít, hogy az emberi jogok nemzetközi védelmét biztosító nemzetközi egyezményekkel ellentétben a címzettjei maguk a gazdasági

⁶⁹⁵ Lásd: BLUTMAN László, *Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját* (Közjogi Szemle, 2008. március), 34. oldalát.

⁶⁹⁶ Bővebben lásd: BLUTMAN László, *In the Trap of a Legal Metaphor: International Soft Law* (International and Comparative Law Quarterly, Volume 59., 2010. július), 611-612. és 623-624. oldalakat, valamint KOVÁCS (2013), id. mű 34-35. oldalakat.

⁶⁹⁷ Lásd: SORNARAJAH (2010), id. mű 148-152. oldalakat.

társaságok.⁶⁹⁸ Ez a gazdasági társaságok, különösen pedig a transznacionális vállalatok nemzetközi jogi jogalanyiségének dilemmájára világít rá, amely az egyik fő kérdésnek és akadálnak bizonyult a korábbi nemzetközi szerződéselőkészítési törekvéseknek.⁶⁹⁹ A *soft law* dokumentumok között érdemes kiemelni az OECD keretében a beruházásokat védő, illetve a multinacionális társaságok működését szabályozó 1976-ban kidolgozott és elfogadott irányelveket,⁷⁰⁰ majd az ILO keretében 1977-ben elfogadott, a multinacionális vállalatokra és a szociálpolitikára vonatkozó alapelvekről szóló háromoldalú nyilatkozatot (az úgynevezett „Tripartite Declaration”)⁷⁰¹, valamint ezek mellett még az UNCTAD égisze alatt 1980-ban, a versenykorlátozó vállalati magatartásokkal (úgynevezetett „*Restrictive Business Practice Set*”) kapcsolatban megalkotott elveket.⁷⁰²

A fejlett országok gazdaságpolitikáját formáló OECD 1976-ban elfogadott irányelvei a transznacionális vállalatok mind belföldi, mind pedig külhoni magatartásainak általános kereteit ajánlószzerűen határozták meg, amellyel hozzájárulnak az úgynevezett „*race to the bottom*”, vagyis a lefelé licitáló versenyből fakadó káros hatások leküzdéséhez.⁷⁰³ Ennek megfelelően

⁶⁹⁸ Erről lásd: ZERK, id. mű 70-72. oldalait.

⁶⁹⁹ Vö. jelen érkekezés III.4.2. pontjával. A nemzetközi jogi jogalanyiség és a közvetlen kötelezettségek dilemmáját részletes tárgyalja: Carlos Manuel VASQUEZ, *Direct vs. Indirect Obligations of Corporations Under International Law* (Columbia Journal of Transnational Law, Volume 43., 2005), 947-959. oldalak.

⁷⁰⁰ OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 15 I.L.M. 969 (1976). Az OECD Irányelvek elérhetők: <http://www.oecd.org/corporate/mne/> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁷⁰¹ Teljes nevén: „Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy”, amelyet az ILO Kormányzó Testülete a 204. ülésén, 1977 novemberében fogadott el. Elérhető: http://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_094386/lang-en/index.htm (a letöltés időpontja 2020. január 10.).

⁷⁰² Az ENSZ Közgyűlés az 1980. december 5. napján kelt, 35/63. határozatában fogadta el a „Set of Multilaterally Agreed Equitable Principles and Rules for the Control of Restrictive Business Practices” nevű dokumentumot, amelyet az általa két évvel korábban, 1978 decemberében összehívott konferencia („United Nations Conference on Restrictive Business Practices”) az UNCTAD égisze alatt dolgozott ki. Részletesen lásd: <https://unctad.org/system/files/official-document/tdrbpconf10r2.en.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. június 29.).

⁷⁰³ Rob VAN TULDER, *Bottoms up? OECD Guidelines and the race to the bottom or to the top* In: *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full. A Liber Amicorum for Dr. Roel Nieuwenkamp, Chair of the OECD Working Party on Responsible Business Conduct 2013-2018.*, (2018). Elérhető: <https://mneguidelines.oecd.org/OECD-Guidelines-for-MNEs-A-Glass-Half-Full.htm> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

minimális követelményeket állítanak többek között a transznacionális vállalatok munkaügyi kapcsolatait, illetve a környezetet, valamint az emberi egészséget érintő tevékenységei elé, illetve kifejezetten kiterjednek üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatára.

Az OECD Irányelvek 2000-es átfogó jellegű felülvizsgálata során egyfelől kifejezetten nevesítették a fogadó államban a nemzetközi emberi jogi kötelezettségek tiszteletben tartását, másfelől pedig az irányelvek hatályát kiterjesztették az üzleti partnerek, így az alvállalkozók és a beszállítók magatartásaira is. Személyi hatálya az ellátási láncolaton keresztül egészen az utolsó alvállalkozó működését is átfogja függetlenül a tevékenység helye szerinti országtól.⁷⁰⁴ Különálló fejezetben rendelkeznek az emberi jogokból fakadó vállalati kötelezettségekről, amelyek többek között emberi jogi hatásvizsgálat bevezetését írják elő, illetve a jóvátétel kötelezettségét fogalmazzák meg.⁷⁰⁵ *Soft law* jellegével összhangban az OECD Irányelvek gazdasági társaságoknak megfogalmazott részei azonban csupán olyan ajánlások, amely a vállalatok önkéntes teljesítésén alapszanak, vagyis megsértésük szankciót közvetlenül nem von maga után.

Másfelől ugyanakkor az OECD Irányelvekben foglaltak megtartása – az államok döntésétől függően – követelmény lehet egy-egy beruházási döntés, avagy exporttámogatás megszerzésekor, így irányadó annak megítélésekor is, mi tekinthető „jó üzleti magatartásnak” a világgazdaságban.⁷⁰⁶ Ezen kívül pedig az OECD Irányelvek önkéntes jellegét egy erős és komplex ellenőrzési mechanizmus egészíti ki. Egyfelől az úgynevezett *OECD Committee on International Investment and Multinational Enterprises* (CIME) konkrét ügyek vizsgálata során határozza meg az irányelvek tartalmát, másfelől pedig 1979 óta a Nemzeti Kapcsolattartó Pontok – *National Contact Points*, úgynevezett

⁷⁰⁴ Ebből látszik, hogy az OECD Irányelvek hatóköre jóval túlnyúlik az OECD tagországok területén, lásd: CLAPHAM (2006), id. mű 203. oldalát

⁷⁰⁵ Lásd: OECD Irányelvek II. 2. pontját.

⁷⁰⁶ Lásd: Andrew CLAPHAM (2006), id. mű 207. oldalát.

„NCP”⁷⁰⁷ – vita és jogorvoslati fórumként működve segítenek az irányelvek végrehajtásában.⁷⁰⁸ Emellett pedig a 2000-ben elfogadott reformok óta a társadalmi szervezetek, illetve egyének előtt is nyitva áll a Nemzeti Kapcsolattartó Pontok igénybevételének lehetősége, amely olyan gyakorlat kialakítását teszi lehetővé, amely biztosítja az OECD Irányelvek folyamatos és rugalmas revízióját.⁷⁰⁹ Roel Niuewenkamp, az OECD felelős üzleti magatartás kormányközi munkacsoport korábbi vezetője ezért fogalmazott úgy, hogy az OECD Irányelvek „*soft law with hard consequences*”, vagyis *soft law* kemény következményekkel.⁷¹⁰

Az OECD Irányelvekhez társult az ILO háromoldalú nyilatkozat, amely a munka világához tartozó kérdések széles spektrumát fogja át azzal a kifejezett céllal, hogy elősegítse a transznacionális vállalatok hozzájárulását a fogadó országok, közösségek gazdasági és társadalmi fejlődéséhez. Steven Ratner emellett rámutat arra is, hogy ez a *soft law* dokumentum azért is számít jelentősnek, mert kellő egyensúlyt képvisel a munkavállalók, a munkaadók és az államok, vagyis az ILO kormányzó testületeinek érdekei között, és ennek megfelelően mindhárom számára hivatkozási pontot jelent. Mind a részes államokkal, mind pedig a munkaadó gazdasági társaságokkal szemben megfogalmaz kötelezettségeket, amelyek az utóbbiak esetében bár *soft law* természetűek, ugyanakkor éppen arra figyelemmel, hogy hivatkozási pontként szolgálnak, kifejezik a gazdasági társaságok jogok terén fennálló felelősségét.⁷¹¹

⁷⁰⁷ A Nemzeti Kapcsolattartó Pontok szerepét részletesen vizsgálja az értekezés III.2.3.3. pontja.

⁷⁰⁸ A Nemzeti Kapcsolattartó Pontok a vitarendezési módszerek széles spektrumát ismerik és alkalmazzák, így többek között a jószolgálat, vagy a közvetítés intézményeit is.

⁷⁰⁹ Lásd: Karl P. SAUVANT, *The negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporation: Experience and Lessons Learned* (Journal of World Investment and Trade, Volume 16., 2015), 31-37. oldalakat.

⁷¹⁰ Lásd: Roel NIUEWENKAMP, *The OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct. Soft law with Hard Consequences* (The Dovenschmidt Quarterly, Issue 4., 2013), 171. oldalt.

⁷¹¹ RATNER, id. mű 486-487. oldalakat.

Szintén az OECD Irányelveket egészíti ki az UNCTAD által 1980-ban elfogadott úgynevezett „*Restrictive Business Practice Code*”.⁷¹² A „*Restrictive Business Practice Code*” volt az első kísérlet arra, hogy reménytelen és megmerevedett politikai viták terepe helyett az ENSZ inkább olyan gyakorlati fórumot kínáljon, ahol az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát illetően minden fél és minden régió számára elfogadható normákat alkotnak, illetve tisztességes és méltányos vitarendezést biztosítanak.⁷¹³ Ez jelentette az első előjelét annak az ENSZ keretei között az új évezred elején megindult munkának, amely végül elvezetett a UNGPs megalkotásához.

III.2.2. A UNGPs megalkotásának háttere és körülményei

Felismerve az üzleti, különösen pedig a transznacionális üzleti működés emberi jogokra gyakorolt kiterjedt hatását, az 1970-es évektől kezdődően több olyan intenzív nemzetközi szerződéselőkészítő munka zajlott, amely kifejezetten a transznacionális vállalatok vagy az üzleti világ emberi jogi jellegű felelősségének szabályozására törekedett.⁷¹⁴ Az üzleti szféra ellenállása, illetve az államok egyetértésének hiánya miatt sikertelen szerződéselőkészítési kísérletek nyitottak utat a *soft law* természetű dokumentumok megalkotása, illetve az önkéntes társadalmi felelősségvállalás elfogadása előtt.⁷¹⁵ Ennek fényében a UNGPs létrehozásának háttere, valamint az általa választott szabályozási elképzelések és eszközök a korábbi évtizedek kudarcba fulladt

⁷¹² Elérhető: <http://unctad.org/en/Pages/Meetings/Restrictive-Business-Practices.aspx>. Lásd bővebben: SAUVANT, id. mű 29-31. oldalait.

⁷¹³ Joel DAVIDOW, *The UNCTAD Restrictive Business Practices Code* (International Lawyer) elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/216912574.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.)

⁷¹⁴ Az e tárgyban zajló nemzetközi szerződést előkészítő munkákról részletesen lásd: az értekezés III.3.1. pontját.

⁷¹⁵ Lásd többek között: Surya DEVA, *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies* (European Company Law, Volume 9., Issue 2., 2012), 101-102. oldalakat.

szereződésalkotási törekvéseinek, valamint az abból fakadó tapasztalatoknak a fényében nyer értelmet.⁷¹⁶

Az ENSZ emberi jogok előmozdításáért és védelmezéséért felelős albizottsága 2003 augusztusában támogató ajánlásával küldte meg a – az értekezésben később vizsgált ⁷¹⁷ – „*Draft UN Norms*” megnevezésű szerződéstervezetet a Emberi Jogi Bizottsághoz (*Commission on Human Rights*), ⁷¹⁸ ahol azonban a javaslatot elutasították megállapítva, hogy bár tartalmaz ugyan hasznos elképzeléseket és felvetéseket, de jogi értelemben nem kötelező.⁷¹⁹ Ugyanakkor az Emberi Jogi Bizottság a transznacionális vállalatok, illetve a hozzájuk kapcsolódó üzleti vállalkozások emberi jogi felelősségi mércéinek meghatározását és egyértelműsítését továbbra is fontos feladatának tekintette, és ezek feltárása érdekében további munkák elvégzését javasolta,⁷²⁰ majd pedig 2005-ben kezdeményezte, hogy az ENSZ Főtitkár e vizsgálat lefolytatásához különmegbízottat nevezzen ki.

A kezdeményezésben foglaltak értelmében a különmegbízott feladatához tartozott, többek között, a transznacionális üzleti világ tekintetében alkalmazandó emberi jogi mércék meghatározása, az ehhez kapcsolódó állami szabályozási és vitarendezési feladatok feltárása, valamint a transznacionális vállalatok működését vizsgáló emberi jogi hatásvizsgálati módszerek

⁷¹⁶ Láss: John G. RUGGIE, *Quo Vadis? Unsolicited Advice to Business and Human Rights Treaty Sponsors*, elérhető: <https://www.ihrb.org/other/treaty-on-business-human-rights/quo-vadis-unsolicited-advice-to-business-and-human-rights-treaty-sponsors/> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.), valamint Alex NEWTON, *The Business of Human Rights. Best Practice and the UN Guiding Principles* (London and New York: Routledge 2019) 42-44. oldalakat.

⁷¹⁷ A korábbi nemzetközi szerződéselőkészítési törekvéseket bővebben tárgyalja az értekezés III.3.1. pontja.

⁷¹⁸ UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights Res. 2003/16.; U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/2003/L.11.; 52 (26 August 2003). A dokumentum elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/160/08/PDF/G0316008.pdf?OpenElement> (a letöltés időpontja: 2020. december 15.).

⁷¹⁹ UN Commission on Human Rights (CHR), Dec. 2004/116, UN Doc. E/CN.4/DEC/2004/116 (2004. április 22.). Elérhető: https://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=9780 (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁷²⁰ UN Commission on Human Rights (CHR), Report of the Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, (UN Doc. E/CN.4/2005/91.; 15 February 2005); elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/542041?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

kifejlesztése.⁷²¹ Vagyis a különmegbízott mandátuma nem új nemzetközi szerződés előkészítését, hanem a jelenlegi nemzetközi szabályok áttekintésén keresztül a vállalatok emberi jogi jogsértéséért viselt felelősségének átfogó elemzését és rendszerezését ölelte fel.⁷²² Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának jóváhagyása alapján Kofi Annan ENSZ főtitkár John G. Ruggie harvardi professzort nevezte ki e feladatok elvégzésére.⁷²³

Időbeli ütemezését tekintve a John G. Ruggie professzor által vezetett előkészítő munkálatokat három fő részre lehet bontani.⁷²⁴ A munka első fázisa az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát övező kérdéseket térképezte fel mintegy lenyomatot adva a fennálló helyzetről és kihívásokról. Ennek során, szakítva a „*Draft UN Norms*” elnevezésű szerződéstervezet progresszív felfogásával, elsőként azonosította az államok és gazdasági társaságok nemzetközi emberi jogok terén fennálló kötelezettségei és felelőssége közötti különbségeket. Miután feltárta az államok emberi jogok terén fennálló védelmi kötelezettségét, a gazdasági társaságok nemzetközi büntettekért, valamint a más nemzetközi emberi jogi jogsértésekért viselt felelősségét, az alkalmazható *soft law* mechanizmusokat, valamint az önkéntes társadalmi felelősségvállalás szerepét, mandátumának meghosszabbítását kezdeményezte az ebből fakadó ajánlások megfogalmazása érdekében.⁷²⁵

A munkálatok második szakaszának eredményeként született meg az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatának elméleti keretrendszere terén

⁷²¹ UN Commission on Human Rights (CHR), Resolution 2005/69, (UN Doc. E/CN.4/2005/L.87., 15 April 2005); elérhető: https://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=10980; (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

⁷²² Lásd: RUGGIE (2013), id. mű XVI-XX. oldalait.

⁷²³ UN Commission on Human Rights (CHR), Human Rights Resolution 2005/69: *Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises* E/CN.4/RES/2005/69.; 2005. április 20.; elérhető: <https://www.refworld.org/docid/45377c80c.html>; (a letöltés időpontja: 2020. október 15.).

⁷²⁴ Lásd: NEWTON, id. mű 44-46. oldalakat.

⁷²⁵ Az első szakasz munkáinak eredményeként nyújtotta be John Ruggie az Emberi Jogi Tanácshoz a Report... (A/HRC/4/35, 2007. február 19.), id. mű. Emellett lásd még: John G. RUGGIE, *Business and Human Rights: The Evolving International Agenda* (The American Journal of International Law, Volume 101., No. 4., 2007), 827-838. oldalakat.

megfogalmazott ajánlás.⁷²⁶ Ez a keretrendszer – a nemzetközi emberi jogi egyezményekre építve – három alapvető pilléren áll: elsőként az állam azon nemzetközi jogi kötelezettségén, hogy – jogalkotási és vitarendezési tevékenységein keresztül – védelmet nyújtson a gazdasági társaságok emberi jogokat sértő működésével szemben. Ehhez képest a második pillért a gazdasági társaságok emberi jogok – egyfajta elvárható gondossági kötelességen alapuló – tiszteletben tartásának kötelezettsége jelenti. Végül pedig a harmadik pillért a jogorvoslat biztosításának kötelezettsége alkotja, amely az államnak és a vállalati szférának egyaránt feladata.

Azt követően, hogy az Emberi Jogi Bizottság helyébe lépő Emberi Jogi Tanács egyhangúan támogatta a javasolt keretrendszert és ismét meghosszabbította a különmegbízott mandátumát, kezdetét vette a munkálatok harmadik, és egyben utolsó szakasza.⁷²⁷ Ennek során a különmegbízott részletesen kidolgozta, illetőleg a gyakorlatban is alkalmazhatóvá tette az elméleti keretrendszert. Ennek eredményeként – mintegy hat éves előkészítő munkának köszönhetően – született meg a UNGPs,⁷²⁸ amelyet az Emberi Jogi Tanács 2011. június 16.-án egyhangúan támogatott.⁷²⁹ Így a UNGPs lett az első

⁷²⁶ Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights. Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie. A/HRC/8/5., 2008. április 7. Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/128/61/PDF/G0812861.pdf?OpenElement>, illetve tágabb időbeli összefüggésben mutatja: <https://www.ohchr.org/en/issues/transnationalcorporations/pages/reports.aspx> (a letöltések időpontja: 2021. január 10.).

⁷²⁷ Lásd: az Emberi Jogi Tanács 2008. június 18. napján kelt 8/7. számú határozatát (UN Human Rights Council Resolution 8/7., 18 June 2008., Mandate of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises). Elérhető: https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_8_7.pdf (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁷²⁸ Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework (A/HRC/17/31., 21 March 2011). Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/121/90/PDF/G1112190.pdf?OpenElement> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁷²⁹ Lásd: az Emberi Jogi Tanács 2011. június 16. napján kelt 17/4. számú határozatát (UN Human Rights Council Resolution 17/4., Human rights and transnational corporations and other business enterprise A/HRC/17/L.17/Rev.1, 6 July 2011), elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G11/144/71/PDF/G1114471.pdf?OpenElement> (a letöltés időpontja: 2021. január 20.).

olyan vállalati emberi jogi felelősséget szabályozó dokumentum, amely az ENSZ történetében támogatást, ráadásul az Emberi Jogi Tanács egyhangú támogatását nyerte el.⁷³⁰ John G. Ruggie szavai szerint a UNGPs így az üzleti világ és emberi jogok hivatkozási pontjává válik világszerte.⁷³¹

⁷³⁰ Lásd: DEVA (2012), id. mű 108. oldalát.

⁷³¹ A UNGPs bemutatása során John G. Ruggie saját szavai szerint: „The Council’s endorsement establishes the guiding principles as the authoritative global reference point for business and human rights”; elérhető: <https://news.un.org/en/story/2011/06/378662> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

III.2.3. A UNGPs szerkezete

Jellegadó sajátosságai terén fontos kiemelni, hogy a UNGPs – John G. Ruggie különmegbízott felhatalmazásával összhangban – elsődlegesen a már elfogadott és hatályban lévő nemzetközi emberi jogi dokumentumokban foglaltak rendelkezéseknek – így például a PPJNE, a GSzKJNE, valamint a munka világra vonatkozó alapelvekről és jogokról szóló ILO háromoldalú nyilatkozat – üzleti világ kontextusában alkalmazandó rendszerét teremtette meg.⁷³² Ezzel összhangban a UNGPs általános elvei azt hangsúlyozzák, hogy a UNGPs nem teremt új nemzetközi jogi kötelezettséget, hanem a jelenleg érvényes nemzetközi emberi jogi elvárásokat pontosítja az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatrendszerében

Surya Deva megfogalmazása szerint a UNGPs sokkal inkább egy fontos állomásnak, mintsem végeredménynek tekinthető az üzleti világ működését korlátozó nemzetközi emberi jogi szabályok horizontján, amely azt juttattja kifejezésre, hogy a gazdasági társaságoknak is fontos szerepük van abban, hogy az emberi jogok teljeskörűen érvényesülhessenek.⁷³³ Ezzel összhangban a UNGPs sajátosságai között szükséges kiemelni, hogy részletes szabályok helyett inkább átfogó és általános jellegű – konszenzuson nyugvó – elveket és megközelítési módszereket tartalmaz. Emellett pedig univerzalitásra törekszik, abban az értelemben, hogy a regionális vagy szektorális emberi jogi egyezményekhez képest valamennyi állammal szemben egységes követelményeket és szabályozási elvárásokat fogalmaz meg. Ezt az univerzalitást erősíti, hogy bár az emberi jogokért viselt felelősség mértéke a gazdasági társaság méretétől, az üzleti szektortól, valamint a jogsértés súlyától függően változhat, ugyanakkor UNGPs-ből fakadó elvek alapvetően

⁷³² Lásd: UNGPs 12. elvét, illetve RUGGIE (2013), id. mű 19-20. oldalakat.

⁷³³ Lásd: DEVA (2012), id. mű 102. oldalát.

valamennyi gazdasági társaságra és vállalkozásra – vagyis nem csak a transznacionális üzleti működést folytató vállalatokra – irányadók.⁷³⁴

Az összesen 31 elvből felépülő UNGPs az általános rendelkezéseket követően három fő részre – a saját szóhasználata szerint „felismerés” köré⁷³⁵ – tagozódik, amely követi a 2008-ban bemutatott három pilléren alapuló keretrendszert, vagyis az államok védelmi kötelezettségét az üzleti világgal összefüggésben felmerülő kérdések és kihívások terén,⁷³⁶ a gazdasági társaságok emberi jogok tiszteletben tartásáért viselt felelősségét az üzleti működésük során,⁷³⁷ valamint az előbbiekhez szorosan kapcsolódva a jogorvoslat biztosítását.⁷³⁸ Ez utóbbi követelmény a UNGPs azon törekvését testesíti meg, amely szerint a sérelmet szenvedett egyének és közösségek javára – leginkább a jogsértések megelőzése vagy jogorvoslat nyújtása terén – kézzel fogható eredményeket kíván biztosítani. Szintén ez utóbbi elvárást erősíti az általános rendelkezések utolsó bekezdésében megfogalmazott azon előírás, amely a UNGPs implementációját a sérülékeny vagy marginalizált egyének és közösségek különös védelmének figyelmére tekintettel írja elő. Mindhárom pillér alapvetést tartalmazó, valamint működési elvekre bomlik.

Bár a UNGPs három különálló pilléren áll, fontos kiemelni az általános elvekben foglalt azon szabályt, amely szerint az üzleti világ és az emberi jogokra vonatkozó elvek és gyakorlatok megszilárdítása érdekében a dokumentumot koherens egészként kell értelmezni. Fontos előírásnak számít, hogy a benne megfogalmazottak nem korlátozhatják, illetve nem is áshatják alá az államok fennálló nemzetközi emberi jogi kötelezettségét. Ezzel összefüggésben többek között Olivier de Schutter azt a kritikát fogalmazza meg, hogy bizonyos emberi jogi egyezmények rendelkezéseire, illetve ellenőrző

⁷³⁴ UNGPs 14. elv., illetve lásd még: NEWTON, id. mű 44. oldalát.

⁷³⁵ A UNGPs megfogalmazása szerint: „These Guiding Principles are grounded in recognition of: (...)”, erről lásd: UNGPs általános elveit.

⁷³⁶ UNGPs 1-10. elvekben foglalt követelmények.

⁷³⁷ UNGPs 11-24. elvei. Ennek fényében fogalmazza meg azt a követelményt, amelynek értelmében a gazdasági társaságoknak a rájuk vonatkozó állami jogszabályi rendelkezések betartásán túl kötelességük a nemzetközi elismerést nyert emberi jogok tiszteletben tartására is.

⁷³⁸ UNGPs 25-31. elvei.

mechanizmusainak felfogásához képest a UNGPs alapvetően visszalépést jelent a gazdasági társaságok extraterritoriális üzleti működésének állami szabályozása terén.⁷³⁹ Az általános rendelkezések fényében ugyanakkor a UNGPs nem érinti az üzleti világ és az emberi jogok területéhez kapcsolódó szigorúbb követelményeket megfogalmazó nemzetközi emberi jogi egyezmény érvényesülését.

Az értekezés a továbbiakban külön-külön bontva vizsgálja a UNGPs egyes pilléreit jellemző sajátosságokat.

III.2.3.1. Az állam emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettsége

Az emberi jogok nemzetközi védelmének hagyományos felfogását követve,⁷⁴⁰ a UNGPs első pillére az állam szerepét és az emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeit veszi szemügyre és részletezi az üzleti világ kontextusában.⁷⁴¹ Ez a védelmi kötelezettség a UNGPs értelmében átfogja egyfelől az üzleti működéssel összefüggésbe hozható emberi jogi jogsértések megelőzését, másfelől pedig a bekövetkezett jogsértések hatékony orvoslását.⁷⁴² Egyezően az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok felfogásával, az emberi jogok védelméért fennálló állami felelősség olvasatában nem eredményfelelősség, hanem egyfajta „gondossági jellegű” (*standard of*

⁷³⁹ Így a UNGPs 2. számú elvéhez fűzött kommentár értelmében az államokat nem terheli általános emberi jogi kötelezettség arra vonatkozóan, hogy a területükön vagy a joghatóságuk alatt székhellyel rendelkező gazdasági társaságok határokon átnyúló működését az emberi jogok védelme szempontjából szabályozzák.

⁷⁴⁰ Lásd például: a PPJNE 2. cikk (2) bekezdését vagy a GSzKJNE 2. cikkét.

⁷⁴¹ A korábbi fejezetekben kifejtetteknek megfelelően a nemzetközi emberi jogi egyezményekből fakadó – és az egyezmények ellenőrző mechanizmusai által részletezett – általános kötelezettség, hogy az államoknak nemcsak tiszteletben kell tartaniuk, vagyis nemcsak tartózkodniuk kell az emberi jogok megsértésétől, hanem tevőleges intézkedésekkel védelmet kell biztosítaniuk érvényesülésüknek. Vö. az értekezés III.1.1. pontjával.

⁷⁴² Erről lásd: a UNGPs 1. elvében foglalt második mondatot, amelynek értelmében ez a kötelezettség átfogja az ilyen jellegű jogsértő cselekmények megelőzését, kivizsgálását, valamint megbüntetését és orvoslását. A megelőzés körébe tartozó intézkedésekről a UNGPs első, míg az orvoslás körébe tartozókról a harmadik pillére tartalmaz részletes rendelkezéseket.

conduct) zsinórmérce jellegű kötelezettségként jelenik meg.⁷⁴³ Ennek megfelelően a UNGPs olvasatában az államok nemzetközi jogi felelőssége akkor állapítható meg, ha elmulasztják megalkotni azt a szabályozási környezetet vagy meghozni azokat a közhatalmi intézkedéseket, amelyek elengedhetetlenek a gazdasági társaságok jogsértésének megelőzéséhez, kivizsgálásához, megbüntetéséhez vagy orvoslásához.⁷⁴⁴

A UNGPs alapvetően az államok területéhez, illetve joghatóságához kötötten kívánja meg az emberi jogok védelmének biztosítását.⁷⁴⁵ Felidézve Olivier de Schutter kritikáját, ezzel a megoldással ugyanakkor nem igazán törekszik orvosolni a gazdasági globalizáció sajátosságából fakadó azon problémát, amely szerint a gazdasági társaságok transznacionális üzleti működésük során kihasználják azokat az államokat, amelyek nem tudnak vagy nem akarnak kellő erővel fellépni jogsértő magatartásaikkal szemben. Ennek több oka is lehet. Fakadhat abból a „*race to the bottom*” jelenségével összefüggő félelemből, hogy az emberi jogok védelmében való erőteljes fellepésük csökkenti versenyelőnyüket a működőtőke piacán vagy abból, hogy az állami működése például fegyveres konfliktus vagy más belső zavargás miatt meggyengül. Az emberi jogok extraterritoriális védelmének dilemmája ebben a kontextusban merül fel.

A UNGPs visszafogott megközelítéséhez⁷⁴⁶ képest ugyanakkor a nemzetközi emberi jogi egyezmények ambiciózusabb értelmezést engednek meg.⁷⁴⁷ Így például különösen a GSzK Jogok Bizottsága több általános kommentárjában arra a következtetésre jut, hogy a részes államoknak – amennyiben módjukban és lehetőségükben áll ilyen szabályozási befolyást gyakorolni – meg kell

⁷⁴³ Az úgynevezett „*standard of conduct*” kötelezettség egyfajta magatartási zsinórmércét állít az államok elé. A nemzetközi jog ehhez hasonló kötelezettséget fogalmaz meg, többek között, a viták jóhiszemű rendezésének megkövetelése során.

⁷⁴⁴ Fontos ezért, hogy az üzleti világ szereplőinek emberi jogi jogsértése önmagában nem váltja ki az államok nemzetközi jogi felelősségét. Lásd: UNGPs 1. évéhez fűzött kommentárt.

⁷⁴⁵ UNGPs 2. elve.

⁷⁴⁶ UNGPs 1. elve.

⁷⁴⁷ Lásd például: Olivier DE SCHUTTER, *Towards a New Treaty on Business and Human Rights* (Business and Human Rights Journal, Volume 1., Issue 1., 2015), 45-46. oldalakat.

előzniük, hogy harmadik felek jogsértés követhessenek el más országokban.⁷⁴⁸ Ezen túl a Nemzetközi Bíróság többek között a palesztinai területen épített fal kérdésében adott tanácsadó véleményében, valamint a Kongói Demokratikus Köztársaság és Uganda között, a fegyveres tevékenységek Kongó területének ügyében meghozott ítéletében is megerősítette az emberi jogok extraterritoriális hatásának elvét.⁷⁴⁹ Végül pedig érdemes megjegyezni, hogy a *soft law* természetű dokumentumok közül az OECD Irányelvek is tartalmazzak extraterritoriális kötelezettséget.⁷⁵⁰

Az alapvetésen túl a UNGPs első pillére öt működési elvet is megfogalmaz, amelyekben felvázolja azokat az általános jellegű szabályozási és közpolitikai feladatokat, amelyek az állam védelmi kötelezettségeinek teljesítéséhez szükségesek.⁷⁵¹ Ennek keretében az UNGPs azt kívánja meg, hogy a gazdasági társaságok létrejöttét és működését szabályozó joganyag – így többek között társasági és értékpapírra vonatkozó jogi szabályozás – az emberi jogok

⁷⁴⁸ Lásd: GSzK Jogok Bizottságának 2000-ben elfogadott 14. számú általános kommentár 31. bekezdését [GSzK Jogok Bizottsága, General Comment No.14. (2000) Substantive Issues Arising in the Implementation of The International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights. (E/C.12/2000/4., 11 August 2000) elérhető: <https://undocs.org/E/C.12/2000/4> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.); a GSzK Jogok Bizottságának 2003-ban elfogadott 15. számú általános kommentárjának 39. bekezdését [GSzK Jogok Bizottsága, General Comment No.15 (2002) The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) (E/C.12/2002/11 20 January 2003), elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/486454?ln=en#record-files-collapse-header> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.)], valamint a korábban részletesen tárgyalt GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárját. Emellett vö. az értekezés III.1.1.2. pontjával. Lásd még: Emberi Jogok Bizottsága, Concluding Observations, Germany (CCPR/C/DEU/CO/6) 16. bekezdését; CERD, Concluding Observations: Canada (CERD/C/CAN/CO/18), 17. bekezdését, és CERD, Concluding Observations: United States, (CERD/C/USA/CO/6), 30. bekezdését.

⁷⁴⁹ Erről lásd: Nemzetközi Bíróság, *A megszállt palesztin területen történő falépítés jogi következményeinek tárgyában adott tanácsadó vélemény*, 2004. július 9., 109. bekezdését, valamint Nemzetközi Bíróság, *Fegyveres tevékenységek Kongó területén*, Kongói Demokratikus Köztársaság kontra Uganda jogvitában 2005. december 19. napján hozott ítéletének 178-180. és 216-217. bekezdéseit.

⁷⁵⁰ Erről lásd: <https://www.oecdwatch.org/oecd-ncps/the-oecd-guidelines-for-mnes/> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.). Itt szükséges még megemlíteni az úgynevezett „Maastricht Principles”-t is, amely az államok extraterritoriális védelmi kötelezettségeit tárgyalják a gazdasági, szociális és kulturális jogok terén. Elérhető: <https://www.etoconsortium.org/en/main-navigation/library/maastricht-principles/> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁷⁵¹ UNGPs 3-5. elvei. A UNGPs-hez fűzött kommentár ebben a körben kiemeli, hogy a gazdasági társaságok számára ezen a téren nem előnyös az állami inaktivitás, amely helyett az államoknak nemzeti és nemzetközi, önkéntes és kötelező intézkedések egyvelegét kell megalkotniuk annak érdekében, hogy megerősítsék az üzleti vállalkozások emberi jogi tiszteletét.

tiszteletére vonatkozóan is megfelelő iránymutatásokat tartalmazzon.⁷⁵² Emellett a UNGPs kiemeli, hogy a nemzeti alapjogvédelmi intézmények fontos szerepet játszanak annak felismerésében, hogy a releváns jogi szabályozás összhangban áll-e az emberi jogi követelményekkel, illetve az állami szabályozásnak ösztönöznie – ahol pedig szükséges meg kell követelnie – a gazdasági társaságoktól annak folyamatos közlését és nyilvánosságra hozását, hogyan kezelik a működésük emberi jogi hatásait.⁷⁵³

A UNGPs eltérő szabályokat fogalmaz meg azokban az esetekben, amikor az állam valamilyen módon tulajdonlás útján részesévé válik vagy valamilyen szerepet vállal egy adott üzleti tevékenységben.⁷⁵⁴ Lévén, hogy a nemzetközi jog alanyai, ezekben az esetekben államok emberi jogi felelőssége szigorúbb megítélés alá esik, és ennek megfelelően rendelkezik úgy a UNGPs, hogy az államoknak – az általános elvárásokhoz képest – szigorúbb intézkedéseket – és ahol lehetséges emberi jogi gondossági vizsgálat (úgynevezett *human rights due diligence*)⁷⁵⁵ – kell elfogadniuk a hozzájuk valamilyen módon kötődő üzleti vállalkozások emberi jogi jogsértései ellen védelem terén.⁷⁵⁶ Az előírás mögött az a megfontolás húzódik, hogy az állam ezekben az esetekben rendelkezik a legjelentősebb befolyással és a legtöbb – közvetett és közvetlen – eszközzel

⁷⁵² Ehhez a kötelezettséghez szorosan kapcsolódnak azok az elvárások, amelyek értelmében az államoknak világossá kell tenniük a követelmények és a bevált gyakorlatok megosztását, a megfelelő gondosságon alapuló emberi jogi hatásvizsgálat alkalmazásának módszerét. Erről lásd: UNGPs 1. elvét.

⁷⁵³ A UNGPs-hez fűzött kommentár értelmében ez a közlési vagy jelentéstételi kötelezettség az érintettekkel való informális megbeszéléstől kezdve a formális beszámolási kötelezettségig bezárólag számos formát ölthet. Az államok különféle módszerekkel ösztönözhetik a jelentések elkészítését, így például azzal, ha azoknak jelentősebb súlyt adnak a különféle hatósági vagy más peres eljárások során. Minél nagyobb veszélyt jelent az adott üzleti működés az emberi jogokra nézve, annál szélesebb körben és annál pontosabb információközlést szükséges megkövetelni figyelembe véve a működés biztonságához és az üzleti titokhoz fűződő érdekek érvényesülését is. A közlési vagy jelentéstételi kötelezettségről lásd: John G. RUGGIE et al., *Ten Years After: From UN Guiding Principles To Multi-Fiduciary Obligations* (Business and Human Rights Journal, 2021), 12-14. oldalakat, valamint vö. értekezés nemzeti törvényeket vizsgáló III.2.4. részét.

⁷⁵⁴ UNGPs 4-10. elvei.

⁷⁵⁵ A „*human rights due diligence*” fogalmáról és tartalmáról bővebben lásd: RUGGIE (2021), id. mű., valamint Gabriella QUIJANO-Carlos LOPEZ, *Rise of Mandatory Human Rights Due Diligence: A Beacon of Hope or a Double-Edge Sword?* (Business and Human Rights Journal, 2021).

⁷⁵⁶ UNGPs 4. elve. A UNGPs olvasatában az állam és az üzleti vállalkozás közötti kapcsolatot nemcsak a tulajdonosi viszony vagy ellenőrzési jogosítványok fennállása alapozhatja meg, hanem a vállalatnak juttatott olyan lényeges állami támogatások is, mint például az exporthitel, biztosítási szolgáltatás vagy más egyéb támogatás.

ahhoz, hogy érvényt szerezzen az emberi jogok védelmére vonatkozó kötelezettségeinek.

Ehhez hasonlóan a UNGPs fontos követelményt fogalmaz meg azokban az esetekben, amikor az államok olyan tevékenység biztosítása érdekében kötnek szerződést vagy alkotnak szabályozást, amely önmagában érinti – és ezért hatást gyakorol – az emberi jogokra. Ezekben az esetekben az államoknak biztosítaniuk kell a vállalkozások működésének felügyeletét valamilyen ellenőrző mechanizmuson keresztül.⁷⁵⁷ A UNGPs – a később elfogadott GSZK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjában foglaltakhoz hasonlóan⁷⁵⁸ – ehelyütt leginkább azoknak a hagyományos értelemben vett állami funkcióknak a tekintetében állapít meg követelményt, amelyeket – privatizáció vagy más állami közpolitikai intézkedés keretében – a gazdasági társaságok teljesítenek, mint például az egészségügyi vagy közműszolgáltatások.⁷⁵⁹ Szintén az állam erőteljesebb érintettsége miatt a UNGPs elvárása, hogy az állam az üzleti kapcsolataiban – így például a közbeszerzések során – igyekezzen érvényt szerezni a nemzetközi emberi jogi követelményeknek.⁷⁶⁰ A UNGPs olvasatában azokban az esetekben, amikor az állam nem elsősorban szabályozói minőségében, közhatalom gyakorlójaként, hanem inkább üzleti szereplőként vesz részt a gazdasági kapcsolatokban, akkor ez lehetőséget nyújt ahhoz, hogy az emberi jogi elvárások megtartását – az általa létesített – szerződések feltételein keresztül segíthesse elő.

A UNGPs külön pontban foglalkozik az állami szerepvállalás tekintetében megfogalmazott elvárásokkal a konfliktusok sújtotta területeken.⁷⁶¹ Ezt az

⁷⁵⁷ UNGPs 5. elve.

⁷⁵⁸ Vö. a jelen értekezés III.1.1.2. pontjával.

⁷⁵⁹ Vö. KIERBAUM, id. mű 166. és 189. oldalait. Az utóbbi harminc év során számos olyan beruházásvédelmi és más egyéb jogvita robbant ki világszerte, amely alapvető közszolgáltatások privatizációja kapcsán vetette fel az államok emberi jogok védelme terén fennálló nemzetközi jogi felelősségét. Az egyik leghíresebb ilyen vita a Columbiában lévő Cochabamba „vízháború” története. Erről lásd például: Manuel DE LA FUENTE, *A Personal View: The Water War in Cochabamba, Bolivia: Privatization Triggers an Uprising* (Mountain Research and Development Volume 23., No. 1., 2003), 98-100 oldalakat.

⁷⁶⁰ UNGPs 6. elve.

⁷⁶¹ UNGPs 7. elve.

indokolja, hogy az üzleti vállalatok működésével kapcsolatos legsúlyosabb emberi jogi jogsértések jelentős részét olyan konfliktusok során követik el, amelyeket egy-egy terület feletti ellenőrzés gyakorlásáért, nyersanyagok vagy éppen a kormányzati főhatalom megszerzéséért vívnak.⁷⁶² A kormányzati hatalomgyakorlás eróziója miatt azok az állami intézmények, szabályalkotás és ellenőrzés gyengül meg, amelyek nélkülözhetetlenek az emberi jogok védelme terén. Éppen ezért a transznacionális üzleti működés eseteiben jelentősebb szerep jut az anyavállalat székhelye szerinti államnak is az alapvető emberi jogok megóvása terén. A UNGPs ilyen esetekben a nemzetközi humanitárius és büntetőjogi szabályokból fakadó kötelezettségeken túlmenően fogalmaz meg előírásokat. Ezek között szerepel az ilyen térségekben működő üzleti vállalatok lehető legkorábbi figyelmeztetése, segítség nyújtása a kockázatok mérséklése érdekében, valamint az állami támogatás és szolgáltatás megszüntetésének kötelezettsége azon üzleti vállalatok javára, amelyek súlyos emberi jogi visszaélésekben működnek közre.⁷⁶³

Az előbbieken ismertetett rendelkezések mellett az emberi jogok állami védelme terén a UNGPs az állami – mind a belföldi mind a nemzetközi – politikák koherenciájának követelményét is megfogalmazza.⁷⁶⁴ Ennek jegyében az államoknak biztosítaniuk kell, hogy a gazdasági társaságok működését szabályozó intézmények a hatásköreik gyakorlása során valamennyien teljesítsék a jogok védelme terén fennálló kötelezettségeiket.⁷⁶⁵ A UNGPs – a

⁷⁶² Az egyik legismertebb és korábban már felidézett példa a Nigériában élő ogoni őshonos kisebbség földjein a Royal Dutch Shell olajkitermelési beruházását övező jogsértések, majd az azt követő jogviták. Erről lásd:

<https://www.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=a43f979996aa4da3bac7cae270a995e0> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.), valamint COOMANS, id. mű 749-750. oldalakat, és MÁRINKÁS (2014), id. mű 137-138. oldalakat. Vö. az értekezés III.1. pontjával.

⁷⁶³ UNGPs 7. elve.

⁷⁶⁴ UNGPs 8-10. elvek.

⁷⁶⁵ Ilyen hatóságok lehetnek például a munkaügyért, a beruházások engedélyezéséért, az exporthitelezésért vagy biztosításért felelős hivatalok. A UNGPs kommentárja különbséget tesz vertikális és horizontális közpolitikaalakítási koherencia megteremtése között. Míg a vertikális politikaalakítási koherencia azt követeli meg az államtól, hogy a nemzetközi emberi jogi követelmények érvényesítése érdekében elfogadja a szükséges jogi szabályozást, addig a horizontális politikaalakítási koherencia a gazdasági társaságok működésével foglalkozó közigazgatási hivataloktól kívánja meg az államot terhelő emberi jogi jogvédelmi kötelezettséggel összhangban álló intézkedéseket.

GSzK Jogok Bizottsága által később elfogadott 24. számú kommentárban foglaltakhoz hasonlóan⁷⁶⁶ – ezt a kötelezettséget rögzíti a gazdasági és kereskedelmi tárgyú nemzetközi szerződések előkészítése és létrehozása során. Ezek az egyezmények egyfelől gazdasági és fejlődési lehetőségeket kínálnak, másfelől azonban sok tekintetben korlátozzák az államok közpolitika-, és jogalkotási terét, szabadságát.⁷⁶⁷ Minthogy ezek a korlátok akadályozhatják az emberi jogok védelme terén fennálló nemzetközi jogi kötelezettség teljeskörű érvényesítését, így a UNGPs megköveteli, hogy a gazdasági tárgyú nemzetközi szerződések előkészítése során az államok biztosítsák az emberi jogok védelmének lehetőségét is.

Végül de nem utolsó sorban a UNGPs a multilateralizmus során, és a multilaterális intézményekben – így különösen a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetekben, így például a Világbankban – való állami részvétel tekintetében fennállóan is a közpolitikaalkotás koherenciáját és az államok emberi jogi védelme terén fennálló felelősségének teljesítését írja elő.⁷⁶⁸ Ez a rendelkezés kettős célt követ. Egyfelől az államoknak biztosítaniuk kell, hogy részvételük nem jár együtt az emberi jogok védelméhez szükséges közpolitikai szabályalkotási lehetőség – vagyis az ehhez szükséges szuverenitásuk – korlátozásával, másfelől pedig elő kell mozdítaniuk, hogy a multilaterális intézmények a hatásköreik gyakorlása során vegyék figyelembe az emberi jogok védelmének kötelezettségét.⁷⁶⁹

⁷⁶⁶ Lásd: GSzK Jogok Bizottság 24. számú kommentárjának 12. pontját; vö. az értekezés III.1.1.2. pontjával.

⁷⁶⁷ Különösen például a beruházásvédelmi egyezmények kötelező választottbírói kikötést tartalmazó klauzulája. Ezt a kérdést részletesen tárgyalja: VAN HARTEN (2013), id. mű.

⁷⁶⁸ UNGPs 10. elve.

⁷⁶⁹ Ennek a megközelítésnek az előnye, hogy közös cselekvésre sarkallhatja az államokat abban, hogy egyenlő feltételeket alakítsanak ki az üzleti magatartásokat övező emberi jogok védelme terén. Erről lásd: UNGPs 10. pontjához fűzött kommentár 12. oldalát.

III.2.3.2. A gazdasági társaságok emberi jogok tiszteletben tartásáért viselt felelőssége

A UNGPs legnagyobb újítása a második pillér, amely – a hatályban lévő nemzetközi emberi jogi egyezményekkel összhangban és azokra utalva⁷⁷⁰ – kibontja a gazdasági társaságok emberi jogok tiszteletben tartásáért viselt felelősséget.⁷⁷¹ A UNGPs elhatárolja a gazdasági társaságok emberi jogok terén fennálló felelősségét az államok – nemzetközi jog alapján fennálló – védelmi kötelezettségétől, amely ez utóbbi teljesítésétől függetlenül fennáll, és tartalmát tekintve azt jelenti, hogy az üzleti működés során tartózkodniuk kell emberi jogi jogsértés elkövetésétől, illetve orvosolniuk kell működésük emberi jogokra gyakorolt hátrányos hatásait.⁷⁷² Emellett az emberi jogokra gyakorolt hátrányos következmény megelőzéséért és enyhítéséért viselt felelősség kiterjed az üzleti kapcsolatokra, vagyis a gazdasági társaságoknak törekedniük kell arra,⁷⁷³ hogy üzleti partnereik se legyenek részesei, ne működjenek közre emberi jogi jogsértésekben.⁷⁷⁴ A UNGPs e megközelítését Surya Deva azért illeti kritikával, mert az államok által kötött nemzetközi emberi jogi egyezmények – mint például a PPJNE – automatikus alkalmazása számos esetben nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető az üzleti világ szereplőinek kontextusában. Álláspontja szerint ezért inkább rendszereznie kellett volna azokat a jogokat, amelyek kifejezetten alkalmazhatók a gazdasági társaságok viszonylatában.⁷⁷⁵

A UNGPs felfogása szerint a gazdasági társaságok emberi jogok tiszteletben tartásáért viselt felelőssége alapvetően három területen fogalmaz meg követelményeket. Megköveteli működési politika elfogadását az emberi jogok tiszteletben tartása érdekében, emberi jogi gondossági kötelezettség elfogadását

⁷⁷⁰ UNGPs 12. elv.

⁷⁷¹ UNGPs 11-24. elvek.

⁷⁷² UNGPs 11. elv.

⁷⁷³ UNGPs 13. elv.

⁷⁷⁴ DEVA (2012), id. mű 105. oldalt.

⁷⁷⁴ UNGPs 15. elv.

⁷⁷⁵ DEVA (2012), id. mű 103-104. oldalait.

az üzleti működés emberi jogokra gyakorolt hatásának azonosítása, illetve megelőzése vagy enyhítése érdekében, valamint az emberi jogokra gyakorolt hátrányos hatások orvoslására szolgáló eljárás elfogadását.⁷⁷⁶ A UNGPs valamennyi gazdasági társaságra – méretétől, az üzleti szektortól, tulajdonosától, struktúrájától függetlenül – egyaránt alkalmazandó, ugyanakkor azok az eszközök és azok a módszerek, amelyen keresztül egy adott gazdasági társaság megfelel ennek az elvárásnak az előbb felsorolt körülményektől függően változhatnak.⁷⁷⁷

A UNGPs-ben foglalt elvárások teljesítésének első lépése egy olyan nyilatkozat – úgynevezett „*statement of policy*” – elfogadása és nyilvánossá tétele, amely lényegét tekintve az adott gazdasági társaság működésére szabja, vagyis egyéniesíti az emberi jogokból fakadó követelményeket.⁷⁷⁸ A gazdasági társaság ebben a nyilatkozatban rögzíti az emberi jogok terén megfogalmazott elvárásait a munkavállalóival, üzleti partnereivel, valamint azokkal szemben, akik közvetlenül kapcsolódnak üzleti működéséhez. Ez a nyilatkozat jelenti a gondossági kötelezettség és a jogorvoslási eljárások megalkotásának alapját.

A UNGPs második pillérének központi részét alkotja az emberi jogi gondossági kötelezettség.⁷⁷⁹ Ez a gondossági kötelezettség átfogja azokat az emberi jogokra gyakorolt hátrányos hatásokat, amelyeket a gazdasági társaságok a saját üzleti működésükön keresztül előidézhetnek, valamint azokat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak az üzleti partnereik működéséhez, termékeihez vagy szolgáltatásaihoz.⁷⁸⁰ E rendelkezés alapvető funkciója az, hogy azonosítsa, megelőzze és enyhítse, figyelemmel kísérje és nyilvánosságra hozza az üzleti működés emberi jogokra gyakorolt hátrányos hatásait. A gazdasági társaság ennek révén igazolhatja, hogy tőle telhetően mindent megtett az emberi jogi jogsértések elkerülése érdekében. Ez egy olyan folyamatosan

⁷⁷⁶ UNGPs 15. elv.

⁷⁷⁷ UNGPs 14. elv.

⁷⁷⁸ UNGPs 16. elv.

⁷⁷⁹ RUGGIE (2021), id. mű 8-11. oldalak.

⁷⁸⁰ UNGPs 17. elv.

fennálló kötelezettséget jelent, amely gazdasági társaságonként – a vállalat méretétől, üzleti szektortól és más körülményektől függően – eltérő.⁷⁸¹ Egyfajta „éberséget” jelent, amely az üzleti működés emberi jogi hatásainak folyamatos figyelemmel kísérését követeli meg.⁷⁸² A gondossági kötelezettség az üzleti szférában nem ismeretlen,⁷⁸³ ugyanis a kereskedelmi és befektetési kapcsolatokban is bevett módszer a kockázatok kezelésére és kiküszöbölésére, mérséklésére. Jelentős különbség ugyanakkor, hogy míg kereskedelmi összefüggésben a gazdasági társaság jogainak és üzleti érdekeinek védelmére szolgál, addig az emberi jogi gondossági kötelezettség ezen túl az üzleti működés érintettjeinek szélesebb körét védi. Emellett, ahogyan arra Surya Deva rámutat, nem szerencsés az emberi jogokat az üzleti működés „kockázataként”, az emberi jogi gondossági kötelezettséget pedig a kockázat vagy ez ebből fakadó perek és felelősségre vonás elhárítására szolgáló eszközként felfogni, hiszen az emberi jogok tiszteletben tartása az üzleti működés megkezdésének és folytatásának alapvető és nélkülözhetetlen előfeltétele.⁷⁸⁴

A UNGPs-ben előírtak szerinti nyilatkozat megalkotásának és az emberi jogi gondossági kötelezettség teljesítésének dacára előfordulhat, hogy az üzleti működés mégis az emberi jogok sérelmét idézi elő. Ilyen helyzetekben a UNGPs azt követeli meg a gazdasági társaságoktól, hogy saját maguk biztosítsanak jogorvoslatot, illetve a súlyosabb vagy összetettebb esetekben a jogorvoslat céljára szolgáló állami bírósági vagy bíróságon kívüli eljárásokban működjenek közre.⁷⁸⁵ Ugyanakkor abban az esetben, ha nem a gazdasági társaság, hanem a vele üzleti kapcsolatban álló vállalkozás idézi elő vagy

⁷⁸¹ UNGPs 17. elv c) pont.

⁷⁸² RUGGIE (2021), id. mű 8. oldal.

⁷⁸³ A UNGPs mellett az OECD Irányelvekben a 2011-es felülvizsgálatuk során helyeztek nagy hangsúlyt a vállalati ellátási láncra kiterjedő gondossági kötelezettség előírására. Erről lásd: Herman MULDER et al., *Synthesis and further perspectives*, illetve Chrsitine KAUFMANN, *OECD MNE Guidelines quo vadis? Making responsible business conduct work for better lives* In: *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full*, OECD, 2018, id. mű. Emellett lásd még: <https://www.oecd.org/corporate/mne/due-diligence-guidance-for-responsible-business-conduct.htm> (a letöltés időpontja: 2021. január 20.).

⁷⁸⁴ DEVA (2012), id. mű 146-150. oldalakat.

⁷⁸⁵ UNGPs 22. elv.

működik közre az emberi jogi jogsértésben, akkor a jogorvoslat nyújtása a UNGPs kommentárjában foglaltak szerint nem kötelezettség csak olyan lehetőség, amelyet a gazdasági társaság teljesíthet.⁷⁸⁶ A UNGPs második pillérének jogorvoslás biztosítására szolgáló rendelkezései vezetnek át a harmadik pillérbe.

III.2.3.3. A jogorvoslat biztosítása

Összhangban az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok felfogásával, a UNGPs az államok védelmi kötelezettségének részeként ismeri el a hatékony és tág értelemben vett – bírósági és más jellegű – jogorvoslathoz hozzáférés feltételeinek kialakítását és biztosítását.⁷⁸⁷ A UNGPs harmadik pillére ennek megfelelően – mint ahogyan arra a UNGPs 1. elve is utal – szorosan kapcsolódik az első pillérhez,⁷⁸⁸ ugyanakkor nemcsak állami védelmi kötelezettség, hanem önmagában olyan alapvető jog, amelyet az emberi jogi egyezmények elismernek.⁷⁸⁹

A harmadik pillér kulcsjelentőségű, ugyanis a jogok védelmének és tiszteletben tartásának kötelezettsége a gyakorlatban nem sokat jelent az elkövetett jogsérelmek orvoslásának lehetősége nélkül.⁷⁹⁰ Ezzel összhangban a UNGPs kiindulópontként fogalmazza meg, hogy az emberi jogok védelme meggyengül vagy akár jelentőségét is elveszítheti abban az esetben, ha az államok nem biztosítják a jogsértések kivizsgálásának, megbüntetésének vagy orvoslásának a feltételeit. A hatékony jogorvoslat biztosításának e

⁷⁸⁶ UNGPs 22. elvéhez fűzött kommentár.

⁷⁸⁷ Vö. a jelen értekezés III.1.1.2. pontjával.

⁷⁸⁸ Ennek megfelelően a UNGPs a 25-31. elvekben részletezi, hogy milyen szempontoknak megfelelően érvényesül a bírósági jogvédelem és jogorvoslat igénybevétele az üzleti működéssel összefüggő emberi jogi jogsértések terén.

⁷⁸⁹ Így többek között a PPJNE 2. cikk (3) bekezdése, és 14. cikke, az EJEE 6. és 13. cikkei, az Amerikai Egyezmény 8. és 25. cikkei, valamint az Afrikai Charta 7. cikke.

⁷⁹⁰ Lásd: DEVA (2012), id. mű 107-108. oldalakat. Emellett ezt igazolja, hogy 2014-ben a UNGPs implementációjának keretei között megindult az úgynevezett „Accountability and Remedy Project” (ARP), amely a harmadik pillér implementációjának hatékonyságát igyekszik támogatni. Erről lásd: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/OHCHRaccountabilityandremedyproject.aspx> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

követelménye összhangban áll mind az államok alkotmányos hagyományával, mind pedig a nemzetközi jog alapvető elveivel, illetve az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok felfogásával. Így az Emberi Jogok Bizottságának esetjogi gyakorlata amellet, hogy általánosságban is előírja a jogorvoslat hatékonyságának biztosítását,⁷⁹¹ a hozzá benyújtott panaszkérelmek elbírálása során hozott vélemények végrehajtása terén is megköveteli ezt a részes államokkal szemben.⁷⁹² Az EJEB következetes gyakorlatában összekapcsolódik az igazságszolgáltatás megtagadását tilalmazó alapvető nemzetközi jogi elv,⁷⁹³ valamint a jogvédelem bírói útjának követelménye.⁷⁹⁴ Bár a nemzetközi jogi vizsgálódás körén kívül esik, de érdemes utalni arra, hogy a nemzetközi jog alapján szerveződő fórumok mellett a hatékony bírói jogvédelemhez fűződő jogot az Európai Unió Bírósága az uniós jog olyan alapvető vívmányaként ismeri el, amely a tagállamok alkotmányos hagyományából ered.⁷⁹⁵ Ehhez képest az Amerikaközi Bíróság a Goiburú és

⁷⁹¹ Lásd például: Emberi Jogok Bizottsága, A. Peart & G. Peart kontra Jamaica, communication nos 464/1991 & 482/1991., U.N. Doc.CCPR/C/54/D/464/1991 & 482/1991 (1995).

⁷⁹² Lásd például: Thomas BUERGENTHAL, *The U.N. Human Rights Committee* In: J. A. FROWEIN et al. (szerk.), *Max Planck Yearbook of United Nations Law* (Volume 5., 2001), 375-377. oldalakat.

⁷⁹³ Erről lásd részletesen: Jan PAULSSON, *Denial of Justice in International Law* (Cambridge University Press, 2005).

⁷⁹⁴ Az EJEB első ízben a Golder kontra Egyesült Királyság ügyben mondta ki, hogy a jogérvényesítés bírói útjának általános követelménye az EJEB 6. cikkében elismert tisztességes bírósági eljárás érvényesülésének alapvető feltétele. Erről lásd: EJEB, Golder kontra Egyesült Királyság, 1975. február 25., 22. és 35-36. bekezdéseket. Az EJEB ezt a döntését később több száz ítéletében formálta állandó gyakorlattá. A testület Nagykamarája legutóbb a Nait-Liman kontra Svájc és a Zubac kontra Horvátország döntésében erősítette meg ezt a felfogást. Lásd: EJEB, Nagykamara, Nait – Liman kontra Svájc, hivatkozási szám: 51357/07, 2018. március 15., 112. bekezdését, illetve EJEB, Nagykamara, Zubac kontra Horvátország, hivatkozási szám: 40160/12., 2018. április 5., 76. bekezdését. (A szerző saját gyűjtése az EJEB HUDOC adatbázisa alapján).

⁷⁹⁵ Az Európai Unió Bíróságának döntései közül lásd például: Unibet (London) Ltd és Unibet (International) Ltd kontra Justitiekanslern, C-432/05, 2007. március 13., 37. bekezdését; Kiriaki Angelidaki és társai kontra Organismos Nomarchiakis Autodioikisis Rethymnis és mások, C-378/07, 2009. április 23., 176. bekezdését; Markku Sahlstedt és társai kontra Bizottság, C-362/06 P 2009. április 23., 43. bekezdését. Emellett nemcsak az európai államok, hanem az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága is régebb óta elismeri és védelemben részíti a bírósági út igénybevételének jogát. Találó megfogalmazása szerint a bírósághoz fordulás joga minden más alapvető jog őrzője, egyúttal pedig a jog keretei között szerveződő állam alapköve is. Erről lásd: az amerikai legfelső bíróság Chambers kontra Baltimore & Ohio Railroad Company ügyben meghozott ítéletét [207 U.S. 142, (1907)]; elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/207/142/> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

mások kontra Paraguay ügyben a bírósághoz fordulás jogát – talán már egy regionális jogfelfogást tükrözve – *jus cogens* normának ismerte el.⁷⁹⁶

Ez a felfogás jut kifejezésre a UNGPs rendszerében is, amely a hatékony bírói jogvédelmi mechanizmust a jogorvoslat központi részének tekinti, és éppen ezért az állam kulcsszerepet játszik abban, hogy a megfelelő jogorvoslat biztosításának kiszámítható feltételeit a bírósági rendszerén keresztül megteremtse. Ennek fényében írja elő a UNGPs, hogy az államok a területükön és/vagy joghatóságuk alatt elkövetett, a gazdasági társaságok működéséhez köthető emberi jogi jogsértések tekintetében megfelelő – bírósági, közigazgatási, törvényhozói és más egyéb – intézkedésekkel segítik elő a hatékony jogorvoslás megteremtését.⁷⁹⁷

A jogorvoslás hatékonysága egyfelől egy formális – eljárási jellegű – másfelől pedig egy anyagi jellegű követelményt is felölel.⁷⁹⁸ Ennek értelmében a formális jogorvoslási lehetőség vagy eljárás biztosítása ugyan szükséges, de önmagában még nem elégséges a hatékonyság követelményének teljesítéséhez. A jogsérelem orvoslásának – vagyis a reparációnak – tényleges lehetősége ugyanis szintén a hatékonyság követelményének a részét képezi. Ugyanakkor a jogorvoslás formáinak és fórumainak kialakítása terén a UNGPs tág mérlegelési lehetőséget biztosít az államoknak.⁷⁹⁹ Bár a bírósági mechanizmus jelenti a hatékony jogvédelem magját, ugyanakkor a UNGPs felfogása szerint ezt számos különböző – állami és nem-állami – nem-bírói jogorvoslati lehetőségnek, úgynevezett panaszmechanizmusnak kell kiegészítenie és támogatnia. Joseph M. Wilde-Ramsing humán anatómiából kölcsönzött találó hasonlatát idézve a bírósági út jelenti a jogorvoslat gerincét, míg ehhez képest a különböző nem-bírói jogorvoslati utak leginkább az érzékelést végző ujjakhoz

⁷⁹⁶ Lásd: Amerikaközi Bíróság, Goiburú és mások kontra Paraguay, (C sorozat, No. 153.), 2006. szeptember 22., 84. bekezdését.

⁷⁹⁷ UNGPs 25. elve.

⁷⁹⁸ Erről lásd: UNGPs 25. elvéhez fűzött kommentárt.

⁷⁹⁹ A UNGPs-hez fűzött kommentár a reparációra alkalmas, vagyis a lehetséges jogorvoslatok között említi többek között az elégtételadást, az eredeti állapot helyreállítását, a pénzügyi és nem-pénzügyi, valamint a büntető jellegű kártérítést.

hasonlatosak.⁸⁰⁰ Gerinc nélkül a jogorvoslati rendszer stabilitása roppan meg, viszont az ujjak érzékelő képessége nélkülözhetetlen a visszasságokat rugalmasan felismerő és kreatív módon kezelő jogorvoslati rendszerhez. Ezen a téren tehát a UNGPs túlmutat az emberi jogi egyezményekben megfogalmazott alapvető követelményeken, amelyek elsősorban az állami bírósági vitarendezés biztosításának követelményét fogalmazzák meg.

A jogorvoslathoz való hozzáférés középpontjában a UNGPs rendszere szerint a nemzeti bíróságok eljárása áll. Ennek jegyében kívánja meg azoknak a jogi és gyakorlati akadályoknak az elhárítását vagy csökkentését, amelyek az „igazságszolgáltatás megtagadásához” vezetnek. A UNGPs-hez fűzött kommentár a gyakorlatban előforduló eseteket figyelembe véve a bírósághoz fordulás előtt álló jogi akadályoknak két nagyobb típusát különíti el. Egyfelől a transznacionális üzleti magatartásokkal összefüggő esetek, amikor a jogsérelem áldozataitól nemcsak a jogsértés elkövetésének helye szerinti, vagyis tipikusan a fogadó államban tagadják meg a bírósághoz fordulás jogát, hanem emellett az üzleti vállalat vagy anyavállalat székhelye szerinti államában – a „*forum non conveniens*” elve alapján – sem teszik ezt lehetővé a szabályok.⁸⁰¹ Másfelől pedig a jogi akadályok másik csoportját azok az esetek jelentik, amelyekben egyes társadalmi csoportokat – mint például az őslakosokat vagy kisebbséget – hátrányos különbségtétel sújt a jogérvényesítés terén. A bíróság előtti jogvédelem érvényesítésének gyakorlati akadályai általában a kellő anyagi erőforrás hiányára vezethetők vissza. Vagy a jogsérelmet szenvedettek jogérvényesítéséhez szükséges költségek előteremtése okoz nehézséget vagy pedig az állam nyomozati és vádhatósági erőforrásai bizonyulnak elégtelennek a hatékony jogorvosláshoz.⁸⁰²

⁸⁰⁰ Joseph M. WILDE-RAMSING, *The Road to Remedy Under OECD Guidelines* In: *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full*, OECD (2018), id. mű 82-84. oldalakat.

⁸⁰¹ Lásd például: Jeffrey E. BALDWIN, *International Human Rights Plaintiffs and the Doctrine of Forum Non Conveniens* (Cornell International Law Journal, Volume 40., Issue 3., 2007), 757-766. oldalakat; elérhető: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1711&context=cilj> (a letöltés időpontja: 2021. január 20.).

⁸⁰² Erről lásd: UNGPs 26. pontjához fűzött kommentár 29. oldalát.

Bár a bírósági eljárás a UNGPs rendszerében meghatározó jelentőségű a jogérvényesítés és jogorvoslat hatékony biztosításában, de emellett az államoknak szükséges azoknak a nem-bírói jogorvoslási lehetőségeknek a feltételeit is megteremteniük, amelyek hatáskörrel rendelkeznek a gazdasági társaságok üzleti működésével összefüggő emberi jogi jogsértések megvizsgálására.⁸⁰³ Az anatómiából vett hasonlatot felidézve, míg a jogorvoslati rendszer gerincét a bírósági eljárások jelentik, addig a bíróságon kívül orvoslási lehetőséget a „kreatív és rugalmas” ujjak biztosítják. A bíróságon kívüli vitarendezési módszerek ennek megfelelően számos formát ölthetnek és a bírósági eljárásokat kiegészítő szerepük van.⁸⁰⁴

A UNGPs az – állami és a nem-állami – panaszkezelési mechanizmusok alapvető követelményeit egy helyütt összefoglalóan határozza meg.⁸⁰⁵ Ezek a követelmények egyfelől a vitarendezés hatékonyságát és az azt övező bizalmat hivatottak biztosítani, másfelől pedig elejét veszik annak, hogy a nem bírói vitarendezés – visszaélésszerűen gyakorolva – alááshassa a bírói jogorvoslat hatékonyságát.⁸⁰⁶ A követelmények értelmében az áldozatok számára átlátható eljáráson keresztül a valódi jogorvoslás lehetőségét kell kínálni. A megfogalmazott követelmények közül különösen az az előírás figyelemre méltó, amely megköveteli, hogy a panaszkezelési mechanizmus döntései összhangban álljanak az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok gyakorlatával.

A UNGPs állami és nem-állami – tipikusan gazdasági társaságok vagy azok iparági szövetsége által működtetett – panaszkezelési mechanizmusok között különböztet. Fontos kiemelni, hogy a UNGPs alapján a gazdasági társaságokat – a korai és közvetlen jogorvoslat biztosítása érdekében – kötelezettség terheli ilyen panaszkezelési mechanizmus működtetése terén.⁸⁰⁷ Ennek azért van

⁸⁰³ UNGPs 27-30. elvei.

⁸⁰⁴ Ilyen nem bírói vitarendező szerepet vállalhat magára az ombudsman vagy nemzeti alapjogvédő intézet, munkaügyi szervezet, maga a gazdasági társaság, ipari szövetség vagy többoldalú szervezet.

⁸⁰⁵ UNGPs 31. elve. Ide tartozik többek között a legitimitás, a kiszámíthatóság vagy előreláthatóság, az átláthatóság vagy a hozzáférhetőség elve.

⁸⁰⁶ Ennek jegyében követeli meg a UNGPs, hogy a vállalati vitarendező mechanizmus nem jelenthet akadályt a bírósághoz fordulás terén.

⁸⁰⁷ UNGPs 29. elve.

jelentősége, mert a UNGPs második pillérére visszacsatolva a gazdasági társaságok által működtetett panaszmechanizmusok fontos szerephez juthatnak abban, hogy könnyebben azonosíthatóak üzleti működésük emberi jogokra gyakorolt negatív hatásait, és ennek megfelelően alakíthatóak, korrigálhatóak vállalati politikájuk részeként az emberi jogi követelmények megtartását.⁸⁰⁸ Mind az állami, mind pedig nem-állami panaszkezelési mechanizmus kiegészítő szerepkörrel rendelkezik. Egyfelől tehermentesíti a bírósági eljárásokat, másfelől pedig – a legsúlyosabb emberi jogi jogsértéseket leszámítva – olyan időszerű, gyors és költségkímélő jogérvényesítési, jogorvoslati lehetőséget kínálnak, amely idejekorán elejét veheti egy adott jogsértés súlyosbodásának.⁸⁰⁹ Ráadásul ezek a panaszkezelési mechanizmusok úgy kínálhatnak időszerű és hatékony jogérvényesítési és jogorvoslati lehetőséget, hogy eközben nagyobb figyelmet fordítanak az érintett vállalat üzleti jó hírnevének megóvására is. Emellett a nem-állami panaszmechanizmusok további előnye, hogy rugalmasabban illeszkednek egy-egy ország vagy régió kulturális sajátosságai közé is.

Mínt hogy a UNGPs nem zárja ki más nemzetközi jogvédelmi mechanizmus közreműködését, így érvényesítésére megfelelő jogorvoslati hatáskörrel lehetséges felruházni például az OECD Irányelveiben felállítani rendelt Nemzeti Kapcsolattartó Pontokat (*National Contact Points*).⁸¹⁰ A Nemzeti Kapcsolattartó Pontok kifejezetten széleskörű felhatalmazással rendelkeznek, amely az OECD Irányelvek hatékony érvényesülésének előmozdítását fogja át. Feladatuk kiterjed az Irányelvek népszerűsítésére, valamint a megsértésükből

⁸⁰⁸ Erről lásd: UNGPs 26. pontjához fűzött kommentárt. Ezt erősíti, hogy a nem-állami panaszmechanizmusok nemcsak egy vállalat működését, hanem egy-egy jelentősebb vállalati beruházást, projektet is átfoghatnak.

⁸⁰⁹ Ilyen sikeres panaszkezelés egyik ismert példája a kongói Virunga Nemzeti Parkban a SOCO brit olajtársaság által tervezett beruházással szemben környezetvédők (World Wildlife Fund) által emelt panasz, amelynek a végére az OECD brit Nemzeti Kapcsolattartó Pontja által kínált vitarendezés tett pontot. Erről lásd:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/847321/uk-ncp-final-statement-complaint-from-wwf-international-against-soco-international-plc.pdf (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁸¹⁰ A Nemzeti Kapcsolattartó Pontok létrehozása, működtetése és fenntartása az OECD tagországok nemzetközi jogi kötelezettsége.

fakadó viták feloldására. Ez utóbbi funkciójuk teszi lehetővé, hogy – megfelelő nemzeti jogszabályi felhatalmazás alapján – a UNGPs harmadik pillérében megkívánt jogorvoslati feladatokat konkrét esetekben elláthassák, illetve olyan platformként szolgáljanak, amely lehetővé teszi a UNGPs-ben elismert fogalmak pontosítását vagy továbbfejlesztését.⁸¹¹ A holland Nemzeti Kapcsolattartó Pont például kifejezetten olyan nem-állami panaszmechanizmusként is működik, amely jogorvoslati feladatokat lát el.⁸¹² Emellett ezt támogatja, hogy az Európa Tanács az OECD Irányelvek jogorvoslati funkcióját hangsúlyozva azt az ajánlást fogalmazta meg a tagállamoknak, miszerint fontolják meg a Nemzeti Kapcsolattartó Pontok jogorvoslati hatásköreinek megerősítését.⁸¹³

A Nemzeti Kapcsolattartó Pontok vitarendező fórum szerepének kihasználása már csak azért is előnnyel kecsegtet, mert nemcsak a jogérvényesítés hatékonyságát és átláthatóságát erősíti, hanem bizonyos esetekben a jogorvoslathoz jutásnak akár egyetlen lehetőségét kínálhatja.⁸¹⁴ Ez azért van így, mert a Nemzeti Kapcsolattartó Pontok vitarendezése nem kötött területi joghatósághoz, vagyis – a „*forum non conveniens*” doktrínáját meghaladva – akár olyan esetekben is vállalhatnak vitarendező szerepet,

⁸¹¹ Lásd például: Andreas RASCHE et al, *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Corporate Social Responsibility Research* (Business and Human Rights Journal, 2021.), 9-10. oldalakat.

⁸¹² Lásd: WILDE-RAMSING, id. mű. 85. oldalt. Ehhez hasonlóan lásd: <https://globalnaps.org/#> internetes oldalon elérhető összehasonlító táblázatot (a letöltés időpontja: 2020. május 25.). A hazai Nemzeti Kapcsolattartó Pont feladatai között is szerepel a panaszkezelés, ugyanakkor Magyarország a jelen értekezés írásakor még nem készítette el a UNGPs-t implementáló nemzeti akciótervet. Erről bővebben lásd: <https://oecd.kormany.hu/oecd-nkp>; (a letöltés időpontja: 2020. május 30.).

⁸¹³ Erről lásd: Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member states. Elérhető: <https://rm.coe.int/human-rights-and-business-recommendation-cm-rec-2016-3-of-the-committee/16806f2032> (a letöltés időpontja: 2020. szeptember 10.). Lásd még: az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének 2017. április 10. napján meghozott, 1/2017-es véleményét; elérhető: <https://fra.europa.eu/en/publication/2017/improving-access-remedy-area-business-and-human-rights-eu-level> (a letöltés időpontja: 2020. május 15.).

⁸¹⁴ Mafessanti a környezeti károkozások orvoslásával összefüggésben hangsúlyozza, hogy a Nemzeti Kapcsolattartó Pontok egyedülálló módon, közvetlen lehetőséget nyújtanak az elszámoltathatósághoz. Lásd: MAFESSANTI, id. mű 104-105. oldalát.

amelyben egy honos vállalat transznacionális üzleti működéséből fakadó emberi jogi jogsértés megítélése a tét.⁸¹⁵

Mindezek fényében látható, hogy a UNGPs egyfajta „jogorvoslati csokor” működtetését és érvényesítését kívánja meg. Ebben a jogorvoslati csokorban pedig a bírói vitarendezés és a nem-bírói panaszkezelési mechanizmusok nem egymást kizáró alternatívák, hanem egymást kiegészítő és egymást erősítő olyan eljárások, amelyek együttesen képesek a jogorvoslás hatékonyságát elősegíteni.

III.2.4. A UNGPs implementálása

Ahogy Surya Deva fogalmazott, a UNGPs sokkal inkább egy fontos állomásnak és a jogfejlesztés kezdő pontjának, nem pedig végeredményének tekintendő.⁸¹⁶ Éppen ezért a *soft law* természetű dokumentum implementációja kiemelt jelentőséghez jut az emberi jogok üzleti világ kontextusában történő érvényesítése terén. Az implementáció egyfelől az ENSZ keretei között, másfelől pedig állami szinten zajlik.

A nemzetközi implementációt érintően, az Emberi Jogi Tanács 2011-ben felállított egy öt szakértőből álló munkacsoportot, amelynek kiemelt feladatai közé tartozik a UNGPs érvényesülésének ellenőrzése.⁸¹⁷ A szakértői munkacsoport mellett – annak irányítása alatt – az Emberi Jogi Tanács intézményesítette az évi rendszerességgel szervezett Fórumot, amely egyedülálló globális platformként szolgál a UNGPs implementációját övező

⁸¹⁵ Erre példa a holland Heineken N.V. által Kongóban elkövetett jogsértéseket vizsgáló holland Nemzeti Kapcsolattartó Pont eljárása (Bralima kontra Bralima és Heineken). Elérhető: <https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2017/08/18/final-statement-notification-former-employees-bralima-vs.-bralima-heineken> (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

⁸¹⁶ Surya DEVA, *The UN Guiding Principles' Orbit and Other Regulatory Regimes in the Business and Human Rights Universe: Managing the Interface* (Business and Human Rights Journal, 2021), 15. oldal.

⁸¹⁷ Lásd: Emberi Jogi Tanács 17/4. számú határozata, id. mű. Az üzleti világ és emberi jogok terén működő munkacsoport felhatalmazását az Emberi Jogi Tanács több ízben is meghosszabbította. Lásd: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/WGHRandtransnationalcorporationsandotherbusiness.aspx> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

gyakorlati és elméleti kihívások, valamint nehézségek megvitatásához.⁸¹⁸ Emellett az üzleti élet dinamikus változásaihoz igazodva időszerű válaszokat kíván nyújtani az újszerű kihívásokra, így például a legújabb, úgynevezett B-Tech projektje a digitális technológiai újításokkal kapcsolatos implementációs kérdéseket tárja fel.⁸¹⁹

Ezen túl az Emberi Jogi Tanács 2014-ben arra szólította fel az ENSZ tagállamokat, hogy a UNGPs állami keretek közötti implementációja érdekében alkossanak közpolitikai „Nemzeti Akció Tervet” („*National Action Plan*”, NAT).⁸²⁰ A NAT olyan dokumentum, amelyben az államok felvázolják azt a stratégiát, és azokat az eszközöket, amelyek segítségével teljesítik a UNGPs első és harmadik pilléreiben foglalt kötelezettségeiket. A NAT fő értelme, hogy azonosítsa a jogok védelme terén fennálló hiányosságokat, és erre figyelemmel kínáljon olyan stratégiát, amely előmozdítja a UNGPs implementációját.⁸²¹ Regionális szinten az Európa Tanács 2014-ben fogalmazta meg azt az ajánlását, hogy a tagállamok alkossanak NAT-t,⁸²² míg az Amerikai Államok Szervezete a NAT kifejezett említése nélkül kérte tagállamait, hogy tegyenek lépéseket a

⁸¹⁸ Lásd: Emberi Jogi Tanács 17/4. számú határozata, id. mű. Emellett a Forumról bővebben lásd: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Forum/Pages/ForumonBusinessandHumanRights.aspx> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁸¹⁹ A B-tech projekt elérhető: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/B-TechProject.aspx> (a letöltés időpontja: 2021. január 5.).

⁸²⁰ Emberi Jogi Tanács 26/22. számú határozata. UN Human Rights Council Resolution 26/22., Human rights and transnational corporations and other business enterprises (A/HRC/RES/26/22, 15 July 2014); elérhető: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/26/22 (a letöltés időpontja: 2021. január 10.). Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy az Emberi Jogi Tanács ugyanebben az évben hagyta jóvá annak a kormányközi munkacsoportnak a felállítására irányuló javaslatot, amelynek feladata az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatát szabályozó nemzetközi szerződés előkészítése. Vö. a jelen értekezés III.3.3. pontjával.

⁸²¹ UN Working Group on Business and Human Rights, *Guidance on National Action Plans on Business and Human Rights* (November 2016). Elérhető: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/UNWG_NAPGuidance.pdf (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁸²² Lásd: Council of Europe, Recommendation of the Committee of Ministers to member State on the promotion of human rights of older persons [CM/Rec(2014)2., 19 February 2014.]. Elérhető: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c649f (a letöltés időpontja: 2021. január 5.). Az Európa Tanács a kérést megerősítette a 2016. március 2. napján kiadott ajánlásában; Council of Europe, Recommendation of the Committee of Ministers to member States on human rights and business [CM/Rec(2016)3; 2 March 2016]. Elérhető: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1ad4 (a letöltés időpontja: 2021. január 5.).

UNGPs implementálása érdekében.⁸²³

E körben szükséges megjegyezni, hogy az Európai Unió és tagállamai jelentős aktivitást mutatnak a UNGPs implementációja terén.⁸²⁴ Az Európai Unió Tanácsa 2012-ben és 2015-ben az „*Action Plans on Human Rights and Democracy*” megnevezésű dokumentumokban határidők megszabásával kérte a tagállamokat NAT-ok elfogadására.⁸²⁵ Ezt követően a UNGPs elfogadásának ötödik évfordulóján, 2016 júniusában hozta nyilvánosságra azt a határozatát, amelyben rögzítette, hogy a tagállamok elkötelezettek NAT-ok kidolgozása és elfogadása iránt, illetve azt, hogy az Európai Unió ebben a tekintetben vezető régió a világban.⁸²⁶ Az Európai Unió Tanácsa 2020 decemberében, a korábbi felfogását megerősítve arra szólította fel a tagállamokat, hogy gyorsítsák fel a UNGPs implementációját, és ennek keretében még nagyobb erőfeszítéseket tegyenek NAT-ok elfogadása iránt.⁸²⁷

Az univerzális megoldás helyett államokra szabott, és ekképpen egyéniesített

⁸²³ Organization of American States, Promotion and Protection of Human Rights in Business [AG/RES. 2840 (XLIV-O/14) 4 June 2014]. Elérhető: https://www.oas.org/en/sla/dil/docs/AG-RES_2840_XLIV-O-14.pdf (a letöltés időpontja: 2021. január 5.).

⁸²⁴ A UNGPs Európai Unión belüli implementációjáról részletesen lásd: Daniel AUGENSTEIN et al., *The UNGPs in the European Union: The Open Coordination of Business and Human Rights?* (Business and Human Rights Journal, Volume 3., No.1., 2018.), 4-11. oldalakat.

⁸²⁵ Council of the European Union, EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy, 11855/12, (25 June 2012).

Elérhető: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 6.). Council of the European Union, Council Conclusions on the Action Plan on Human Rights and Democracy 2015–2019, 10897/15 (20 July 2015). A dokumentum elérhető: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 6.).

⁸²⁶ Council of the European Union, Council Conclusions on Business and Human Rights, 10254/16 (20 June 2016), Az Európai Unió Tanácsának ezen dokumentum elérhető: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/council_conclusions_on_business_and_human_rights_foreign_affairs_co_uncil.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 6.).

⁸²⁷ Council of the European Union, Council Conclusions on Human Rights and Decent Work in Global Supply Chains, 13512/20 (1 December 2020). Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/media/46999/st13512-en20.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. július 6.).

NAT egyszerre többes célt is szolgál.⁸²⁸ Például koherenciát teremt az üzleti világ és emberi jogokat övező kormányzati politikák terén, azonosíthatja a nemzeti prioritásokat, valamint lehetőséget kínál arra, hogy az implementációt folyamatosan nyomon lehessen követni egy-egy államban.⁸²⁹ Jelenleg több mint húsz ország dolgozott ki és fogadott el NAT-t.⁸³⁰

A közép-európai régióban ezidáig a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Litvánia és Szlovénia fogadta el, és hozta nyilvánosságra ezt a dokumentumot.⁸³¹ Az értekezés kéziratának lezárásakor Magyarország még nem alkotta meg, ugyanakkor olyan akcióttervet fogadott el, amely a foglalkozás terén erősíti a diszkrimináció tilalmát.⁸³² A közép-európai országok, így Magyarország is két ponton lehet érdekelt a UNGPs implementálásában, amelyet azonban egy sajátos érdekellentét övez. Egyfelől tőkeimportáló országok lévén a transznacionális vállalatokkal szemben úgy kell érvényesíteniük a saját lakosságukat védelmező emberi jogi követelményeket, hogy közben ne veszítsék el vonzerejüket a külföldi beruházásokért folyó versenyben. Másfelől ugyanakkor az utóbbi évtizedben már tőkeexportáló országokként is megjelentek, ami Magyarország esetében például a Mol és OTP régiós terjeszkedési törekvéseiben is tetten érhető. Ebben a tekintetben a közép-európai régió országai viszont abban érdekeltek, hogy a UNGPs

⁸²⁸ Érdekes, hogy az Európai Unió minden más regionális nemzetközi szervezetet megelőzően, már 2012-ben arra szólította a tagállamokat, hogy a UNGPs végrehajtása érdekében dolgozzanak ki NAT-t. Ennek eredményeként az Egyesült Királyság és Hollandia már 2012-ben elkészítették ezt a közpolitikai dokumentumot. Lásd: Claire METHVEN O'BRIAN et al, *National Action Plans: Current Status and Future Prospects for a New Business and Human Rights Governance Tool*, (Business and Human Rights Journal, Cambridge University Press, 2016), 117-126. oldalait. Lásd még: Daniel MORRIS et al., *National Action Plans on Business and Human Rights: An Analysis* (The Danish Institute for Human Rights, 2018). Elérhető:

<https://www.humanrights.dk/sites/humanrights.dk/files/media/document/NAP%20analysis.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. április 11.).

⁸²⁹ Ryan KEEFE, *The value of National Action Plans for the Implementation of the United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights* (Exeter Law Review, Volume 44., 2017), 107-108. oldalak.

⁸³⁰ Lásd: <https://www.ohchr.org/en/issues/business/pages/nationalactionplans.aspx> (a letöltés időpontja: 2021. január 5.).

⁸³¹ Lásd: <https://globalnaps.org/>. A Danish Institute for Human Rights által működtetett honlapon elérhetők és letölthetők az egyes országok NAT-jai (a letöltés időpontja: 2021. január 5.).

⁸³² Lásd: UN Guiding Principles on Business and Human Rights at 10. The Impact of the UNGPs on Courts and Judicial Mechanisms (Debevoise & Plimpton LLP, 2021), 400-401. bekezdéseket.

implementálásának keretében olyan jogszabályi és intézményi módosításokat, reformokat fogadjanak el, amely az emberi jogok hatékony védelmét úgy biztosítja, hogy a vállalatai számára ez nem jelent eltúlzott költségnövekedést, illetve nem vezet versenyképességük romlásához. A közép-európai régió országai tehát e két szempont között kell, hogy egyensúlyozzanak, amikor a UNGPs implementálásának tervét kidolgozzák.

A jogirodalom értékelése szerint tartalmát tekintve a NAT három fontos részből áll. Egyfelől országspecifikus módon, kellő részletességgel és a UNGPs mindhárom pillére vonatkozásában tartalmazza az adott állam előtt álló kihívásokat az üzleti világ és emberi jogok terén. Ez nyújt lehetőséget az országoként eltérő kihívások kezelésére. Másfelől fel kell vázolnia azokat a jövőbeni intézkedéseket, illetve ezen intézkedések időbeli ütemezését, amelyeket a UNGPs implementálása érdekében végre kell hajtani. Végül pedig szintén elengedhetetlen a NAT-ban előírtak folyamatos figyelemmel kísérése, implementálásának ellenőrzése, ennek megfelelő aktualizálása, frissítése.⁸³³ Mindezek mellett a jogirodalom felhívja a figyelmet a UNGPs harmadik pillérének keretei között megkövetelt jogérvényesítés és jogorvoslat teljesítésének kulcsjelentőségére, valamint arra, hogy az eddig elfogadott NAT-k ezen téren jelenleg még számos hiányosságot mutatnak.⁸³⁴ E hiányosságok orvoslása érdekében 2014-ben indult meg az „*Accountability and Remedy Project*”.⁸³⁵

A jogirodalom a NAT előnyeit és hátrányait egyaránt mérlegeli. Előnyként tartja számon, hogy hozzájárul a vertikális összhang megteremtéséhez a nemzeti jog és közpolitikaalakítás, valamint a nemzetközi követelmények között, párbeszédre sarkallja az érdekelt feleket, illetőleg összehasonlítást nyújt az államok implementációjának előrehaladásáról időben és térben egyaránt.

⁸³³ Összefoglalóan lásd: KEEFE, id. mű 110-113. oldalakat.

⁸³⁴ Lásd: KEEFE, id. mű 113-114. oldalakat, illetve MORRIS, id. mű 24-26. oldalakat.

⁸³⁵ Elérhető:

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/OHCHRaccountabilityandremedyproject.aspx> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

Ugyanakkor a hátrányok között említik, hogy sok esetben a jogok védelmének elkendőzéseként szolgál vagy csak az önkéntes felelősségvállalást karolja fel.⁸³⁶

A UNGPs tágabb értelemben vett implementálása kapcsán érdemes szót ejteni azoknak az állami jogszabályoknak a jellegadó sajátosságairól is, amelyek kifejezetten a transznacionális vállalatok vagy ellátási láncok működésével összefüggő emberi jogi jogsértéseket törekszenek megelőzni vagy orvosolni. A területi korlátokra is figyelemmel az értekezés a főbb vonalait és jellemzőit ismerteti az Egyesült Királyságban 2015-ben elfogadott „*Modern Slavery Act*”, vagyis a rabszolgaság modernkori formái ellen való fellépésről szóló törvény,⁸³⁷ a Franciaországban 2017-ben elfogadott „*Loi de Vigilance*”, vagyis egyfajta „éberségi” vagy felügyeleti kötelezettséget előíró törvény,⁸³⁸ a Németországban 2021 júniusában elfogadott „*Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten*”, vagyis az ellátási láncok gondossági kötelezettségéről szóló törvény,⁸³⁹ valamint az Európai Parlament által 2021-ben elfogadott „*Corporate due diligence and corporate accountability*”, vagyis a gazdasági társaságok gondossági kötelezettségéről és elszámoltathatóságáról szóló határozat szabályainak.⁸⁴⁰ Emellett az értekezés röviden kitékint az Amerikai Egyesült Államokban közel 250 évvel ezelőtt, 1789-ben elfogadott „*Alien Tort Statute*”, vagyis a külföldiek nemzetközi jogellenes cselekmények miatti kártérítéshez folyamodásáról szóló szabályokra,⁸⁴¹ valamint e szabályok tekintetében a Legfelső Bíróság által az

⁸³⁶ Összefoglalóan lásd: METHVEN O'BRIAN, id. mű 121-122. oldalakat.

⁸³⁷ A brit „*Modern Slavery Act*” elérhető:

<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/30/contents/enacted/data.htm> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁸³⁸ Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre. Elérhető: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000034290626/> (a letöltés időpontja: 2021. július 6.).

⁸³⁹ Az elfogadott törvény szövege elérhető: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/305/1930505.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. július 7.).

⁸⁴⁰ European Parliament resolution with recommendations to the Commission on corporate due diligence and corporate accountability, 2020/2129(INL), 10 March 2021.

Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0073_EN.html (a letöltés időpontja: 2021. július 7.)

⁸⁴¹ 28 U.S. Code § 1350; elérhető: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/1350> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

utóbbi bő egy évtized során kialakított esetjogi gyakorlatra is.

A brit „*Modern Slavery Act*” az ellátási láncok átláthatóságát követeli meg, amelynek érdekében bizonyos árbevétel elérése felett kötelező, és a nyilvánosság számára is hozzáférhető jelentéstéli kötelezettséget ír elő a gazdasági társaságoknak.⁸⁴² Ebben olyan információkat kell feltüntetni, mint például a modernkori rabszolgaság és emberkereskedelem leküzdése érdekében elfogadott vállalati politikák, az ezzel kapcsolatos kockázatok azonosítása, gondossági kötelezettség teljesítése az üzleti működés ellátási láncolataiban, valamint a munkavállalók ezzel összefüggő képzése.⁸⁴³ A szabályozás azon az elvi feltevésen alapszik, hogy ha fogyasztók kellő információhoz juthatnak egy adott termékről vagy vállalatról, akkor ez szerepet játszhat a visszaélések kiküszöbölésében.

Már kifejezetten a UNGPs által inspirált francia „*Loi de vigilance*” abban az értelemben fordulópontot jelent, hogy ez az első olyan törvény, amely az üzleti működés tekintetében átfogó jelleggel ír elő gondossági kötelezettséget.⁸⁴⁴ A törvény az emberi jogi és a környezetvédelmi értékek üzleti működéssel szembeni védelme érdekében a legalább részben Franciaország területén működő transznacionális üzleti tevékenységet folytató gazdasági társaságok számára ír elő a francia kártérítési jogba épített úgynevezett „*duty of vigilance*”, vagyis egyfajta „éberségi” kötelezettséget. Ennek keretében a törvény két külön mechanizmust vezet be. Egyfelől a megelőzés körében a törvény hatálya alá eső gazdasági társaságoknak olyan tervet kell készíteniük, nyilvánosságra hozniuk, implementálniuk és folyamatosan – vagyis a törvény szóhasználatát idézve „éberen” – ellenőrizniük, amely azonosítja és elhárítja az irányításuk alá tartozó

⁸⁴² A brit törvény előképét jelentette a 2010-ben az Amerikai Egyesült Államok Kalifornia tagállamában elfogadott, és 2012 januárjában hatályba lépett „*California Transparency in Supply Chains Act*”, amely elérhető: <https://oag.ca.gov/sites/all/files/agweb/pdfs/sb657/resource-guide.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. július 20.). Később pedig ilyen szabályozási megfontolásokat követetett a 2018-ban elfogadott „*Australian Modern Slavery Act*”, valamint a 2020-ban javaslatként előterjesztett „*Canadian Modern Slavery Act*”. Bővebben lásd: RUGGIE (2021), id mű 12-13. oldalakat.

⁸⁴³ Lásd a brit „*Modern Slavery Act*” 54. cikkét. A törvény alapján teljesített jelentések elérhetők: <https://www.modernslaveryregistry.org/> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁸⁴⁴ Lásd: RUGGIE et al. (2021), 12. oldalt.

vagy velük kereskedelmi, üzleti kapcsolatban álló további vállalatok működésével összefüggő emberi jogi vagy környezetvédelmi jogsértéseket. A törvényben előírtak megtartása végső soron bíróság előtt is kikényszeríthető. Másfelől pedig a bevezetett felelősségi és kártérítési mechanizmus szerint, ha ezeknek az úgynevezett „éberségi” kötelezettségeknek az elhanyagolása jogsértéshez vezet, akkor az áldozatok – az „éberségi” köteletség megsértése okán – közvetlenül a francia anyavállalattól kérhetik káruk megtérítését.⁸⁴⁵

A német „*Gesetz über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten*”, vagyis az ellátási láncokkal kapcsolatos gondossági kötelezettségről szóló törvény megalkotását az indokolta, hogy a 2016-ban elfogadott német NAT-tal kapcsolatban a jogalkotó gyenge megfelelési mutatókat tapasztalt.⁸⁴⁶ A német jogszabály a francia társához hasonlóan azt követeli meg a nagyobb vállalatoktól, hogy a nyilvánosság számára is hozzáférhető éves jelentéseikben rendszeresen azonosítsák és orvosolják az emberi jogi és környezetvédelmi kockázatokat a közvetlen ellátási láncokban. A német hatóságok közigazgatási eljárás keretében bíróságot szabhatnak ki azokkal a vállalatokkal szemben, amelyek elmulasztják e kötelezettségek teljesítését. A német jogszabály ugyanakkor csak a megelőzés szabályait rendezi, és nem tér ki az elkövetett emberi jogi jogsértések miatt viselt vállalati felelősség és kártérítési kötelezettség kérdéseire, valamint hatálya nem fogja át a teljes vállalati ellátási láncot sem.⁸⁴⁷

Az Európai Unió Tanácsa 2020 decemberében meghozott, korábban már hivatkozott határozatában arra szólította fel a tagállamokat, illetve az Európai Bizottságot, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket az emberi jogoknak és a

⁸⁴⁵ Cannelle LAVITE, *The French Loi de Vigilance: Prospects and Limitations of a Pioneer Mandatory Corporate Due Diligence* (VerfBlog, 2020. június 16.); elérhető: <https://verfassungsblog.de/the-french-loi-de-vigilance-prospects-and-limitations-of-a-pioneer-mandatory-corporate-due-diligence/> (a letöltés időpontja: 2021. július 7.).

⁸⁴⁶ Arno GASTEIGER-Erin LYON, *The emerging German supply chain law: what we know so far and how to prepare*; elérhető: <https://www.elevatelimited.com/blog/the-emerging-german-supply-chain-law-what-we-know-so-far-and-how-to-prepare/> (a letöltés időpontja: 2021. július 8.).

⁸⁴⁷ A szóban forgó német jogszabály értékeséről és kritikájáról lásd: White&Case LLP <https://www.jdsupra.com/legalnews/the-german-parliament-passed-the-act-on-3070854/> (a letöltés időpontja 2021. július 7.).

tisztességes munkakörülményeknek a vállalati ellátási láncokban való érvényesülése érdekében.⁸⁴⁸ Ezzel párhuzamosan az Európai Parlament 2021 márciusában elfogadott jogalkotási állásfoglalásában kezdeményezte, hogy az Európai Bizottság terjesszen elő jogszabálytervezetet a vállalatok emberi jogi gondossági kötelezettségével és elszámoltathatóságával összefüggésben.⁸⁴⁹ Az Európai Parlament ebben a határozatában kötelező jogi aktus elfogadását szorgalmazza, és a vállalati gondossági kötelezettség előírásán túl az egységes belső piachoz való hozzáférés feltételül szabná az emberi jogi követelmények teljesítését. Másfelől pedig importtilalom elrendelését javasolja azon termékek tekintetében, amelyek olyan súlyos emberi jogi jogsértésekkel hozhatók összefüggésbe, mint a gyermekmunka vagy kényszermunka.⁸⁵⁰ A határozathoz javaslatként csatolt ambiciózus jogi aktus tervezete mind a jogsértések megelőzése, mind pedig a már elkövetett emberi jogi jogsértések orvoslása tekintetében tartalmaz kötelezettségeket.

Végül, de nem utolsó sorban az értekezés szemügyre veszi az amerikai államalapítással gyakorlatilag egyidős „*Alien Tort Statute*”-t, amely a szövetségi bíróságokról szóló törvény részét képezi, és joghatóságot biztosít a bíróságoknak olyan, külföldiek által indított kártérítési perekben, amelyekben a kárt okozó cselekmény a nemzetközi jogot sérti.⁸⁵¹ Az évszázadokon keresztül alig hivatkozott és alkalmazott amerikai törvény az utóbbi évtizedekben éppen a transznacionális üzleti működésből fakadó emberi jogi jogsértések megszaporodásának, és az emberi jogok nemzetközi védelme terén látható fejlődésnek köszönhetően „újra életre kelt” az amerikai bíróságok előtt.⁸⁵²

⁸⁴⁸ Council of the European Union, 1 December 2020 13512/20... id. mű.

⁸⁴⁹ Lásd: European Parliament resolution with recommendations... id. mű.

⁸⁵⁰ Lásd: European Parliament resolution with recommendations... id. mű 10. pontját.

⁸⁵¹ Az „*Alien Tort Statute*” a következőképpen rendelkezik: „*The district courts shall have original jurisdiction of any civil action by an alien for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States.*”, vagyis a törvény joghatóságot ír elő a „nemzetek jogát” vagy az Amerikai Egyesült Államok által kötött nemzetközi szerződéseket sértő károkozó cselekmények miatt.

⁸⁵² Az „*Alien Tort Statute*”-t 1789 és 1980 között mindösszesen két ízben hívták fel sikeresen, ugyanakkor az 1980-as évektől kezdve egyre gyakrabban alkalmazták. A törvény történetéről lásd: Stephen P. MULLIGAN, *The Rise and Decline of the Alien Tort Statute* (Congressional Research Service, 2018), elérhető: <https://fas.org/sgp/crs/misc/LSB10147.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. július 7.).

Az amerikai Legfelső Bíróság ugyanakkor több feltételt is támasztva folyamatosan szűkítette a törvény alkalmazhatóságát.⁸⁵³ Egyfelől a Sosa kontra Alvarez-Machain döntésben előírta, hogy csak a kellően világos, egyértelmű és kötelező nemzetközi jogi normák megsértése szolgálhat a törvény alkalmazásának alapjaként.⁸⁵⁴ Másfelől a Kiobel kontra Royal Dutch Petroleum ügyben úgy fogalmazott, hogy vélelem él az extraterritorialitással szemben, ami azt jelenti, hogy külföldi felperes nem érvényesítheti igényét külföldi székhelyű alperessel szemben, ha a nemzetközi jogot sértő cselekményt nem az Amerikai Egyesült Államok joghatósága alá tartozó területen követik el.⁸⁵⁵

A 2018-ben meghozott Jesner kontra Arab Bank PLC ügyben az – egyébként megosztott – testület még tovább szűkítette a törvény alkalmazhatóságát megállapítva, hogy a külföldi székhellyel rendelkező gazdasági társaságok nemzetközi jogi jogsértések miatt egyáltalán nem perelhetők, de nyitva hagyta azt a kérdést, hogy vajon a belföldi székhellyel rendelkezőkkel szemben lehet-e kártérítési eljárást indítani ilyen cselekmény miatt.⁸⁵⁶ Ez a kérdés merült fel a Nestlé-vel szemben folytatott perben, amit az elefántcsontparti kakaóültetvényeken zajló gyermek-, és rabszolgamunka miatt indítottak.⁸⁵⁷ Bár a legfőbb bírói fórum ismét tovább szűkítette a törvény alkalmazhatóságát kimondva, hogy az általános társasági működés amerikai színhelye önmagában még nem alapozza meg az „*Alien Tort Statute*” extraterritoriális alkalmazhatóságát, Douglas Cassel mégis jelentősnek és előremutatónak értékeli a testület döntését, mert öt bíró, vagyis a bírák többsége egyetértett

⁸⁵³ E körben szükséges ugyanakkor megjegyezni, hogy számos ügyben, így például Shi Tao újságíró Yahoo!-val, valamint a burmai lakosok Unocal olajvállalattal szemben indított perekben megegyezés született.

⁸⁵⁴ Legfelső Bíróság, Sosa v. Alvarez-Machain 542 U.S. 692 (2004); elérhető: <https://www.supremecourt.gov/opinions/03pdf/03-339.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. július 7.).

⁸⁵⁵ Legfelső Bíróság, Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co. 569 U.S. 108 (2013), elérhető: https://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/10-1491_16gn.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 7.).

⁸⁵⁶ A többségi vélemény indokai szerint a külföldi vállalatokkal szemben indított perek az ország külkapcsolatait érintik, és ezért nem a bíróságok, hanem a külügyekért felelős tárcának van lehetősége az aggályok miatt fellépni. Legfelső Bíróság, Jesner v. Arab Bank, PLC 584 U.S. ___ (2018).

Elérhető: https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/16-499_1a7d.pdf (a letöltés időpontja: 2021. július 7.).

⁸⁵⁷ Legfelső Bíróság, Nestlé Inc. v. Doe, 593 U. S. ____ (2021)

abban, hogy a belföldi székhelyű gazdasági társaságok a törvény alapján felelősségre vonhatók nemzetközi jogi – és így emberi jogi – jogsértések elkövetése miatt.⁸⁵⁸ Olvasata alapján ezért az amerikai bírói gyakorlat a belföldi gazdasági társaságok emberi jogi jogsértésekért viselt felelősségének elismerése irányába mutat, amelynek pontos kidolgozása azonban a szövetségi törvényhozásra várhat.⁸⁵⁹

Összefoglalóan megállapítható, hogy a UNGPs implementálásának jelenleg a NAT a legfontosabb és leginkább elterjedtebb eszköze, ugyanis a UNGPs-ben megfogalmazott általános elveket rugalmasan, az adott ország jogi, politikai és üzleti-gazdasági környezetébe illeszkedően implementálja. Ennek megfelelően az országok saját egyéni szempontjaik – így jogi és intézményi rendszerük, illetve gazdasági, vállalati struktúrájuk – figyelembevételével haladhatnak az implementáció során, amely közép-európai országok esetében például tőkeimport mellett a tőkeexport igényeinek figyelembe vételére is lehetőséget nyújt. A kritikai álláspontok fényében a NAT hatékonyságának növelését elősegítheti, ha szervesen kapcsolódik az Emberi Jogi Tanács által megalakított szakértői munkacsoport és Fórum implementációs munkájába. Ezen túl a UNGPs tágabb értelemben vett implementációját, és az üzleti világgal összefüggő emberi jogok hatékonyabb érvényesülését segíti elő, hogy a nagyobb tőkeexportáló országok az utóbbi évtized során a transznacionális üzleti működés és az emberi jogok kapcsolatát rendező törvények elfogadására töreksszenek. Ezek mind fontos állomásokat jelképeznek az üzleti világ emberi jogi korlátainak fejlődésében, ugyanakkor a transznacionális üzleti működés jellegadó sajátosságaiból fakadóan önmagukban nem képesek leküzdeni a „*race to the bottom*” jelenségéből fakadó káros következményeket.⁸⁶⁰ A közös és összehangolt erőfeszítésnek, és az ennek keretében megvalósuló nemzetközi

⁸⁵⁸ Douglass CASSEL, *Suing Corporations for Violating International Law: A Step Forward* (OpinioJuris, 2021. június 28.); elérhető <http://opiniojuris.org/2021/06/28/suing-corporations-for-violating-international-law-a-step-forward/> (a letöltés időpontja: 2021. július 7.).

⁸⁵⁹ Vö. MULLIGAN, id. mű.

⁸⁶⁰ Vö. PAGER-PRIEST, id. mű.

együttműködésnek⁸⁶¹ ezért nélkülözhetetlen szerepe van az emberi jogi követelmények megóvásában.⁸⁶²

III.2.5. A soft law, különösen UNGPs nemzetközi jog fejlesztésében játszott szerepe

A *soft law* természetű dokumentumok bár nem kötelező jellegűek, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy nemzetközi jogi értelemben ne lenne jelentőségük.⁸⁶³ Az emberi jogok terén erre az 1948-as Egyetemes Nyilatkozat szolgál legjobb példaként, amelynek a legtöbb rendelkezése időközben – az államok gyakorlatát és közfelfogását tükrözve – a nemzetközi szokásjog részévé vált, míg bizonyos rendelkezései – ahogyan a Nemzetközi Bíróság megállapította⁸⁶⁴ – *jus cogens* jelleget öltenek.⁸⁶⁵

Az üzleti világ emberi jogi korlátozása terén elfogadott *soft law* természetű dokumentumok közös jellemzője, hogy a nemzetközi jogalkotás hiányára reagáltak, reagálnak azzal a céllal, hogy olyan emberi jogi szempontrendszer alakítsanak ki, amelyhez hozzámérhető a gazdasági társaságok üzleti működése, valamint részletezzék az államok e téren fennálló kötelezettségeit.⁸⁶⁶ Éppen ezért a *soft law* természetű dokumentumok az üzleti világ emberi jogi korlátainak kijelölése terén több szempontból is fontos jogfejlesztő szerephez jutnak.

Egyfelől a – jelenleg is zajló – nemzetközi szerződéselőkészítő tárgyalások során fontos tapasztalatként, pozitív és negatív gyakorlati tanulságként szolgálnak. A *soft law* dokumentumok alkalmazása vagy implementálása

⁸⁶¹ A nemzetközi kooperáció jelentőségét hangsúlyozza Szabó Gábor a gazdasági, szociális és kulturális jogok gazdasági globalizációval szembeni megóvása terén. Lásd: SZABÓ (2019), id. mű 226-227. oldalakat.

⁸⁶² Vö. a jelen értekezés III.3.2. és III. 3.3. pontjaival.

⁸⁶³ Lásd: ZERK, id. mű 71-72. oldalait.

⁸⁶⁴ Lásd: Nemzetközi Bíróság, *Az Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye*, 91. bekezdését.

⁸⁶⁵ Lásd többek között: KOVÁCS (2009), id. mű 64. oldalát.

⁸⁶⁶ Lásd: KINELY, id. mű 949-950. oldalakat.

ugyanis fényt derít a gyakorlatban előforduló visszasságokra, e visszasságok orvoslása érdekében alkalmazott szabályozási metódusok vagy megoldások hatékonyságára, valamint az e metódusokat és megoldásokat övező konszenzus szilárdságára. Másként fogalmazva, mintegy „előkészítik azt a terepet”, amelyre államok közötti kellő erejű konszenzust élvező nemzetközi szerződés építhető. Amint arra az értekezés következő pontja rámutat, a gazdasági társaságok emberi jogi szempontú szabályozása tárgyában jelenleg zajló nemzetközi szerződéselőkészítő tárgyalások során a UNGPs és az általa elfogadott megoldások referenciapontként vagy kiindulási alapként szolgálhatnak.⁸⁶⁷

Másfelől a jogirodalom felveti annak a lehetőségét, hogy az üzleti világ és emberi jogok kapcsolata terén elfogadott *soft law* dokumentumok bizonyos rendelkezései – az Egyetemes Nyilatkozat egyes szabályaihoz hasonlóan – a nemzetközi szokásjog részévé válva nemzetközi joggá erősödjenek.⁸⁶⁸ Bár John G. Ruggie a UNGPs előkészítésekor végzett kutatásai során azt állapította meg, hogy nincsen olyan egyöntetű állami gyakorlat, amely alátámasztaná a gazdasági társaságokat terhelő kötelezettséget az emberi jogok megtartásáért,⁸⁶⁹ ez azonban nem zárja ki, hogy a *soft law* dokumentumok más rendelkezései ne váltak vagy válhatnak a nemzetközi szokásjog részévé.⁸⁷⁰ Álláspontom szerint a UNGPs és az annak alapján elfogadott NAT-ok jelentősége éppen abban rejlik, hogy idővel hozzájárulhatnak olyan közös és azonos irányba mutató jogként követett állami gyakorlathoz, amely bizonyos rendelkezések vagy intézmények tekintetében nemzetközi szokásjog kialakulását igazolhatja.

Emellett Jennifer L. Johnson arra is felhívja a figyelmet, hogy a vállalatok önkéntes társadalmi felelősségvállalásának utóbbi évtizedekben látható

⁸⁶⁷ Vö. az értekezés III.3.3. pontjával, valamint DEVA (2021), id. mű.

⁸⁶⁸ Az Egyetemes Nyilatkozat nemzetközi szokásjogi jellegéről lásd például: HANNUM, id. mű 340-351. oldalakat. A magán – így a piaci – szereplők az állami jogalkotásra és ennek révén a nemzetközi szokásjog fejlődésére gyakorolt hatásának vizsgálatáról lásd: Jennifer L. JOHNSON, *Public-Private-Public Convergence: How the Private Actor Can Shape Public International Labor Standards* (Brooklin Journal of International Law, Volume 24., Issue 1., 1998), 349-355. oldalakat.

⁸⁶⁹Lásd: Report... (A/HRC/4/35, 2007. február 19.), id. mű 34. bekezdését.

⁸⁷⁰ Hasonlóan lásd: STEPHENS, id. mű 37. oldalát.

megszaporodása alakító hatást gyakorolhat a nemzetközi jogra is. E felfogás ugyanis azt vallja, hogy a nem-állami szereplők által elfogadott informális és társadalmi normák befolyásolják az államok működését és az államközi kapcsolatokat is, vagyis a társadalmi viselkedési minták kihatnak a jogi és így végső soron a nemzetközi jogi normákra is. Amennyiben a gazdasági társaságok, különösen pedig a transznacionális gazdasági társaságok a piaci működésük során következetesen elfogadják az emberi jogi normákat, akkor erre az állami jogi szabályozás is reagál, amely aztán idővel – hasonlóan más jogterületek terén korábban megfigyelt fejlődéshez – a nemzetközi jog kikristályosodásának lehetőségét is felveti.⁸⁷¹ Ez figyelhető meg az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatának szabályozására törekvő szerződés előkészítése terén, amely nagymértékben merít mind az önkéntes vállalati társadalmi felelősségvállalásokból, mind pedig a *soft law* dokumentumokból. David Kinley ezzel összefüggésben arra mutat rá, hogy az ezen a téren zajló nemzetközi jogalkotási törekvések egyfajta „*bottom-up*”, vagyis alulról felfelé szerveződő felfogást követnek.⁸⁷²

Az üzleti világ emberi jogi korlátozása terén kimunkált *soft law* természetű dokumentumok további jogfejlesztő szerepet játszhatnak a beruházásvédelmi nemzetközi jogalkotás terén. Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa 2002 januárjában⁸⁷³ kelt jelentésében a globalizáció, a 2003 júliusában kelt jelentésében⁸⁷⁴ pedig a beruházásvédelmi és kereskedelmi kapcsolatok, valamint az emberi jogok közötti összefüggésekre hívta fel a figyelmet. A vizsgálat előterében álló egyik kérdés a nemzetközi beruházásvédelmi egyezmények és választottbírói gyakorlat emberi jogok védelmére gyakorolt

⁸⁷¹ Lásd: JOHNSON, id. mű 340-351. oldalait.

⁸⁷² Lásd: KINLEY, id. mű 958-960. oldalait.

⁸⁷³ Lásd: Report of the High Commissioner for Human Rights (E/CN.4/2002/54., 15 January 2002.), *Globalization and its impact on the full enjoyment of human rights*. Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/101/08/PDF/G0210108.pdf?OpenElement> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁸⁷⁴ Lásd: Report of the High Commissioner for Human Rights (E/CN.4/Sub.2/2003/9., 2 July 2003.), *Human rights, trade and investment*. Elérhető: <https://daccess-ods.un.org/TMP/8098973.03581238.html> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

hatása.⁸⁷⁵ A beruházásvédelmi jogvitákban az emberi jogok védelmének igénye alkalmazandó jogként, a beruházó gazdasági társasággal szemben fogatosított, a beruházásvédelmi szerződésben védett érdeket érintő közpolitikai intézkedés igazolásaként jelenik meg.⁸⁷⁶ Ezzel összhangban a jogirodalom már régebb óta felvetette annak lehetőségét, hogy a nemzetközi beruházásvédelmi egyezmények rendelkezései között jelenjenek meg a beruházó gazdasági társaságok emberi jogi kötelezettségeit és felelősségét szabályozó *soft law* természetű dokumentumok.⁸⁷⁷ Ez az inkorporáció lehetőséget biztosíthat arra is, hogy az üzleti világ és emberi jogok terén kimunkált normákat a beruházásvédelmi választottbíróóságok könyebben vehessenek figyelembe alkalmazandó jogként.⁸⁷⁸

E jogirodalmi javaslatokkal párhuzamosan a nemzetközi szervezetek közül elsőként az UNCTAD 2015-ben a beruházásvédelmi szerződések általános reformjának vitái keretében részletes javaslatot is kidolgozott ilyen irányú módosítások elfogadása érdekében.⁸⁷⁹ Legutóbb az OECD keretei között 2020-ban indult meg hasonló irányú gondolkodás.⁸⁸⁰ A nemzetközi beruházásvédelmi szerződések közül elsőként a – korábban már említett – Marokkó és Nigéria között 2016-ban aláírt egyezmény, illetve a Pánafrikai Befektetési Kódex tartalmaz kifejezett rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a

⁸⁷⁵ Lásd többek között: SIMMA, id. mű 573-576. és 578. oldalakat; valamint Eric DE BRABANDERE, *Human Rights and International Investment Law* In: Markus KARJEWSKI et al. (szerk.), *Research Handbook on Foreign Direct Investment* (Edward Elgar Publishing, 2019), 619-645. oldalakat.

⁸⁷⁶ Lásd: SORNARAJAH (2010), id. mű 227-229., illetve 472-473. oldalait.

⁸⁷⁷ Lásd: Eva van DER ZEE, *Incorporating the OECD Guidelines in International Investment Agreements: Turning a Soft Law Obligation into Hard Law?* (Legal Issues of Economic Integration, Volume 40., Issue 1., 2013), 33. oldaltól, valamint Barnali CHOUDHURY, *Spinning Straw into Gold: Incorporating the Business and Human Rights Agenda into International Investment Agreements* (University of Pennsylvania Journal of International Law, Volume 38., Issue 2., 2017), 469-470. oldalakat.

⁸⁷⁸ A beruházásvédelmi választottbíróóságok által alkalmazandó jogról lásd: DE BRABANDERE, id. mű 627-630. oldalakat.

⁸⁷⁹ Lásd: UNCTAD, *Investment Policy Framework for Sustainable Development* (2015), elérhető: https://unctad.org/system/files/official-document/diaepcb2015d5_en.pdf (a letöltés időpontja: 2021. január 20.), 110. oldalát.

⁸⁸⁰ Lásd: David GAUKRODGER, *Business Responsibilities and Investment Treaties*, (Consultation paper by the OECD Secretariat, 12 January 2020.), elérhető: <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Consultation-Paper-on-business-responsibilities-and-investment-treaties.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

beruházónak tiszteletben kell tartania és biztosítania kell az emberi jogok érvényesülését a fogadó államban.⁸⁸¹

Az emberi jogokra utalás ugyan kétségtelenül az alkalmazandó jog részévé emeli az emberi jogok nemzetközi védelmének szabályait a beruházásvédelmi jogvitákban, de – a jogirodalomban megjelenő kritika fényében – ez önmagában még nem feltétlenül biztosít kellően részletes eligazítást a beruházó gazdasági társaság üzleti működésének emberi jogi megítélését illetően. Markus Krajewski például azon az állásponton van, hogy a UNGPs vagy az OECD Irányelv inkorporálása világosabb és egyértelműbb iránymutatásként szolgálna a beruházásvédelmi szerződésekben.⁸⁸² Emellett pedig amennyiben az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát szabályozó *soft law* természetű dokumentumokat az államközi beruházásvédelmi egyezmények inkorporálják, úgy a belőlük fakadó követelmények már nemzetközi jogi kötelezettségként jelenhetnek meg. Ennek megfelelően a beruházásvédelmi szerződések újragondolásának és reformjának keretében a UNGPs, valamint a többi *soft law* dokumentum is fontos jogfejlesztő szerepet játszhat.

Ezen túl, amint azt az értekezés korábban már szemügyre vette, az emberi jogi követelmények védelmének igénye megjelenik az üzleti világ működésével összefonódó nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetekkel – így a Kereskedelmi Világszervezettel és a Világbankkal – kapcsolatban is.⁸⁸³ Az Emberi Jogi Bizottság már 2001-ben figyelmeztetett arra, hogy a multilaterális intézmények politikái következtében a globalizáció nem áthatja alá az ENSZ Alapokmányban foglalt értékek érvényesülését.⁸⁸⁴ A *soft law* dokumentumok a Kereskedelmi Világszervezet keretei között alkotott szabályok és vitarendezés

⁸⁸¹ Vö. az értekezés III.1.1.2. pontjával. Elérhető: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaties/tips/3711/morocco---nigeria-bit-2016> (a letöltés időpontja: 2020. november 10.).

⁸⁸² Lásd: Markus KRAJEWSKI, *Human rights in international investment law: Recent trends in arbitration and treaty making practice* (2018. április 15.), 9. oldalát; elérhető: <https://ssrn.com/abstract=3133529> (a letöltés időpontja: 2021. január 10.).

⁸⁸³ Lásd: az értekezés I.2.3. és III.1.1.2. pontjait.

⁸⁸⁴ Lásd: Emberi Jogi Bizottság, *Globalization and its Impact on the Full Enjoyment of All Human Rights* [U.N. Doc. E/CN.4/RES/2001/32 (2001)]; elérhető: [https://undocs.org/pdf?symbol=en/E/2001/23\(supp\)](https://undocs.org/pdf?symbol=en/E/2001/23(supp)) (a letöltés időpontja: 2021. július 10.).

emberi jogokkal való összhangjának megteremtése terén is jelentős szerepet játszanak, ugyanis az ilyen irányú szerződésmódosításhoz szükséges államok közötti konszenzus valószerűtlen.⁸⁸⁵

Így például jelentős hatású a 2001-ben elfogadott Dohai nyilatkozat, amely emlékeztetett arra, hogy a szellemi tulajdonjog csak az állam egészséghez fűződő jog terén fennálló védelmi kötelezettségeit támogatva érvényesülhet. Ennek jegyében megerősítette a részes államok jogát a szükséghelyzetben való kényszerengedélyezéshez kimondva azt is, hogy az olyan közegészségügyi válságok, mint például a HIV, a malária vagy a tuberkolózis szükséghelyzetnek minősülhetnek. Másfelől a nyilatkozat arra szólított, hogy lépéseket kell tenni azon országok termelői kapacitásbővítése érdekében, amelyek nem tudják kihasználni a kényszerengedélyezés lehetőségét.⁸⁸⁶ Szintén releváns – és a koronavírus járvány miatt időszerű is – Paul Haunt különmegbízott ENSZ Közgyűlés elé tárt és elfogadott jelentése, amely az egészséghez fűződő jog teljesebb érvényesülése érdekében a gyógyszergyártó vállalatok felelősségével kapcsolatos rendelkezéseket tartalmaz.⁸⁸⁷

Bár nem kifejezetten az egészséghez való jogról rendelkezik, de a gyógyszergyártók ezen felelősségét erősíti a UNGPs szabályrendszere is,⁸⁸⁸ amelyre egyébként a GSzK Jogok Bizottsága a koronavírus járvánnyal összefüggésben hivatkozott is.⁸⁸⁹ Szintén a fontos *soft law* dokumentumok közé sorolható az ENSZ különmegbízottaknak a 2015-ben Nairobiban tartott

⁸⁸⁵ Az erre irányuló reformjavaslatot az államok 1996-ban rendezett szingapúri miniszteri konferencián elutasították. Erről lásd: Sarah JOSEPH, *Blame it on the WTO?: A Human Rights Critique* (Oxford University Press, 2011), 130-137. oldalakat.

⁸⁸⁶ A 2001 novemberében a közegészségügy kérdésében elfogadott dohai nyilatkozat elérhető: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=35766&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True (a letöltés időpontja: 2021. július 4.).

⁸⁸⁷ UN General Assembly, *The right to health: note / by the Secretary-General (A/63/263.*, 11 August 2008) Elérhető: <https://www.refworld.org/docid/48e35af12.html> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁸⁸⁸ Michael A. SANTORO, *Why the United Nations is Not the Ideal Forum for Business and Human Rights: The UNGPs and the Right to COVID-19 Vaccine Access in the Global South* (Business and Human Rights Journal, 2021), 5-6. oldalak.

⁸⁸⁹ Vö. az értekezés III.1.1.2. pontjával.

miniszteri konferencia előtt elfogadott nyilatkozata, amely az emberi jogok szerepéről szól a multilaterális kereskedelmi kapcsolatokban.⁸⁹⁰ Ezek alapján látható, hogy jelenleg a *soft law* természetű dokumentumok törekszenek az emberi jogi követelményeket integrálni a Kereskedelmi Világszervezet működésébe.⁸⁹¹

A Világbank jórészt a társadalmi szervezetek kritikái, valamint a GSZK Jogok Bizottságának 1998-as nyilatkozata⁸⁹² alapján, valamint saját fejlesztési politikáinak ellentmondásos eredménye miatt a '90-es évektől nagyobb figyelmet fordított az emberi jogi szempontok figyelembe vételére is.⁸⁹³ A Világbank hitelezési tevékenységével összefüggő emberi jogi jogsértések nyomán állították fel 1993-ban a bank keretei között működő Vizsgálóbizottságot (Inspection Panel).⁸⁹⁴

A Vizsgálóbizottság a hozzá benyújtott panaszkérelmek alapján vizsgálja meg, hogy a Világbank hatásköreinek gyakorlása összhangban áll-e azokkal a belső intézményi szabályokkal, amelyek az emberek és a környezet védelmét, a természeti és kulturális értékek megóvását szolgálják, illetve amelyek biztosítják a világbanki finanszírozással megvalósuló beruházások tekintetében a konzultációt és az információhoz jutást. Emellett azt is értékeli, hogy a szabálysértés hozzájárult-e vagy a jövőben fennáll-e annak a lehetősége, hogy ilyen szabálysértés hozzájárul a panaszban előadott sérelemhez. A Vizsgálóbizottság az Igazgatótanács elé terjeszti vizsgálatának eredményét.⁸⁹⁵ Bár az Igazgatótanács eddig még egyszer sem állapította meg, hogy a banki

⁸⁹⁰ Az ENSZ különmegbízottaknak a 2015-ben Nairobiban tartott miniszteri konferenciát megelőző nyilatkozata elérhető:

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16868&LangID=E> (a letöltés időpontja: 2021. július 5.).

⁸⁹¹ A *soft law* dokumentumok jogfejlesztő szerepéről a Kereskedelmi Világszervezet gyakorlatában lásd: Melaku Geboye DESTA, *GATT/WTO law and international standards: an example of soft law instruments hardening up?* In: Andrea K. BJORKLUND et al. (szerk.), *International Investment Law and Soft Law* (Edward Elgar, 2012), 149-191. oldalakat.

⁸⁹² Vö. a jelen értekezés III.1.1.2. pontjával.

⁸⁹³ Lásd: SHELTON (2002), 290. oldalát.

⁸⁹⁴ Lásd: SZABÓ (2019), id. mű 237. oldalát.

⁸⁹⁵ A Vizsgálóbizottság működéséről részletesen lásd: <https://www.inspectionpanel.org/> (a letöltés időpontja: 2021. július 6.).

projekt kivitelezése emberi jogok sérelmét idézné elő, a Világbank az egyetlen olyan nemzetközi pénzügyi szervezet, amely egy belső ellenőrző intézmény felállításával lépéseket tett az emberi jogok tiszteletének előmozdítása érdekében.⁸⁹⁶

Mindemellett szükséges rámutatni arra, hogy a Vizsgálóbizottság jogosítványai többszörösen is korlátozottak. Egyfelől a felülvizsgálati jog nem az emberi jogok UNGPs szerint meghatározott mércéje, hanem a Világbank belső szabályzata. Másfelől pedig hatásköre nem terjed ki a Világbank csoporthoz tartozó valamennyi intézményre, így például a Nemzetközi Pénzügyi Társaság működésére sem.⁸⁹⁷ Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy főképpen a környezetvédelmi követelmények terén az elmúlt két évtizedben kitapinthatók olyan törekvések, amelyek a nemzetközi pénzügyi intézmények vállalatfinanszírozását olyan etikai feltételekhez kötik, amelyek teljesülését a beruházás megvalósulása során folyamatosan figyelemmel követik. Ezzel a módszerrel kívánják biztosítani az üzleti világ elszámoltathatóságát.⁸⁹⁸ Végül, de nem utolsó sorban e körben szükséges emlékeztetni UNGPs azon, korábban már említett szabályára, amely az államoknak az üzleti működéssel összefüggő multilaterális szervezetekben való részvétele tekintetében állapít meg követelményeket. Eszerint a részes államoknak biztosítaniuk kell, hogy a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi intézmények politikái ne csorbíthassák az államok emberi jogok védelme, illetve a gazdasági társaságok emberi jogok tiszteletben tartása terén fennálló köteleseit, valamint bátorítaniuk kell ezeket az intézményeket, hogy támogassák az emberi jogokat tiszteletben tartó üzleti működést.⁸⁹⁹

Összegezve megállapítható, hogy a *soft law* dokumentumok a nemzetközi szerződéselőkészítési eljárások sikertelensége nyomán lényeges ürt töltenek be

⁸⁹⁶ Lásd: SZABÓ (2019), id. mű 237. oldalát.

⁸⁹⁷ A Világbank Vizsgálóbizottságának hatáskörei és eljárása elérhető a Vizsgálóbizottság honlapján: <https://inspectionpanel.org/sites/inspectionpanel.org/files/publications/Brochure%20Inspection%20Panel.pdf> (a letöltés időpontja: 2021. július 6.).

⁸⁹⁸ Lásd: MAFESSANTI, id. mű 102-104. oldalakat.

⁸⁹⁹ UNGPs 10. elve, illetve vö. az értekezés III.2.3.1. pontjával.

a gazdasági társaságok üzleti működésének emberi jogi szempontú szabályozása és korlátozása terén. Hézagpótló funkciójuk mellett pedig egyre hangsúlyosabb jogfejlesztő szerepet is játszanak, amely az értekezés vizsgálata szerint négy, egymástól jól elkülönülő aspektusban érhető tetten. Egyfelől ha bizonyos rendelkezéseik az államok egyező irányú közfelfogását tükrözik, akkor a nemzetközi szokásjog részévé válhatnak. Másfelől erősíthetik vagy formálhatják a nemzetközi emberi jogi ellenőrző mechanizmusok e téren kialakított esetjogi gyakorlatát és általános állásfoglalásait. Emellett a szerződéses jog formálása terén fontos szerephez juthatnak a beruházásvédelmi szerződések, valamint a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek jogának reformja során, és ezeknek a szerződéseknek részévé válva integrálhatják az emberi jogi szempontokat. Végül pedig referenciapontként szolgálnak az ebben a tárgyban készülő nemzetközi szerződéstervezet megoldásaihoz, amelyet az értekezés következő pontja részletesen vizsgál.

III.3. Egy nemzetközi szerződés perspektívája az emberi jogok gazdasági társaságokkal szembeni védelme terén

Az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolata terén a *soft law* természetű dokumentumok meghatározó szerepre elsősorban azért tehetek szert, mert a második világháborút követően felvetődött, majd pedig az 1970-es évek óta lényegében folyamatosan zajló nemzetközi szerződéselőkészítési törekvések ezidáig – jórészt a fejlett és fejlődő országok közötti kompromisszum hiánya, valamint a rendszerváltozásokat követően uralkodó gazdasági felfogás miatt – nem bizonyultak eredményesnek. Az államok közötti konszenzus hiánya ugyanakkor nem jelentette és nem jelenti azt, hogy a gazdasági társaságok működésének emberi jogi aspektusait szabályozó nemzetközi szerződés létrehozására a nemzetközi közösség ne tenne erőfeszítéseket. Ennek megfelelően az értekezés ebben a részében vázolja fel a korábbi szerződéskötési kísérleteket és azok tanulságait, megvizsgálja a 2014-ben megkezdett és jelenleg is zajló nemzetközi szerződéselőkészítési törekvéseket, majd végül számba veszi annak perspektíváját.

III.3.1. A korábbi nemzetközi szerződéskötési törekvések

A második világháborút követő nemzetközi gazdasági és pénzügyi rendszer alapjairól és instrumentumairól Bretton Woods-ban tárgyáló konferencián a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank létrehozása mellett merült fel a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (*International Trade Organization*) felállításának gondolata is.⁹⁰⁰ Az 1947 és 1948 között Kubában kidolgozott Havanna Charta hozta volna létre a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezetet,

⁹⁰⁰ Lásd: George BRONZ, *The International Trade Organization Charter* (Harvard Law Review, Volume 62., No.7., 1949), 1090-1092. oldalakat, illetve emellett lásd még: NEWCOMBE, id. mű 19-20. oldalakat.

amely a kereskedelmi szabályok mellett a gazdasági társaságok működésére, illetve a külföldi beruházásokra is számos követelményt tartalmazott.⁹⁰¹

A demokrata párti Harry S. Truman elnök a kötelező hatály elismerése érdekében a Havanna Chartát 1949-ben nyújtotta be az Amerikai Egyesült Államok Szenátusához. Az 1948-as választások eredményeként azonban a Szenátusban republikánus párti többség alakult, amely erőteljesebben képviselte az üzleti érdekeket. Másfelől 1948-ra – a berlini légihíd, a Marshall-terv és a feltartóztatási politikát meghirdető Truman doktrína fényében – egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a világ nem fog a „normális kerékvágásba” visszetérni. A Szenátus nem ratifikálta a Chartát, majd 1950 végén Truman elnök bejelentette, hogy ezt nem is kéri tovább. A többi részes állam a második világháború pusztításából sértetlenül kikerült, és ezért akkortájt egyedüli gazdasági nagyhatalom Amerikai Egyesült Államok részvétele nélkül pedig már nem látta indokoltnak a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet felállítását. A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat az államok végül a GATT keretei között rendezték.⁹⁰²

A transznacionális üzleti működés jogi kereteit meghatározó, normatív erejű nemzetközi jogi szabályok kidolgozásának elképzelése ezt követően nem sokkal, az emberi jogok nemzetközi védelmének 1960-as évekbeli megerősödését követően vetődött fel.⁹⁰³ Az 1970-es évek elején az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa kezdeményezte az ENSZ Főtitkáránál egy

⁹⁰¹ A Havanna Charta tartalmazott például munkügyi követelményeket (7. cikk), valamint a versenyellenes magatartások megakadályozását célzó szabályokat is (47. cikk). Erről lásd például: SORNARAJAH (2010), id. mű 79-80. oldalakat. A Havanna Charta parafált szövege a következő honlapon érhető el:

file:///C:/Dokumentumok/International%20law/Business%20&%20Human%20Rights/Havanna%20Charter%201948.pdf (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

⁹⁰² A helyzet iróniája, hogy hasonlóan Nemzetek Szövetségéhez, a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet felállítását is az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezte, megalkotásában döntő szerepet vállalt, de végül mégsem csatlakozott hozzá. Lásd: John Howard JACKSON, *The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations* (MIT Press Cambridge, 1997), 37-38. oldalakat.

⁹⁰³ Lásd például: Patricia POPE, *Transnational Corporations – The United Nations Code of Conduct* (Brooklyn Journal of International Law, Volume 5., No. 1., 1979), 130. oldalát, valamint Wolfgang SPROTE, *Negotiations on a United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations* (German Yearbook of International Law, Volume 33., 1990), 332-334. oldalait.

olyan bizottság létrehozását, amelynek kifejezett célja volt, hogy a transznacionális vállalatok működésének a fejlődésre és a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásait vizsgálja.⁹⁰⁴ Ilyen előzmény alapján kezdte meg működését 1975 januárjában az ENSZ transznacionális vállalatokkal foglalkozó bizottsága, vagyis a UNCTC. Emellett a bizottság életre hívását a világgazdaság egyre sokasodó krízistünetei, így többek között a bretton-woods-i rögzített valutaárfolyam összeomlása, a kőolaj árának hirtelen emelkedése, az azt követő energiaválság, valamint a transznacionális vállalatokkal összefüggő, növekvő számú korrupciógyanús esetek is indokolták.⁹⁰⁵ Sok más egyéb feladat⁹⁰⁶ mellett a UNCTC célul tűzte ki a transznacionális vállalatokat kötelező magatartási kódex kidolgozását annak garantálása érdekében, hogy üzleti működésük összhangban álljon a nemzetközi jogi elismerést nyert emberi jogi normákkal.⁹⁰⁷

A UNCTC 1990-re készítette el végső szerződéstervezetét, amely a transznacionális vállalatok, illetve az őket fogadó államok jogait és

⁹⁰⁴ Emellett érdemes megjegyezni, hogy az ENSZ Közgyűlésében 1974-ben fogadták el az úgynevezett „New International Economic Order” határozatot, amely a felszabadult gyarmati területek gazdasági szuverenitásának megóvása jegyében kívánt keretet szabni többek között a transznacionális üzleti működésnek. Elérhető: <http://www.un-documents.net/s6r3201.htm> (a letöltés időpontja 2020. december 10.). Lásd: SORNARAJAH (2010), 21-22. és 238-242. oldalakat. Néhány évvel később szintén az ENSZ Közgyűlésben elfogadott, az államok gazdasági jogainak és kötelezettségeinek chartája kifejezett utalásokat tett a transznacionális vállalatok tevékenységét szabályozó nemzetközi normák elfogadásának szükségességére. (UN General Assembly, Charter of Economic Rights and Duties of States, A/RES/39/163., 17 December 1984. Elérhető: <https://www.refworld.org/docid/3b00eff474.html>; a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

⁹⁰⁵ A UNCTC-t az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanács 1974. december 5. napján kelt 1913 (LVII) számú határozata hívta életre. Lásd például: DEVA (2012), id. mű 102. oldalát. [UN Economic and Social Council, The impact of transnational corporations on the development process and on international relations. E/RES/1913 (LVII) 5 December 1974. Elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/215243?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.).]

⁹⁰⁶ A UNCTC többek között sikeresen hozzájárult a transznacionális vállalati működés politikai, gazdasági, szociális és jogi hatásainak feltárásához, ennek alapján a nemzetközi együttműködések és a fejlődő országok tárgyalási pozícióinak erősítése révén a gazdasági fejlődés fenntarthatóságának megőrzésén munkálkodott.

⁹⁰⁷ Erről lásd: az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának 1972. július 28. napján kelt 1721 (LIII) számú határozatát; UN Economic and Social Council, The impact of multinational corporations on the development process and on international relations. E/RES/1721 (LIII), 28 July 1972., elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/214903?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.).

kötelezettségeit szabályozta.⁹⁰⁸ A fejlett és fejlődő országok közötti kompromisszum kulcsa a fogadó államok részére előírt tőkeberuházások védelmének szabályai, illetve a transznacionális vállalatok működésének korlátozása közötti egyensúly megteremtése volt. Előbbiekért a tőkeexportáló fejlett országok, míg utóbbiakért az ekkortájt még leginkább csak tőkeimportáló fejlődő államok lobbiztak. Emellett azonban a közöttük meghúzódó alapvető nézetkülönbség abban gyökerezett, hogy míg a fejlődők álláspontja szerint a külföldi beruházókat a honos gazdasági társaságokkal azonos elbánás illetheti meg, addig a fejlett államok a nemzetközi szokásjogból fakadó nemzetközi jogi elbánásra tartottak igényt.⁹⁰⁹

Az elkészített szerződéstervezetről zajló tárgyalások kudarcra egybeesett az 1990-es évek elejét jellemző világpolitikai és gazdasági fordulattal, nevezetesen a Szovjetunió és a tervutasításos gazdasági rendszerek összeomlásával.⁹¹⁰ A világpiacon ennek következtében újonnan megjelenő tőkeimportra szoruló országok a fejlett államok kívánalmainak megfelelően, kétoldalú beruházásvédelmi egyezményekben rendezték a szerződéstervezetben tárgyalt kérdéseknek a beruházóval szembeni bánásmódot érintő részeit.⁹¹¹ Emellett pedig a transznacionális vállalatok kötelezettségeit övező kezdeti kompromisszum a '90-es évek megváltozott gazdasági környezetében már

⁹⁰⁸ A munkabizottságot Sten Niklasson svéd nemzetközi jogász vezette, és a szerződéstervezet külön-külön fejezetekben tárgyalta a transznacionális vállalatokkal való bánásmódot, a kormányközi együttműködések, valamint a magatartási szabályok végrehajtását.

⁹⁰⁹ Ez a vita mindazokat a kérdéseket felölelte, hogy vajon a nemzeti vagy a nemzetközi jog hatókörébe tartozzék-e a bánásmód alapvető szabályainak meghatározása, így például a tisztességes és méltányos eljárás követelményei, az államosítás és következményeinek kérdése, valamint a vitarendezés ügye. További vita tárgyát képezte, hogy a nemzetközi szerződésben foglaltakat kötelező vagy inkább ajánlás jelleggel fogalmazzák-e meg.

⁹¹⁰ Ezt a gazdasági fordulatot előrevetítette az 1980-as évek második felét uraló neokonzervatív és szabadpiaci alapon álló felfogás népszerűsége és terjeszkedése, amelyet az Amerikai Egyesült Államokban Ronald Reagan elnöksége, míg az Egyesült Királyságban Margaret Thatcher miniszterelnöksége jelez. Erről lásd például: RATNER, id. mű 458-459. oldalakat.

⁹¹¹ A kétoldalú beruházásvédelmi egyezmények száma az 1990-es években megsokszorozódott, és az ekkortájt kötött egyezmények kedvezőbb feltételeket kínáltak a külföldi működőtőke számára. Ezek a beruházásvédelmi egyezmények kínálták az egyetlen utat a feltörekvő országok számára ahhoz, hogy a nemzetközi gazdasági és termelési rendbe becsatornázhassák gazdaságukat. A külföldi beruházást megvalósító gazdasági társaságok száma pedig az 1960-ban mért 7000-ról 2010-re 70.000-re nőtt, vagyis megtízszereződött. Erről lásd: RUGGIE (2013), id. mű., valamint vö. az értekezés I.2.2. pontjával.

szertefoszlott.⁹¹² Ennek eredményeként végül egy asszimmetrikus nemzetközi jogi szabályrendszer rajzolódott ki: míg a beruházók jogainak védelméhez a nemzetközi jogi szabályok bőséges garanciát nyújtottak, addig a gazdasági társaságok nemzetközi jogi felelősségének vagy kötelezettségeinek kérdése rendezetlen maradt.⁹¹³

Kötelező nemzetközi szabály megalkotására irányuló következő kísérletet a külföldi tőkeberuházások megnövekedett szerepe és száma tette szükségessé. Az Emberi Jogi Bizottság keretei között 1998 augusztusában indult meg az az előkészítő munka,⁹¹⁴ amelynek eredményeként 2003 augusztusában bemutatták a transznacionális gazdasági társaságok közvetlen kötelezettségeit előíró „*Draft UN Norms*” megnevezésű szerződéstervezetet.⁹¹⁵ Vagyis a korábban megfogalmazott javaslatoktól eltérően, a „*Draft UN Norms*” egyik legjelentősebb újításának számított, hogy a transznacionális gazdasági társaságokra nemzetközi jogalanyként és a nemzetközi jogi – így emberi jogi – kötelezettségek hordozóiként tekintett.

⁹¹² Erről lásd részletesen: SAUVANT, id. mű 56-62. oldalait. Miután az államok nem fogadták el a nemzetközi szerződéstervezetet, a UNCTC hatásköreit 1994-ben átvette az UNCTAD.

⁹¹³ Erre világít rá SIMMA, id. mű 573-596. oldalain. Emellett ugyanakkor megfigyelhető, hogy jelenleg egyre több fejlődő ország tőkeexportálónak válik a világpiacon, amely folyamatosan csökkenti az ahhoz fűződő gazdasági és politikai érdekét, hogy a transznacionális üzleti működést kötelező nemzetközi jogi minimum normák közé szorítsák.

⁹¹⁴ UN Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities Resolution; The Relationship Between the Enjoyment of Economic, Social and Cultural Rights and the Right to Development, and the Working Methods and Activities of Transnational Corporation (E/CN.4/SUB.2/RES/1998/8., 20 August 1998.). Elérhető: https://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=8140 (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). A mandátum átfogta a transznacionális gazdasági társaságok tevékenységének az emberi jogokra gyakorolt hatásvizsgálatát, a beruházásvédelmi és emberi jogi egyezmények ellentétes hatású rendelkezéseinek vizsgálatát, illetve az állam szabályozási lehetőségeinek értékelését.

⁹¹⁵ Ilyen közvetlen kötelezettségek között említhető a diszkrimináció tilalmának, vagy a közvetlen horizontális hatálynak a bevezetése, lásd például: „*Draft UN Norms*” 5-9. cikkeit. Mindemellett a „*Draft UN Norms*” koncepciója is megőrzi az állami szuverenitás elsődlegességének elvét, amelyet a „*Draft UN Norms*” A) és E) pontjaiban rögzít. A „*Draft UN Norms*” A) pontja ugyanis az emberi jogi szabályok megtartásáért viselt állami felelősség elsődlegességét rögzíti, míg a „*Draft UN Norms*” E) pontja külön kiemeli a transznacionális vállalatok felelősségét a fogadó állam jogi és politikai rendjének tiszteletben tartásáért, illetve azért, hogy hozzájáruljanak az emberi jogok érvényesüléséhez. Erről lásd: „*Draft UN Norms*” E) pont 10. és 12. cikkeit. Lásd: Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights. Elérhető:

<http://www1.umn.edu/humanrts/business/norms-Aug2003.html> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

Emellett szintén jelentős újítás, hogy a „*Draft UN Norms*” hatálya átfogja a legtöbb üzleti vállalkozást, ideértve a transznacionális vállalatokkal szerződéses viszonyban álló, és a transznacionális vállalat ellátási láncolatában működő valamennyi üzleti partnert.⁹¹⁶ A „*Draft UN Norms*” szabályai ennek megfelelően e szerződéses kapcsolatokban, a szerződéses partnerek tevékenysége során is érvényesülést kívánnak, amelyekért a transznacionális vállalat felelhet.⁹¹⁷ További jelentős újításoknak számított, hogy egyfelől folyamatos, időközönkénti független és nyilvános ellenőrzési rendszert vezetett volna be, amely lehetőséget nyújtott volna panasz előterjesztésére is a „*Draft UN Norms*” megsértésekor,⁹¹⁸ másfelől pedig a jogkövetkezményekről, vagyis az okozott kár megtérítésének szabályairól is rendelkezett.⁹¹⁹ Az ellenőrző mechanizmus és a jogkövetkezmények beépítése nyilvánvaló jele annak, hogy a „*Draft UN Norms*” már a *soft law* jelleg meghaladására törekedtek.

Alapos kidolgozottságának dacára az üzleti világ és jó néhány állam egyfelől a gazdasági társaságokat terhelő közvetlen nemzetközi jogi kötelezettségek bevezetése, másfelől pedig a kötelező ellenőrzési mechanizmus felállítása miatt szembehelyezkedett a „*Draft UN Norms*” felfogásával.⁹²⁰ Mindezek eredményeként pedig az Emberi Jogi Bizottság határozatában rögzítette, hogy

⁹¹⁶ A személyi hatály kiterjesztésének legnagyobb jelentősége a jelenkori gazdaság azon a gazdasági-üzleti valóságának felismerésében volt, hogy a világpiacon már nem egyedi vállalatok, vállalatcsoportok, hanem sokkal inkább ellátási láncok versenyeznek, amelyek közös üzleti politikájának kialakításáért a legtöbb esetben a transznacionális vállalatok felelősek.

⁹¹⁷ David WEISSBRODT et al., *Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights* (The American Journal of International Law, Volume 97., 2003), 910-911. oldalak, illetve „*Draft UN Norms*” 15. és 29. cikkei. A „*Draft UN Norms*” szabályai szerint a vállalatok emberi jogi felelőssége az államok emberi jogi felelősségének klasszikus szabályait tükrözik vissza. A különbség abban rejlik, hogy a gazdasági társaságok tevékenységei, illetve hatókörükben kötelesek megtartani az emberi jogi követelményeket, erről lásd: CLAPHAM (2006), id. mű 225-229. oldalait.

⁹¹⁸ Lásd „*Draft UN Norms*” 16. cikkét. Emellett ugyanakkor a „*Draft UN Norms*” szabályai megkövetelik, hogy a gazdasági társaságok az üzleti működésük során maguk is olyan belső mechanizmusokat alakítsanak ki, amelyek mind a vállalaton belül, mind pedig a vállalat szerződéses kapcsolataiban elősegítik a „*Draft UN Norms*” követelményeinek érvényesülését.

⁹¹⁹ Lásd: „*Draft UN Norms*” 16-18. cikkeit. Ez utóbbi szabály értelmében az okozott károkért cserébe azonnali, teljes és megfelelő jóvátételt szükséges nyújtani, amely a nemzetközi, avagy a nemzeti szerződéses jog szabályai szerint például kártérítést, vagy az eredeti állapot helyreállításának formáját öltheti.

⁹²⁰ Erről lásd: David LITVIN, *Needed: a global business code of conduct: memorandum to UN Secretary-General Kofi Annan* (Foreign Policy, 2003), illetve lásd még: CLAPHAM (2006), id. mű 234. oldalát.

a „*Draft UN Norms*”-nak nincsen kötelező ereje.⁹²¹ A nemzetközi szerződéselőkészítés bár sikertelennek bizonyult, de az üzleti és főként a transznacionális üzleti működésből fakadó emberi jogi dilemmák tovább erősödtek. Ennek fényében az ENSZ Főtitkár az Emberi Jogi Bizottság kezdeményezése alapján különmegbízottat nevezett ki a dilemma áttekintése és rendszerezése érdekében, amely aztán lendületet adott a korábban tárgyalt UNGPs kidolgozásához.⁹²²

III.3.2. Az üzleti világ és emberi jogok terén jelenleg zajló nemzetközi szerződés-előkészítés

Bár a felvázolt nemzetközi szerződéskötési kísérletek sikertelennek bizonyultak, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ez a kérdés nem szerepel a nemzetközi közösség napirendjén. Éppen ellenkezőleg, egyértelmű – és az elmúlt évtizedek során fennálló szándék tükrében folyamatos – erőfeszítések láthatók a szerződéskötéshez szükséges állami konszenzus megteremtéséhez.

A nemzetközi jog más részterületeihez – például a környezetvédelmi joghoz – hasonlóan a transznacionális üzleti működés és az emberi jogok kapcsolatát érintően is megfigyelhető az a törekvés, amely a nemzetközi szervezetek által elfogadott dokumentumokra és gyakorlatra épülő *soft law* jellegű szabályozás meghaladására törekszik. A *soft law* dokumentumok jelentősebb szerepvállalása ebben a tekintetben a nemzetközi szerződés előfutáraként szolgálhat.⁹²³ Ezzel összefüggésben Dinah Shelton, az Amerikaközi Bizottság tagja, majd elnöke, illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetem díszdoktora fogalmaz úgy, hogy a *soft law* természetű dokumentumok elfogadása gyakran

⁹²¹ UN Commission on Human Rights [CHR] Dec. 2004/116, UN Doc. E/CN.4/DEC/2004/116 (2004. április 22.). Elérhető: https://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=9780 (a letöltés időpontja: 2021. január 15.).

⁹²² Vö. jelen értekezés III.2.2. pontjával.

⁹²³ Tulajdonképpen *soft law* természetű dokumentum szerződéses joggá alakítása volt látható az emberi jogok nemzetközi védelmének elismerése során is, hiszen a nagy emberi jogi egyezségokmányok létrehozását az ENSZ Közgyűlés által elfogadott 1948-as Egyetemes Nyilatkozat előzte meg. Lásd: HANNUM, id. mű 318. oldalát.

vagy a nemzetközi szerződések előfutáraként tűnik fel, vagy pedig annak valamilyen értelmező vagy egyéb kiegészítését testesíti meg.⁹²⁴ Ezt az álláspontot képviseli Blutman László is, aki szerint a *soft law* minőségét az alapozza meg, hogy valamilyen sajátos kapcsolatban áll a hagyományos nemzetközi jogi szabályokkal. E tulajdonsága miatt válik a *soft law* rokoníthatóvá valamilyen fokban a nemzetközi jog szabályaival.⁹²⁵ Ezzel összhangban a *soft law* dokumentumok szociológiai szempontból fontos szabályozó szerepet töltenek be, jelentőségükből akkor veszítenek, ha azok alapján vagy azoknak megfelelően nemzetközi jogot alkotnak.⁹²⁶

Az értekezés ennek figyelembevételével elsőként megvizsgálja a nemzetközi szerződés létrehozását övező vita elméleti kontextusát, majd ezt követően szemügyre veszi az Emberi Jogi Tanács 2014 júniusában elfogadott határozata alapján jelenleg is zajló szerződéselőkészítő munkálatokat, valamint ezen előkészítő munkák eredményeként körvonalazódó szerződéstervezet jellegadó sajátosságait. Végül, de nem utolsó sorban értékeli a nemzetközi szerződéskötés perspektíváját.

III.3.2.1. A nemzetközi szerződés létrehozásának szükségességét övező elméleti vita

Az üzleti világ és az emberi jogok terén jelenleg zajló nemzetközi szerződéskötési törekvést egy elméleti és gyakorlati szempontokat egyaránt átölelő tudományos vita övezi. Ugyanakkor – mint ahogyan az értekezés ezt korábban tárgyalta⁹²⁷ – ma már nem képezi vita tárgyát, hogy nemcsak az állam vagy az állami közhatalom gyakorlása korlátozhatja az emberi jogok

⁹²⁴ „Soft law rarely stands in isolation; instead, it is used most frequently either as a precursor to hard law or as a supplement to a hard-law instrument.” Dinah SHELTON, *Normative Hierarchy in International Law* (The American Journal of International Law, Volume 100., No. 2., 2006), 290. és 320. oldalakat.

⁹²⁵ BLUTMAN (2008), id. mű 31-32. oldalak.

⁹²⁶ BLUTMAN (2010), id. mű 612. és 618. oldalak.

⁹²⁷ Vö. az értekezés I.2.3. pontjával.

érvényesülését, hanem az üzleti és főként a transznacionális üzleti működés megerősödése is hátrányos hatást gyakorol az emberi jogok széles spektrumára.⁹²⁸ Ezt támasztja alá John G. Ruggie korábban már idézett érvelése, amely szerint a transznacionális vállalatokat olyan autoritás, hatalom és relatív autonómia jellemzi, amelynek révén önálló globális intézményekké válnak.⁹²⁹

Ugyanakkor míg az állami szabályozás szükségességéről – az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok utóbbi évtizedek során meghozott iránymutatásai tükrében⁹³⁰ – egyetértés körvonalazódik, addig a nemzetközi szerződéskötést övezően már megoszlanak a vélemények. E véleménykülönbségek valójában nem a nemzetközi jogalkotás szükségessége körül bontakoztak ki, hanem inkább a korábbi évtizedek kudarcos szerződéskötési kísérleteinek tapasztalatára, és ezzel együtt a nemzetközi szerződésen kívüli – elsősorban *soft law* – szabályozás lehetséges előnyeire vezethetőek vissza. Emlékeztet, hogy John G. Ruggie a UNGPs előkészítése során arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szükséges állami kompromisszum hiánya olyan nehézségeket teremt, amely miatt a szerződéses út nem járható.⁹³¹ Emellett a kritikusok egyik legnagyobb félelme, hogy az elhúzódozó – és az álláspontjuk szerint csekély sikerrel kecsegtető nemzetközi szerződéselőkészítés – megakasztja vagy lelassítja a nemzetközi szervezetek – főként pedig az ENSZ és az OECD – által kimunkált *soft law*, elsősorban pedig a UNGPs és az annak alapján született NAT implementációjára irányuló törekvéseket. Így például Mark Taylor annak az aggodalomnak adott hangot, hogy a szerződéselőkészítési eljárás a UNGPs

⁹²⁸ Douglass Cassel ezzel összefüggésben hivatkozik egy „második emberi jogi forradalom” szükségességére, lásd: CASSEL, id. mű 1963-1984. oldalakat. Ezzel összefüggésben részletesen lásd még: Douglass CASSEL - Anita RAMASASTRY, *White Paper: Options for a Treaty on Business and Human Rights* (Notre Dame Journal of International & Comparative Law, Volume 6., Issue 1., 2016), 3-5. oldalakat, illetve Lee MCCONNELL, *Assessing the Feasibility of a business and human rights treaty* (International and Comparative Law Quarterly, Volume 66., No.1., 2017), 143-144. oldalakat.

⁹²⁹ Lásd: RUGGIE (2017), id. mű, illetve vö. az értekezés I.2.3. részével.

⁹³⁰ Vö. az értekezés III.1.1. pontjával.

⁹³¹ Erről lásd: John G. RUGGIE, *Business and Human Rights - Treaty Road Not Travelled* (Global Policy Forum, 2008. május 6.); elérhető: <https://archive.globalpolicy.org/social-and-economic-policy/social-and-economic-policy-at-the-un/un-and-business/32270-business-and-human-rights-treaty-road-not-travelled.html> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.).

implementációja elől vonja el az államok figyelmét és erőforrásait, és így végső soron aláássa a UNGPs-t övező ritka és széleskörű kompromisszumot.⁹³²

Az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát szabályozó nemzetközi szerződés szükségességét alátámasztó érveket David Bilchitz foglalta össze.⁹³³ Bilchitz a nemzetközi szerződés létrehozásának szükségességét igazoló négy fő érvet az alapvető jogok olyan normatív felfogása köré rendezi, amely nélkülözhetetlen a globalizált világgazdaságban történő megóvásukhoz.

Elsőként azt emeli ki, hogy az emberek belső értékéből fakadó emberi jogok veleszületett és elidegeníthetetlen erkölcsi alapú jogok, amelyeket a nemzetközi jog alapvető normái is ilyenként ismernek el.⁹³⁴ Az emberi jogok az emberi mivoltukból és természetükből fakadóan illetik meg az embereket, és az ő szempontjukból nyertek megfogalmazást, vagyis ebből következően tiszteletben tartásuk és védelmük nem csak államokat terhelő kötelezettség.⁹³⁵ Bilchitz olvasatában a transznacionális üzleti világ emberi jogokra gyakorolt megnövekedett hatása éppen ezt igazolja, és ebből fakadóan kizárólag egy nemzetközi szerződés létrehozása jelentheti az egyértelmű elismerését annak, hogy az emberi jogok megóvása és védelme terén nemzetközi jogi kötelezettségek hárulnak az üzleti világra.⁹³⁶

⁹³² Lásd: Mark TAYLOR, *A Business and Human Rights Treaty? Why Activists Should be Worried* (Institute for Human Rights and Business, 2014. június 4.); elérhető: <https://www.ihrb.org/other/treaty-on-business-human-rights/a-business-and-human-rights-treaty-why-activists-should-be-worried> (a letöltés időpontja: 2020. december 1.).

⁹³³ Erről lásd: David BILCHITZ, *The Necessity for a Business and Human Rights Treaty* (Business and Human Rights Journal, Volume 2., Issue 1., 2016), 203-227. oldalait.

⁹³⁴ Ezzel összefüggésben utal a két nagy emberi jogi egyezségokmány preambulumára, amely szerint „az emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak az elismerése a szabadság, az igazságosság és a világbéke alapja.” Lásd: 1976. évi 8. törvényerejű rendeletben, valamint az 1976. évi 9. törvényerejű rendeletben kihirdetett egyezségokmányok preambulumait.

⁹³⁵ David Bilchitz felfogása szerint az emberi jogok védelmében megkövetelt állami szabályozás egyúttal azt is jelenti, hogy a nem-állami szereplők (ideértve az üzleti világ szereplőit is) maguk is kötelezettek. Bilchitz úgy érvel, hogy ha a nemzetközi jogi elismerést nyert emberi jogokból nem fakadna kötelezettség a nem-állami szereplőkre nézve, akkor arra sem lenne szükség, hogy az állam maga tegyen eleget ilyen kötelezettségeknek.

⁹³⁶ Olivider de Schutter és David Bilchitz egyaránt azt kifogásolják a UNGPs-ben, illetve annak előkészítő munkálataiban, hogy azok határozottan kizárták az üzleti világ szereplőinek nemzetközi jogon alapuló kötelezettségeinek elismerését. A UNGPs által képviselt felfogás álláspontjuk szerint ebben a tekintetben valójában visszalépést jelent az emberi jogok terén elért eredményektől.

A nemzetközi szerződéskötés szükségességének igazolásaként szolgáló második érv az úgynevezett „normafejlesztés” elképzelése. Eszerint egyértelműsítésre szorul, hogy a gazdasági társaságokat milyen jellegű és milyen terjedelmű emberi jogi kötelezettségek terhelik.⁹³⁷

A harmadikként megjelölt „versengő kötelezettségek” érve szerint a nemzetközi jog utóbbi évtizedekben végbement fejlődésének eredményeként a kereskedelmi és beruházásvédelmi kapcsolatok terén a vállalatok erős – nemzetközi jogban egyedülálló módon kikényszeríthető – jogosítványokat nyertek. Ezzel párhuzamosan azonban kötelezettségeik nemzetközi jogi szabályozása elmaradt, amely olyan asszimmetriát okoz a nemzetközi jog terén, amelyet egy újabb emberi jogi egyezmény rendezhet.⁹³⁸ A nemzetközi szerződés ezért kulcsszerepet játszana annak elismerésében, hogy a gazdasági társaságokat nemcsak jogok illetik meg, hanem az emberi jogok védelme terén kötelezettségek is terhelik.

Végül, de nem utolsó sorban a jogsérelem orvoslásához fűződő jog is igazolja a nemzetközi szerződés létrehozásának szükségességét. Bilchitz e körben úgy érvel, hogy a szabályozás jelenlegi hiányossága, valamint a transznacionális vállalatok sajátos struktúrája következtében egy úgynevezett „elszámoltathatósági szakadék” áll fenn. Ez a „szakadék” elsősorban államterületekhez igazodó joghatóságokkal, gyenge kormányzati főhatalommal jellemezhető térségekkel, valamint a korlátolt felelősségű jogi személyek láncolatából álló transznacionális vállalati struktúrával áll összefüggésben. E szakadék „áthidalásához” több olyan intézkedésre van szükség, amelyet Bilchitz olvasatában legcélszerűbben egy nemzetközi szerződés keretei között lehet rendezni.

⁹³⁷ Bilchitz érvelése szerint egy nemzetközi szerződéssel felállított mechanizmus tudna iránymutatást nyújtani abban, hogy az egyes emberi jogok védelmének és érvényesítésének tekintetében a gazdasági társaságoknak milyen jellegű kötelezettségei vannak.

⁹³⁸ Szintén a nemzetközi jogot e téren jellemző asszimmetria veszélyeire hívja fel a figyelmet Bruno Simma, erről lásd: SIMMA, id. mű 573-596. oldalait.

Az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatát szabályozó nemzetközi szerződést elvető, valamint annak szükségessége mellett érvelő álláspontok azonban csak a vitának a két végpontját jelentik. Másként fogalmazva, az erős – szupranacionális jellegű szervezetet és ilyen szabályrendszert – megfogalmazó nemzetközi szerződés, és a szerződéses szabályozás mellőzése csak egy skála két végpontját jelenítik meg, amelyek között tucatnyi különböző szabályozási koncepció képzelhető el leginkább aszerint, hogy közvetlen vagy közvetett kötelezettségeket fogalmaz meg a gazdasági társaságokkal szemben,⁹³⁹ illetve hogyan allokálja a felelősséget. A szabályozási koncepciók sokszínűsége mellett Douglass Cassel és Anita Ramasastry arra mutat rá, hogy nincsen elméleti, jogtudományból fakadó akadálya annak, hogy nemzetközi szerződéses szabályok védjék az emberi jogokat az üzleti világ szereplőinek jogsértése vagy jogsértésben történő közreműködése miatt.⁹⁴⁰ Ennek fényében az értekezés következő része a lehetséges nemzetközi szerződéskötési elképzeléseket vázolja fel.

⁹³⁹ A szabályozási elképzelések közötti dilemmáról lásd például: VASQUEZ, id. mű. 930-932. oldalakat.

⁹⁴⁰ Erről lásd: CASSEL-RAMASASTRY, id. mű (különösen) 17-19. és 30-37. oldalait.

III.3.2.2. A nemzetközi szerződéses szabályozási elképzelések

Az elmúlt évtizedek tapasztalatainak fényében egyetértés mutatkozik abban, hogy az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatát szabályozó nemzetközi szerződésnek a jogérvényesítést és jogorvoslatot kell szem előtt tartania,⁹⁴¹ illetőleg előkészítése során figyelemmel kell lenni a nemzetközi szervezetek jogfejlesztő munkáinak, különösen pedig a UNGPs eredményeire.⁹⁴² A nemzetközi szerződés szabályozási felfogását és módszerét érintően ugyanakkor több, egymástól sok tekintetben eltérő elmélet verseng.⁹⁴³ Ezeket a felfogásokat az emberi jogokat érintő állami szabályozásnak szánt szerep alapján két fő csoportba lehet sorolni. Az első csoportba azok a szabályozási elképzelések tartoznak, amelyek – az államok mellett – a gazdasági társaságokat is közvetlen szabályozásuk alá vonva egy önálló nemzetközi szabály-, és esetleges fórumrendszert hoznának létre a üzleti, különösen pedig a transznacionális üzleti működéssel összefüggő jogsértések megelőzése és orvoslása érdekében. Ehhez képest a második csoportba azok a szabályozási elképzelések sorolhatók, amelyek az államok emberi jogok védelme terén fennálló nemzetközi jogi kötelezettségeit erősítené meg és hangolná össze.

A gazdasági társaságok nemzetközi jogi kötelezettségének közvetlen elismerése, és annak érdekében önálló nemzetközi jogi szabály- és fórumrendszer létrehozása olyan, egyfajta „csendes forradalmat” indíthat meg a nemzetközi jog struktúrájában, mint amely a második világháborút követően az emberi jogok nemzetközi védelmének elismerésében,⁹⁴⁴ a nemzetközi

⁹⁴¹ A transznacionális üzleti működéssel összefüggő emberi jogi jogsértések tapasztalatai azt mutatják, hogy a jelenlegi nemzetközi jogi szabályozás legnagyobb hiányossága a jogérvényesítés és jogorvoslathoz jutás, illetve ezzel összefüggésben az elszámoltathatóság nehézsége.

⁹⁴² A *soft law* dokumentumok és a nemzetközi szerződés felfogása, struktúrája és fogalomkészlete közötti harmonikus kapcsolat szükségességét alátámasztó egyik legfontosabb indokként szolgál, hogy a *soft law* dokumentumok jogvédelem terén eddig elért eredményeit a kötelező jellegű nemzetközi szerződés ne aláássa, hanem megerősítse. Erről lásd: RUGGIE (2014), id. mű.

⁹⁴³ Lásd például: Olivier DE SCHUTTER (2015), id. mű 41-67. oldalakat, valamint MCCONNELL, id. mű 146-151. oldalakat.

⁹⁴⁴ A „normatív forradalomként” is jellemzett jelenségről lásd: KOVÁCS (2011), id. mű 638. bekezdését, és CANÇADO TRINDADE (2012), id. mű. 16-19. oldalakat.

büntetőjog fokozatos fejlődésében, majd az 1998-as Római Statútum elfogadásával történő megszilárdulásában⁹⁴⁵ vagy az új évezred hajnalán a korábban már vizsgált „*Draft UN Norms*” létrehozására irányuló szerződéselőkészítési kísérletben tetten érhető volt.⁹⁴⁶ Ezen előzmények tükrében látható, hogy a gazdasági társaságok, különösen pedig a transznacionális üzleti működést folytató gazdasági társaságok emberi jogokért viselt felelősségének közvetlen nemzetközi jogi szabályozása bár kétségkívül forradalmi újításnak számítana, de semmiképpen sem lenne előzmények nélkül való.

A kérdéssel foglalkozó nemzetközi jogászok között ugyanakkor nincsen egyetértés a gazdasági társaságok nemzetközi jogi kötelezettségét és jogalanyiságát megalapozó nemzetközi szerződés létrehozásának sem a gyakorlati megvalósíthatósága, sem pedig a hasznossága felől. Bár John G. Ruggie elismeri a nemzetközi jog szerepének jelentőségét,⁹⁴⁷ egy ilyen jellegű nemzetközi szerződéssel szemben érvelve egyfelől arra mutat rá, hogy a transznacionális üzleti tevékenységet folytató gazdasági társaságok egyre növekvő száma miatt egy szupranacionális nemzetközi ellenőrzési mechanizmus eleve kudarcra ítélt törekvés. Kiemeli, hogy egy ilyen szervezetrendszer megalakítása sok tekintetben nem megerősíti, hanem éppen ellenkezőleg, aláássa a UNGPs törekvését, amely elsődlegesen az államok által nyújtott jogvédelem pontosítására és megszilárdítására törekszik.⁹⁴⁸

Ezzel az állásponttal ugyanakkor Olivier de Schutter nem ért egyet, aki úgy véli, hogy a transznacionális üzleti működést folytató gazdasági társaságok jelentősebb száma önmagában még nem igazolja, hogy nemzetközi ellenőrző mechanizmus működtetése az állami ellenőrzéshez képest nagyobb nehézséget

⁹⁴⁵ Az ember passzív jogalanyisága a nemzetközi büntetőjog fejlődésében gyökerezik, erről lásd: KOVÁCS (2011), 638. és 718-763. bekezdéseket, valamint SHAW, id. mű 237-241. oldalakat.

⁹⁴⁶ Vö. az értekezés III.2.2. pontjával.

⁹⁴⁷ Lásd: RUGGIE (2007), id. mű 824-827. oldalakat.

⁹⁴⁸ John G. Ruggie több helyütt is figyelmeztet erre úgy érvelve, hogy a transznacionális vállalatokkal szembeni közvetlen kötelezettségek megállapítása hátrányosan befolyásolhatja az államok kormányzását és az állami szabályozásokat. Lásd például: RUGGIE (2007), id. mű 838-840. oldalakat.

okoz. Emellett hozzáteszi, hogy bizonyos értelemben a UNGPs implementációja miatt jelenlegi is működik egy olyan ellenőrző mechanizmus – nevezetesen a „Working Group on Business and Human Rights” – amelyhez panaszok nyújthatók be az üzleti működéssel összefüggésben elkövetett emberi jogi jogsértések miatt.⁹⁴⁹ Ezekon kívül Olivier de Schutter arra mutat rá, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság mintájára szerveződő ellenőrző szerv a komplementaritás elvének tiszteletben tartása mellett,⁹⁵⁰ abban az esetben gyakorolhatja joghatóságot, ha sem az érintett gazdasági társaság belső jogorvoslati mechanizmusa, sem pedig a jogsértés tekintetében joghatósággal rendelkező állami bíróság vagy más vitarendező eljárás nem nyújtana kellően hatékony jogvédelmet vagy jogorvoslatot a jogsértéssel szemben. Ebből következően pedig Olivier de Schutter érvelése szerint a nemzetközi szerződésben létrehozott szupranacionális ellenőrzési mechanizmus nem gyengíti az államok jogvédelem biztosításában játszott központi szerepét, hanem éppen ellenkezőleg, jelentős ösztönző erőt biztosíthat ahhoz, hogy az államok megerősítsék az emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeiket.⁹⁵¹

Egy olyan nemzetközi büntetőbíróság mintájára működő szupranacionális fórumrendszer felállítása, amely a gazdasági társaságok felett közvetlen joghatóságot gyakorol – ha nem is példa nélkül való⁹⁵² – de mindenképpen ambiciózus törekvés. Amint arra az értekezés korábban utalt, az elmúlt évtizedben az afrikai emberi jogi rendszer keretein belül látható egy törekvés a

⁹⁴⁹ A „Working Group on Business and Human Rights” összetétele és működése elérhető: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/WGHRandtransnationalcorporationsandotherbusiness.aspx>; (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

⁹⁵⁰ A Nemzetközi Büntetőbíróság komplementaritásának jellegéről lásd: KOVÁCS Péter, *Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlatába* (Pázmány Press, Budapest, 2020), 53-78. oldalait.

⁹⁵¹ DE SCHUTTER (2015), id. mű 41-67. oldalait.

⁹⁵² Vö. értekezés I.2.2. pontjával. A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának tervezete eredetileg joghatóságot biztosított volna olyan bűncselekmények tekintetében, amelyeket jogi személyek vagy jogi személyek nevében követnek el, ugyanakkor az erről szóló rendelkezések a szerződésből végül kimaradtak. Lásd: Draft Statute for the International Criminal Court and Draft Final Act, UN Doc A/CONF. 183/2/Add.1.; 23. cikk 5. bekezdését; amely elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/101/05/PDF/N9810105.pdf?OpenElement> (a letöltés időpontja: 2020. december 10.), illetve lásd még: CLAPHAM (2006), id. mű 246. oldalt.

gazdasági társaságok nemzetközi büntetőjogi felelősségének megteremtésére. A 2014-es ügynevezett malaboi kiegészítő jegyzőkönyv az Afrikai Bíróságon belül olyan büntetőbírósi szekciót tervez felállítani, amely joghatósággal rendelkezik a jogi személyek tekintetében.⁹⁵³

Ugyanakkor egy ilyen elképzelés további fontos kérdésekben igényel nemzetközi jogalkotást.⁹⁵⁴ Amint arra ugyanis, többek között, Olivier de Schutter is rámutatott, az állami jogalkotási kötelezettség előírása mellett nemzetközi szerződésben szükséges pontosítani azon jegellenes vagy büntetendő cselekmények (törvényi tényállások) körét, amelyek elkövetésével összefüggésben a gazdasági társaságok nemzetközi jogi felelőssége adott esetben megállapítható, illetve velük szemben intézkedés foganatosítható. Ez egyfelől a jogellenes vagy büntetendő cselekmények pontos meghatározásával az alkalmazandó emberi jogok körének – és ennek megfelelően a nemzetközi szerződés hatályának – a szűkítését kívánja meg.⁹⁵⁵ Ebből következően egy ilyen típusú nemzetközi szerződés a transznacionális üzleti magatartásokkal összefüggésben nemzetközi jogi minimummértéket határozna meg.

Másfelől ennél nehezebb kérdés annak meghatározása, hogy a gazdasági társaság pontosan mely közreműködése miatt állapítható meg nemzetközi jogi felelősség. Ez a közreműködés szorosán összefonódhat az adott emberi jogi jogsértéssel, így például a bűnrészesség valamely formáját öltheti, vagy ehhez képest akár egy lazább összefüggés esetén is megállapítható, mint például abban

⁹⁵³ Elérhető: <https://au.int/en/treaties/protocol-amendments-protocol-statute-african-court-justice-and-human-rights> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Részletesen elemzi: Joanna KYRIAKAKIS, *Article 46C: Corporate Criminal Liability at the African Criminal Court* In: Charles C. JALLOH et al (szerk.), *African Court of Justice and Human and People's Rights in Context. Development and Challenges* (Cambridge University Press, 2019), 793-835. oldalak.

⁹⁵⁴ Többek között Olivier de Schutter szorgalmazta a Nemzetközi Büntetőbíróság saját hatáskörének aktivista kiterjesztését a jogi személyek, így a gazdasági társaságok tekintetében. Lásd: Olivier DE SCHUTTER, *The Accountability of Multinationals for Human Rights Violations in European Law* in: Philip Alston, *Non-State Actors and Human Rights, Collected Courses of the Academy of European Law* (Oxford University Press, 2005), 232. oldalát.

⁹⁵⁵ Így például a nemzetközi büntetőjog körében ismert felfogáshoz hasonlóan az „emberi jogok súlyos megsértése” vagy a nemzetközi humanitárius jog megsértése tartozhat ebbe a körbe.

az esetben, ha az emberi jogok súlyos állami megsértéséből hasznot húz vagy pedig az emberi jogok rendszeres és súlyos megsértése során passzív marad.⁹⁵⁶

Olivier de Schutter az elköteleződés intenzitása alapján a közreműködés négy szintje között különböztet. Eszerint az adott gazdasági társaság bűnrészes a jogsértés elkövetésében; olyan vállalkozással vagy állami vállalattal alapít közös vállalatot, amelyről tudta vagy kellő körülmények mellett tudnia kellett volna, hogy emberi jogi jogsértést követ el; előnyt szerez az állam által elkövetett jogsértésből; illetőleg az emberi jogok rendszerszintű és súlyos megsértésének „csendes bűnrészesé”.⁹⁵⁷ Látható, hogy a gazdasági társaságok emberi jogokért viselt közvetlen nemzetközi jogi felelősségét valló nemzetközi szerződés egyik kulcsfontosságú kérdése, hogyan határozza meg a közreműködés fogalmát vagy pedig alternatív módon a közreműködés fogalma helyett átveszi-e a UNGPs-ben már alkalmazott, és a jogéletben egyre nagyobb teret nyerő, így pedig jogértelmezés terén erősebb biztonságot és kiszámíthatóságot kínáló elvárható gondossági – úgynevezett *due diligence* – kötelezettség fogalmát.

A gazdasági társaságok közvetlen nemzetközi jogi kötelezettségét valló szerződéses felfogástól meg kell különböztetni azokat a megoldásokat, amelyek az emberi jogok állami védelmére helyezik a hangsúlyt. Ez a felfogás az államok emberi jogok védelmére vonatkozó kötelezettségeinek megerősítését

⁹⁵⁶ Az ENSZ dokumentumok általában a „közvetlen”, az „előnyvel járó” és a „csendes” közreműködés között különböztetnek. Lásd: Report of the United Nations High Commissioner on Human Rights on the Responsibilities of Transnational Corporations and Related Business Enterprises with regard to Human Rights; (UN Doc E/CN.4/2005/91., 15 February 2005.), 34. bekezdését. Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/110/27/PDF/G0511027.pdf?OpenElement> (a letöltés időpontja: 2021. április 10.). Lásd még: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights to the 56th Session of the General Assembly (UN Doc A/56/36., 28 September 2001.), 108. bekezdését. Elérhető: [https://www.ohchr.org/ref/doc/doc.aspx?doc=A/56/36_en.pdf](https://www.ohchr.org/ref/doc/doc.aspx?doc=A/56/36_en) (a letöltés időpontja: 2021. április 10.).

⁹⁵⁷ Erről lásd: DE SCHUTTER (2015), id. mű 41-67. oldalakat

és kiterjesztését kívánják elősegíteni.⁹⁵⁸ Ezen a téren különböző nemzetközi szerződéses szabályozások képzelhetők el aszerint, hogy az államok mely jogvédelmi képességét kívánják megerősíteni, vagy mely jelenleg fennálló jogvédelmi hiányosság áthidalására törekednek.

Az ennek megfelelő nemzetközi szerződés – hasonlóan a UNGPs elképzeléséhez – az emberi jogok védelmének jelenleg létező kötelezettségeit pontosíthatja és egyértelműsítheti az üzleti világ kontextusában. Például megerősítheti az államok közötti jogsegélyt, amelynek jelenlegi hiányossága jelenti a hatékony jogorvoslathoz jutás legfőbb akadályát. Olyan szerződéses szabályozás is elképzelhető, amely a UNGPs-ből fakadó követelményeket kívánja érvényre juttatni. Ezen szabályozási felfogások előnye, hogy az államoknak széles mérlegelési lehetőségük marad a nemzetközi jogi kötelezettségek implementálása terén.

Az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeinek teljesítését a nemzetközi szerződés elsősorban úgy segítheti elő, ha egyértelműsíti az államoktól elvárt szabályozási követelményeket azokban a helyzetekben, amelyekben az emberi jogi jogsértések gazdasági társaságok üzleti működésére vezethetők vissza. Ez a szabályozási felfogás alapvetően az emberi jogi egyezmények, valamint a kontrollmechanizmusok értelmezésének hatékonyabb érvényre juttatását támogatja.⁹⁵⁹ Az államok jogvédelmi kötelezettségeit egyértelműsítő és megerősítő nemzetközi szerződés a legnagyobb előnyt azzal nyújthatja, ha az emberi jogi követelmények teljesítését a transznacionális üzleti működés jellegadó sajátosságainak fényében értelmezi újra.⁹⁶⁰ Ehhez többek között azt szükséges szem előtt

⁹⁵⁸ A transznacionális üzleti tevékenység emberi jogi szabályozásának szerződéses modelljei nem feltétlenül zárják ki egymást, vagyis nem egymást kizáró alternatívákról van szó. Alkalmazásuk együttesen és egymással párhuzamosan is elképzelhető, vagyis elméletileg semmi nem zárja ki, hogy a gazdasági társaságokkal szembesítható emberi jogi kötelezettségek elismerése mellett az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségét is megerősítsék vagy kiterjesszék. Az egyes szerződéses elképzelések alkalmazásának kizárólag az állami akarat és a kompromisszumképesség, vagyis a politikai megvalósíthatóság szab határokat.

⁹⁵⁹ Így többek között az egyezségokmányok ellenőrző mechanizmusainak releváns állásfoglalásai alapján rögzíti az államok pozitív védelmi kötelezettségeit. Vö. az értekezés III.2.2. pontjával.

⁹⁶⁰ Erre tesz elméleti kísérletet RUGGIE (2013), id. mű.

tartani, hogy a transznacionális – tipikusan több joghatóságon átívelő – termelési és szolgáltatási láncok meghatározó szerepe miatt az anya és leányvállalatok, valamint az üzleti partnerek közötti – társasági jogi – különállás nem tükrözi az üzleti és gazdasági valóságot.⁹⁶¹ Ennek megfelelően egy ilyen felfogást képviselő nemzetközi szerződés állást kell foglaljon a jogok védelmének extraterritorális kontextusáról, valamint a UNGPs-ből jól ismert gondossági kötelezettség doktrínájának intézményesítéséről, amely jogsértésért viselt felelősség allokálásán keresztül könnyíti meg az áldozatok jogérvényesítését.⁹⁶²

A jogsegélyek teljesítése, a joghatóság gyakorlása, valamint a bírósági ítéletek elismerése és végrehajthatósága, vagyis másként fogalmazva a jogérvényesítés terén szorosabb nemzetközi együttműködést előírányzó nemzetközi szerződés szintén az államok jogvédelmi kötelezettségeinek teljesítését támogatja. A transznacionális üzleti működés jellegadó sajátossága miatt ugyanis a hatékony jogérvényesítés sok esetben csak államközi együttműködéssel biztosítható. Ez pedig nem feltétlenül csak a jogsértő üzleti működésnek helyszínt biztosító államon, hanem a transznacionális üzleti működés központjának vagy az anyavállalat székhelyének államán és az ott érvényesülő jogvédelmi felfogáson és intézményrendszeren is múlik.⁹⁶³ Az emberi jogi jogsértések áldozatai ugyanis számos esetben nem is remélhetnek jogorvoslatot az üzleti tevékenységnek helyszínt nyújtó államtól, mert az vagy képtelen, vagy pedig valamilyen okból kifolyólag nem hajlandó az emberi

⁹⁶¹ Lásd például: RUGGIE (2017), id. mű 4. oldalát.

⁹⁶² A UNGPs előírásai között ismert gondossági kötelezettség előírása egyfelől az anyavállalatok ellenőrzésének kiterjesztésével segíti az adott ellátási láncon belül az emberi jogi jogsértések megelőzését, másfelől pedig a bizonyítási terhet megfordítva könnyíti meg a jogérvényesítést, ugyanis az anyavállalat abban az esetben mentesülhet a felelősség alól, ha igazolja, hogy a gondossági kötelezettség teljesítésének dacára nem tudta megakadályozni az emberi jogi jogsértés elkövetését.

⁹⁶³ Ezt hangsúlyozza az „Accountability and Remedy Project” (ARP), amely a UNGPs harmadik pilléréhez kapcsolódó implementáció hatékonyságát igyekszik támogatni. Vö. az értekezés III.2.4. pontjával.

jogok védelme terén fennálló kötelezettségeinek eleget tenni.⁹⁶⁴ A széles körű nemzetközi együttműködés előírása így jelentős mértékben anélkül javíthatná a hatékony jogérvényesítés lehetőségét, hogy a transznacionális vállalatokkal közvetlenül szembeszegezhető új nemzetközi jogi kötelezettségeket állapítana meg, új fórumrendszert hozna létre vagy bővítené az államok emberi jogok védelme terén fennálló anyagi jogi kötelezettségeit.⁹⁶⁵

Ugyanakkor ahhoz, hogy a nemzetközi szerződés valódi előrelépést jelentve nagymértékben javíthassa az áldozatok jogérvényesítési helyzetét, a kényszerintézkedések vagy a bizonyítás terén való szűkebb segítségnyújtáson túl a joghatósági, illetve az ítéletek elismerése és végrehajtása körében is szükségesnek mutatkozik nemzetközi együttműködés előírása. A külföldi beruházások nemzetközi jogi védelmének hatékonyságát egy igen széleskörű – az Államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló, Washingtonban, 1965. március 18-án kelt Egyezmény (Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States)⁹⁶⁶ 54. cikkében, valamint a külföldi választottbírói határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, New Yorkban, 1958. június 10. napján kelt Egyezmény (Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards)⁹⁶⁷ I. cikkében – biztosított végrehajthatóság jelenti. Ez a megoldás akár példaként is szolgálhat

⁹⁶⁴ Az államok együttműködésének hiánya a transznacionális üzleti tevékenységgel okozott emberi jogi jogsértések büntetlenségének, vagyis az elszámoltathatóság hiányának egyik legfőbb oka. A különböző joghatóságokat átölelő transznacionális üzleti működésből fakadó emberi jogi jogsértések orvoslásának nehézségeit rendszerezi: Gwynne SKINNER et al., *The Third Pillar. Access to Judicial Remedies for Human Rights Violations by Transnational Business* (ICAR, CORE, and ECCJ, 2013. december); elérhető: <http://humanrightsinbusiness.eu/portfolio/the-third-pillar/> (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

⁹⁶⁵ A nemzetközi együttműködési kötelezettség előírása az emberi jogok védelme terén nem lenne előzmény nélküli, ugyanis jelenleg is jó néhány, főként újabban létrehozott emberi jogi egyezmény tartalmaz ilyen jellegű kötelezettséget. Így például az 1984-ben aláírásra megnyitott és 1987-ben hatályba lépett, a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni egyezmény 9. cikke széleskörű jogsegélynyújtási kötelezettség teljesítéséről rendelkezik, valamint a 2006-ban aláírásra megnyitott és 2008-ban hatályba lépett fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezmény 32. cikke például elismeri a nemzetközi együttműködés előmozdításának jelentőségét.

⁹⁶⁶ Az egyezményt Magyarországon az 1987. évi 27. törvényerejű rendelet hirdette ki.

⁹⁶⁷ Az egyezményt Magyarországon az 1962. évi 25. törvényerejű rendelet hirdette ki.

az üzleti működéssel összefüggő emberi jogi jogsértések orvoslási mechanizmusa előtt.⁹⁶⁸

Végül pedig az emberi jogok védelmének állami kötelezettségét megerősítő olyan nemzetközi szabályozási felfogás is elképzelhető, amely egyfajta keretegyezményként követeli meg az üzleti világ emberi jogi korlátozása terén a *soft law* természetű dokumentumok implementálását. E körben kifejezetten általános elfogadottsága és univerzális jellege miatt a UNGPs, illetve annak keretében a NAT implementálása mutatkozhat kézenfekvőnek.⁹⁶⁹ E nemzetközi szerződéses koncepció legnagyobb előnyei közé tartozik, hogy nem új szabályozási vagy intézményi struktúrát hoz létre, hanem már létező alapokra és tapasztalatra építkeznek, illetve már működő mechanizmusokat törekszik megszilárdítani.⁹⁷⁰

Szintén előnyként lehet számon tartani, hogy ez a szabályozási koncepció úgy kínálhat koherens közpolitikai megoldást, és úgy ösztönözheti párbeszédre az egyes fogalmak és intézmények tartalmának egyértelműsítése érdekében az államokat, hogy az implementáció módját érintően azok megőrzik a szélesebb mérlegelési lehetőségüket. Ennél fogva nemzetközi szinten egységesített követelmények átvétele helyett a nemzeti jogi és intézményrendszer kereteihez igazodó megoldásokat dolgozhatnak ki. Ugyanakkor, amint arra Olivier de Schutter is rámutat, a keretszerződés elfogadása bár politikai értelemben könnyebben elérhető kompromisszummal kecsegtető megoldás, valójában mégis jelentős terhet ró a részes államokra, ugyanis átfogó jogszabály-, és intézményátvilágítást kell végrehajtaniuk, amelyet a szerződésben megfogalmazott célok tekintetében nemzetközi jelentéstételi kötelezettség kísér.⁹⁷¹

⁹⁶⁸ DE NANTEUIL, id. mű 283-290. oldalait.

⁹⁶⁹ Vö. az értekezés III.2.4. pontjával.

⁹⁷⁰ Így például az Európai Unió javasolja a UNGPs-ben követett megoldások implementálását, lásd: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=0171490e-fcc5-4a33-ad62-b60105ec206c> (a letöltés időpontja: 2021. február 20.). Emellett ez a szabályozási megoldás kiszámítható és előre látható környezetet biztosít a gazdasági társaságoknak. Vö. értekezés III.2.4. pontjával

⁹⁷¹ DE SCHUTTER (2015), id. mű 55-58. oldalakat.

Mindezek fényében látható, hogy az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatának nemzetközi szerződéses szabályozásához számos különböző út kínálkozik. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy ezek a szabályozási felfogások nem egymást kizáró alternatívák. A szerződéselőkészítés során a politikai megvalósíthatóságot is figyelembe véve azokat a megoldási javaslatokat érdemes előnyben részesíteni, amelyek a leghatékonyabban szolgálják az üzleti világ tevékenységével összefüggő emberi jogi jogsértések megelőzésének és a hatékony jogorvoslat nyújtásának elősegítését. A korábbi évtizedek tapasztalatai alapján az olyan ambíziócs terveket, mint például a szupranacionális fórum fellállítását, a gazdasági társaságok nemzetközi jogalanyiségének elismerését vagy a belügyekbe való beavatkozás tilalmának elvét korlátozó extraterritoriális joghatóság gyakorlásának előírását mérsékelt konszenzus övezi, míg a gondossági kötelezettség bevezetése vagy széles jogsegélyi együttműködés megteremtése bár szerényebb célkitűzések, de könnyebben kovácsolhatnak egyetértést az államok között. A jelenleg zajló szerződéselőkészítési munkálatokat ezért ennek fényében érdemes megvizsgálni.

III.3.2.3. A nemzetközi szerződést előkészítő munkák

Az Emberi Jogi Tanács 2014. június 25. napján – Ecuador és Dél-Afrika kezdeményezése alapján⁹⁷² – fogadott el határozatot⁹⁷³ olyan kormányközi munkacsoport létrehozásáról, amelynek feladata, hogy nemzetközi

⁹⁷² Ecuador 2013 szeptemberében hozta nyilvánosságra azt a nyilatkozatot, amely az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát érintően nemzetközi szerződés előkészítését kezdeményezi. A számos állam, szakszervezet és társadalmi szervezet által támogatott nyilatkozat úgy fogalmaz, hogy a UNGPs csak egy állomást jelent az e téren szükséges jogi normák elfogadásában. Lásd: Kasla COLDO, *Ruggie versus Ecuador: Will a human rights norm ever emerge regardless of Western support?* (Ideas on Europe, 2014. február 9.). Elérhető: <https://normativepower.ideasoneurope.eu/2014/02/09/ruggie-versus-ecuador-will-a-human-rights-norm-ever-emerge-regardless-of-western-support/> (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

⁹⁷³ Human Rights Council, *Elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights* (A/HRC/Res/26/9., 12 July 2014.); elérhető: http://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=23680 (a letöltés időpontja: 2020. július 15.).

szereződéstervezetet dolgozzon ki a transznacionális vállalatok és más – transznacionális üzleti tevékenység folytató – gazdasági társaságok működésének emberi jogi szempontú szabályozása érdekében.⁹⁷⁴ A határozat elfogadása éles megosztottságról árulkodik: a 47 tagból álló Emberi Jogi Tanácsban 20 állam a döntés elfogadása mellett foglalt állást, míg 14 ellenezte és 13 állam tartózkodott a szavazás során. A szavazás földrajzi és ideológiai törésvonal mentén kirajzolódó megosztottságról árulkodik, ugyanis a döntést nagyrészt – dél-amerikai és afrikai – fejlődő államok támogatták, míg a nyugati országok zöme ellenezte.⁹⁷⁵

A határozat elfogadását követően pár hónappal a UNGPs kidolgozásában oroszlánrészt vállaló John G. Ruggie a korábbi szerződés-kötési kísérletek kudarcaira figyelemmel a nemzetközi szerződés sikeres kidolgozásának útját övező veszélyekre, valamint néhány kihívás leküzdésének a szükségességére hívta fel a figyelmet.⁹⁷⁶ E kihívások közé sorolta a szerződéstervezet kidolgozására adott gyenge politikai felhatalmazást, felemlítve azt is, hogy a jelentős nyugati tőkeexportáló országok egyike sem támogatta nemzetközi szerződéstervezet kidolgozását.⁹⁷⁷ Egy ezzel szorosan összefüggő további aggályként fogalmazta meg, hogy amennyiben a szerződés kizárólag transznacionális vállalatokra, illetve transznacionális karakterű üzleti magatartásokra vonatkozó akár nemzetközi akár állami szabályozás

⁹⁷⁴ A határozat bár a „transznacionális és egyéb üzleti vállalkozások” szabályozására szólít, ezen címhez fűzött lábjegyzet kifejezetten kirekeszti „az állami jog szerint bejegyzett helyi vállalkozásokat”.

⁹⁷⁵ A döntést támogatta az előterjesztés kidolgozásában is szerepet vállaló Bolívia, Kuba és Venezuela, valamint rajtuk kívül kilenc afrikai ország és bizonyos feltételekkel Kína. Ugyanakkor az Egyesült Államok és az európai országok nem támogatták a munkabizottság felállítását és a nemzetközi szerződés előkészítését, míg az előterjesztők kivételével a latin-amerikai országok tartózkodtak. Lásd: Emberi Jogi Tanács A/HRC/Res/26/9. számú idézett határozatát.

⁹⁷⁶ RUGGIE (2014), id. mű.

⁹⁷⁷ John G. Ruggie e körben hivatkozik arra is, hogy a szerződéstervezet előkészítésének gyenge legitimitációjával szemben a UNGPs népszerűsítésére 2011-ben felállított szakértői munkacsoport mandátumának meghosszabbítása egyhangú támogatást élvezett az Emberi Jogi Tanácsban.

megalkotására törekszik, úgy kevésbé valószínű, hogy a tőkeexportáló országok támogatását fogja élvezni.⁹⁷⁸

John G. Ruggie olvasatában további dilemmát vet fel, ha a szerződéselőkészítési munkák nem az emberi jogi jogsértések egy meghatározott körének orvoslására törekszenek, hanem általános jellegű – vagyis egyfajta „globális alkotmányszerű” – emberi jogi egyezményé kívánnak válni. Bár ez erős szimbolikus üzenetet hordozhat magában, ugyanakkor Ruggie értékelése szerint mégsem lesz képes a valódi problémák megoldására, ugyanis az üzleti világ és az emberi jogok területe túl összetett ahhoz, hogy erre egyetlen nemzetközi szerződés teljes igényű megoldást kínálhasson.⁹⁷⁹

Az említett kihívások és aggályok mellett a munkacsoport a 2014-es megalapítása óta folyamatosan ülésezik, amelyből az első két évben szervezett ülések a nemzetközi szerződés főbb részeinek, így a hatályának és fontosabb tartalmi részeinek megvitatásáról szóltak, míg a harmadik évben tartott ülészak során szerződéstervezet elemeit tárgyalták meg.⁹⁸⁰ A 2018 őszére szervezett negyedik ülészak során pedig már a konkrét szerződéses szövegtervezetekről

⁹⁷⁸ Ezen túl, amint azt az értekezés később részletesebben tárgyalja, John G. Ruggie és Carlos Lopez professzorok a transznacionális üzleti tevékenység megkövetelésével összefüggésben arra hívják fel a figyelmet, hogy ez az üzleti magatartások között indokolatlan különbségtételekhez is vezethet. Olivier de Schutter pedig arra mutat rá, hogy a kölcsönös jogsegély és nemzetközi együttműködési kötelezettség előírásán alapuló nemzetközi szerződés által kínált egyik legjelentősebb gyakorlati előny, hogy megkerüli a fogalom meghatározásból fakadó nehézségeket és ideológiai alapú ellentéteket. Lásd: DE SCHUTTER (2015), id. mű 65. oldalát. A szabályozással érintett gazdasági társaságok körének dilemmájáról lásd még: CASSEL - RAMASASTRY, id. mű 40-42. oldalakat.

⁹⁷⁹ RUGGIE (2014), id. mű, valamint lásd még: John G. RUGGIE, *A UN Business and Human Rights Treaty?*, (Harvard Kennedy School, 2014 január), elérhető: <https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/programs/cri/files/UNBusinessandHumanRightsTreaty.pdf>; (a letöltések időpontjai: 2020. október 30.).

⁹⁸⁰ A kormányközi munkacsoport (Open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights, a továbbiakban: OEIGWG), Elements for the draft legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights, elérhető: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGTransCorp/Session3/LegallyBindingInstrumentTNCs_OBEs.pdf (a letöltés időpontja: 2020. július 15.).

zajlottak a tárgyalások, amelyek az értekezés készítésének időpontjában is folyamatosan tartanak.⁹⁸¹

A szerződéstervezet fő részeit tartalmazó legelső koncepciót, vagyis az úgynevezett „*Elements Paper*”-t az Emberi Jogi Tanács határozatában foglalt kívánalomnak megfelelően,⁹⁸² 2017 szeptemberében hozták nyilvánosságra, és a kormányközi munkacsoport a harmadik ülésén tárgyalta.⁹⁸³ Az „*Elements Paper*” a hatályát tekintve egy ambiciózus nemzetközi szerződést vázol fel: valamennyi nemzetközi jogi elismerést nyert emberi jogra utal, ideértve az olyan harmadik generációs jogokat is, mint a fejlődéshez való jog vagy a biztonságos, tiszta, egészséges és fenntartható környezet igénye,⁹⁸⁴ és emellett az előírásait nemcsak a szűk értelemben vett transznacionális vállalatokkal, hanem valamennyi gazdasági társasággal szemben is alkalmazni kívánja.⁹⁸⁵ Ugyanakkor ez utóbbi széles alkalmazási kívánalmat szűkíti az a szerződés előkészítésének első két ülésén megfogalmazott követelmény, amely szerint csak a transznacionális karakterű üzleti vállalkozások tekintetében alkalmazhatók a szerződéstervezet rendelkezései.⁹⁸⁶

A szerződéskötésre irányuló törekvéseknek az „*Elements Paper*” preambulumból kitűnő egyik fontos jellemzője, hogy nem teljesen új alapokra, hanem már létező *soft law* dokumentumokra kíván építeni.⁹⁸⁷ Emellett az

⁹⁸¹ Az OEIGWG tevékenységéről általános jelleggel lásd:

<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/WGTransCorp/Pages/IGWGOntnc.aspx> (a letöltés időpontja: 2020. július 15.).

⁹⁸² Lásd: Emberi Jogi Tanács 26/9-es számú (A/HRC/Res/26/9., 12 July 2014) határozatának 3. bekezdését.

⁹⁸³ Lásd: OEIGWG, Report on the third session of the open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights (A/HRC/37/67., 24 January 2018.); elérhető: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/37/67, (a letöltés időpontja: 2020. július 15.).

⁹⁸⁴ „*Elements Paper*” 1.1. és 2.1. pontjai.

⁹⁸⁵ „*Elements Paper*” 1.3., 2. és 2.3. pontjai.

⁹⁸⁶ „*Elements Paper*” 2. pontja. A nemzetközi szerződés szabályozási hatálya alá tartozó üzleti vállalkozások körének meghatározása a szerződés előkészítési eljárás fontos és lényeges vitatott kérdése marad.

⁹⁸⁷ Ebben a tekintetben a szerződés előkészítési törekvések sok hasonlóságot mutatnak a nemzetközi jog kodifikációjával, amelynek során az államok nem újonnan kívánnak szabályozni egy adott területet vagy kérdéskört, hanem a már gyökeret vert és működő állami gyakorlatra vagy *soft law* jellegű normákra építik fel a szabályokat. Lásd: DE SCHUTTER (2015), id. mű 44. oldalát.

általános célkitűzéseit tekintve az „*Elements Paper*” megőrzi az állami cselekvés kívánalmának elsődlegességét, és ennek megfelelően az állami szabályozás feladatai körébe utalja a transznacionális üzleti működéssel összefüggő emberi jogi jogsértésekért fennálló felelősség szabályozását.⁹⁸⁸ Ilyen keretek között az „*Elements Paper*” az emberi jogi jogsértések megelőzésére, valamint a tényleges és hatékony jogorvoslati lehetőségek biztosítására helyezi a hangsúlyt.⁹⁸⁹

Az „*Elements Paper*” bár az állami szabályozás elsődlegességének elvét vallja, de ez felfogása szerint mégsem tesz szert kizárólagosságra, ugyanis a szövegből több helyütt is arra lehet következtetni, hogy a gazdasági társaságok közvetlenül a nemzetközi jogból fakadó kötelezettségeit is elismeri.⁹⁹⁰ Ennek megfelelően különösen az implementációt és felügyeletet érintő intézményi mechanizmus kérdésköre során vázolja fel olyan új nemzetközi bírói fórumrendszer (*International Court on Transnational Corporations and Human Rights*) létrehozásának vagy már működő nemzetközi bíróság kibővítésének, esetleg nemzetközi bizottság felállításának az elképzelését, amelynek hatáskörében tartozna a transznacionális vállalatokat terhelő emberi jogi kötelezettségek érvényesítése.⁹⁹¹

Az „*Elements Paper*” újszerű és jellegadó sajátosságai közé tartozik további két fontos rendelkezés. Egyfelől a gyakorlatban felmerülő számos visszaállás forrásának orvoslására törekedve – hasonlóan az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak iránymutatásaihoz – megkísérli az emberi jogi, valamint a kereskedelmi és beruházásvédelmi egyezmények kapcsolatát rendezni, illetve ezzel összefüggésben a kereskedelmi és beruházásvédelmi szerződések létrehozását megelőzően érvényesítendő emberi jogi

⁹⁸⁸ „*Elements Paper*” 3. és 3.1. pontjai. Az állami szabályozás elsődlegességét kiválóan illusztrálja az „*Elements Paper*” jogi felelősségről szóló része, amely szerint az államok a nemzeti jogrendszereikben foglalt szabályoknak és elveknek megfelelően fogadnak el törvényhozási intézkedéseket, lásd: „*Elements Paper*” 5. pontját.

⁹⁸⁹ „*Elements Paper*” 1.4., 4. és 6. pontjai.

⁹⁹⁰ „*Elements Paper*” 2. és 3.2. pontjai.

⁹⁹¹ „*Elements Paper*” 9. pontja.

követelményeket meghatározni.⁹⁹² Ennek jegyében ambiciózus törekvése, hogy az emberi jogi követelmények elsőségét állapítaná meg a gazdasági kapcsolatokból fakadó kötelezettségekkel szemben.⁹⁹³ A kereskedelmi és beruházásvédelmi szerződések előkészítése során pedig kötelezi az államokat emberi jogi hatásvizsgálat elvégzésére annak érdekében, hogy feltárhassák az emberi jogi egyezményekből fakadó követelményekkel ellentétes rendelkezéseket, és így még a szerződés előkészítési eljárás során elháríthassák ezeknek – a nemzetközi jogból fakadó más irányú kötelezettségeknek – a vállalását.⁹⁹⁴ Másfelől az „*Elements Paper*” szintén fontos és újszerű elvei közé tartozik az államok kereskedelmi cselekvései („*acta iure gestionis*”) terén – az üzleti vállalkozásokéhoz hasonló – felelősség megkövetelése.⁹⁹⁵

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az „*Elements Paper*” számos olyan szabály és intézmény szerződéses kodifikációját vázolja fel, amelyek révén a jogsértések áldozatainak szentel figyelmet, és az ő – jelenleg hiányos – jogérvényesítési helyzetük javítására törekszik. Emellett azonban egyik hiányosságaként szükséges rögzíteni, hogy a szabályozás alapvető irányait övezően nem fogalmaz meg egységes és koherens álláspontot. Nem egyértelmű, hogy a szabályozás az államok jogvédelmi kötelezettségére vagy önálló szupranacionális intézményi rendszer kiépítésére kíván építkezni. Szintén homályos marad az a kulcsjelentőségű kérdés, hogy a tervezett nemzetközi szerződés az emberi jogi jogsértések pontosan mely körének orvoslásához kíván hozzájárulni.

⁹⁹² Vö. a GSzK Jogok Bizottsága 24. számú általános kommentárjával, illetve az értekezés III.1.1.2. pontjával.

⁹⁹³ „*Elements Paper*” 1.2. pont.

⁹⁹⁴ Vö. értekezés 1.2.3. pontjával.

⁹⁹⁵ „*Elements Paper*” 5. pont.

III.3.2.4. A szerződéstervezetek

A kormányközi munkacsoport 2018 őszén vitatta meg a transznacionális vállalatok nemzetközi emberi jogi kötelezettségeiről ugyanazon év júliusában elkészített és közzétett első szerződéses szövegtervezetet, valamint a hozzá fűzött kiegészítő jegyzőkönyvtervezetet, az úgynevezett „Zero Draft”-ot.⁹⁹⁶

A „Zero Draft” fő célként az emberi jogi jogsértések megelőzését és orvoslását, valamint az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeinek teljesítése érdekében a nemzetközi együttműködés erősítését tűzi ki.⁹⁹⁷ Ehhez egy olyan ambiciózus hatálybeli rendelkezés társul, amely a nemzetközi elismerést nyert emberi jogokon túl a belső – állami – jogokban elismert jogok felölésére törekszik.⁹⁹⁸ Emellett a „Zero Draft” – az „Elements Paper”-ben körvonalazottaknak megfelelően – a transznacionális vállalatoknál tágabb kört, a transznacionális üzleti működést folytató gazdasági társaságokat is szabályozni kívánja.⁹⁹⁹ A szerződéses szabályok alkalmazási körének ilyen megfogalmazása a transznacionális üzleti működésből fakadó emberi jogi jogsértések teljesebb megragadása mellett azt a célt szolgálja, hogy a különböző társaságszervezési módszerekkel ne lehessen megkerülni a nemzetközi szerződés előírásait.

Ugyanakkor e körben érdemes felidézni a korábban már hivatkozott kritikát, amely szerint a szerződéstervezet konzisztenciáját bontja meg, ha alkalmazási köréből kirekeszti azokat a gazdasági társaságokat, amelyek nem folytatnak transznacionális üzleti tevékenységet. E körben John G. Ruggie a Rana Plaza tragédiája¹⁰⁰⁰ kapcsán arra mutat rá, hogy egy ilyen felfogást valló nemzetközi

⁹⁹⁶ OEIGWG, „Zero Draft” of the legally binding treaty on business and human rights; elérhető: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/WGTransCorp/Session4/Pages/Session4.aspx> (a letöltés időpontja: 2019. július 15.).

⁹⁹⁷ „Zero Draft” 2. cikk.

⁹⁹⁸ „Zero Draft” 3. cikk.

⁹⁹⁹ A „Zero Draft” értelmezésében transznacionális karakterű gazdasági társaságról lásd: 4. cikk 2. pontját.

¹⁰⁰⁰ Erről lásd: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/sixth-anniversary-of-rana-plaza-factory-collapse-in-bangladesh/> (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

szerződés ugyan szabályozása alá vonja a Rana Plaza-ban működő ruhagyártó vállalati láncokat, de mégsem terjedne ki arra a helyi gazdasági társaságra, amelynek a tulajdonában és üzemeltetésében álló épület tragédiát okozva összedőlt.¹⁰⁰¹ Emellett John G. Ruggie és Carlos Lopez véleménye szerint a szerződéses koncepció olyan anomáliát okoz, amely szerint a több joghatóságot is átfogó – transznacionális üzleti magatartásból fakadó – büntetendő cselekmények miatt szükséges büntetőjogi felelősséget statuálni, míg az egyetlen joghatóság alatt elkövetett – és nem transznacionális jellegű üzleti működéshez kapcsolódó – bűncselekmények miatt, legyenek azok bármilyen súlyosak is, a szerződéstervezet nem kívánja büntetőjogi szankció kiszabását.¹⁰⁰²

A „Zero Draft” alapvetően az államok jogok védelme terén fennálló kötelezettségeit erősíti meg, és nem fogalmaz meg a gazdasági társaságokat közvetlenül terhelő nemzetközi jogi kötelezettségeket. Emellett – az emberi jogi egyezmények jelentős részétől, és az „Elements Paper”-től eltérően – nem tervez létrehozni olyan külön nemzetközi ellenőrző mechanizmust (emberi jogi bizottságot vagy bíróságot), amelyhez közvetlenül fordulhatnának a jogsérelmet szenvedettek. Ehelyett a jogsértés elkövetésének helye vagy az elkövető üzleti tevékenységet folytató székhelye (vagy alternatív módon központi igazgatásának, jelentős üzleti érdekeinek vagy az általa tulajdonolt vállalatának székhelye) szerinti állami bíróság hatáskörébe utalja a szerződéses előírások teljesítését.¹⁰⁰³ Ennek megfelelően a szerződéstervezet által nem szabályozott kérdésekben főszabályként az eljáró bíróság joga az alkalmazandó anyagi és eljárási jog.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰¹ RUGGIE (2014), id. mű.

¹⁰⁰² Erről lásd: Carlos LOPEZ, *Towards an International Convention on Business and Human Rights Part I.* (Opinio Juris, 2018); elérhető: <http://opiniojuris.org/2018/07/23/towards-an-international-convention-on-business-and-human-rights-part-i/> (a letöltés időpontja: 2020. november 30.).

¹⁰⁰³ „Zero Draft” 5. cikk.

¹⁰⁰⁴ Az áldozatok kérelmére üzleti tevékenységet folytató székhely szerinti állam joga is alkalmazható az anyagi jogi, ideértve az emberi jogi kérdéseket is, erről lásd „Zero Draft” 7. cikkét.

A „Zero Draft” a szubszidiaritás elvét törekszik érvényesíteni abban az értelemben, hogy elsőbbséget biztosít a belső jog szerint működő jogvédelmi mechanizmusoknak.¹⁰⁰⁵ Mindezek mellett ugyanakkor olyan szakértői bizottság felállítását javasolja, amely a részes államok jelentései alapján felügyeli a szerződéses rendelkezések megtartását, valamint általános észrevételek közreadásán keresztül segíti a szerződéses rendelkezések implementálását.¹⁰⁰⁶ Ebből látható, hogy a „Zero Draft” által körvonalazott nemzetközi felügyelet alapvetően – mellőzve az egyéni panaszlehetőséget – jelentésen és a nem kötelező jellegű felülvizsgálaton alapuló emberi jogi egyezmények modelljét követi. Ehhez társul a részes felek konferenciájának intézménye („conferences of states parties”), amely leginkább a szerződés továbbfejlesztésének perspektívájából vizsgálja meg a részes államok által foganatosított implementációt.¹⁰⁰⁷

A „Zero Draft” – a 2. cikkében megfogalmazott célokból is kiolvashatóan – három alapvető pillérre építi a transznacionális üzleti tevékenység emberi jogokra gyakorolt hátrányos hatásainak enyhítését: a transznacionális üzleti kontextusban elkövetett emberi jogi jogsértések megelőzése, a jogsérelmek orvoslása, valamint a nemzetközi együttműködés pillérjeire.

Elsőként általános megelőzési kötelezettséget fogalmaz meg az államokkal, elsősorban pedig az állami jogalkotással szemben, amikor kimondja, hogy az államoknak jogalkotással, valamint ellenőrző mechanizmusok létrehozásával és működtetésével biztosítaniuk kell, hogy a transznacionális üzleti tevékenységet végzők elvárható emberi jogi gondossági kötelezettségnek megfelelően járnak el a tevékenységük során.¹⁰⁰⁸ A gondossági kötelezettség a szerződéstervezet olvasatában – a UNGPs felfogásához hasonlóan¹⁰⁰⁹ – számos részkötelezettség teljesítését öleli át, így többek között az üzleti tevékenység emberi jogokra

¹⁰⁰⁵ „Zero Draft” 7. cikk.

¹⁰⁰⁶ „Zero Draft” 14A. cikk.

¹⁰⁰⁷ „Zero Draft” 14. cikk.

¹⁰⁰⁸ „Zero Draft” 9. cikk.

¹⁰⁰⁹ Vö. az értekezés III.2.3. pontjával.

gyakorolt hatásának folyamatos vizsgálatát, ilyen jellegű hatásvizsgálat készítését, az emberi jogi jogértések azonosítását és értékelését.¹⁰¹⁰

Emberi jogi jogsértés bekövetkezése esetén a „Zero Draft” rendezi a jogorvoslathoz való jog kérdését. Ennek megfelelően meghatározza az áldozat fogalmát,¹⁰¹¹ és elismeri az emberi jogi jogsértések áldozatainak – a nemzetközi joggal összhangban álló jogorvoslathoz fűződő – jogait, amelyek gyakorlásához szükséges intézmény és részletes jogszabályi háttér megalkotását a részes államok feladatainak körébe utalja.¹⁰¹² A szerződéstervezet kiemelten fontos rendelkezései között szerepelnek azok, amelyek a jogorvoslati jog nyújtotta jogvédelem hatékonyságát, vagyis a jogorvoslati jog tényleges érvényesülését igyekeznek elősegíteni.

E körbe vonható egyfelől az a joghatósági szabály, amely – az áldozat választásától függően – a jogsérelem okozásának a helye szerinti, a jogsérelmet okozó gazdasági társaság székhelye vagy központi igazgatásának szerinti, vagy lényeges üzleti érdekeltsége szerinti vagy pedig a tulajdonos gazdasági társaság székhelye szerinti ország bíróságának eljárását is lehetővé teszi.¹⁰¹³ Másfelől pedig a „Zero Draft” rendelkezései a jogorvoslati (bírói vagy közigazgatási) eljárások költségeinek vagy a biztosítékadás terhének a mérséklését vagy teljes elengedését követelik meg a részes államoktól.¹⁰¹⁴

A szerződéstervezet emellett egy áldozatok javára szóló olyan pénzügyi alap felállításáról is rendelkezik, amely jogi és anyagi segítséget nyújt a transznacionális üzleti működéssel összefüggő jogsértések áldozatainak.¹⁰¹⁵ Szintén a jogorvoslat hatékonyságának növelését támogatja az a rendelkezés, amelynek értelmében a kártérítési keresetek fedezése érdekében a transznacionális vállalatok egy pénzügyi alap felállítására kötelezhetők. A

¹⁰¹⁰ „Zero Draft” 9. cikk 2. pont.

¹⁰¹¹ „Zero Draft” 4. cikk.

¹⁰¹² „Zero Draft” 8. cikk. A szerződéstervezet követelményként fogalmazza meg, többek között, a bírósághoz fordulás, valamint a jogi segítség igénybevételének jogát, illetőleg az emberi jogi jogsértések hivatalból történő kivizsgálásának kötelezettségét.

¹⁰¹³ „Zero Draft” 5. cikk 1. a) és b) pontok.

¹⁰¹⁴ „Zero Draft” 8. cikk 6. bekezdés.

¹⁰¹⁵ „Zero Draft” 8. cikk 7. bekezdés.

szerezéstervezetnek a jogorvoslat nyújtott jogvédelmi rendelkezéseivel szorosan kapcsolódó, azokat kiegészítő szabályozása szerint a részes államoknak a transznacionális üzleti magatartásokkal összefüggő emberi jogi jogsértések elkövetése miatt büntetőjogi, polgári jogi és közigazgatási jogi felelősséget megállapító szabályokat kell alkotniuk, és az ilyen cselekmények elkövetőit büntetőjogi és nem büntetőjogi – ideértve a kártérítést is – szankciókkal kell sújtaniuk.¹⁰¹⁶

Végül, de nem utolsó sorban a szerzézéstervezet harmadik pillére széleskörű nemzetközi együttműködést és kölcsönös jogsegély – információnyújtásnak és a bizonyítékok rendelkezésre bocsátásának – teljesítését írja elő, valamint bátorítja a közös nyomozó és vizsgálócsoporthat alakítását a nemzetközi szerzézéstervezet által érintett nyomozások, valamint büntető és más bírósági eljárások során.¹⁰¹⁷ E körben a szerzézéstervezet két fontos és ambiciózus rendelkezésére érdemes felhívni a figyelmet. Egyfelől a büntettnek minősülő emberi jogi jogsértések¹⁰¹⁸ tekintetében a szerzézéstervezet univerzális joghatóság megállapítását várja el a részes államoktól.¹⁰¹⁹ Másfelől pedig innovatív és erőteljes szabályokat tartalmaz az ítéletek végrehajtása körében. Rendelkezése szerint ugyanis az általa érintett ügyekben hozott bírósági döntéseket főszabályként valamennyi szerződő államban el kell ismerni, és az ottani bírósági döntésekre irányadó azonos feltételek mentén kell végrehajtani.¹⁰²⁰ A szerzézéstervezet ezen szabálya egyedülálló módon lényegében – a beruházásvédelmi egyezményekben érvényesülő szabályokhoz hasonlóan¹⁰²¹ – szinte univerzális végrehajthatóságot biztosítana az emberi jogi jogsértések áldozatainak javára meghozott bírósági döntéseknek.

¹⁰¹⁶ „Zero Draft” 10. cikk.

¹⁰¹⁷ „Zero Draft” 11. és 12. cikkek.

¹⁰¹⁸ A „Zero Draft” ugyan nem határozza meg pontosan, hogy mely emberi jogi jogsértések minősülnek bűncselekményeknek, de a 10. cikk 5. pontjában előírja, hogy az államok határozzák meg, melyek azok a transznacionális üzleti tevékenységgel összefüggő cselekmények, amelyek bűncselekményeknek minősülnek.

¹⁰¹⁹ „Zero Draft” 10. cikk 11. pont.

¹⁰²⁰ Zero Draft 11. cikk 9. és 10. pont.

¹⁰²¹ Vö. az értekezés III.3.2.2. pontjával, valamint lásd még: DE NANTEUIL, 283-290. oldalakat.

A „Zero Draft” szintén fontos, a nemzetközi jog fragmentált jellegét enyhítő rendelkezése, hogy – összhangban a GSZK Jogok Bizottsága által 2017 augusztusában elfogadott 24. számú általános ajánlásában megfogalmazottakkal¹⁰²² – a hatályban lévő nemzetközi kereskedelmi és beruházásvédelmi szerződéseket úgy kell értelmezni, hogy a szerződéstervezetből fakadó kötelezettségek teljesítésére a lehető legkevesebb terhet jelentse, míg az újonnan előkészített kereskedelmi és beruházásvédelmi szerződések nem tartalmazhatnak olyan rendelkezést, amely ellentétben áll a szerződéstervezet implementálásával, illetve biztosítaniuk kell az emberi jogok érvényesülését is. A szerződéstervezet végül külön cikkben tartalmaz rendelkezéseket a hatékony implementáció elősegítése érdekében, amelyek között szerepel az az előírás, amely szerint az ENSZ Főtitkárán keresztül nyilvánosságra kell hozni a szerződéstervezet érvényre juttatása érdekében meghozott jogszabályokat.¹⁰²³

A kormányközi munkacsoport a 2019-es ülészakát megelőzően elkészítette az első felülvizsgált tervezetet („Revised Draft”),¹⁰²⁴ majd pedig a 2020-as ülészakát követően a második felülvizsgált tervezetet („Second Revised Draft”).¹⁰²⁵ A felülvizsgált szerződéstervezetek megőrizték a „Zero Draft” jellegadó sajátosságait, vagyis továbbra is a megelőzés, a jogorvoslat és a nemzetközi együttműködés köré fűződő szabályozást tartják szem előtt. Emellett továbbra is az állam emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeinek teljesítését segíti elő, vagyis a gazdasági társaságok közvetett kötelezettségeit állapítják meg,¹⁰²⁶ és egy nemzetközi

¹⁰²² Vö. az értekezés III.1.1.2. pontjával.

¹⁰²³ „Zero Draft” 15. cikke.

¹⁰²⁴ OEIGWG „Revised Draft” of the legally binding instrument on business and human rights, Elérhető: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/WGTransCorp/Pages/IGWGOntnc.aspx>. (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

¹⁰²⁵ OEIGWG „Second Revised Draft” of the legally binding instrument on business and human rights. Elérhető https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/WGTransCorp/Session6/OEIGWG_Chair-Rapporteur_second_revised_draft_LBI_on_TNCs_and_OBEs_with_respect_to_Human_Rights.pdf (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

¹⁰²⁶ Vö. VASQUEZ, id. mű különösen 957-958. oldalakkal.

keretszerződésen alapuló felfogást javasol elfogadni.¹⁰²⁷ Ugyanakkor bizonyos rendelkezések tekintetében a „*Second Revised Draft*” meghaladja a „*Revised Draft*”, míg „*Revised Draft*” meghaladja a „*Zero Draft*” szabályait, és az áldozatoknak kedvezőbb, a jogsértő üzleti működést folytató gazdasági társaságok könnyebb elszámoltathatóságát támogató rendelkezéseket tartalmaz.

Elsőként fontos rögzíteni, hogy a felülvizsgált szerződések tárgyi hatálya – a jogirodalomban megjelenő kritikákat elfogadva – kibővül, ugyanis bár elsősorban továbbra is a transznacionális karakterű üzleti magatartásokra összpontosít, de elmarad a korábbi szerződéstervezetben e vonatkozásban rögzített kizárólagosság, vagyis alkalmazását valamennyi üzleti és gazdasági tevékenység tekintetében előírja.¹⁰²⁸ Ez a módosulás összhangban áll azzal a korábbi javaslattal, amelyet John G. Ruggie fogalmazott meg közvetlenül a kormányközi munkabizottság felállítását követően.¹⁰²⁹

Szintén jelentős változás, hogy miközben megőrzi a szerződéstervezetnek megfelelően született bírósági ítéletek univerzális végrehajthatósági szabályát,¹⁰³⁰ addig a joghatósági szabályok között rögzíti, hogy amennyiben a tervezet alapján megállapítható egy bíróság joghatósága,¹⁰³¹ úgy nem lehet – a gyakorlatban számos esetben felhívott – „*forum non conveniens*” jogelvre hivatkozni, hanem az adott bíróság kötelessége, hogy joghatóságának megállapítása mellett eljárjon.¹⁰³² Ezen kívül a felülvizsgált szerződéstervezetek ambiciózus törekvése a gazdasági társaságokra irányadó a gondossági kötelezettség széleskörű bevezetése.¹⁰³³

A „*Second Revised Draft*” a „*Revised Draft*” szabályaihoz képest a jogérvényesítés terén két jelentősebb ponton tartalmaz előremutatóbb

¹⁰²⁷ „*Second Revised Draft*” 2. cikk a) pont.

¹⁰²⁸ „*Second Revised Draft*” 3. cikk 1. pontja. A szerződéstervezet által szabályozni kívánt tevékenységhez igazodik a szerződéstervezet célja is, miszerint az emberi jogok (valamennyi) üzleti tevékenység körében történő védelmére és érvényesítésére törekszik, lásd: „*Second Revised Draft*” 2. cikk b) pontja.

¹⁰²⁹ RUGGIE (2014), id. mű.

¹⁰³⁰ „*Second Revised Draft*” 12. cikk 8. pont.

¹⁰³¹ „*Second Revised Draft*” 9. cikk 1. pont.

¹⁰³² „*Second Revised Draft*” 9. cikk 3. pont.

¹⁰³³ „*Second Revised Draft*” 8. cikk 7. és 8. pontok.

rendelkezéseket. Egyfelől jogaik gyakorlásának megóvása érdekében előírja a jogsértések áldozatainak, valamint az emberi jogi és környezetvédő szervezetek védelmének köteleességét.¹⁰³⁴ Másfelől külön cikkben rendelkezik a jogorvoslathoz jutásról, amelynek keretében az áldozatokat megillető tisztességes eljárás követelményrendszeréhez tartozó jogosítványok biztosítását követeli meg.¹⁰³⁵ Végül pedig a felülvizsgált szerződéstervezetek a „Zero Draft” egyik kritikaként felrótt hiányosságát¹⁰³⁶ úgy törekszenek kiküszöbölni, hogy a szakértői bizottság hatáskörét kibővítve lehetőséget biztosítanának normatív jellegű ajánlások megfogalmazására is.¹⁰³⁷

Mindezekből látható, hogy a felülvizsgált szerződéstervezetek a részes államok intézményrendszerének feladatává teszik az üzleti működéshez kapcsolódó emberi jogi jogsértésekkel szembeni védelem garantálását. A „Draft UN Norms” felfogásától¹⁰³⁸ eltérően a jelenleg zajló szerződéselőkészítő munkák nem törekszenek nemzetközi jogi jogalanyiságot biztosítani gazdasági társaságoknak, és ezzel összhangban nem is fogalmazznak meg közvetlenül velük szembeeszegezhető új nemzetközi jogi kötelezettséget. Ebben a tekintetben tehát a szerződéselőkészítés során kidolgozott koncepció nem jelent forradalmi jelentőségű újítást a nemzetközi jog jelenleg ismert dogmatikai felfogásában és alanyi szerkezetében.

Ehelyett valójában a nemzetközi emberi jogi egyezmények, illetve – bár erre kifejezett utalást nem tartalmaz felülvizsgált szerződéstervezet – a UNGPs hagyományos felfogását követve, annak eredményeire építve – egyfajta keretszerződésként – a részes államok jogalkotásán, vitarendező fórumain, valamint nemzetközi együttműködésen keresztül várja el az emberi jogi kötelezettségek érvényesülésének biztosítását az üzleti, különösen pedig a

¹⁰³⁴ „Second Revised Draft” 5. cikk.

¹⁰³⁵ „Second Revised Draft” 7. cikk.

¹⁰³⁶ Harris GLECKMAN, *Counterbalancing disproportionate power: a response to John Ruggie*; elérhető: <https://www.opendemocracy.net/en/counterbalancing-disproportionate-power-response-to-john-ruggie/>; (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

¹⁰³⁷ „Second Revised Draft” 15. cikk 4. a) pont.

¹⁰³⁸ Vö. az értekezés III.2.2. pontjával.

transznacionális üzleti működéssel szemben.¹⁰³⁹ E nemzetközi szerződés létrehozása széles teret hagyna az állami implementáció számára,¹⁰⁴⁰ így éppen ezért UNGPs-ben foglalt törekvéseket szilárdítaná meg és fejlesztené tovább, nemzetközi jogi kötelező erővel rendelkező dokumentummá.

III.3.3. A nemzetközi szerződéselőkészítés értékelése és perspektívája

Az üzleti világ és emberi jogok összefüggéseivel foglalkozó jogtudósok, elméleti és gyakorlati szakemberek alapvetően azért üdvözölték a szerződéstervezetekben képviselt felfogást, mert az kellő egyensúlyt tartalmazó kompromisszumra törekszik az állami, az üzleti világ és az emberi jogi jogsértések áldozatainak érdekei között. John G. Ruggie és Douglass Cassel kedvező értékelése szerint szerződéstervezetek az üzleti világgal összefüggésbe hozható emberi jogi jogsértések áldozatai szempontjából a legfontosabb kérdésekre összpontosítanak: egyfelől az emberi jogi jogsértések megelőzésére törekszenek, másfelől pedig a jogérvényesítés lehetőségét könnyítik meg.¹⁰⁴¹ Douglass Cassel ehhez kapcsolódóan emeli ki, hogy e két kérdés tekintetében ambiciózusabb felfogást képviselnek, mint a jelenleg hatályos nemzeti francia vagy angol szabályok, vagyis ebben a tekintetben jogfejlesztő hatásúak.¹⁰⁴² Carlos Lopez ehhez hasonlóan azért tekinti ésszerű választásnak a felülvizsgált szerződéstervezetet, mert az áldozatok jogainak orvoslására összpontosít.¹⁰⁴³ Ehhez kapcsolódón vélekedik úgy John G. Ruggie, hogy a szerződéstervezet az államok közötti együttműködés és a kölcsönös jogsegélynyújtási kötelezettség széleskörű előírásával olyan valós és jelentős hiányosságokat törekszik

¹⁰³⁹ „*Second Revised Draft*” preambuluma.

¹⁰⁴⁰ DE SCHUTTER (2015), id. mű 56. oldal.

¹⁰⁴¹ John G. RUGGIE, *Comments on the „Zero Draft” Treaty on Business & Human Rights* (Business & Human Rights Resource Center, 2018). Elérhető: <https://www.business-humanrights.org/en/comments-on-the-%E2%80%9Czero-draft%E2%80%9D-treaty-on-business-human-rights> (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

¹⁰⁴² Douglass CASSEL, *At Last: A Draft UN Treaty on Business and Human Rights* (Letters Blogatory, 2018). Elérhető: <https://lettersblogatory.com/2018/08/02/at-last-a-draft-un-treaty-on-business-and-human-rights/#more-27105> (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

¹⁰⁴³ LOPEZ, id. mű, valamint e téren lásd: „*Second Revised Draft*” 7. cikkét.

orvosolni, amelyre a UNGPs implementációja során már több ízben is felhívták a figyelmet.¹⁰⁴⁴

Emellett – tulajdonképpen egyöntetűen – fontos előnyként emelik ki, hogy a szerződéstervezetek csak államokkal szembeszegezhető kötelezettségeket fogalmazznak meg, vagyis – a nemzetközi jog hagyományos felfogásához igazodva – a kérdés rendezése terén az államoknak szánják a központi szerepet.¹⁰⁴⁵ Ennek megfelelően egyfelől az államoktól várják el, hogy kellő – elsősorban polgári és büntetőjogi – jogalkotáson és a jogalkotás érvényre juttatásán keresztül megtegyék a szükséges lépéseket az emberi jogok védelme – adott esetben extraterritoriális védelme – érdekében. Másfelől pedig szintén az államok feladata, hogy nemzetközi együttműködésen és kölcsönös jogsegélyek nyújtásán keresztül biztosítsák a jogorvoslathoz jutás lehetőségét, vagy enyhítsék a transznacionális üzleti működésre visszavezethető emberi jogi jogsértéseket jellemző elszámoltathatósági nehézségeket.¹⁰⁴⁶ Külön szupranacionális fórum és végrehajtási rendszer létrehozása helyett, az államok központi szerepét őrzi meg a szerződéses kötelezettségek implementációja terén. Ez a megoldás nem feltétlenül azért örvend a szakértők körében támogatásnak, mert szupranacionális szervezetet vagy a vállalatokat közvetlenül szabályozó nemzetközi jogi kötelezettség példátlan és előzmények nélküli vagy akár kivitelezhetetlen lenne, hanem elsősorban azért, mert ez a szerződéselőkészítési felfogás kínálhatja a politikai értelemben megvalósítható – vagyis az államok számára elfogadható kompromisszumot jelentő – és az áldozatok helyzetére is megnyugtató orvoslást kínáló megoldást. Ennek megfelelően tehát ezt a felfogást képviselő szerződéstervezet jelenthet nagyobb

¹⁰⁴⁴ RUGGIE (2018), id. mű. Az államközi együttműködésekben fakadó elszámoltathatósági hiányosságokra, valamint ebből fakadóan a jogorvoslathoz jutás sérelmére az Emberi Jogi Tanács a korábban már hivatkozott ún. „Accountability and remedy project”-ben irányította rá a figyelmet, erről lásd: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/OHCHRaccountabilityandremedyproject.aspx> (a letöltés időpontja: 2020. október 30.).

¹⁰⁴⁵ E körben lásd különösen a felülvizsgált szerződéstervezetek preambulumait.

¹⁰⁴⁶ Tennessee Soudain ezzel kapcsolatban arra mutat rá, hogy a jogi követelményrendszert és jogorvoslatot biztosító nemzetközi együttműködés révén nemzetközi szerződés implementációja hozzájárul a transznacionális üzleti működésből fakadó extraterritoriális jogvédelem dilemmájának mérsékléséhez. Lásd: SOUDAIN, id. mű 368. oldalt.

ösztönzést egy szélesebb – fejlett és fejlődő államokat egyaránt magában foglaló – konszenzus kialakításához.¹⁰⁴⁷

Ezen kívül Douglass Cassel a szerződéselőkészítés erénye között tartja számon, hogy az nemcsak hivatkozik az emberi jogi egyezmények, valamint a kereskedelmi és beruházásvédelmi szerződések között fennálló ellentétre, hanem annak megnyugtatóbb és teljesebb rendezésére törekszik,¹⁰⁴⁸ amikor kimondja, hogy a jelenleg hatályos nemzetközi gazdasági tárgyú egyezmények értelmezésekor figyelemmel kell lenni a szerződéstervezetből fakadó követelményekre, míg a később előkészített kereskedelmi és beruházásvédelmi kérdéseket szabályozó nemzetközi egyezmények nem tartalmazhatnak olyan rendelkezéseket, amelyek ellentétesek az emberi jogi követelményekkel.¹⁰⁴⁹

A kedvező fogadtatás mellett ugyanakkor a nemzetközi jogász szakértők a szerződéstervezet néhány hiányosságára és hibájára is felhívták a figyelmet. Eszerint egyöntetűen aggályosnak tartották a „*Zero Draft*” és a „*Revised Draft*”-ben meghatározott *ratione materiae*-t, vagy az szerződéstervezet által felhívott alkalmazandó emberi jogok körét. Mind a „*Zero Draft*”,¹⁰⁵⁰ mind pedig a „*Revised Draft*”¹⁰⁵¹ ugyanis csak általánosságban utalt az emberi jogokra,¹⁰⁵² azonban ezt az aggályt a kritikák fényében a „*Second Revised Draft*” már igyekszik orvosolni.¹⁰⁵³

Ezen kívül John G. Ruggie arra a fontos hiányosságra is rámutat, hogy a szerződéstervezetek – például a UNGPs szabályaival ellentétben – nem tartalmaznak konfliktusfeloldó szabályt arra az esetre, ha a nemzeti

¹⁰⁴⁷ Mind a korábbi nemzetközi szerződések létrehozásának kudarca, mind pedig az Emberi Jogi Tanács 26/22. számú határozatát övező megosztottság jól mutatja, hogy az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát szabályozó szerződés előkészítése során az egyik legnagyobb kihívást a tőkeexportáló és tőkeimportáló államok közötti véleménykülönbségek megtörése és áthidalása jelenti, így a kevésbé ambiciózus, ugyanakkor pragmatikus megoldásokat felmutató és az államoknak főszerepet kínáló elképzelések jelenthetik a közös kompromisszum alapját. Hasonlóan lásd: VASQUEZ, id. mű 957-959. oldalakat.

¹⁰⁴⁸ CASSEL (2018), id. mű.

¹⁰⁴⁹ „*Second Revised Draft*” 14. cikk 5. pont.

¹⁰⁵⁰ „*Zero Draft*” 3. cikk 2. pont.

¹⁰⁵¹ „*Revised Draft*” 3. cikk 3. pont.

¹⁰⁵² Erről lásd: John G. Ruggie és Carlos Lopez kritikai megjegyzéseit.

¹⁰⁵³ „*Second Revised Draft*” 3. cikk 3. pont.

alkotmányban vagy jogszabályban, valamint a nemzetközi egyezményben foglalt emberi jogi norma nem áll összhangban egymással.¹⁰⁵⁴ Ez a kritikai megjegyzés érvényesnek tekinthető a „*Second Revised Draft*” vonatkozásában is, amely nem tartalmaz konfliktusrendező elvet arra az esetre, ha egy adott emberi jogi normából fakadó követelmények eltérőek a nemzetközi jogban és az állami jogban.

Szintén egyöntetű – és a kormányközi munkabizottság felállítása során is elhangzott – kritikát fogalmaztak meg a „*Zero Draft*” azon rendelkezésével szemben, amely a szerződés tárgyi hatályát azokra a – nyereségorientált – gazdasági társaságokra korlátozta, amelyek transznacionális – vagyis két vagy több nemzeti joghatóságot érintő – gazdasági és üzleti tevékenységet folytatnak.¹⁰⁵⁵ A kritikák e körben arra mutatnak rá, hogy az üzleti vállalkozások körének ilyenkor korlátozása sok esetben nemcsak abszurd eredményekhez vezet,¹⁰⁵⁶ hanem kizárja azokat az ugyan nemzeti joghatóság alatt működő és gyakran nem is nyereségorientált állami vagy más vállalatokat, amelyek azonban egyre jelentősebb szerepet játszanak a világgazdaságban, így működésük és üzletpolitikájuk emberi jogok érvényesülésére gyakorolt növekvő hatása egyre nyilvánvalóbb.

A „*Zero Draft*”-tal összefüggésben megfogalmazott ezen kritikai észrevételek jelentős részét a „*Revised Draft*” előkészítése során megfontolták, és azoknak helyt is adtak. A „*Revised Draft*” és a „*Second Revised Draft*” ugyanis az üzleti tevékenység alatt – már nem feltétlenül és nem kizárólagosan nyereségorientált – gazdasági tevékenységet ért.¹⁰⁵⁷ Ennek megfelelően az üzleti tevékenység körébe az állami tulajdonú gazdasági társaságok is beletartoznak, vagyis azok az esetek, amikor az államok kereskedelmi

¹⁰⁵⁴ Lásd: RUGGIE (2018), id. mű.

¹⁰⁵⁵ Lásd: *Zero Draft* 3. cikk 1. bekezdését és 4. cikk 2. pontját.

¹⁰⁵⁶ Például a korábban már idézett Rana Plaza esete.

¹⁰⁵⁷ „*Revised Draft*” 1. cikk 3. pont, illetve „*Second Revised Draft*” 1. cikk 3. pont.

szereplőként – ún. „*acta iure gestionis*” – körben cselekednek.¹⁰⁵⁸ Emellett a „*Second Revised Draft*” elsősorban, de nem kizárólagosan transznacionális üzleti tevékenységgel szemben fogalmazza meg az állami jogvédelmet övező követelményeket.¹⁰⁵⁹ Ezzel összhangban a „*Second Revised Draft*” hatálybeli rendelkezése is jóval részletesebb és tágabb útmutatást ad magáról a transznacionális üzleti tevékenység fogalmáról. A „*Zero Draft*”-ban elismert két vagy több joghatóság érintettségén kívül a „*Second Revised Draft*” már ide vonja azokat az eseteket is, amikor az üzleti tevékenységet egyetlen országban folytatják ugyan, de annak az előkészítése, tervezése, igazgatása, ellenőrzése egy másik országban történik, vagy a tevékenység lényegesen kihat a másik ország joghatósága alá tartozókra.¹⁰⁶⁰

John G. Ruggie-nek és Douglass Casselnek a „*Zero Draft*” kapcsán megfogalmazott egybehangzó kritikája szerint az emberi jogi jogsértések megelőzése körében előírt gondossági kötelezettség érvényesítésének követelménye túlságosan tág, ugyanis a jogsértés „megelőzését” követeli meg ahelyett, hogy a jogsértések „megelőzésére törekvést” írják elő.¹⁰⁶¹ Véleményük szerint az elvárható gondossági kötelezettség mércéjének előírása helyett a lényegében eredménykötelezettség megfogalmazása azzal járna, hogy az anyavállalatok az ellátási láncuk bármely pontján elkövetett emberi jogi jogsértés miatt felelősséggel és helytállással tartoznak, függetlenül attól, hogy kellő figyelmet fordítottak-e az üzleti kapcsolataikra, illetve az üzleti partnereik kiválasztására és ellenőrzésére. Másként fogalmazva a „*Zero Draft*”-ban előírt eredménykötelezettségből következően abban az esetben sem mentesülhetnek a felelősség alól, ha kellő gondossággal jártak el az üzleti tevékenységük és kapcsolataik kialakítása során. A megfogalmazás a túlzott szigora miatt éppen, hogy nem elősegíti a szerződés előkészítésére irányuló tárgyalásokat, hanem

¹⁰⁵⁸ John G. Ruggie és Carlos Lopez fogalmazta meg azt a kritikai véleményt, amely szerint a „*Zero Draft*” nem fordít figyelmet az állam kereskedelmi cselekvésére, holott ezek jelentősége a XXI. században egyre nagyobb. Lásd: RUGGIE (2018), id. mű.

¹⁰⁵⁹ „*Second Revised Draft*” 3. cikk 1. pont.

¹⁰⁶⁰ „*Revised Draft*” 3. cikk 2. pont, illetve „*Second Revised Draft*” 1. cikk 4. pont.

¹⁰⁶¹ „*Zero Draft*” 9. cikk 2. c) pont.

inkább az államok szerződéskötési hajlandósága ellen hathat. John G. Ruggie arra mutat rá, ha az anyavállalatok felelőssége nem eredményen, hanem gondossági kötelezettségen alapul, és az anyavállalat – a szerződéstervezetben is részletesen meghatározott módon – kellő körültekintéssel járt el, jóhiszemű erőfeszítést tett az üzleti kapcsolatainak ellenőrzése terén és saját maga nem járult hozzá a jogsértés vagy jogsértő mulasztáshoz, úgy a felelősség a cselekményt vagy mulasztást előidéző üzleti partnert terheli.¹⁰⁶²

A „*Revised Draft*” és a „*Second Revised Draft*” szövege – a jogirodalmi kritikák nyomán – a gondossági kötelezettség érvényesítése körében megváltozott, és az emberi jogi jogsértések megelőzésének kötelezettsége még olyan megfogalmazásként sem szerepel, hogy „megelőzésre törekszik”.¹⁰⁶³ Ugyanakkor a szerződéstervezet a megelőzés körében az államok általános szabályozási kötelezettségeiként írja elő, hogy az üzleti vállalkozásoktól nemcsak az emberi jogok tiszteletét, hanem az emberi jogi jellegű jogsértések vagy visszaélések megelőzését is meg kell követelni.¹⁰⁶⁴ Tekintettel azonban arra, a gondossági kötelezettség érvényesítését tartalmazó kötelezettségek a megelőzés általános szabályát érvényesítik, így – a szerződéstervezet logikai értelmezésének megfelelően – megalapozottan lehet következtetni arra, hogy a „*Second Revised Draft*” elhagyta az eredménykötelezettség előírását.

Douglass Cousselt felidézve,¹⁰⁶⁵ összességében megállapítható, hogy a szerződéselőkészítési eljárás iránya és a felülvizsgált tervezetekben foglalt szabályozási koncepció vonzó lehet az államok számára. Ennek alapján ugyanis főszerepet játszanak olyan törvényalkotás elfogadása terén, amely saját jogi kultúrájukba és jogszabályi környezetükhöz illeszkedhet, anélkül, hogy nemzetközi bírói fórum kötelező joghatóságot gyakorolna és felülírhatná ezeket a szabályokat.

¹⁰⁶² RUGGIE (2108), id. mű.

¹⁰⁶³ „*Revised Draft*” 5. cikk 2. pont és „*Second Revised Draft*” 6. cikk 2. pont.

¹⁰⁶⁴ „*Second Revised Draft*” 6. cikk 1. pont.

¹⁰⁶⁵ Lásd: CASSEL (2018), id. mű.

Ezen túl a „*Second Revised Draft*” által képviselt felfogás azért is ösztökélheti az államokat a nemzetközi szerződés létrehozására, mert – implicit módon – az Emberi Jogi Tanács által 2011-ben egyhangúan támogatott, és azóta már számos államban implementált és így jól ismert dokumentum megoldásait követi. Amint arra Surya Deva is utalt,¹⁰⁶⁶ éppen ezért tekinthető a szerződéstervezet egyik hiányosságának, hogy kifejezett formában nem hivatkozik a UNGPs-re vagy NAT-ra. E hiány orvoslása egyfelől azért látszik szükségesnek a szerződéselőkészítés későbbi szakasza során, mert – ahogy David Bilchitz fogalmazott, és amint arra már a szerződéselőkészítő kormányközi bizottság 2021 januári jelentése is utal¹⁰⁶⁷ – a *soft law* természetű és szerződéses jogi dokumentumok akkor érvényesülnek a leghatékonyabban, ha egymást kiegészítik.¹⁰⁶⁸ Másfelől pedig, tágabb értelemben, az integrált – nemzetközi és nemzeti jogszabályokat, *soft law* természetű dokumentumokat és önkéntes vállalásokat egyaránt átfogó – látásmód nélkülözhetetlen a szerteágazó érdekellentétet rejtő üzleti világ és emberi jogok területének hatékony szabályozásához.¹⁰⁶⁹ A szakértői munkacsoport egyik tagja, Surya Deva ezzel összefüggésben úgy érvel, hogy a szerződéstervezetnek nem végállomásként, hanem kiindulópontként kell a UNGPs-re tekintenie, azt kiegészítve és kiteljesítve, de azon túltekintő ambíciózus célkitűzéseket kell megfogalmaznia az üzleti világ emberi jogi korlátainak meghatározása és érvényesítése terén.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁶ Lásd: DEVA (2021), id. mű 11-12. oldalakat.

¹⁰⁶⁷ Report on the sixth session of the open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights (A/HRC/46/73, 14 January 2021), 8. pont elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/3900671?ln=en> (a letöltés időpontja: 2021. július 13.).

¹⁰⁶⁸ BILCHITZ, id. mű 203-227. oldalak.

¹⁰⁶⁹ SOUDAIN, id. mű 367-368. oldalak.

¹⁰⁷⁰ DEVA (2021), id. mű 13-15. oldalak.

III.4. Összefoglalás

A gazdasági társaságok emberi jogok terén tetten érhető kétarcúsága az utóbbi fél évszázadban egyre világosabban kirajzolódott. A gazdasági globalizáció során megszilárduló transznacionális üzleti működés, valamint az elmúlt bő egy évtizedben lezajló információs technológiai fejlődés eredményeként megerősödő platform alapú vállalatok nyilvánvalóvá tették, hogy a gazdasági társaságok – vagy jogi védelmük – nemcsak elősegítheti vagy kiteljesítheti a nemzetközi jog által elismert emberi jogok érvényesülését, hanem működésük korlátozhatja, illetve sértheti is az alapvető emberi jogokat. Az üzleti működéssel összefüggésben álló emberi jogi jogsértések gyarapodó számát és növekvő súlyosságát világszerte egyre nagyobb közéleti figyelem kíséri.¹⁰⁷¹ Ebből a perspektívából szemlélve az emberi jogok tehát nem az üzleti működés védelmét, hanem annak nemzetközi jogi szabályozását és korlátozását igazolják. A transznacionális üzleti működés megerősödése és a tőkeberuházásokért korábban a fejlődő országok között, az utóbbi évtizedekben pedig már világszerte folyó verseny idézte elő az úgynevezett „*race to the bottom*” jelenséget,¹⁰⁷² amely hátrányosan hat az államok emberi jogok védelmére terén fennálló védelmi kötelezettségeinek teljesítésére. Hasonló figyelhető meg az elmúlt évtizedben megerősödő platform alapú üzleti működés terén is. Mindez az emberi jogok nemzetközi védelmének hiátusára derített fényt a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban,¹⁰⁷³ és igazolni látszik azokat a törekvéseket, amelyek az üzleti működést korlátozó emberi jogi követelmények nemzetközi jogi megalkotásának szükségességét képviselik.

Az értekezés ennek jegyében tekintette át azokat a nemzetközi jogi jogfejlesztési irányokat, amelyek azonosították az üzleti működés – vagy az azzal összefonódó nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezeti

¹⁰⁷¹ Lásd: KINELY, id. mű 461. oldalt.

¹⁰⁷² Vö. az értekezés Bevezetés részével, valamint a III.2.1. pontjával.

¹⁰⁷³ Lásd: RUGGIE (2013), id. mű 19-36. oldalakat.

tevékenység – emberi jogi korlátozásának szükségességét, és választ kínálnak az emberi jogok védelmére az üzleti világ kontextusában. Elsőként az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak e téren kialakított felfogását vizsgálta meg az értekezés (III.1. pont). Ennek alapján megállapítható, hogy mind a nagy univerzális egyezségokmányok (III.1.1. és III.1.1.2. pontok), mind pedig a szektorális és regionális egyezmények ellenőrző mechanizmusai (III.1.1.3., III.1.1.4. és III.1.2. pontok) az 1990-es évek végétől, illetve az új évezred elejétől kezdődően azonosították ezt a problémát, és az állam jogvédelmi kötelezettségeinek pontosítása révén törekedtek orvoslására. A regionális emberi jogi egyezmények felfogásainak és esetjogi gyakorlatának összehasonlításából megállapítható, hogy az amerikai és afrikai jogvédelmi mechanizmusok régebbi időkre visszanyúló és robusztusabb jogértelmezést alakítottak ki az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát, valamint az ezzel összefüggő állami kötelezettségeket illetően. Vagyis a gazdasági társaságok jogvédelme kapcsán látható helyzettel ellentétben, az üzleti működési emberi jogi korlátozása terén az EJEB-hez képest amerikai és afrikai jogvédelmi mechanizmusok képviselik a haladóbb felfogást.

Ezt követően az értekezés szemügyre vette a *soft law* dokumentumokat, amelyek a korábbi szerződéselőkészítések sikertelenségére figyelemmel egészen az 1970-es évektől kezdődően kulcsszerepet töltenek be ezen a téren a nemzetközi jog fejlesztésében (III.2.). Ezek közül az értekezés a 2011-es UNGPs-t vette részletesen szemügyre, amely az eddig felhalmozott tapasztalatokat egybűjtve és újraértékelve megkerülhetetlen szerepre tett szert az üzleti világ és emberi jogok dilemmájának szabályozása terén (III.2.2.). Végül pedig az értekezés áttekintette, illetve a jogirodalmi álláspontok tükrében értékelte a jelenleg zajló nemzetközi szerződéselőkészítés elméleti hátterét, szabályozási koncepcióit, főbb vitapontjait és perspektíváját (III.3.).

Mindezek alapján látható, hogy az üzleti működés emberi jogi korlátozását szabályozó nemzetközi jogalkotás egyszerre halad „puha utakon”, vagyis a *soft law* dokumentumok, illetve az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok általános

jogértelmezésének útjain, valamint a szerződéselőkészítési eljárás keretei között. Ezzel összefüggésben kimutatható, hogy a vizsgált területek egymást kiegészítve és egymást ösztönözve fejlesztik a nemzetközi jogot. Így például az Emberi Jogok Bizottságának 31. számú általános kommentárja inspirálólághatott a UNGPs-ben elismert emberi jogok „védelme – tiszetelete – jogsértések orvoslása” („*protect – respect – remedy*”) három pillér köré szerveződő szerkezet kimunkálásában.¹⁰⁷⁴ Szintén ösztönzést jelentett – egészen pontosan a kezdőlökést adta meg – a UNGPs megalkotása felé vezető úton a „*Draft UN Norms*” sikertelenül zárult előkészítése is.¹⁰⁷⁵ A *soft law* instrumentumok közül pedig többek között az OECD Irányelvek megoldásaiból merített,¹⁰⁷⁶ illetőleg implementálása során igénybe veheti az OECD Nemzeti Kapcsolattartó Pontok szolgálatát.¹⁰⁷⁷

Másfelől ugyanakkor megállapítható, hogy a UNGPs referenciapontként szolgál mind az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok állásfoglalásaiban,¹⁰⁷⁸ mind pedig a nemzetközi szerződéses jog előkészítése terén.¹⁰⁷⁹ Ezt igazolja az is, hogy a UNGPs a 2014 óta zajló szerződéselőkészítési tárgyalásokra és szabályozási felfogásra is meghatározó hatást gyakorol. Surya Deva találó megfogalmazása szerint egyfajta „kulcsfontosságú iránytűként” szolgál.¹⁰⁸⁰ Mindezek alapján az sem zárható ki, hogy – hasonlóan az Egyetemes Nyilatkozathoz – az üzleti működés emberi jogi korlátait kijelölő szabályok terén a UNGPs bizonyos részei – jogként követett állami konszenzus fennállása esetén – megindulhatnak a nemzetközi szokásjoggá válás útján. Az értekezés vizsgálata alapján így arra lehet következtetni, hogy az üzleti világ és az emberi jogok terén egyedülállóan szoros kölcsönhatás, tulajdonképpen folyamatos „párbeszéd” áll fenn az ellenőrző mechanizmusok, a *soft law* természetű

¹⁰⁷⁴ Lásd: Report... (A/HRC/4/35, 2007. február 19.), id. mű.

¹⁰⁷⁵ Vö. az értekezés III.2.2. pontjával.

¹⁰⁷⁶ Lásd például John G. RUGGIE, *The evolving regulatory ecosystem for business and human rights* In: *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full (2018)*, id. mű. 20-21. oldalakat.

¹⁰⁷⁷ UNGPs 25. elvéhez fűzött kommentár.

¹⁰⁷⁸ Vö. az értekezés III.1.1.3., III.1.1.4. és III.2.5. pontokkal.

¹⁰⁷⁹ Vö. az értekezés III.2.5. pontjával.

¹⁰⁸⁰ DEVA (2021), 3. oldal.

dokumentumok és a nemzetközi szerződéselőkészítés között. Ez a szoros és folyamatos interakció, illetve integrált látásmód azonban szükségesnek mutatkozik olyan szerteágazó, sok esetben éles érdekellentétek meghaladásához, mint amelyek az üzleti világ és az emberi jogok kapcsolatait áthatják.

A vizsgálat ezen kívül fényt derített az üzleti működés emberi jogi korlátozását érintő azon pontokra, is amelyek vagy rányomják bélyegüket a nemzetközi jogalkotás fő irányvonalára vagy pedig egy-egy intézmény tekintetében fontos jogfejlesztő hatásuk van. A szerződéselőkészítési, illetve jogirodalmi vitákban¹⁰⁸¹ az üzleti működést korlátozó emberi jogi szabályozás egyik fő dilemmáját jelenti, hogy vajon – meghaladva a nemzetközi jog jelenleg uralkodó struktúráját – alkotathatók-e a gazdasági társaságokkal, illetve azok bizonyos körével közvetlenül szembeszegezhető nemzetközi jogi kötelezettségek, vagy pedig az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségeinek kiteljesítése révén – vagyis közvetett módon – biztosítható-e az emberi jogok megóvása az üzleti világ kontextusában. Az új évezred elején a gazdasági társaságok közvetlen és közvetett kötelezettségei közötti dilemma a „*Draft UN Norms*”-t övező egyetértés hiányának negatív tapasztalatai, valamint a UNGPs megalkotását övező konszenzus nyomán a közvetett – az állami jogalkotás útján megalkotott – kötelezettségek megerősítésének irányába gravitál. Ennek medrében haladnak a jelenleg zajló szerződéselőkészítési munkálatok is.

Osztva Surya Deva meglátását, álláspontom szerint a szerződéskötési törekvés kiindulópontja és szükséges alapzata az – államok közötti konszenzust tükröző – UNGPs kell legyen, ugyanakkor nem korlátozódhat pusztán annak formális implementálására, hanem ahhoz képest – annak mintegy kiteljesítéseként – ambiciózusabb célokat kell megfogalmaznia. A globális ellátási láncok és a „*race to the bottom*”, valamint az utóbbi évtizedben a

¹⁰⁸¹ Vö. RATNER, id. mű 458-460. oldalakkal; illetve lásd még: KINELY, id. mű.

platform alapú üzleti vállalatok emberi jogok érvényesülésére gyakorolt káros következményeinek mérsékléséhez vagy leküzdéséhez összehangolt és kellően széleskörű nemzetközi együttműködésen keresztül vezethet az út. Ez elsősorban a transznacionális üzleti működés összefüggésében követeli meg a UNGPs első és harmadik pillérei szerinti állami védelmi kötelezettség hatékonyságának erősítését, valamint a gazdasági társaságok második pillér szerinti felelősségének szabályozását. Álláspontom szerint a gazdasági társaságok közvetlen és közvetett módon szabályozott nemzetközi jogi kötelezettségeinek egyaránt helye lehet az emberi jogok hatékony védelmére törekvő nemzetközi szerződés rendelkezései között úgy, hogy a szűk körű, súlyos emberi jogi jogsértések tekintetében célszerű közvetlen módon szabályozni az üzleti világ szereplőit terhelő kötelezettségeket.

Ugyanakkor a nemzetközi jog akár közvetlen, akár közvetett formában szabályozza a gazdasági társaságok emberi jogi kötelezettségeit, nemzetközi fórumrendszer eljárását a szubszidiaritás és a komplementaritás elveinek tiszteletben tartásával és fokozatosan célszerű megteremtenie. Egyfelől az alulról felfelé ívelő szabályozási megoldás biztosítja az emberi jogok leginkább hatékony, a helyi közösség szempontjai, kultúrája, szokásai és joga közé illeszkedő érvényesülését. Másfelől pedig ez a felfogás tartja tiszteletben az állami szuverenitás legteljesebb megőrzését, amely elengedhetetlen ahhoz a széleskörű nemzetközi konszenzushoz, amely az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát szabályozó nemzetközi szerződés hatékonyságának zálogát jelenti.

Az üzleti világ működésének emberi jogi korlátozása terén az elmúlt két évtizedben látható jogfejlődés és jogfejlesztési törekvések álláspontom szerint a nemzetközi gazdasági jog egyfajta „közjogiasodásának” irányába mutatnak, ami alatt azt értem, hogy az üzleti világ működésével összefüggő kereskedelmi, beruházásvédelmi és pénzügyi – nemzetközi jog és állami jog által szabályozott – kapcsolatokban egyre erőteljesebben jelenik meg az emberi és környezetvédelmi jogi követelmények megtartásának igénye és szükségessége. Ezzel összefüggésben fontos rámutatni arra, hogy a nemzetközi jogfejlődés

szempontjából kulcsjelentőségű mind az emberi jogi ellenőrző mechanizmusoknak, mind a UNGPs-nek, mind pedig a szerződéstervezetnek az emberi jogok, illetve az államközi beruházásvédelmi és kereskedelmi egyezmények viszonyát övező felfogása.

A beruházásvédelmi jog és vitarendezés jellege, valamint a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek szabályai és vitarendezése az államok emberi jogok terén fennálló kötelezettségeinek teljesítésére fékező és korlátozó hatást gyakorolnak. Jogfejlesztő hatású ezért az a felfogás, amelynek értelmében a nemzetközi gazdasági jog körébe tartozó egyezményeket integrált módon, úgy kell értelmezni, hogy azok nem áthatják alá az emberi jogok védelme terén fennálló állami kötelezettségeket. Az állam közérdekvédelmi szabályozási terének kiszélesítésén túl az emberi jogi követelmények elsőbbségének kimondása mérsékli a nemzetközi gazdasági jogot jelenleg jellemző asszimmetriát, illetve az erősebb végrehajtási mechanizmusaiából fakadó dominanciáját az emberi jogokkal szemben.

Szintén fontos jogfejlesztő hatásúként értékelhetők az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok és a UNGPs azon állásfoglalásai, amelyek értelmében a fennálló emberi jogi egyezmények szigorúbb követelményeket fogalmaznak meg egyfelől az állami tulajdonban lévő gazdasági társaságok működése terén, másfelől pedig – a tulajdonos kilétére tekintet nélkül – az olyan alapvető jellegű szolgáltatások tekintetében, amelyeknek biztosítását az emberi jogok védik vagy követelik meg. Ezekben az esetekben tehát – az állam nemzetközi jogi felelősségéhez igazodóan – az üzleti működés szigorúbb emberi jogi korlátozása érvényesül.

Ennek megfelelően az értekezésben bemutatott vizsgálat alapján látható, hogy a gazdasági társaságok üzleti működésének kétarcúsága többszintű nemzetközi jogalkotást és gondolkodást indított meg, amely ugyan egészen az 1970-es évekig visszanyúlik, de kiváltképpen az elmúlt két évtized során vált szembeűnővé és éreztette hatását. Ez a gondolkodás amellet, hogy szerteágazó jogfejlesztő szerepet tölt be a nemzetközi jogban, a nemzetközi

szerződéselőkészítő törekvések medrét is kijelöli, és azok szilárd alapjaként is szolgálhat.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A gazdasági társaságok és emberi jogok kapcsolata rendhagyó, ugyanis az emberi jogok küldetése elsősorban nem az üzleti működés védelme vagy korlátozása. Ugyanakkor a jelenkori világ meghatározó sajátosságai közé tartozik, hogy a nemzetközi kapcsolatokra és az egyes ember életére egyaránt jelentős befolyást gyakorol mind az emberi jogi gondolkodás térnyerése mind pedig a gazdasági társaságok üzleti, különösen pedig a transznacionális üzleti működése.

Az Egyetemes Nyilatkozat elfogadása nyomán az emberi jogok nemzetközi jogi védelmet nyertek, amely bár nem vetett véget egycsapásra az emberi jogi jogsértéseknek, de hozzájárult ahhoz, hogy az emberi jogi gondolkodás a jelenkor meghatározó narratívájává, viszonyítási pontjává válhasson. A gazdasági társaságok – a Harvard Business School egykori dékánja, Wallace B. Donham szavait idézve – bár a történelem hajnala óta léteznek, de üzleti működésük hétköznapi jelenléte és társadalmi hatása egyre inkább szerteágazó.¹⁰⁸² Egyfelől elősegíthetik az emberi jogok teljesebb és hatékonyabb érvényesülését, implementálását, miközben maguk is az emberi jogi jogsértések áldozataivá és az emberi jogok jogosítottjaivá válhatnak. Másfelől azonban az esetek növekvő száma igazolja, hogy működésük vagy közreműködésük súlyos emberi jogi jogsértéseket is előidézhethet, és ennek nyomán felvetődik a passzív nemzetközi jogi jogalanyiségük dilemmája is.

A dogmatikai előkérdések vizsgálata során az értekezés rávilágított arra, hogy az alkotmánytörténeti és nemzetközi jogi fejlődés során a hangsúly mindig az emberi jogok állami közhatalommal szembeni megóvásán volt. Ennek jegyében pedig a nemzetközi jogi szabályok az államokkal szemben fogalmazták meg azt a jogi követelményt, hogy a közhatalmuk gyakorlása során

¹⁰⁸² Lásd: ZERK, id. mű. 8. és 15. oldalait, ahol hivatkozza: Kenneth John PEATTIE, *Research Insights into Corporate Social Responsibility*, (New Academic Review, Volume 1., No. 3., 2002), 33. és 50. oldalait.

az emberi jogok védelmére és implementálására törekedjenek. Ettől eltérően azonban az utóbbi évtizedek során – elsősorban a gazdasági és információs globalizáció hatásának eredményeként – egyre nyilvánvalóbbá vált a gazdasági társaságok, valamint az üzleti működésükkel összefüggő nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek, illetve a nemzetközi beruházásvédelmi jog emberi jogokra gyakorolt – kedvező és hátrányos – hatása egyaránt. Mindez a nemzetközi jogalkotási és jogértelmezési törekvéseket éppen úgy, mint az akadémiai gondolkodást az emberi jogok védelmét övező hangsúlyok átgondolására és átrajzolására sarkallja.

Az értekezés ennek fényében – a gazdasági társaságok „emberi jogi Janus-arcúságának” feltevéséből kiindulva – kettős célt követett. Egyfelől bemutatta a gazdasági társaságok, illetve üzleti működésük emberi jogi védelmét övező felfogásokat. Emellett pedig összehasonlító jelleggel feltárta az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak a gazdasági társaságok áldozattá válása és jogérvényesítési lehetősége, valamint az őket megillető jogok körében kialakított felfogását és esetjogi gyakorlatát. Másfelől pedig szemügyre vette azokat a nemzetközi jogi dokumentumokat, jogalkotási elképzeléseket és kísérleteket, amelyek üzleti működésük emberi jogi korlátjainak érvényesítésére törekednek. Ehhez pedig az értekezés külön-külön tárta fel az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok jogértelmezési felfogásait és esetjogi gyakorlatát, a releváns *soft law* dokumentumokat, valamint a nemzetközi szerződéselőkészítési törekvések történeti útját és jelenleg zajló munkálatait. Ezt követően az akadémiai álláspontok tükrében értékelte a közöttük fennálló kölcsönhatásokat, illetve a nemzetközi jog fejlesztésének perspektíváját. E vizsgált kérdésekkel összefüggésben az alábbi következtetések fogalmazhatók meg.

A gazdasági társaságok emberi jogi védelmének lehetőségét és igazolhatóságát érintően kialakult elméleti álláspontok megoszlanak. A védelem elismerését támogató érvek többsége ugyanakkor közvetett módon igazolhatónak látja az emberi jogok kiterjesztését a gazdasági társaságokra:

vagy azért, mert az ember alapvető jogainak hatékonyabb védelméhez járul hozzá vagy azért, mert az emberi jogi egyezmények általános célkitűzéseit, így demokratikusság, a jogállamiság és a jobbiztonság elveit erősíti. Ebből következően ezek az elméleti álláspontok inkább az üzleti működés emberi jogokra gyakorolt kedvező hatásának védelmét tartják szem előtt anélkül, hogy a gazdasági társaságok aktív jogalanyiségének elismerését kifejezetten figyelembe vennék. Ugyanakkor a védelmet támogató elképzelések is azon az állásponton vannak, hogy a gazdasági társaságok a természetes személyeket megillető jogokhoz képest csak szűkebb körű jogokat, megengedőbb közérdekvédelmi korlátozással élvezhetnek.

Az elméleti megközelítések sokszínűségét tükrözi az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak esetjogi gyakorlata. Az értekezésben vizsgált valamennyi ellenőrző mechanizmus előtt felmerült a gazdasági társaságok és üzleti működésük jogvédelmének dilemmája, de – figyelemmel a jogértelmezésük és ítélkezésük alapját szolgáló nemzetközi szerződés szövegeire is – a fórumok mind az indítványozói jogosultság, mind pedig a jogok tekintetében egymástól eltérő álláspontokra helyezkednek. Így az univerzális PPJNE ellenőrző mechanizmusa elutasító álláspontot fogadott el a gazdasági társaságok áldozati státuszának és indítványozói jogosultságának elismerésével kapcsolatban. Ugyanakkor kivételes esetekben és közvetett módon, vagyis a természetes személy tulajdonosainak fellépésén keresztül bizonyos jogok esetében mégis védelmet biztosít az üzleti működés javára is. Az Emberi Jogok Bizottságának felfogása szerint így a jogok védelme az embereket szolgálhatja és az emberek jogainak védelméhez járulékos módon kapcsolódhat a gazdasági társaságok védelme.

Ezzel szemben az EJEB – az EJEE kifejezett rendelkezésének megfelelően – elismerve a gazdasági társaságok áldozati státuszát és indítványtételi jogosultságát ettől eltérő álláspontra helyezkedett. Emellett az EJEB nemcsak a gazdasági társaságok közvetlen jogvédelmét állapítja meg, hanem – bár kivételes és korlátozott jelleggel – de elismeri közvetett védelmüket is, vagyis

annak lehetőségét, hogy a tulajdonosok felléphessenek jogaik védelme érdekében. Amellett, hogy széles mérlegelési teret biztosít az államok közérdekvédelmi fellépésének javára, a regionális emberi jogi fórumok között a leginnovatívabb jogvédelmi gyakorlatot alakította ki. Így kifejezetten jogfejlesztő hatású például a magánszféra védelmének üzleti működésre történő kiterjesztése, illetve a kereskedelmi szólások védelmének elismerése. Ezen túl pedig az utóbbi évek döntéseinek fényében az is nyilvánvaló vált, hogy az EJEB nem kerüli meg a digitális technológia fejlődéséből fakadó dilemmákat sem, és ennek jegyében születtek meg az első döntések az internetes hírportálok véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban.

Az EJEB kifejezetten gazdag és jogfejlesztő esetjogi gyakorlatának egyik fontos tanulsága, hogy innovatív és az utóbbi évtizedekben folyamatosan növekvő számú indítványaik révén abban jelentős szerepet játszanak maguk a gazdasági társaságok is. Mindez a gyakorlatban is igazolja annak az elméleti feltevésnek a helytállóságát, amely szerint a gazdasági társaságok jogvédelme vagy éppen jogaik korlátozásának és a részes államok közérdekvédelmi szabályozási terének kijelölése közvetett módon járul hozzá az emberi jogi egyezmények általános célkitűzéseinek megvalósításához, illetőleg végső soron az emberek jogvédelmét erősíti.

Mindezek alapján álláspontom szerint a gazdasági társaságok közvetlen fellépési és jogérvényesítési lehetőségének biztosítása többes előnyt kínál, így például általában véve jogfejlesztő hatása van, hozzájárul az emberi jogi egyezmények általános célkitűzéseinek hatékonyabb eléréséhez, illetve hosszabb távon akár alternatívát is jelenthet a működési zavarai miatt kritikával illetett beruházásvédelmi vitarendezéssel szemben. Ezek az előnyök akár külön-külön, akár együttesen is igazolhatják az emberi jogi egyezmények szövegeinek ilyen irányú módosítását, fejlesztését, illetőleg az európai jogvédelmi rendszerhez hasonló megoldások átvételét.

Az értekezés ezt követően az érem másik oldalát, vagyis a gazdasági társaságok üzleti működésének emberi jogokra gyakorolt hátrányos és káros

hatásait vette szemügyre. Az elmúlt évtizedekben elszaporodó visszaélések, valamint a „*race to the bottom*” jelenségéből, illetve az utóbbi időben a platform alapú üzleti vállalkozások dominanciájából fakadó káros helyzet miatt mindez egyre inkább a közéleti figyelem és a nemzetközi jogalkotási törekvések középpontjába kerül. E tekintetben az emberi jogok tehát nem az üzleti működés védelme, hanem korlátozása felé mutatnak, és az állam közérdekvédelmi szabályozási terét szélesítik.

Az értekezés ennek fényében azokat a jogfejlesztési irányokat vizsgálta meg, amelyek azonosították ezt a dilemmát, illetve annak rendezésére törekednek. Ennek megfelelően tárta fel az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak jogértelmező iránymutatásait és esetjogi gyakorlatát, tekintette át a *soft law* természetű dokumentumokat és vizsgálta meg a UNGPs-t, illetve annak implementálását, valamint értékelt a jelenleg zajló nemzetközi szerződéselőkészítés elméleti hátterét, szabályozási koncepcióját, főbb vitapontjait és perspektíváját. Az értekezés az akadémiai álláspontok tükrében törekedett értékelni a jogfejlődés útjait és egymásra hatását.

A vizsgálat tanulságaként megállapítható, hogy az üzleti működés emberi jogi korlátozása terén az elmúlt két évtizedben egyre intenzívebb nemzetközi jogi jogfejlődés látható. A jogfejlesztési törekvések egyidejűleg egymást kiegészítve, és egymást inspirálva haladnak „puha” utakon, vagyis a *soft law* dokumentumokon, az emberi jogi ellenőrző fórumok jogértelmezésén, valamint nemzetközi szerződéses jogalkotáson keresztül. Az akadémiai álláspont e törekvések közötti párbeszéd és kölcsönhatás fontosságára hívják fel a figyelmet, és rámutatnak az elszigetelt nemzetközi jogalkotási törekvés veszélyeire. Ennek során megállapítható, hogy a korábbi jogalkotási törekvések tapasztalatait galvanizáló UNGPs jelenleg – az Egyetemes Nyilatkozathoz hasonlóan – egyfajta viszonyítási pontként szolgál mind az ellenőrző mechanizmusok jogértelmezése, mind pedig az üzleti világ és emberi jogok kapcsolatát szabályozó nemzetközi szerződés előkészítése, valamint emellett a nemzetközi gazdasági – beruházásvédelmi, kereskedelmi és pénzügyi –

szerződések értelmezése számára, valamint ezen túl fontos kiindulási pont az állami jogalkotások során is. Ezek alapján arra lehet következtetni, hogy az üzleti világ és az emberi jogok terén egyedülálló interakció áll fenn az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok, a *soft law* természetű dokumentumok és a szerződéselőkészítés között.

Az értekezés azonosította a nemzetközi jogfejlesztés legfontosabb vitapontjait, illetve azokat a területeket, amelyek kifejezetten jogfejlesztő hatásúak. Kimutatható, hogy az elméleti viták előterében álló fő dilemmát, és egyúttal a szerződéselőkészítési viták egyik legnagyobb tétjét az jelenti, hogy a nemzetközi jog passzív jogalanyiságukat elismerve közvetlenül, vagy pedig az államok jogalkotásán és fellépésén keresztül, közvetett módon jutassa érvényre a gazdasági társaságok üzleti működésének emberi jogi korlátait. E kérdésben jól kitapintható a UNGPs és a UNGPs-t támogató akadémiai világ gravitációs ereje, amely elsősorban az államok emberi jogok védelme terén fennálló kötelezettségek megerősítése és kiegészítése irányába tereli a nemzetközi jogalkotási törekvések fő csapásirányát, és emellett körvonalazza azt az elvárást, miszerint kellő gondosság tanúsításával a gazdaság társaságoknak is latba kell vetniük befolyásukat az emberi jogok tiszteletben tartásához.

Osztva ezt a felfogást, álláspontom szerint a szerződéselőkészítés kiindulópontja és szükséges alapzata a nemzetközi közösségben konszenzust formáló UNGPs kell legyen, ugyanakkor nem korlátozódhat pusztán formális implementálásra, hanem annak mintegy kiteljesítéseként ambíciózusabb célokat kell megfogalmaznia. A globális ellátási láncok és a „*race to the bottom*” emberi jogok érvényesülésére gyakorolt káros következményeinek mérséklése vagy leküzdése elsősorban összehangolt és kellően széleskörű államok közötti nemzetközi együttműködést feltételez. Az üzleti működés emberi jogi korlátozását szabályozó nemzetközi szerződés ugyanakkor az államok védelmi kötelezettségének elősegítése mellett, különösen a legsúlyosabb emberi jogi jogsértések üldözése és megbüntetése terén támaszkodhat a gazdasági társaságok közvetlen módon szabályozott

nemzetközi jogi kötelezettségeire. Egy nemzetközi fórumrendszer felállítása során ugyanakkor figyelemmel kell lenni az államok szuverenitására, valamint a szubszidiaritás és a komplementaritás elveinek érvényesülésére. Az alulról felfelé ívelő szabályozási koncepció ugyanis nemcsak könnyebben kovácsol konszenzust az államok között, hanem elősegíti az emberi jogoknak a helyi közösség szempontjai, kultúrája, szokásai és joga közé illeszkedő, vagyis hatékonyabb érvényesülését.

Álláspontom szerint az üzleti világ működésének emberi jogi korlátozása terén az elmúlt két évtizedben látható nemzetközi jogfejlődés és jogfejlesztési törekvések a nemzetközi gazdasági jog egyfajta „közjogiasodásának” irányába mutatnak. Ennek során az üzleti működés, valamint az azzal szorosan összefonódó kereskedelmi, beruházásvédelmi és pénzügyi kapcsolatokban egyre erőteljesebben jelenik meg az emberi és környezetvédelmi jogi követelmények megóvásának és érvényre juttatásának igénye.

Az egyfajta „szabályozott globalizációt” építő nemzetközi jogfejlődés szempontjából kiemelt jelentőségű mind az emberi jogi ellenőrző mechanizmusoknak, mind a UNGPs-nek, mind pedig a szerződéstervezetnek az emberi jogok, illetve a beruházásvédelmi, kereskedelmi és pénzügyi egyezmények viszonyát övező felfogása. A beruházásvédelmi jog és vitarendezés karaktere, valamint a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek szabályai és vitarendezése az államok emberi jogok terén fennálló kötelezettségeire negatív hatást gyakorolhat. Így jogfejlesztő hatású az a felfogás, amelynek értelmében a nemzetközi gazdasági kapcsolatok körébe tartozó egyezményeket és egyéb szabályokat integrált módon, úgy kell értelmezni, hogy azok ne csorbíthassák az emberi jogok védelme terén fennálló állami kötelezettségek érvényesítését. Az állam közérdekvédelmi szabályozási terének megóvása, illetve az emberi jogi követelmények elsőbbségének rögzítése csökkenti a nemzetközi gazdasági jogot jellemző asszimmetriát, illetve a gazdasági természetű kötelelések erősebb végrehajthatóságából fakadó dominanciáját.

Szintén jogfejlesztő hatású a UNGPs és az emberi jogi ellenőrző mechanizmusok azon felfogása, amely szerint az emberi jogok védelme terén szigorúbb követelmények érvényesülnek az állami tulajdonban lévő gazdasági társaságok működése, valamint az olyan alapvető jellegű szolgáltatások tekintetében, amelyeknek biztosítását az emberi jogok védik vagy követelik meg. Ezekben az esetekben az üzleti működés szigorúbb emberi jogi korlátozása irányadó. Emellett szemléletformáló hatású a UNGPs azon megközelítése, amelynek értelmében a nemzetközi jog azt az elvárást támasztja a gazdasági társaságok elé, hogy üzleti működésük során megfelelő gondosság tanúsításával törekedjenek megóvni és érvényre juttatni az emberi jogok követelményeket.

Az értekezés vizsgálata alapján kimutatható, hogy a viszonyítási pontként szolgáló UNGPs több úton is befolyásolhatja a nemzetközi jog fejlődését. Ennek szellemében a szükséges állami közfelfogás birtokában bizonyos rendelkezései megindulhatnak a nemzetközi szokásjoggá erősödés útján. Másfelől szemléletformáló hatást gyakorol az emberi jogi egyezmények ellenőrzési mechanizmusainak jogértelmezésére, illetve esetjogi gyakorlatára. Mindezekon kívül a UNGPs hatása nemcsak az emberi jogi ellenőrző mechanizmusokba, hanem a beruházásvédelmi választottbíróságok, illetve a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szervezetek jogértelmezésébe vagy szabályalkotásába is beszivároghat. Végül, de nem utolsó sorban befolyásolhatja – illetve amint azt az értekezés részletesen tárgyalta, befolyásolta is – a jelenleg zajló nemzetközi szerződéselőkészítési munkálatok csapásirányát és kereteit.¹⁰⁸³

Látható tehát, hogy bár a gazdasági társaságok üzleti működése és az emberi jogok kapcsolata rendhagyó jellegű, ugyanakkor az utóbbi évtizedek során az üzleti működés egyre jelentősebb hatást gyakorol az emberi jogok érvényesülésére, amely újragondolásra sarkallja az emberi jogok nemzetközi

¹⁰⁸³ Vö. az értekezés III.2.4. pontjával.

védelmének hangsúlyait. Ennek keretében nagyobb figyelem összpontosul az államok pozitív védelmi kötelezettségeire, annak megerősítésére és kiterjesztésére. Másfelől pedig az emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak gyakorlata, valamint a UNGPs nyomán a nemzetközi jog olyan felfogása körvonalazódik, amely azt az elvárást fogalmazza meg a gazdasági társaságokkal szemben, hogy megfelelő gondosság tanúsításával vessék latba erejüket az emberi jogok tiszteletben tartása és érvényre juttatása érdekében.

A gazdasági társaságok üzleti működése rendhagyó és újszerű kihívást jelent az emberi jogok jelenkori védelme terén. Ennek tükrében érdemes felidézni, hogy Eleanor Rooseveltt, René Cassin, John Humphrey, Charles Malik, Peng-chun Chang és mások, akik embert próbáló tárgyalásokon hozták tető alá az Egyetemes Nyilatkozatot, mind abban hittek, hogy bár az emberi jogi eszme hosszú és rögös út elé néz, de az új és változó kihívásokhoz rugalmasan alkalmazkodva megóvható az emberi jogok és alapvető szabadságok védelmére épülő világ. Az értekezés az üzleti működés és az emberi jogok kapcsolatának feltárásával, rendszerezésével és értékelésével járul hozzá ahhoz a gondolkodáshoz, amely az újszerű kihívások és egyfajta „szabályozott, megszelidített globalizáció” fényében törekszik megóvni az emberi jogi eszme érvényesülését.

IRODALOMJEGYZÉK

ADDO, Michael: The Corporation as a Victim of Human Rights Violations. In: ADDO, Michael (szerk.): Human Rights Standards and the Responsibility of Transnational Corporations. Kluwer, Hága, 1999., 187-196. o.

ALSTON, Philip G.: „The Not-a-Cat” Syndrome: Can the International Human Rights Regime Accommodate Non-State Actors? In: Philip G. ALSTON (szerk.): Non-State Actors and Human Rights. Oxford University, Press, 2005., 3-36. o.

AMERASINGHE, Chittharanjan F.: Diplomatic Protection. Oxford University Press, 2008.

ARNOLD, Patricia et al: The role of accounting in ideological conflict: Lessons from the South African divestment movement. Accounting, Organizations and Society, Volume 19., Issue 2., 1994., 111-126. o.

ARNOLD, Patricia – HAMMOND, Theresa: The role of accounting in ideological conflict: Lessons from the South African divestment movement. Accounting, Organizations and Society, Volume 19, Issue 2, February 1994., 111-126 o. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0361368294900140>.

AUGENSTEIN, Daniel et el.: The UNGPs in the European Union: The Open Coordination of Business and Human Rights? Business and Human Rights Journal, Volume 3., No.1., 2018., 1-22. o.

ÁDÁNY Tamás Vince: A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága. Előzmények, tendenciák és előfeltételek. Pázmány Press, Budapest, 2014.

BAKER, Mark B.: Private Codes of Corporate Conduct: should the fox guard the henhouse? University of Miami Inter-American Law Review, Volume 24., Issue 3., 1993., 399-434. o.

BALDWIN, Jeffrey E.: International Human Rights Plaintiffs and the Doctrine of Forum Non Conveniens. Cornell International Law Journal, Volume 40., Issue 3., 2007., 749-780. o.

BARENDT, Eric: Freedom of Speech, Clarendon Press, 1985.

BAUMGARTNER, Jorum: Treaty Shopping in International Investment Law. Oxford University Press, 2016.

BILCHITZ, David: The Necessity for a Business and Human Rights Treaty. Business and Human Rights Journal, Volume 2., Issue 1., 2016., 203-227. o.

BLACK, Edwin: IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation. Dialog Press, 2012.

BLACK, Eugene: The World Bank at Work. Foreign Affairs, 1952 April. <https://www.foreignaffairs.com/articles/1952-04-01/world-bank-work>.

BLUMBERG, Phillip I.: The Corporate Entity in an Era of Multinational Corporations. Delaware Journal of International Law, Volume 15., No. 2., 1990., 285-335. o.

BLUMBERG, Phillip I.: The multinational challenge to corporation law: The search for new corporate personality. Oxford University Press, 1993.

BLUTMAN László: In the Trap of a Legal Metaphor: International Soft Law. International and Comparative Law Quarterly, Volume 59., 2010. július, 605-624. o.

BLUTMAN László: Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. Közjogi Szemle, 2008. március, 28-37. o.

BLUTMAN László: Nemzetközi szokásjog. In: JAKAB András-FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (2018), <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-szokasjog>.

BÓDY Pál és URBÁN Aladár (szerk.): Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2001.

BREHÓSZKI Márta: Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-áttörés hazánkban és a “lepelátszúrás” doktrínája az Amerikai Egyesült Államokban. Ph.D. értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog-és Államtudományi Kar Jog-és Államtudományi Doktori Iskola, 2009.

BREMS, Eva: The Margin of Appreciation Doctrine in the Case-law of the European Court of Human Rights. Zeitschrift Für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1996., 240-314. o.

BINNIE, Ian: Legal Redress for Corporate Participation in International Human Rights Abuses: A Progress Report. The Brief, Summer 2009., 44-51. o.

BRONZ, George, The International Trade Organization Charter. Harvard Law Review, Volume 62., No.7., 1949., 1090-1125. o.

BROWN, Mayer: The EU's Proposed Mandatory Human Rights Due Diligence Law - What You Need to Know. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=0171490e-fcc5-4a33-ad62-b60105ec206c>.

BUERGENTHAL, Thomas: The U.N. Human Rights Committee. In: Frowein, J. A. et al. (szerk.): Max Planck Yearbook of United Nations Law. Volume 5., 2001., 341-398. o.

BUSH, Jonathan A.: The Prehistory of Corporations and Conspiracy in International Criminal Law: What Nuremberg Really Said. *Columbia Law Review*. Volume 109., No. 5., June 2009., 1094-1264. o.

CAHN, Edmond: *The Sense of Injustice: An Anthropocentric View of Law*. New York University Press, 1950.

CASLA, Koldo: Ruggie versus Ecuador: Will a human rights norm ever emerge regardless of Western support? (2014), <https://normativepower.ideasoneuropa.eu/2014/02/09/ruggie-versus-ecuador-will-a-human-rights-norm-ever-emerge-regardless-of-western-support/>.

CASSEL, Douglass: Corporate Initiatives: A Second Human Rights Revolution? *Fordham International Law Journal*, Volume 19., Issue 5., 1995., 1962-1984. o.

CASSEL, Douglass - RAMASASTRY, Anita: White Paper: Options for a Treaty on Business and Human Rights. *Notre Dame Journal of International & Comparative Law*, Volume 6., Issue 1., 2016., 1-50. o.

CASSEL, Douglass: At Last: A Draft UN Treaty on Business and Human Rights. *Letters Blogatory* (2018). <https://lettersblogatory.com/2018/08/02/at-last-a-draft-un-treaty-on-business-and-human-rights/#more-27105>.

CASSEL, Douglass: Suing Corporations for Violating International Law: A Step Forward. *OpinioJuris* (2021). <http://opiniojuris.org/2021/06/28/suing-corporations-for-violating-international-law-a-step-forward/>.

CHOUDHURY, Barnali: Spinning Straw into Gold: Incorporating the Business and Human Rights Agenda into International Investment Agreements. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Volume 38., Issue 2., 2017., 425-481. o.

CLAPHAM, Andrew: *Human Rights in the Sphere*. Oxford University Press, 1993.

CLAPHAM, Andrew: Extending International Criminal Law beyond the Individual to Corporations and Armed Opposition Groups. *Journal of International Criminal Justice*, Volume 6., No. 5, November 2008., 899-926. o.

CLAPHAM, Andrew: The Question of Jurisdiction under International Criminal Law over Legal Persons: Lessons from the Rome Conference on an International Criminal Court. In: M.T. KAMMINGA and S. ZIA-ZARIFI (szerk.): *Liability of Multinational Corporations under International Law*. Kluwer, Hága, 2000., 139-195. o.

CLAPHAM, Andrew: *Human Rights Obligations of Non-State Actors*. New York, Oxford University Press, 2006.

COLDO, Kasla: Ruggie versus Ecuador: Will a human rights norm ever emerge regardless of Western support. Ideas on Europe, 2014. február 9. <https://normativepower.ideasoneuropa.eu/2014/02/09/ruggie-versus-ecuador-will-a-human-rights-norm-ever-emerge-regardless-of-western-support/>.

CANÇADO TRINDADE, Antônio Augusto: Basis for a Draft Protocol to the American Convention on Human Rights to Strengthen its Mechanism for Protection. Volume II. San José de Costa Rica, Inter-American Court of Human Rights, 2001.

CANÇADO TRINDADE, Antônio Augusto: Current State and Perspectives of the Inter-American System of Human Rights Protection at the Dawn of the New Century. Tulane Journal of International and Comparative Law. Volume 8., 2000., 5-48. o.

CANÇADO TRINDADE, Antônio Augusto: The Historical Recovery of the Human Person as Subject of the Law of Nations. Cambridge Journal of International and Comparative Law, Volume 1., No. 3., 2012., 8-59. o.

COOMANS, Fons: The Ogoni Case before the African Commission on Human and Peoples' Rights. The International and Comparative Law Quarterly, Volume 52., No. 3., 2003., 749-760. o.

CRISTANI, Federica: The necessity defence in international arbitration. An international investment law perspective. KDP, Independently published, 2020.

ČERNIČ, Jernej Letnar et al.: Introduction. In: ČERNIČ, Jernej Letnar & VAN HO Tara (szerk.): Human rights and business – direct corporate accountability for human rights. Wolf Legal Publishers, 2015.

DANZMAN, Sarah Bauerle: The political economy of bilateral investment treaties. In: Markus KRAJEWSKI et al. (szerk.): Research Handbook on Foreign Direct Investment. Edward Elgar Publishing, 2019., 11-38. o.

DAY, Gregory: Monopolizing Free Speech. Fordham Law Review, Volume 88., Issue 4., 2020., 1315-1364. o.

DE BRABANDERE, Eric: Human Rights and International Investment Law. In: Markus KARJEWSKI et al. (szerk.): Research Handbook on Foreign Direct Investment. Edward Elgar Publishing, 2019., 619-645. o.

DE LA FUENTE, Manuel: A Personal View: The Water War in Cochabamba, Bolivia: Privatization Triggers an Uprising. Mountain Research and Development, Volume 23., No. 1., 2003., 98-100. o.

DE SCHUTTER, Olivier: The Accountability of Multinationals for Human Rights Violations in European Law. In: Philip Alston, Non-State Actors and Human Rights, Collected Courses of the Academy of European Law. Oxford University Press, 2005., 227-314. o.

DE SCHUTTER, Olivier: *International Human Rights Law*. Cambridge University Press, 2014.

DE SCHUTTER, Olivier: Towards a New Treaty on Business and Human Rights. *Business and Human Rights Journal*, Volume 1., Issue 1., 2015., 41-67. o.

DESTA, Melaku Geboye: GATT/WTO law and international standards: an example of soft law instruments hardening up? In: BJORKLUND K., Andrea (szerk.): *International Investment Law and Soft Law*. Edward Elgar, 2012., 149-191. o.

DEVA, Surya: Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Companies. *European Company Law*, Volume 9., Issue 2., 2012., 101-109. o.

DEVA, Surya: The UN Guiding Principles' Orbit and Other Regulatory Regimes in the Business and Human Rights Universe: Managing the Interface. *Business and Human Rights Journal*, 2021., 1-16. o.

DHOOGHE, Lucien J.: Human Rights for Transnational Corporations. *Journal of Transnational Law & Policy*, Volume 16., Issue 2., 2006-2007., 197-250. o.

DONNELLY, Jack: Human Rights. in BAYLIS, John et al.: *The Globalization of World Politics. An introduction to International Relations*. Oxford University Press, 2017., 497-513. o.

DONNELLY, Jack: *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press, 2013.

DUFFIELD, Will: Circumventing Section 230: Product Liability Lawsuits Threaten Internet Speech. Policy Analysis No. 906., Cato Institute. 2021. január 26. <https://www.cato.org/policy-analysis/circumventing-section-230-product-liability-lawsuits-threaten-internet-speech>

DWORKIN, Ronald: *Law's Empire*. Harvard University Press, 1986.

DWORKIN, Ronald: *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, 1977.

EMBERLAND, Marius: The Corporate Veil in the Case Law of the European Court of Human Rights. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht [ZaöRV]*, Volume 63., No. 4., 2003., 945-969. o.

EMBERLAND, Marius: *The Human Rights of Companies*. Oxford University Press, 2016.

ESDAILE, Chris et al: Whilst We Wait for a Binding Treaty, Court Endorses UN Guiding Principles. *Business & Human Rights Resource Centre*, 2016. március. 8.

ESDAILE, Chris et al.: Suriname: Inter-American Court of Human Rights says state failed to comply with UN Guiding Principles in decision over indigenous peoples' rights. Business & Human Rights Resource Centre. 2016. március 8. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/suriname-inter-american-court-of-human-rights-says-state-failed-to-comply-with-un-guiding-principles-in-decision-over-indigenous-peoples-rights/>.

FERGUSON, Niall: The tech supremacy: Silicon Valley can no longer conceal its power. The Spectator, 2021. január 16. <https://www.spectator.co.uk/article/the-tech-supremacy-silicon-valley-can-no-longer-conceal-its-power>.

FINNEGAN, William: Leasing the Rain. The New Yorker, 2002. március 31. <https://www.newyorker.com/magazine/2002/04/08/leasing-the-rain>.

FÖLDI, András: A hajósok és a fogadósok a római jog forrásaiban. Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának Actai, 31., 1989., 9-31. o.

GAUKRODGER, David: Business Responsibilities and Investment Treaties. Consultation paper by the OECD Secretariat, 12 January 2020. <https://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Consultation-Paper-on-business-responsibilities-and-investment-treaties.pdf>.

GASTEIGER, Arno – LYON, Erin: The emerging German supply chain law: what we know so far and how to prepare. <https://www.elevatelimited.com/blog/the-emerging-german-supply-chain-law-what-we-know-so-far-and-how-to-prepare/>.

GEORGE, Robert P.: In Defense of Natural Law. Oxford University Press, 2001.

GEORGE, Robert P.: The Natural Law Foundations of International Human Rights and Religious Freedom, Lecture No. 1315., 15 January 2020. https://www.heritage.org/sites/default/files/2020-01/HL1315_NEW.pdf

GILPIN, Robert: Global Political Economy Understanding the International Economic Order. Princeton University Press, 2001.

GLECKMAN, Harris: Counterbalancing disproportionate power: a response to John Ruggie. Open Democracy 2018. november 8. <https://www.opendemocracy.net/en/counterbalancing-disproportionate-power-response-to-john-ruggie/>

GLENDON, Mary Ann: A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights. Random House Trade Paperbacks, 2002.

GOLDWIN, Robert A.: Bill of Rights. Center for the Study of Federalism, 2006. https://encyclopedia.federalism.org/index.php/Bill_of_Rights.

GONZA, Alejandra: Integrating Business and Human Rights in the Inter-American Human Rights System. *Business and Human Rights Journal* Volume 1., No. 2., Cambridge University Press, 2016., 357-365. o.

GRABENWARTER, Christoph: *European Convention on Human Rights. Commentary.* Verlag C. H. Beck oHG, München, 2014.

GREAR, Anna: Challenging Corporate „Humanity”: Legal Disembodiment, Embodiment and Human Rights. *Human Rights Law Review*, Volume 7., No. 3., 2008., 511-543. o.

GREER, Steven: *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion Under the European Convention on Human Rights.* Council of Europe Publishing, 2000.

GRIMES, Kathleen, *Environmental Justice Case Study: The Chad/Cameroon Oil and Pipeline Project*, elérhető: <http://umich.edu/~snre492/Jones/pipe.htm>.

HAAS, Michael: *International Human Rights.* Rutledge, New York, 2014.

HALMAI Gábor: *Alkotmányjog – Emberi jogok – Globalizáció. Az alkotmányos eszmék migrációja.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.

HALMAI Gábor - TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

HANNUM, Hurst: The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Volume 25., No.1., 1996., 287-397. o.

HARDING, Christopher et al.: *Human rights in the market place: the exploitation of rights protection by economic actors.* Routledge, 2016.

HARRIS, David et al: *Law of the European Convention on Human Rights.* Oxford University Press, 2018.

HEKA László: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban.* Wolters Kluwer, 2016.

HENKIN, Louis: The Universal Declaration at 50 and the challenge of global markets. *Brooklyn Journal of International Law*. Volume XXV., Issue 1., 1999., 17-25. o.

HIGGINS, Rosalyn: *Problems and process. International Law and How We Use It.* Oxford, Clarendon Press, 1994.

HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar Állam- és Jогtörténet.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014.

HOWARD, Rhoda E.: Cultural Absolutism and the Nostalgia for Community. *Human Rights Quarterly*, Volume 15., 1993., 315-338. o.

JACKSON, John Howard: *The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations*. MIT Press Cambridge, 1997.

JESSBERGER, Florian: Corporate Involvement in Slavery and Criminal Responsibility under International Law. *Journal of International Criminal Justice*. Volume 14., No. 2., 2016., 327-342. o.

JOACHIM, Jutta: NGOs in World Politics. In: BAYLIS, John et al (szerk.): *The Globalization of World Politics*. Oxford University Press, 2017.

JOHNS, Fleur E.: The Invisibility of transnational corporation: an analyses of international law and legal theory. *Melburne University Law Review*, Volume. 19., 1994., 893-923. o.

JOHNSON, Jennifer L.: Public-Private-Public Convergence: How the Private Actor Can Shape Public International Labor Standards. *Brooklin Journal of International Law*, Volume 24., Issue 1., 1998., 291-356. o.

JOSEPH, Sarah - KYRIAKAKIS, Joanna: The United Nations and human rights. In: JOSEPH, Sarah et al. (szerk.): *Research Handbook on International Human Rights*. Edward Elgar Publishing, 2010., 1-35. o.

JOSEPH, Sarah: *Blame it on the WTO?: A Human Rights Critique*. Oxford University Press, 2011.

JOSEPH, Sarah: Human Rights and International Economic Law. In: Marc Bungenberg et al. (szerk.): *European Yearbook of International Economic Law 2016*, Springer 2016., 461-484. o.

KARDOS Gábor: Mi is a nemzetközi soft law? In: *ELTE Acta*, Budapest, 1998. XXX. kötet, 69-75. o.

KARDOSNÉ KAPONYI Erzsébet, *Az emberi jogok nemzetközi védelme*. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem. Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2000.

KAUFMANN, Chrstitine: OECD MNE Guidelines quo vadis? Making responsible business conduct work for better lives. In: *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full. A Liber Amicorum for Dr. Roel Nieuwenkamp*, Chair of the OECD Working Party on Responsible Business Conduct 2013-2018., 2018., 29-36. o.

KECSKÉS Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*. Doktori Értekezés, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2012.

KEEFE, Ryan, The value of National Action Plans for the Implementation of the United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights. *Exeter Law Review* Volume 44., 2017., 107-116. o.

KELLY, Michael J.: Prosecuting Corporations for Genocide under International Law. *Harvard Law & Policy Review*. Volume 6., No. 2., 2012, 339-368. o.

KEMENES István: Felelősségi kérdések és visszaélészerű joggyakorlás a gazdaságban. 9. évfolyam, 5. szám, 2001., 12-19. o.

KHAN, Lina M.: Amazon's Antitrust Paradox. *The Yale Law Journal*. Volume 126., 2017., 711-805. o.

KHAN, Lina M.: Sources of Tech Platform Power. *Georgetown Law School Review*. Volume 2. No. 2., 2018., 325-334. o.

KIERBAUM, Ursula: Privatizing Human Rights. The Interface between Investment Protection and Human Rights. In: REINSCH, August - KIERBAUM, Ursula (szerk.): *The Law of International Relations Liber Amicorum Hanspeter Neuhold*. Eleven International Publishing, 2007., 165-189. o.

KINLEY, David - TADAKI, Junko: From talk to walk: The emergence of human rights responsibilities for corporations at international law. *Virginia Journal of International Law*, Volume 44., No., 4., 2004., 932-1023. o.

KISSINGER, Henry: *The World Order. Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. Penguin Press, 2014.

KOLTAY András: A szólásszabadság alapvonalai. Magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban. PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2007.

KOLTAY András: *Az új média és a szólásszabadság. A nyilvánosság alkotmányos alapjainak újragondolása*. Wolters Kluwer, Budapest, 2019.

KOVÁCS István: Az emberi jogok dokumentumokban. In: KOVÁCS István és SZABÓ Imre (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

KOVÁCS Péter: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kidolgozásának története és elfogadásának körülményei. *Iustum Aequum Salutare*, V. 2009/2., 55-66. o.

KOVÁCS Péter: A környezetvédelem a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumában. In: TAHYNE KOVÁCS Ágnes (szerk.): *Vox generationum futurorum – Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából*. Pázmány Press, Budapest, 2021., 282-291. o.

KOVÁCS Péter, A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában. Értekezés az MTA doktora cím iránt benyújtott pályázathoz.

KOVÁCS Péter: Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlatába. Pázmány Press, Budapest, 2020.

KOVÁCS Péter: Nemzetközi Közjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.

KOVÁCS Péter: Soft-responsibility a soft law megsértéséért? In: BALOGH Elemér – BLUTMAN László (szerk.): Az államok nemzetközi jogi felelőssége – tíz év után: in memoriam Nagy Károly 1932-2001. Polay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013.

KOVÁCS Péter: Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlatába. Pázmány Press, Budapest, 2020.

KRAJEWSKI, Markus: Human rights in international investment law: Recent trends in arbitration and treaty making practice. 15 April 2018, <https://ssrn.com/abstract=3133529>.

KRAMER, Mark: Eastern Europe Goes to Market. Foreign Policy. Volume 86., 1992. <https://www.jstor.org/stable/i248172>.

KU, Julian G.: The limits of Corporate Rights Under International Law. Chicago Journal of International Law, Volume 12., No. 2., 2012., 729-754. o.

KYRIAKAKIS, Joanna: Article 46C: Corporate Criminal Liability at the African Criminal Court. In: JALLOH C., Charles et al (szerk.): African Court of Justice and Human and People's Rights in Context. Development and Challenges. Cambridge University Press, 2019., 793-835. o.

LAFONT, Cristina: Should We Take the "Human" out of Human Rights? Human Dignity in a Corporate World. Ethics and International Affairs, Volume 30., Issue 2., 2016., 233-252. o.

LAKATOS István: Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságától az Emberi Jogi Tanácsig vezető út, avagy az emberi jogok nemzetközi védelmének rövid története a második világháborút követően. In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): Jubileumi Tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára. Wolters Kluwer, 2019., 165-182. o.

LAVITE, Cannelle: The French Loi de Vigilance: Prospects and Limitations of a Pioneer Mandatory Corporate Due Diligence. VerfBlog, 2020/6/16. <https://verfassungsblog.de/the-french-loi-de-vigilance-prospects-and-limitations-of-a-pioneer-mandatory-corporate-due-diligence/>.

LEARY, Virginia A.: The Paradox of Workers Rights as Human Rights. In: COMPA, Lance A. et al.: Human Rights, Labor Rights, and International Trade. University of Pennsylvania Press, 1996., 22-47. o.

LETSAS, George: A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights. Oxford University Press, 2007.

LITVIN, David: Needed: a global business code of conduct: memorandum to UN Secretary-General Kofi Annan. Foreign Policy, 2003.

LOPEZ, Carlos: Towards an International Convention on Business and Human Rights Part I. Opinio Juris, 2018. <http://opiniojuris.org/2018/07/23/towards-an-international-convention-on-business-and-human-rights-part-i/>.

LOWE, Vaughan: Corporations as International Actors and International Law Makers. The Italian Yearbook of International Law Online, Vol. 12., Issue 1., 1 Jan. 2004., 23-38. o.

MAFESSANTI, Miriam: Responsibility for Environmental Damage under International Law: Can MNCs Bear the Burden?.. and How? Buffalo Environmental Law Journal, Volume 17., No. 1. & 2., 2009-2010., 87-106. o.

MANDAVILLI, Apoorva: The World's Worst Industrial Disaster Is Still Unfolding. The Atlantic, 2018. július 10. <https://www.theatlantic.com/science/archive/2018/07/the-worlds-worst-industrial-disaster-is-still-unfolding/560726/>

MÁRINKÁS György: Az emberi jogok megjelenése és fejlődése az egyes alkotmányokban. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXX/1., 2012., 75-91. o.

MÁRINKÁS György: Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága őslakos népekkel kapcsolatos joggyakorlata, különös tekintettel az Ogoni-ügyre. Pro Futuro, 2014/1., 127-143. o.

MCBETH, Adam: Human Rights in economic globalization. In JOSEPH, Sarah et al. (szerk.): Research Handbook on International Human Rights. Edward Elgar Publishing, 2010., 139-166. o.

MCCONNELL, Lee: Assessing the Feasibility of a business and human rights treaty (International and Comparative Law Quarterly, Volume 66., No.1., 2017., 143-180. o.

MCCORQUODALE, Robert: An Inclusive International Legal System. Leiden Journal of International Law, Volume 17., Issue 3., 2004., 477-504. o.

MCCORQUODALE, Robert: Non-state actors an international human rights law. In: Sarah JOSEPH et al.: Research Handbook on International Human Rights Law. Edward Elgar Publishing, 2010., 97-114. o.

MCCORQUODALE, Robert: Business, the International Rule of Law and Human Rights. Robert MCCORQUODALE (szerk.): The Rule of Law in International and Comparative Context (British Institute of International and Comparative Law, 2010.), 27-47.o.

MCDUGAL S., Myres et al.: Human Rights and World Public Order. Yale University Press, New Haven, 1980.

MCGREW, Anthony: Globalization and Global Politics. In: BAYLIS, John et al: The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relation. Oxford University Press, 2017., 15-36. o.

MEHTA, Tarini: Symposium Exploring the Crime of Ecocide: Accountability for Environmental Destruction–Ecocide in National and International Law (Part II) The Way Forward. <http://opiniojuris.org/2020/09/25/symposium-exploring-the-crime-of-ecocide-accountability-for-environmental-destruction-ecocide-in-national-and-international-law-part-ii-the-way-forward/>.

MEJÍA-LEMONS, Diego: Advisory Opinion OC-22/16. The American Journal of International Law, Volume 111., Issue 4., 2017., 1000-1006. o.

METHVEN, O'BRIAN, Claire et al: National Action Plans: Current Status and Future Prosepects for a New Business and Human Rights Governance Tool Business and Human Rights Journal. Cambridge University Press, 2015., 117-126. o.

MONDRAGÓN, Ana María: Corporate Impunity for Human Rights Vio-lations in the Americas: The Inter-American System of Human Rights as an Opportunity for Victims to Achieve Justice. Harvard International Law Journal, 2016., 53-59. o.

MORRIS, Daniel et al.: National Action Plans on Business and Human Rights: An Analyses. The Danish Institute for Human Rights, 2018.

MUIJSENBERGH van den, Winfried H. A. M. et al.: Corporations and the European Convention on Human Rights. Global Business & Development Law Journal, Volume 25., Issue 1., 2012., 43-68. o.

MULDER, Herman et al.: Synthesis and further perspectives. In: OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full. A Liber Amicorum for Dr. Roel Nieuwenkamp, Chair of the OECD Working Party on Responsible Business Conduct 2013-2018., 2018., 13-18. o.

MULLIGAN P., Stephen: The Rise and Decline of the Alien Tort Statute. Congressional Research Service, 2018. <https://fas.org/sgp/crs/misc/LSB10147.pdf>.

MUÑOZ, Soledad García: Informe Empresas y Derechos Humanos: Estándares Interamericanos. OEA/Ser.L/V/II., CIDH/REDESCA/INF.1/19., 1 de Noviembre de 2019. <http://www.oas.org/es/cidh/informes/pdfs/EmpresasDDHH.pdf>.

MUSCHLINSKI, Peter T.: Multinational Enterprises and the Law. Oxford University Press, 2007.

NAGY Károly: Nemzetközi jog. Püski, Budapest, 1999.

NANTEUIL, Arnaud de: Droit international de l'investissement. Editions A. Pedone, 2017.

NEWCOMBE, Andrew et al.: Law and Practice of Investment Treaties. Wolters Kluwer, 2009.

NEWTON, Alex: The Business of Human Rights. Best Practice and the UN Guiding Principles. London and New York, Routledge, 2019.

NIUEWENKAMP, Roel: The OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct. Soft law with Hard Consequences. The Dovenschmidt Quarterly, Issue 4., 2013., 171-173. o.

OLIVER, Peter: Companies and Their Fundamental Rights: A Comparative Perspective. International and Comparative Law Quarterly, Volume 64., Issue 3., 2015., 661-696. o.

ORTH, John V.: „The race to the Bottom” Competition in the Law of Property. University of North Carolina School of Law, Faculty Publication, 2005., 47-54. o.

ÖRLÓS László: A multilaterális fejlesztési bankok és Magyarország. Doktori értekezés, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2008.

PAGER, Sean A.– PRIEST, Eric: Redeeming Globalization through Unfair Competition Law. Cardozo Law Review, Volume 41., 2020., 2435-2520. o.

PASQUALE, Frank: Digital Capitalism – How to Tame The Platform Juggernauts. Friedrich-Ebert-Stiftung, 2018.

PAULSSON, Jan: Arbitration Without Privity. ICSID Review Foreign Investment, Volume 10., No. 2., 1995., 232-257. o.

PAULSSON, Jan: Denial of Justice in International Law. Cambridge University Press, 2005.

PEATIE, Kenneth John: Research Insights into Corporate Social Responsibility. New Academic Review, Volume 1., No. 3., 2002., 39-54. o.

POPE, Patricia: Transnational Corporations – The United Nations Code of Conduct. Brooklyn Journal of International Law, Volume 5., No. 1., 1979., 129-153. o.

POULSEN SKOVGAARD, Lauge N.: Bounded Rationality and Economic Diplomacy, The Politics of Investment Treaties in Developing Countries. Cambridge University Press, 2015.

QUIJANO, Gabriella - LOPEZ, Carlos: Rise of Mandatory Human Rights Due Diligence: A Beacon of Hope or a Double-Edge Sword? Business and Human Rights Journal, 2021., 1-14. o.

RAINEY, Bernadette et al.: The European Convention on Human Rights. Oxford University Press, 2014.

RAISZ Anikó: Az Emberi Jogi Bizottság a nemzetközi bírói fórumok egymásra hatásában. In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): Jubileumi Tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára. Dialog Campus Kiadó, 2019., 207-221. o.

RAISZ Anikó: Az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának egymásra hatása. Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc, 2009. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5746>.

RAISZ Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. Miskolci Jogi Szemle 6. évfolyam 1. szám, 2011., 90-108. o.

RASCHE, Andreas et al: The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Implications for Corporate Social Responsibility Research. Business and Human Rights Journal, 2021., 1-14. o.

RATNER, Steven R.: Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility. The Yale Law Journal Volume 111., 2001., 443-545. o.

RAWLS, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

REINISCH, August et al.: International Organizations Accountability Symposium: International Organizations May No Longer Be Absolutely Immune in the US. <http://opiniojuris.org/2019/10/17/international-organizations-accountability-symposium-international-organizations-may-no-longer-be-absolutely-immune-in-the-us/>.

REUS-SMIT, Christian: International Law in The Globalization of World Politics, An introduction to international politics. In: BAYLIS, John et al.: The Globalization of World Politics. Oxford University Press, 2017., 301-315. o.

ROSEN, Jeffrey: America Is Living James Madison's Nightmare. The Atlantic, October 2018. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/james-madison-mob-rule/568351/>.

RUGGIE, John G.: Business and Human Rights: The Evolving International Agenda. The American Journal of International Law, Volume 101., No. 4., 2007., 819-840. o.

RUGGIE, John G.: Business and Human Rights - Treaty Road Not Travelled. Global Policy Forum, 2008. május 6. <https://archive.globalpolicy.org/social-and-economic-policy/social-and-economic-policy-at-the-un/un-and-business/32270-business-and-human-rights-treaty-road-not-travelled.html>

RUGGIE, John G.: Check Against Delivery. International Labour Conference Geneva, 3 June 2010.
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/@multi/documents/genericdocument/wcms_142560.pdf.

RUGGIE, John G.: Just Business: Multinational Corporations and Human Rights. W.W. Norton & Company, 2013.

RUGGIE, John G.: The evolving regulatory ecosystem for business and human rights. In: OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full. A Liber Amicorum for Dr. Roel Nieuwenkamp, Chair of the OECD Working Party on Responsible Business Conduct 2013-2018., 19-23. o.

RUGGIE, John G.: Quo Vadis? Unsolicited Advice to Business and Human Rights Treaty Sponsors. Institute for Human Rights Business, 9 September 2014. <https://www.ihrb.org/other/treaty-on-business-human-rights/quo-vadis-unsolicited-advice-to-business-and-human-rights-treaty-sponsors/>

RUGGIE, John G.: A UN Business and Human Rights Treaty? Harvard Kennedy School, January 2014.
<https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/programs/cri/files/UNBusinessandHumanRightsTreaty.pdf>.

RUGGIE, John G.: Multinationals as global institution: Power, authority and relative autonomy. Regulations & Governance, Volume 12., Issue 3., 2017., 317-333. o.

RUGGIE, John G.: Comments on the „Zero Draft” Treaty on Business & Human Rights. Business & Human Rights Resource Center, 2018.
<https://www.business-humanrights.org/en/blog/comments-on-the-zero-draft-treaty-on-business-human-rights/>

RUGGIE, John G. et al.: Ten Years After: From UN Guiding Principles To Multi-Fiduciary Obligations. Business and Human Rights Journal, 2021., 1-19. o.

- RUSSELLO, Gerald J.: Catholic Social Thought and the Large Multinational Corporation. *Journal of Catholic Legal Studies*, Volume 46., No. 1., 2007., 107-135. o.
- SAMUELSON, Paul A. - NORDHAUSE, William D.: *Közgazdaságtan*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2000.
- SAUVANT, Karl P.: The negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporation: Experience and Lessons Learned. *Journal of World Investment and Trade*, Volume 16., 2015., 11-87. o.
- SCHABAS, William A.: The Omission of the Right to Property in the International Covenants. *Hague Yearbook of International Law*, Volume 4., 1991., 135-160. o.
- SCHABAS, William A.: *The European Convention on Human Rights. A Commentary*. Oxford University Press, 2017.
- SCHADL, György: A társaságok és a társasági jog előzményei a római jogban. *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*, Volume 2., No. 2., 2013., 243-269. o.
- SCHAFFER, Richard et al: *International Business Law and Its Environment*. Cengage Learning, 2014.
- SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz: *Corporations in and under International Law*. Cambridge, Grotius Publications, 1987.
- SHAW, Malcolm: *International Law*. Cambridge University Press, 2003.
- SHELTON, Dinah: Human Rights and the Environment: Substantive Rights. In: Malgosia FITZMAURICE et al (szerk.): *Research Handbook on International Environmental Law*. Edward Elgar 2010., 265-283. o.
- SHELTON, Dinah: Normative Hierarchy in International Law. *The American Journal of International Law*, Volume 100., No. 2., 2006., 291-323. o.
- SHELTON, Dinah: Protecting Human Rights in a Globalized World. *Boston College International and Comparative Law Review*. Volume. 25., No. 2., Spring 2002., 273-322. o.
- SHESTACK, Jerome J.: The philosophic Foundations of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, Volume 20., No. 2., 1998., 201-234. o.
- SIMMA, Bruno: Foreign Investment Arbitration: A Place for Human Rights? *International and Comparative Law Quarterly*, Volume 60., 2011., 573-596. o.
- SKINNER, Gwynne et al.: *The Third Pillar. Access to Judicial Remedies for Human Rights Violations by Transnational Business*. ICAR, CORE, and ECCJ, 2013. december.

SLYE, Ronald C.: Corporations, Veils, and International Criminal Liability. Brooklyn Journal of International Law. Volume 33., No. 3., 2008., 955-974. o.

SOHN, Louis B.: The new international law: protection of the rights of individuals rather than States. American University Law Review, Volume 32., Issue 1., 1982., 1-62. o.

SORNARAJAH, Muthucumaraswamy: International Investment Law as Development Law: The Obsolescence of a Fraudulent System. In: Marc Bungenberg et al. (szerk.): European Yearbook of International Economic Law 2016. Springer 2016., 209-232. o.

SORNARAJAH, Muthucumaraswamy: The International Law on Foreign Investment, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

SORNARAJAH, Muthucumaraswamy: Resistance and Change in the International Law on Foreign Investment. Cambridge University Press, 2015.

SOUDAIN, Tennessee: La responsabilité des entreprises en matière de droits de l'Homme. Droit, Université de Strasbourg, 2018.

SPROTE, Wolfgang: Negotiations on a United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations. German Yearbook of International Law, Volume 33., 1990., 331-348. o.

STEPHENS, Beth: The Amoralité of Profit: Transnational Corporations and Human Rights. Berkeley Journal of International Law, Volume 20., Issue 1., 2002., 45-46. o.

STUBBS, Thomas – KENTIKELIS, Alexander: International financial institutions and human rights: implications for public health. Public Health Reviews, 2017., 1-17. o.

SZABÓ Gábor: A gazdasági, szociális és kulturális emberi jogok érvényesíthetősége – Az államok és nem állami szereplők nemzetközi felelőssége. In: CSAPÓ Zsuzsanna, Jubileumi Tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára. Dialog Campus Kiadó, 2019., 223-239. o.

SZABÓ Gábor: A globális piac szabályai és az emberi jogi normák. A WTO alapelveinek emberi jogi alapú kritikája. Pólusok folyóirat, Volume 1., No. 2., 2020., 47-69. o.

SZABÓ Marcel és mások (szerk.): Az Európai Unió jogának alapjai. Pázmány Press, Budapest, 2018.

TAKÁCS Péter: Emberi Jogok. In.: SZABÓ Miklós (szerk.): Jogbölcseleti előadások. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998., 213-242. o.

TAYLOR, Mark: A Business and Human Rights Treaty? Why Activists Should be Worried. Institute for Business and Human Rights, 2014. június 4. <https://www.ihrb.org/other/treaty-on-business-human-rights/a-business-and-human-rights-treaty-why-activists-should-be-worried>

TOOZE, Roger: Susan Strange, Academic International Relations and the Study of International Political Economy. *New Political Economy*, Volume 5., Issue 2., 2000., 280-289. o.

TÓTH Norbert: Korlátozottan veleszületett jogok. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányához fűzött fenntartások értékelése. In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019., 243-262. o.

TUERK, Elisabeth et al.: Trends and reform debates. In: KRAJEWSKI, Markus et al. (szerk.): *Research Handbook on Foreign Direct Investment*. Edward Elgar Publishing, 2019., 150-172. o.

VAGTS, Detlev F.: The Multinational Enterprise: A New Challenge for Transnational Law. *Harvard Law Review*, Volume 83., 1969-70., 739-792. o.

VAN DER ZEE, Eva: Incorporating the OECD Guidelines in International Investment Agreements: Turning a Soft Law Obligation into Hard Law? *Legal Issues of Economic Integration*, Volume 40., Issue 1., 2013., 33-72. o.

VAN DIJK, Jan A.G.M: *The network society*. SAGE Publications Ltd, 2012.

VAN HARTEN, Gus: *Investment Treaty Arbitration and Public Law*. Oxford University Press, 2008.

VAN HARTEN, Gus: *Sovereign Choices and Sovereign Constraints: Judicial Restraint in Investment Treaty Arbitration*. Oxford University Press, 2013.

VAN KEMPEN, Piet Hein: Human Rights and Criminal Justice Applied to Legal Persons. Protection and Liability of Private and Public Juristic Entities under the ICCPR, ECHR, ACHR and AfChHPR. *Electronic Journal of Comparative Law*, Volume 14., Issue 3., 2010., 1-34. o.

VAN KEMPEN, Piet Hein: The Recognition of Legal Persons in International Human Rights Instruments: Protection Against and Through Criminal Justice? In PIETH, Mark - IVORY, Radha (szerk.): *Corporate Criminal Liability*. Springer, 2011., 355-389. o.

VAN TULDER, Rob: Bottoms up? OECD Guidelines and the race to the bottom or to the top. In: *OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full. A Liber Amicorum for Dr. Roel Nieuwenkamp, Chair of the OECD Working Party on Responsible Business Conduct 2013-2018.*, 2018., 135-142. o.

VANDEVELDE, Kenneth J.: A brief history of international investment agreements. U.C. Davis Journal of International Law & Policy, Volume 12., No. 1., 2005., 157-196. o.

VASQUEZ, Carlos Manuel: Direct vs. Indirect Obligations of Corporations Under Internatinal Law. Columbia Journal of Transnational Law, Volume 43., 2005., 927-959. o.

VINCENT, John R.: Human Rights and International Relations. Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

VOON, Tania: Multinational Enterprises and State Sovereignty Under International Law. Adelaide Law Review, Volume 27., 1999., 219-252. o.

WARREN, Samuel - BRANDEIS, Louis: The right to privacy, Harvard Law Review, Volume 4., No. 5., 1890., 193-220. o.

WEISSBRODT, David et al.: Norms on the Responisibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights. The American Journal of International Law, Volume 97., 2003., 901-922. o.

WILDE-RAMSING, Joseph M.: The Road to Remedy Under OECD Guidelines. In: OECD Guidelines for Multinational Enterprises: a Glass Half Full. A Liber Amicorum for Dr. Roel Nieuwenkamp, Chair of the OECD Working Party on Responsible Business Conduct 2013-2018., 83-88. o.

WINKLER, Adam: We the Corporations: How American Businesses Won Their Civil Rights. Liveright, New York, 2018.

WORMSER, Maurice: Piercing The Veil of Corporate Entity. Columbia Law Review, Volume 12., 496-518. o.

WU, Tim: The Curse of Bigness: Antitrust in the New Gilded Age. Columbia Global Reports, 2018.

ZERK, Jennifer: Multinationals and Corporate Social Responsibility. Cambridge University Press, 2006.

ZSINKA László, Modernitás, globalizáció, nemzetközi rendszerés a katolikus társadalmi tanítás fejlődése. Konferenciaelőadás, Budapest, BCE. 2010. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1085/1/Zsinka_2010a.pdf.

Internetes honlapok

Alien Tort Statute 28 U.S. Code § 1350
<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/1350>.

BHP lawsuit (re Papua New Guinea), Business & Human Rights Resource Centre, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/bhp-lawsuit-re-papua-new-guinea/>.

British-American Diplomacy. Convention of 1853 Between Great Britain and the United States. Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project. https://avalon.law.yale.edu/19th_century/br1853.asp.

B-Tech Project. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/B-TechProject.aspx>.

Business Insider: 25 giant companies that are bigger than entire countries, 25 July, 2018, 1:40pm; <https://www.businessinsider.com/25-giant-companies-that-earn-more-than-entire-countries-2018-7#visa-made-more-in-2017-than-bosnias-gdp-4>.

California Transparency in Supply Chains Act?: <https://oag.ca.gov/sites/all/files/agweb/pdfs/sb657/resource-guide.pdf>.

Caritas in Veritate. XVI. Benedek pápa enciklikája püspököknek, papoknak és diakónusoknak az Istennek szentelt személyeknek, a krisztushívő laikusoknak és minden jóakarátú embernek. Az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban. Róma, 2009. június 29.
<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397>.

Centesimus Annus. II. János Pál pápa enciklikája a Rerum Novarum enciklika kibocsátásának századik évfordulója alkalmából, 1991. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, Róma, 1991. május 1.
<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86>.

COVAX eszköz. <https://www.gavi.org/vaccineswork/covax-explained>.

Dél-afrikai Köztársaság „Medicines and Related Substance” törvénye. https://web.archive.org/web/20120105184012/http://www.nda.agric.za/doiDev/fisheries/03_areasofwork/Aquaculture/AquaPolGuidLeg/Legislation/MedicinesRelatedSubstancesControlAct101of1965.pdf.

Digital platforms. Australian Competition and Consumer Commission (ACCC) <https://www.accc.gov.au/focus-areas/digital-platforms>.

Dohai Nyilatkozat (2001. november 20.).

https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=35766&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True.

Draft articles on Diplomatic Protection. Official Records of the General Assembly, Sixty-first Session, Supplement No. 10 (A/61/10), 2006. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf.

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Improving access to remedy in the area of business and human rights at the EU level (2017) <https://fra.europa.eu/en/publication/2017/improving-access-remedy-area-business-and-human-rights-eu-level>.

ENSZ különmegbízottaknak a Nairoiban 2015-ben tartott miniszteri konferenciát megelőző nyilatkozata: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16868&LangID=E>.

Final statement former employees of Bralima vs. Bralima and Heineken (2017). <https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2017/08/18/final-statement-notification-former-employees-bralima-vs.-bralima-heineken>.

Gesetzes über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/305/1930505.pdf>.

Human rights and fundamental freedoms, Recommendation 38 (1949) <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14035&lang=en>

Human Rights Day, UN Office of the High Commissioner for Human Rights. <https://www.ohchr.org/en/aboutus/pages/humanrightsday.aspx>

Human Rights Translated 2.0: A Business Reference Guide. (2nd ed.) Castan Centre for Human Rights Law, Monash University, 2017. https://jmarketing.agency/monash/Monash_HRT_Final.pdf.

„Igazságosabb és testvériesebb világot!” című körlevél elérhető: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/2658>.

India és Dél-Afrika kezdeményezése a COVID-19 vírus elleni vakcina és technológiák szabadalmi jogának felfüggesztéséről. <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/IP/C/W669.pdf&Open=True>.

Interlocutory Decision on the Applicable Law: Terrorism, Conspiracy, Homicide, Perpetration, Cumulative Charging, Special Tribunal for Lebanon, 16 February 2011. <https://www.refworld.org/cases,STL,4d6280162.html>.

International Investment Agreements Navigator, Investment Policy Hub, UNCTAD. <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>.

International Investment Dispute Settlements
<https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement>.

Karachaganak olajmező kitermelésével összefüggő incidens.
https://media.business-humanrights.org/media/documents/Karachaganak_Petroleum_Operating.pdf

Laborem Exrecens. Szent II. János Pál pápa enciklikája a Rerum Novarum enciklika megjelenésének 90. évfordulója alkalmából, 1981.
<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=203>

Law Reports of Trials of War Criminals. Military Legal Resources, Skip Navigation Links The Library of Congress.
https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/law-reports-trials-war-criminals.html.

Loi de Vigilance: Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre (1).
<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000034290626/>.

Médecins Sans Frontiers: Governments must act fast on consensus supporting historic move to suspend monopolies during pandemic.
<https://www.msf.org/covid-19-governments-must-build-consensus-around-waiver>.

Modern Slavery Act of the United Kingdom.
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/30/contents/enacted/data.htm>.

Modern Slavery Register. <https://www.modernslaveryregistry.org/>.

Moderna Therapeutics nyilatkozata.
<https://www.fiercepharma.com/pharma/leading-vaccine-player-moderna-won-t-enforce-patents-against-other-companies-during-pandemic>.

Morocco-Nigeria BIT (2016).
<https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaties/tips/3711/morocco---nigeria-bit-2016>.

OECD Magyar Nemzeti Kapcsolattartó Pont. <https://oecd.kormany.hu/oecd-nkp>.

Ogoni People vs. Shell.
<https://www.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=a43f979996aa4da3bac7cae270a995e0>

OHCHR Accountability and Remedy Project: Improving accountability and access to remedy in cases of business involvement in human rights abuses. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/OHCHRaccountabilityandremedyproject.aspx>.

Open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights (OEIGWG). <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/WGTransCorp/Pages/IGWGOntNC.aspx>.

Pánafrikai Befektetési Kódex.

https://au.int/sites/default/files/documents/32844-doc-draft_pan-african_investment_code_december_2016_en.pdf.

Pascal Lamy beszéde.

https://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl45_e.htm.

Rapporteur on Economic, Social, Cultural, and Environmental Rights (REDESCA) of the Inter-American Commission on Human Rights. <https://www.oas.org/en/iachr/jsForm/?File=/en/iachr/r/DESCA/default.asp>.

Reports of the SRSG on human rights and transnational corporations and other business enterprises.

<https://www.ohchr.org/en/issues/transnationalcorporations/pages/reports.aspx>.

Rerum Novarum. XIII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről (az első pápai szociális körlevél). Róma, 1891. http://www.vatican.va/content/leo-xiii/hu/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html.

Rules of Court, ECHR, Strasbourg, 1 January 2020.

https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf.

Rules of Procedure of the Inter-American Court of Human Rights, https://www.corteidh.or.cr/sitios/reglamento/nov_2009_ing.pdf.

Sixth anniversary of Rana Plaza factory collapse in Bangladesh (2019). <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/sixth-anniversary-of-rana-plaza-factory-collapse-in-bangladesh/>.

Slave markets found on Instagram and other apps. BBC News Arabic. 2019. október 31. <https://www.bbc.com/news/technology-50228549>.

https://www.youtube.com/watch?v=2IdII_n28e0&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202103.

Solicitudo Rei Socialis. Szent II. János Pál pápa enciklikája a püspökökhöz és papokhoz, a szerzetesi közösségekhez, az Egyház minden fiához és leányához és minden jóakarátú emberhez a Populorum progressio kezdetű enciklika huszadik évfordulójára, 1987. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=93>.

Special Representative of the Secretary-General on human rights and transnational corporations and other business enterprises, UN Office of the High Commissioner for Human Rights.

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/SRSGTransCorpIndex.aspx>

Statement on the obligations of States parties regarding the corporate sector and economic, social and cultural rights. UN Economic and Social Council (E/C.12/2011/1), 2011. július 12. <https://undocs.org/en/E/C.12/2011/1>.

Submission from Crude Accountability: “Kazakhstan: the Case of Berezovka” to The Day of General Discussion “Children’s Rights and the Environment,” Working Group 1 – Children’s Exposure to Environmental Toxics. Geneva, 23 September 2016.

https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4Ep_V01RNtgJ:https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2016/CrudeAccountability_1.doc+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-b-e.

Ten years on, the survivors of illegal toxic waste dumping in Côte d’Ivoire remain in the dark. 10th anniversary of the ‘Probo Koala incident’; Friday 19 August 2016.

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20384>.

The Conversation: Who is more powerful – states or corporations? 10 July 2018 4.14pm.

<https://theconversation.com/who-is-more-powerful-states-or-corporations-99616>.

The Bill of Rights: A Transcription. America's Founding Documents. <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript>.

The Impact of Canadian Mining in Latin America and Canada’s Responsibilities.

http://www.dplf.org/sites/default/files/report_canadian_mining_executive_summary.pdf.

The Universe of the Largest Transnational Corporations. United Nations Conference on Trade and Development, UN, New York and Geneva, 2007 https://unctad.org/system/files/official-document/iteiia20072_en.pdf.

UN Guiding Principles on Business and Human Rights at 10. The Impact of the UNGPs on Courts and Judicial Mechanisms. Debevoise & Plimpton LLP, 2021. <https://www.debevoise.com/insights/publications/2021/07/un-guiding-principles>.

UN Human Rights Council endorses principles to ensure businesses respect human rights. <https://news.un.org/en/story/2011/06/378662>

UK National Contact Point for the OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Final Statement following agreement reached in complaint from WWF International against SOCO International plc (2014). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/847321/uk-ncp-final-statement-complaint-from-wwf-international-against-soco-international-plc.pdf

UNCTAD Investment Policy Framework (2015) https://unctad.org/system/files/official-document/diaepcb2015d5_en.pdf.

UNCTAD „The Set of Multilaterally Agreed Equitable Principles and Rules for the Control of Restrictive Business Practices” <https://unctad.org/system/files/official-document/tdrbpconf10r2.en.pdf>.

UNCTAD, World Investment Report (2013), Global Value Chains: Investment and Trade for Development (United Nations Publication, Geneva) https://unctad.org/system/files/official-document/wir2013_en.pdf.

UNCTAD, World Investment Report (2015), Reforming International Investment Governance (United Nations Publication, Geneva). https://unctad.org/system/files/official-document/wir2015_en.pdf.

Unocal lawsuit (re Myanmar), Business & Human Rights Resource Centre, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/unocal-lawsuit-re-myanmar/>

Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/WGHRandtransnationalcorporationsandotherbusiness.aspx>

Quadragesimo Anno XI. Pius pápa enciklikája. 1931. <http://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/>

Yahoo! lawsuit (re China), Business & Human Rights Resource Centre, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/yahoo-lawsuit-re-china/>.

White&Case LLP <https://www.jdsupra.com/legalnews/the-german-parliament-passed-the-act-on-3070854/>.

World Bank Group Failing at Remedies for Project Abuses, <https://www.hrw.org/news/2020/08/24/world-bank-group-failing-remedies-project-abuses>.

World Bank Inspection Panel: <https://www.inspectionpanel.org/> ; <https://inspectionpanel.org/sites/inspectionpanel.org/files/publications/Brochure%20Inspection%20Panel.pdf>.

WTO Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm

A szerző kapcsolódó publikációi

1. Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései. Jogtudományi Közlöny, LXXI. évfolyam, 2016. április, 214-223. o.
2. Az államadósság-átütemezés a beruházások védelmének csapdájában? Alkotmánybírósági Szemle, 2016/1., 119-129. o.
3. Emberi jogok a beruházásvédelem rendszerében. Európai jog, XVI. évfolyam, 2016. május, 1-10. o.
4. Az emberi jogok és a munkajog zsinórmércéi. Opus et Educatio, Volume 3., No. 1., 2016., 40-51. o.
5. Vállalati társadalmi felelősségvállalás a nemzetközi jogban. Jogtudományi Közlöny, LXXII. évfolyam, 2017. április, 173-182. o.
6. A beruházások védelmének környezetjogi kihívásai. Európai jog, XVII. évfolyam, 2017. május, 8-16. o.
7. Az amicus curiae kérdése a beruházásvédelmi jogvitákban. Jogtudományi Közlöny, LXXVII. évfolyam, 2017. október, 441-452. o.
8. International Law Issues in Human Rights and the World of Business. In: SZABÓ Marcel (szerk): Hungarian Yearbook of International Law and European Law, Eleven International Publishing, 2017., 173-189. o.
9. The Role of Corporate Social Responsibility in the Development of International Law. In SZABÓ Marcel (szerk): Hungarian Yearbook of International Law and European Law, Eleven International Publishing, 2018., 313-329. o.
10. Central and Eastern Europe. In KRAJEWSKI, Markus et al. (szerk.): Research Handbook on Foreign Direct Investment. Edward Elgar Publishing, 2019., 457-493. o.
11. A Herbai kontra Magyarország ügy. A véleménynyilvánítás korlátai a munka világában. Jogesetek Magyarázata, XI. évfolyam, 3-4. szám, 2020., 89-100. o.
12. Az Alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt ugyanazon közhatalmi aktus ellen benyújtott panaszok miatt indult jogvédelmi ügyek összehasonlító értékelése 1. rész. Alkotmánybírósági Szemle, 2020/1. szám., 31-36. o.
13. Az Alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt ugyanazon közhatalmi aktus ellen benyújtott panaszok miatt indult jogvédelmi ügyek összehasonlító értékelése 2. rész. Alkotmánybírósági Szemle, 2020/2. szám.

Bírósági ítéletek jegyzéke

Állandó Nemzetközi Bíróság

Mavromattis palesztinai koncessziók ügye, Görögország kontra Egyesült Királyság, 1924. augusztus 30., A sorozat, no. 2., 6-37. o.

A danzigi bíróságok hatáskörének kérdésében hozott 15. számú tanácsadó vélemény, 1928. március 3., B sorozat.

A felső-sziléziai kisebbségek jogainak ügye Németország kontra Lengyelország, 1928. április 26., A sorozat, no. 15., 1-47. o.

Nemzetközi Bíróság

Az Egyesült Nemzetek szolgálatában elszenvedett károk tárgyában adott tanácsadó vélemény, 1949. április 11., Rec., 1949., 173-189. o.

Haya della Torre ügy, Kolumbia kontra Peru 1950. november 20. Rec 1950.,

A Nottebohm ügy, Liechtenstein kontra Guatemala, 1955. április 6., Rec. 1955., 4. o.

A Barcelona Traction Light and Power Company ügy, Belgium kontra Spanyolország, 1970. február 5., Rec., 1970., 3-51. o.

Az Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye, Amerikai Egyesült Államok kontra Iráni Iszlám Köztársaság 1980. május 24., 1980. Rec., 1980.

Elettronica Sicula Spa (ELSI) ügy, Amerikai Egyesült Államok kontra Olaszország, 1989. július 20., Rec., 1989., 15-82. o.

Ahmadou Sadio Diallo ügy, Guineai Köztársaság kontra Kongói Demokratikus Köztársaság, 2007. május 24., Rec., 2007., 582-618. o.

A megszállt palesztin területen történő falépítés jogi következményeinek tárgyában adott tanácsadó vélemény, 2004. július 9., Rec., 2004, 136-203. o.

Fegyveres tevékenységek Kongó területén Kongói Demokratikus Köztársaság kontra Uganda, 2005. december 19., Rec., 2005., 168-283. o.

Az Európai Unió Bírósága

N.V. Algemene Transporten Expenditie Onderneming van Gend en Loos kontra Nederlandse Administratie der Belastingen, C-26/62., 1963. február 5., Rec. 1963., 3-28. o.

Costa kontra ENEL, C-6/64., 1964. július 15., 1964., 1149-1168. o.

Francovich és Bonifaci, C-6/90. és C-9/90., 1991. november 13. Rec. 1991 I-5357-5369. o.

Unibet (London) Ltd és Unibet (International) Ltd kontra Justitiekanslern, C-432/05., 2007. március 13., Rec., 2007., I-2301-2330. o.

Kiriaki Angelidaki és társai kontra Organismos Nomarchiakis Autodioikisis Rethymnis és mások, C-378/07., C-379/07. és C-380/07., 2009. április 23., Rec., 2009 I-03071.

Markku Sahlstedt és társai kontra Bizottság, C-362/06. P., 2009. április 23., Rec., 2009 I-02903.

Szlovák Köztársaság kontra Achmea BV C-284/16., 2018. március 6.

Emberi Jogok Európai Bizottsága

Church of X kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 3798/68., 1968. december 17.

Emberi Jogok Európai Bírósága

Golder kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 4451/70., 1975. február 21.

X kontra Izland, hivatkozási szám: 6825/74., 1976. május 18.

Handyside kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 5493/72., 1976. december 27.

X kontra Német Szövetségi Köztársaság, hivatkozási szám: 7900/77., 1978. március 6.

Klass és mások kontra Németország, hivatkozási szám: 5029/71., 1978. szeptember 8.

Sunday Times kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 6538/74., 1979. április 26.

X és Szciantológiai Egyház kontra Svédország, hivatkozási szám: 7805/77., 1979. május 5.

Marckx kontra Belgium, hivatkozási szám: 6833/74., 1979. június 13.

Airey kontra Írország, hivatkozási szám: 6289/73., 1979. október 9.

Young, James és Webster kontra Egyesült Királyság, hivatkozási számok: 7601/76. és 7806/77., 1981. augusztus 13.

Sporrong and Lönnroth kontra Svédország, Nagykamara, hivatkozási számok: 7151/75. és 7152/75., 1982. szeptember 23.

Yarrow és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9266/81., 1983. január 18.

Van der Musselle kontra Belgium, hivatkozási szám: 8919/80., 1983. november 23.

Malone kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 8691/79., 1984. augusztus 2.

Barthold kontra Németország, hivatkozási szám: 8734/79., 1985. március 25.

X és Y kontra Hollandia, hivatkozási szám: 8978/80., 1985. március 26.

James és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 8793/79., 1986. február 21.

Lingens kontra Ausztria, hivatkozási szám: 9815/82., 1986. július 8.

Agosi kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9118/80., 1986. október 24.

Norris kontra Írország, hivatkozási szám: 10581/83., 1988. október 26.

Chappel kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 10461/83., 1989. március 30.

Tre Traktörer Aktiebolag kontra Svédország, hivatkozási szám: 10873/84., 1989. július 7.

Markt Intern Verlag GmbH és Klaus Beermann kontra Németország, hivatkozási szám: 10572/83., 1989. november 20.

Powell és Rayner kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9310/81., 1990. február 21.

Gropper Radio AG és mások kontra Svájc, hivatkozási szám: 10890/84., 1990. március 28.

Autronic AG kontra Svájc, hivatkozási szám: 12726/87., 1990. május 22.

Pine Valley Developments Ltd. és mások kontra Írország, hivatkozási szám: 12742/87., 1991. november 29.

Niemietz kontra Németország, hivatkozási szám: 13710/88., 1992. november 16.

Costello-Roberts kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 13134/87., 1993. március 25.

Sibson kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 14327/88., 1993. április 20.

Casado Coca kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 15450/89., 1994. február 24.

López Ostra kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 16798/90., 1994. december 9.

Stran Greek Refineries és Stratis Andreadis kontra Görögország, hivatkozási szám: 13427/87., 1994. december 9.

Loizidiou kontra Törökország, hivatkozási szám: 15318/89., 1995. március 3.

Goodwin kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 17488/90., 1996. március 27.

Matos e Silva Lda és mások kontra Portugália, hivatkozási szám: 15777/89., 1996. szeptember 16.

Manoussaki kontra Görögország, hivatkozási szám: 18748/91., 1996. szeptember 26.

Ahmet Sadik kontra Görögország, hivatkozási szám: 18877/91., 1996. november 15.

Halford kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 20605/92., 1997. június 25.

Guerra és mások kontra Olaszország, hivatkozási szám: 14967/89., 1998. február 19.

Plattform „Ärzte für das Leben” kontra Ausztria, hivatkozási szám: 10126/82., 1998. június 2.

Guerra és mások kontra Olaszország, hivatkozási szám: 14967/89., 1998. december 19.

Larkos kontra Ciprus, (Nagykamara) hivatkozási szám: 29515/95., 1999. február 18.

Waite és Kennedy kontra Németország, hivatkozási szám: 26083/94., 1999. február 18.

G.J. kontra Luxemburg, hivatkozási szám: 21156/93., 1999. szeptember 8.

Fontanesi kontra Ausztria, hivatkozási szám: 30192/96., 2000. február 9.

Amann kontra Svájc, hivatkozási szám: 27798/95., 2000. február 16.

Fuentes Bobo kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 39293/98., 2000. február 29.

Haralambidis Y. Haralambidis-Liberpa S.A. & Liberpa Ltd kontra Görögország, hivatkozási szám: 36706/97., 2000. március 23.

Comingersoll S.A. kontra Portugália, hivatkozási szám: 35382/97., 2000. április 6.

Scozzari és Giunta kontra Olaszország, (Nagykamara) hivatkozási számok: 39221/98 és 41963/98., 2000. július 13.

Z. és mások kontra Egyesült Királyság, (Nagykamara) hivatkozási szám: 29392/95., 2001. május 10.

VGT Verein gegen Tierfabriken kontra Svájc, hivatkozási szám: 24699/94., 2001. június 28.

ELIA S.r.L. kontra Olaszország, hivatkozási szám: 37710/97., 2001. augusztus 2.

Hirvisaari kontra Finnország, hivatkozási szám: 49684/99., 2001. szeptember 27.

Colas Est és mások kontra Franciaország, hivatkozási szám: 37971/97., 2002. április 16.

Wilson, National Union of Journalists és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási számok: 30668/96, 30671/96 és 30678/96., 2002. július 2.

Västberga Taxi Aktiebolag és Vulic kontra Svédország, hivatkozási szám: 36985/97., 2002. július 23.

Olczak kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 30417/96., 2002. november 7.

Cetin és mások kontra Törökország, hivatkozási számok: 40153/98 és 40160/98., 2003. február 13.

Stretch kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 44277/98., 2003. június 24.

Suominen kontra Finnország, hivatkozási szám: 37801/97., 2003. július 1.

Hatton és mások kontra Egyesült Királyság, (Nagykamara) hivatkozási szám: 36022/97., 2003. július 8.

Fortum Corporation kontra Finnország, hivatkozási szám: 32559/96., 2003. július 15.

Karner kontra Ausztria, hivatkozási szám: 40016/98., 2003. július 24.

Credit and Industrial Bank és Moravec kontra Cseh Köztársaság, hivatkozási szám: 29010/95., 2003. október 21.

Radio France és mások kontra Franciaország, hivatkozási szám: 53984/00., 2004. március 30.

Assanidze kontra Grúzia, hivatkozási szám: 71503/01., 2004. április 8.

Ilaşcu és mások kontra Moldova és Oroszország, (Nagykamara) hivatkozási szám: 48787/99., 2004. július 8.

Pla és Puncernau kontra Andorra, hivatkozási szám: 69498/01., 2004. július 13.

Moreno Gómez kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 4143/02., 2004. november 16.

Mamatkulov és Askarov kontra Törökország, (Nagykamara) hivatkozási számok: 46827/99. és 46951/99., 2005. február 4.

Buck kontra Németország, hivatkozási szám: 41604/98., 2005. április 28.

Kent Pharmaceuticals Limited és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 9355/03., 2005. október 11.

Greek Federation of Customs Officers, Gialouris and others kontra Görögország, hivatkozási szám: 24581/94., 2005. október 18.

Terem Ltd., Chechetkin és Olius kontra Ukrajna, hivatkozási szám: 70297/01., 2005. október 18.

Valico S.R.L. kontra Olaszország, hivatkozási szám: 70074/01., 2006. március 21.

Capital Bank AD kontra Bulgária, hivatkozási szám: 49429/99., 2005. november 24.

Sørensen és Rasmussen kontra Dánia, hivatkozási számok: 52620/99 és 52562/99., 2006. január 11.

Monnat kontra Svájc, hivatkozási szám: 73604/01., 2006. szeptember 21.

Österreichischer Rundfunk kontra Ausztria, hivatkozási szám: 35841/02., 2006. december 7.

Burden kontra Egyesült Királyság, (Nagykamara) hivatkozási szám: 13378., 2006. december 12.

Anheuser-Busch Inc. kontra Portugália, hivatkozási szám: 73049/01., 2007. január 11.

Vilho Eskelinen és mások kontra Finnország, (Nagykamara) hivatkozási szám: 63235/00., 2007. április 19.

Association for European Integration and Human Rights és Ekimdzhiev kontra Bulgária, hivatkozási szám: 62540/00., 2007. június 28.

Glas Nadezhda EOOD kontra Bulgária, hivatkozási szám: 14134/02., 2007. október 11.

Wieser & Bicos Beteiligungen GmbH kontra Ausztria, hivatkozási szám: 74336/01., 2007. október 16.

Iráni Iszlám Köztársaság Shipping Lines kontra Törökország, hivatkozási szám: 40998/98., 2007. december 13.

Kafkaris kontra Ciprus, hivatkozási szám: 21906/04., 2008. február 12.

Liberty és mások kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 58243/00., 2008. július 1.

Borysiewicz kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 71146/01., 2008. július 1.

Vajnai kontra Magyarország, hivatkozási szám: 33629/06., 2008. július 8.

Demir és Baykara kontra Törökország, (Nagykamara) hivatkozási szám: 34503/97., 2008. november 12.

Khurshid Mustafa és Tarzibachi kontra Svédország, hivatkozási szám: 23883/06., 2008. december 16.

Burdov kontra Oroszország, hivatkozási szám: 33509/04., 2009. január 15.

Sud Fondi S.R.L. és mások kontra Olaszország, hivatkozási szám: 75909/01., 2009. január 20.

Tătar kontra Románia, hivatkozási szám: 67021/01., 2009. január 27.

Times Newspapers Ltd. kontra Egyesült Királyság, hivatkozási számok: 3002/03. és 23676/03., 2009. március 10.

Ould Dah kontra Franciaország, hivatkozási szám: 13113/03., 2009. március 17.

Hyde Park és mások kontra Moldova, hivatkozási szám: 18491/07., 2009. április 7.

Dubus S.A. kontra Franciaország, hivatkozási szám: 5342/04., 2009. június 11.

Wojtas-Kaleta kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 20436/02., 2009. július 16.

Scoppola kontra Olaszország, (Nagykamara) hivatkozási szám: 10249/03., 2009. szeptember 17.

Leon és Agnieszka Kania kontra Lengyelország, hivatkozási szám: 12605/03., 2009. október 21.

Vörður Ólafsson kontra Izland, hivatkozási szám: 20161/06., 2010. április 27.

Oluić kontra Horvátország, hivatkozási szám: 61260., 2010. május 20.

Neulinger és Shuruk kontra Svájc, (Nagykamara) hivatkozási szám: 41615/07., 2010. július 6.

Taxquet kontra Belgium, (Nagykamara) hivatkozási szám: 926/05., 2010. november 16.

Mileva és mások kontra Bulgária, hivatkozási számok: 43449/02 és 21475/04., 2010. november 25.

Nunez kontra Norvégia, hivatkozási szám: 55597/09., 2011. június 28.

Heinisch kontra Németország, hivatkozási szám: 28274/08., 2011. július 21.

Palomo Sánchez és mások kontra Spanyolország, (Nagykamara) hivatkozási számok 28955/06., 28957/06., 28959/06. és 28964/06., 2011. szeptember 12.

OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS kontra Oroszország, hivatkozási szám: 14902/04., 2011. szeptember 20.

Shesti Mai Engineering OOD és mások kontra Bulgária, hivatkozási szám: 17854/04., 2011. szeptember 20.

Menarini Diagnostics S.R.L. kontra Olaszország, hivatkozási szám: 43509/08., 2011. szeptember 27.

Di Sarno és mások kontra Olaszország, hivatkozási számok: 30765/08., 2012. január 10.

Axel Springer AG kontra Németország, hivatkozási szám: 39954/08., 2012. február 7.

Sholokhov kontra Örményország és Moldova, hivatkozási szám: 40358/05., 2012. július 31.

Ahmet Yildirim kontra Törökország, hivatkozási szám: 3111/10., 2012. december 18.

Ashby Donald és mások kontra Franciaország, hivatkozási szám: 36769/08., 2013. január 10.

Cholakov kontra Bulgária, hivatkozási szám: 20147/06., 2013. október 1.

Varvara kontra Olaszország, hivatkozási szám: 17475/09., 2013. október 19.

Del Río Prada kontra Spanyolország, hivatkozási szám: 42750/09., 2013. október 21.

Vallianatos és mások kontra Görögország, hivatkozási szám: 29381., 2013. november 7.

Bittó és mások kontra Szlovákia, hivatkozási szám: 30255/09., 2014. január 28.

Magyar Keresztény Mennonita Egyház és mások kontra Magyarország, hivatkozási számok: 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 és 56581/12., 2014. április 8.

National Union of Rail, Maritime and Transport Workers kontra Egyesült Királyság, hivatkozási szám: 31045/10., 2014. április 8.

Matúz kontra Magyarország, hivatkozási szám: 73571/10., 2014. október 21.

Vékony kontra Magyarország, hivatkozási szám: 65681/13., 2015. január 13.

Delfi AS kontra Észtország, hivatkozási szám: 64569/09., 2015. június 16.

M. Özel és mások kontra Törökország, hivatkozási számok: 14350/05., 15245/05., és 16051/05., 2015. november 17.

Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete és Index Zrt. kontra Magyarország, hivatkozási szám: 22947/13., 2016. február 2.

Société Oxygène Plus kontra Franciaország, hivatkozási szám: 76959/11., 2016. május 17.

Mamatas és mások kontra Görögország, hivatkozási számok: 63066/14., 64297/14. és 66106/14., 2016. július 21.

Bărbulescu kontra Románia, hivatkozási szám: 61496/08., 2017. szeptember 5.

Hunguest Zrt. kontra Magyarország, hivatkozási szám: 66209/10., 2018. január 18.

Libert kontra Franciaország, hivatkozási szám: 588/13., 2018. február 22.

Nait-Liman kontra Svájc, (Nagykamara), hivatkozási szám: 51357/07, 2018. március 15.

Zubac kontra Horvátország, (Nagykamara), hivatkozási szám: 40160/12., 2018. április 5.

G.I.E.M. S.R.L. és mások kontra Olaszország, (Nagykamara) hivatkozási számok: 1828/06., 34163/07. és 19029/11., 2018. június 28.

Könyv-Tár Kft. kontra Magyarország, hivatkozási szám: 21623/13., 2018. október 16.

Lekic kontra Szlovénia, hivatkozási szám: 36480/07., 2018. november 12.

Magyar Jeti Zrt. kontra Magyarország, hivatkozási szám: 11257/11., 2018. december 4.

Fil LLC kontra Örményország, hivatkozási szám: 18526/13., 2019. január 31.

Zülfikari és Pekcan kontra Törökország, hivatkozási számok: 6372/05 és 52543/07., 2019. március 19.

Herbai kontra Magyarország, hivatkozási szám: 11608/15., 2019. november 5.

Makuchayan és Minasyan kontra Azerbajdzsán és Magyarország, hivatkozási szám: 17247/13., 2020. május 26.

Nassau Verzerkering Maatschappij N.V. kontra Hollandia, hivatkozási szám: 5294/14., 2020. július 7.

Kandarakis kontra Görögország, hivatkozási szám: 48345/12., 2020. június 11.

Albert és mások kontra Magyarország, (Nagykamara) hivatkozási szám: 5294/14., 2020. szeptember 11.

Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága és Bírósága

Amerikaközi Bizottság, Banco de Lima kontra Peru, 10/91., 1991. február 22.

Amerikaközi Bíróság, Vélásquez Rodriguez kontra Honduras (C sorozat, No. 4.), 1988. július 19., 28 ILM 294.

Amerikaközi Bizottság, Mevopal S.A. kontra Argentína, 39/99., 1999. március 11.

Amerikaközi Bizottság, Bendeck kontra Honduras, 106/99., 1999. szeptember 27.

Amerikaközi Bíróság, The Last Temptation of Christ (Olmedo-Bustos et al.) kontra Chile (C sorozat, No. 73.), 2001. február 5.

Amerikaközi Bíróság, Ivcher Bronstein kontra Peru, (C sorozat, No. 74.), 2001. február 6.

Amerikaközi Bizottság, Tomás Enrique Carvallo Quintana kontra Argentína, 67/01., 2001. június 14.

Amerikaközi Bíróság, Cantos kontra Argentína, (C sorozat, No. 85.), 2001. szeptember 7.

Amerikaközi Bizottság, Metropolitan Nature Reserve kontra Panama, 88/03., 2003. október 22.

Amerikaközi Bíróság, Yakye Axa Indigenous Community kontra Paraguay (C sorozat, No. 125.), 2005. június 17.

Amerikaközi Bíróság, Sawhoyamaxa Indigenous Community kontra Paraguay (C sorozat, No. 146.), 2006. március 29.

Amerikaközi Bíróság, Goiburú és mások kontra Paraguay, (C sorozat, No. 153.), 2006. szeptember 22.

Amerikaközi Bíróság, Saramaka People kontra Suriname, (C sorozat, No. 172.), 2007. november 28.

Amerikaközi Bíróság, González és mások kontra Mexiko (C sorozat, No. 205.) 2009. november 16.

Amerikaközi Bíróság, Xákmok Kásek People kontra Paraguay (C sorozat, No. 214.), 2010. augusztus 24.

Amerikaközi Bíróság, Kichwa Indigenous People of Sarayaku kontra Ecuador (C sorozat, No. 245.), 2012. június 27.

Amerikaközi Bíróság, Kaliña és Lokono People kontra Suriname (C sorozat, No. 309.), 2015. november 25.

Amerikaközi Bíróság, OC-22/16. tanácsadó vélemény (A sorozat, No. 22.), 2016. február 26.

Amerikaközi Bíróság OC-23/17. tanácsadó véleménye (A sorozat, No. 23.), 2017. november 15.

Amerikaközi Bíróság, Spoltore kontra Argentína (C sorozat, No. 404.), 2020. június 9.

Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága és Bírósága

Afrikai Bizottság, Article 19 kontra Eritrea, hivatkozási szám: 275/2003., 2007. május 16-30.

Afrikai Bizottság, Constitutional Rights Project, Civil Liberties Organization and Media Rights Agenda kontra Nigeria, hivatkozási számok: 140/94, 141/94 és 145/95., 1999. november 15.

Afrikai Bizottság, The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights kontra Nigeria, hivatkozási szám: 155/96., 2001. október 27.

Afrikai Bíróság, Zimbabwe Human Rights NGO Forum kontra Zimbabwe, hivatkozási szám: 245/2002.

Az univerzális emberi jogi egyezmények ellenőrző mechanizmusainak dokumentumai és döntései

CERD, Concluding Observations, Kanada (CERD/C/CAN/CO/18)

CERD, Concluding Observations, Amerikai Egyesült Államok (CERD/C/USA/CO/6)

GSzK Jogok Bizottsága, Statement (May 1998). Globalization and Economic, Social and Cultural Right. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/statements/Globalisation-1998.doc>.

GSzK Jogok Bizottsága General Comment No. 14 (2000). Substantive Issues Arising in the Implemetation of The International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights, 11 August 2000, E/C.12/2000/4.

GSzK Jogok Bizottsága, General Comment No.15 (2002). The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) 20 January 2003., E/C.12/2002/11.

GSzK Jogok Bizottsága, General Comment No. 17. (2006). The right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is the author. 12 January 2006., E/C.12/GC/17.

GSzK Jogok Bizottsága, General Comment No. 24 on State obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the context of business activities, 10 August 2017., E/C.12/GC/24.

GSzK Jogok Bizottsága, Statement on the coronavirus disease (COVID-19) pandemic and economic, social and cultural rights. 17 April 2020., E/C.12/2020/1.

GSzK Jogok Bizottsága, Statement on universal and equitable access to vaccines for the coronavirus disease (COVID-19). 15 December 2020., E/C.12/2020/2.

GSzK Jogok Bizottsága, Statement on universal affordable vaccination for COVID-19, international cooperation and intellectual property. 12 March 2021. E/C.12/2021/1.

CRC, General Comment No. 5 (2003): General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child. 27 November 2003, CRC/GC/2003/5.

CRC, General Comment No. 16 (2013) on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights. 17 April 2013. CRC/C/GC/16.

Emberi Jogok Bizottsága, Hartikainen kontra Finnország, communication no. 40/1978.

Emberi Jogok Bizottsága, J. R. T. & the W. G. Party kontra Kanada, communication no. 104/1981.

Emberi Jogok Bizottsága, A newspaper publishing company kontra Trinidad and Tobago, communication no. 361/1989.

Emberi Jogok Bizottsága, A publication and printing company kontra Trinidad and Tobago, communication no. 361/1989.

Emberi Jogok Bizottsága, A. Peart & G. Peart kontra Jamaica, communication nos 464/1991 & 482/1991.

Emberi Jogok Bizottsága, Singer kontra Kanada, communication no. 455/1991.; UN Doc CCPR/C/51/D/455/1991.

Emberi Jogok Bizottsága, S. M. kontra Barbados, communication no. 502/1992., UN Doc CCPR/C/50/D/502/1992.

Emberi Jogok Bizottsága, General Comment No. 24., Issues Relating to Reservations Made upon Ratification or Accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto, or in Relation to Declarations under Article 41 of the Covenant, 4 November 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.6.

Emberi Jogok Bizottsága, Michelle Lamagna kontra Ausztrália, communication no. 737/1997., UN Doc CCPR/C/65/D/737/1997.

Emberi Jogok Bizottsága, General Comment No. 31., The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant., CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13., 2004. május 26.

Emberi Jogok Bizottsága, Concluding Observations, Németország. 12 November 2012. CCPR/C/DEU/CO/6.

Az Európai Unió Tanácsának és az Európai Parlamentnek a határozatai

Council of the European Union, EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy, 25 June 2012, 11855/12. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf.

Council of the European Union, Council Conclusions on the Action Plan on Human Rights and Democracy 2015–2019, 20 July 2015. 10897/15. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf.

Council of the European Union, Council Conclusions on Business and Human Rights. 20 June 2016, 10254/16. https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/council_conclusions_on_business_and_human_rights_foreign_affairs_council.pdf.

Council of the European Union, Council Conclusions on Human Rights and Decent Work in Global Supply Chains. 1 December 2020. 13512/20. <https://www.consilium.europa.eu/media/46999/st13512-en20.pdf>.

European Parliament resolution with recommendations to the Commission on corporate due diligence and corporate accountability, 10 March 2021. 2020/2129(INL) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0073_EN.html.

Az Alkotmánybíróság döntései

3/2015. (II. 2.) AB határozat.

14/2000. (V. 12.) AB határozatot.

37/2000 (X. 31.) AB határozat.

1270/B/1997 AB határozat.

4/2013 (II. 21.) AB határozatot.

3208/2013. (XI. 18.) AB határozat.

7/2014. (III. 7.) AB határozat.

30/2014. (IX. 30.) AB határozat.

14/2017. (VI. 30.) AB határozat.

3/2020. (I. 3.) AB határozat.

Az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bíróságának döntései

Abrams v. United States, 250 U.S. 616 (1919).

Bank of the United States v. Deveaux, 9 US 61 (1809).

Dartmouth College v. Woodward, 17 U.S. 518 (1819).

Santa Clara County v. Southern Pacific Railroad Company, 118 U.S. 394 (1886).

Chambers v. Baltimore & Ohio Railroad Company 207 U.S. 142, (1907).

Charlotte Anita Whitney v. People of the State of California, 274 U.S. 357 (1927).

New State Ice Co. v. Liebmann, 285 U.S. 262, 280, 311 (1932).

Louis K. Liggett Co. v. Lee, 288 U.S. 517 (1933).

Sosa v. Alvarez-Machain [542 U.S. 692 (2004)].

Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co. [569 U.S. 108 (2013)].

Burwell v. Hobby Lobby [573 U.S. 682 (2014)].

Jesner v. Arab Bank, PLC [584 U.S. ____ (2018)].

Masterpiece Cakeshop v. Colorado Civil Rights Commission [584 U.S. (2018)].

Jam v. International Finance Corporation [586 U.S. ____ (2019)].

Nestlé Inc. v. Doe [593 U. S. ____ (2021)].

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bíróságának döntése

Doe I v. Unocal Corp., 395 F.3d 932, 942-43 (9th Cir. 2002).

Georgia Állam Legfelső Bíróságának döntése

Central R.R. v. Collins, 40. Ga. 582., 625, 630. (1869).

Nemzetközi Szerződések

CHARTER OF THE UNITED NATIONS, 1945, San Francisco, 1 UNTS XVI. A kihirdető jogszabály: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról (Alapokmány).

CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS (European Convention on Human Rights), 1950. november 4., Rome, hatályba lépett 1953-ban, CETS No.: 005. A kihirdető jogszabály: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

INTERNATIONAL CONVENTION ON THE ELIMINATION OF ALL FORMS OF RACIAL DISCRIMINATION, UN General Assembly, A/RES/2106(XX), 1965. december 21., New York, hatályba lépett 1969-ben, 660 UNTS 212, kihirdető jogszabály: 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS, UN General Assembly, A/RES/2200(XXI), 16 December 1966, New York, hatályba lépett 1976-ban, 999 UNTS 172. A kihirdető jogszabály: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

INTERNATIONAL COVENANT ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, UN General Assembly, A/RES/2200(XXI), 1966. december 16., New York, hatályba lépett 1976-ban, 993 UNTS 4. A kihirdető jogszabály: 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

OPTIONAL PROTOCOL TO THE INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS, 1966. december 16., New York, hatályba lépett 1976-ban, 999 UNTS 171., kihirdető jogszabály: 1988. évi 24. törvényerejű rendelet a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához kapcsolódó, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által New York-ban 1966. december 16-án elfogadott Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

AMERICAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS (Pact of San José), 1969. november 11., San José, hatályba lépett 1978-ban, OAS, Treaty Series, No. 36.

INTERNATIONAL CONVENTION RELATING TO THE INTERVENTION ON THE HIGH SEAS IN CASES OF OIL POLLUTION CASUALTIES, 1969. november 29., hatályba lépett 1975. május 6-án, 970 UNTS 211. Olajszennyezésből eredő és a nyílt tengeren bekövetkező károk esetén való közbeavatkozásról szóló egyezmény.

VIENNA CONVENTION ON THE LAW OF TREATIES, Bécsi egyezmény a szerződések jogáról, 1969. május 23., Bécs, hatályba lépett 1980-ban, 1155 UNTS 344. A kihirdető jogszabály: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

CONVENTION ON THE ELIMINATION OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN, UN General Assembly, A/RES/34/180, 1979 december 18., New York, hatályba lépett 1981-ben, 1249 UNTS 14. A kihirdető jogszabály: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

AFRICAN CHARTER ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS (Banjul Charter), 1981. június, Nairobi, hatályba lépett 1986-ban.

CONVENTION AGAINST TORTURE AND OTHER CRUEL, INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT OR PUNISHMENT, UN General Assembly, A/RES/39/46, 1984. december 10., New York, hatályba lépett 1987-ben, 1465 UNTS 113. A kihirdető jogszabály: 1988. évi 3. törvényerejű rendelet a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

BASEL CONVENTION ON THE CONTROL OF TRANSBOUNDARY MOVEMENTS OF HAZARDOUS WASTES AND THEIR DISPOSAL, No. 28911., 1989. március 22., hatályba lépett: 1992. május 5-én. A kihirdető jogszabály: 101/1996. (VII. 12.) Korm. Rendelet a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló egyezmény kihirdetéséről.

CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD, UN General Assembly, A/RES/44/25, 20 November 1989, New York, hatályba lépett 1990-ben, 1577 UNTS 3. A kihirdető jogszabály: 1991. évi LXIV. törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

INTERNATIONAL CONVENTION ON THE ESTABLISHMENT OF AN INTERNATIONAL FUND FOR COMPENSATION FOR OIL POLLUTION DAMAGE, 1992., hatályba lépett 1996. május 30-án.

INTERNATIONAL CONVENTION ON CIVIL LIABILITY FOR OIL POLLUTION DAMAGE, 1992. november 29., hatályba lépett 1996. május 30.-án., 973 UNTS 3.

ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, 1998. július 17., Rome, 2187 UNTS 3., hatályba lépett 2002-ben.

PROTOCOL OF 2003 TO THE INTERNATIONAL CONVENTION ON THE ESTABLISHMENT OF AN INTERNATIONAL FUND FOR COMPENSATION FOR OIL POLLUTION DAMAGE, hatályba lépett 2005. március 3-án. A kihirdető jogszabály: 2007. évi IX. törvény az olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló 1992. évi egyezmény és az olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló 1992. évi egyezményhez elfogadott 2003. évi jegyzőkönyv, valamint az olajszennyezéssel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló 1992. évi egyezmény kihirdetéséről.

UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST CORRUPTION, hatályba lépett 2015. december 14.-én. A kihirdető jogszabály: a 2005. évi CXXXIV. törvény az Egyesült Nemzetek Szervezete Meridában, 2003. december 10-én kelt Korrupció elleni Egyezményének kihirdetéséről.

BASEL PROTOCOL ON LIABILITY AND COMPENSATION FOR DAMAGE RESULTING FROM TRANSBOUNDARY MOVEMENTS OF HAZARDOUS WASTES AND THEIR DISPOSAL. 1999. december 10. Nem lépett hatályba.

CONVENTION ON THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT THROUGH CRIMINAL LAW European Treaty Series-No. 172, November 1998.

További nemzetközi jogi dokumentumok

Council of Europe, Recommendation of the Committee of Ministers to member States on human rights and business. CM/Rec(2016)3; 2 March 2016.

Council of Europe, Recommendation of the Committee of Ministers to member State on the promotion of human rights of older persons. CM/Rec(2014)2; 19 February 2019.

ENSZ Közgyűlés 1970. december 8-án meghozott 2671 (XXV) határozata

ENSZ Biztonsági Tanácsának 661 (1990) és 670 (1990) számú határozatai

ENSZ Biztonsági Tanácsának 731 (1992) határozata

ENSZ Biztonsági Tanácsnak 757 (1992) és 787 (1992) számú határozata

ENSZ Biztonsági Tanácsának 751 (1992) számú határozata

ENSZ Biztonsági Tanácsának 1718 (2006) és 2270 (2006) számú határozatai

Emberi Jogi Tanács, „Report of the Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises” A/HRC/17/31., 21 March 2011.

ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala (OHCHR), Fact Sheet No. 15 (Rev.1), Civil and Political Rights: The Human Rights Committee, May 2005, No. 15 (Rev.1).

Human Rights Council, Elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights, A/HRC/Res/26/9., 12 July 2014.

ILO Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy 1977.

Interlocutory Decision on the Applicable Law: Terrorism, Conspiracy, Homicide, Perpetration, Cumulative Charging, (STL-11-01/1), Special Tribunal for Lebanon, 2011. február 16.

International Law Commission, Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the diversification and expansion of international law (A/CN.4/L.682, 2006. április 13.)

Libanoni Különleges Törvényszék, NEW TVS.A.L. ügy. STL-14-05/PT/AP/ARI26.1. 2014. október 2.

Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the Area of Economic, Social and Cultural Rights. FIAN International, Heidelberg, Germany, 2013.

OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 15 I.L.M. 969 (1976).

OEIGWG, Elements for the draft legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights (29/09/2017).

OEIGWG, Report on the third session of the open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights. A/HRC/37/67., 24 January 2018.

OEIGWG, „Zero Draft” of the legally binding treaty on business and human rights, 2018.

OEIGWG „Revised Draft” of the legally binding instrument on business and human rights, 2019.

OEIGWG „Second Revised Draft” of the legally binding instrument on business and human rights, 2020.

Organization of American States, Promotion and Protection of Human Rights in Business. AG/RES. 2840 (XLIV-O/14), 4 June 2014.

Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights. Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie. A/HRC/8/5., 2008. April 7.

Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. The impact of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights on human rights. E/CN.4/Sub.2/2001/13. 27 June 2001.

Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights to the 56th Session of the General Assembly, UN Doc A/56/36., 28 September 2001.

Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Globalization and its impact on the full enjoyment of human rights E/CN.4/2002/54., 15 January 2002.

Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, trade and investment. E/CN.4/Sub.2/2003/9., 2 July 2003.

Report of the United Nations High Commissioner on Human Rights on the Responsibilities of Transnational Corporations and Related Business Enterprises with regard to Human Rights, UN Doc E/CN.4/2005/91., 15 February 2005.

Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John G. Ruggie - Business and human rights: mapping international standards of responsibility and accountability for corporate acts. A/HRC/4/35, 19 February 2007.

Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework, A/HRC/17/31., 21 March 2011.

Report on the sixth session of the open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights. A/HRC/46/73., 14 January 2021.

UK National Contact Point for the OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Final Statement following agreement reached in complaint from WWF International against SOCO International plc. 2014. július.

UN Commission on Human Rights (CHR), Globalization and its Impact on the Full Enjoyment of All Human Rights. U.N. Doc. E/CN.4/RES/2001/32 (2001).

UN Commission on Human Rights (CHR), Responsibilities of transnational corporations and related business enterprises with regard to human rights UN Doc. E/CN.4/DEC/2004/116., 2004. december.

UN Commission on Human Rights (CHR), Resolution 2005/69, UN Doc. E/CN.4/2005/L.87., 2005. április 15.

UN Commission on Human Rights (CHR), Human Rights Resolution 2005/69: Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises E/CN.4/RES/2005/69.; 2005. április 20.

UN Economic and Social Council, The impact of multinational corporations on the development process and on international relations. E/RES/1721 (LIII) 1972.

UN Economic and Social Council, The impact of transnational corporations on the development process and on international relations. E/RES/1913 (LVII) 5 December 1975.

UN General Assembly, Declaration on the Establishment of a New International Economic Order 3201 (S-VI). A/RES/S-6/3201., 1 May 1974.

UN General Assembly, Charter of Economic Rights and Duties of States. A/RES/39/16317., December 1984.

UN Human Rights Council Resolution 8/7. 8 June 2008., Mandate of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises.

UN Human Rights Council Resolution 17/4., 6 July 2011., Human rights and transnational corporations and other business enterprise A/HRC/17/L.17/Rev.1.

UN Human Rights Council Resolution 26/22., 15 July 2014., Human rights and transnational corporations and other business enterprises A/HRC/RES/26/22.

UN Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities Resolution; The Relationship Between the Enjoyment of Economic, Social and Cultural Rights and the Right to Development, and the Working Methods and Activities of Transnational Corporation. E/CN.4/SUB.2/RES/1998/8., 20 August 1998.

UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights Res. 2003/16; U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/2003/L.11.; 52 (2003).

UN Working Group on Business and Human Rights, Guidance on National Action Plans on Business and Human Rights, November 2016.

UNCTAD Restrictive Business Practice Set, 1980.

UNCTAD, The Universe of the Largest Transnational Corporations. The United Nations, New York and Geneva, 2007.

UNCTAD, Investment Policy Framework for Sustainable Development, 2015.